

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ORTAÇAĞ ANADOLUSU'NDA DENİZLİ İLE KONYA
ARASINDAKİ ASKERİ YOL GÜZERGÂHLARI (XII. YÜZYIL)**

**Fatih DEMİR
1430204029**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAKIR**

ISPARTA - 2018

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Fatih DEMİR	
Anabilim Dalı	Tarih	
Tez Başlığı	Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ve Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)	
<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 05/11/2018 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;</p> <p style="text-align: center;">☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²</p> <p>ile aşağıdaki kararı almıştır.</p> <p>☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.</p>		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAKIR	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Behset KARACA	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Erkan GÖKSU	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

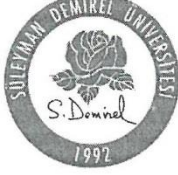
² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

YEMİN METNİ SAYFASI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Fatih DEMİR

05/11/2018

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Fatih Demir".

(DEMİR, Fatih, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018)

ÖZET

Bu çalışma, XII. yüzyılda Denizli-Konya arasındaki askeri yol güzergâhları ve söz konusu bölgenin tarihi coğrafyası hakkında bilgiler sunmaktadır. Buna göre, öncelikle eskiçağ da bölgeden geçen yollar ele alınmış, daha sonra ortaçağ kısmın da Bizans'ın Türkiye Selçukluları üzerine düzenlemiş olduğu askeri seferler ve III. Haçlı Seferi esnasında Alman Haçlı ordusunun kullanmış olduğu yollar incelemeye tabi tutulmuştur.

Çalışmada ilk olarak kronolojik sıraya uygun düşmesi açısından Pers Kral Yolu ele alınmıştır. Bu safha da öncelikle Herodotos'un Pers Kral Yoluna dair tasvirine değinilmiş, daha sonra da onun verdiği bilgiler tarihi coğrafya bağlamında ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İkinci konu olarak Pers Kralı Kserkses'in MÖ 481-80 yıllarında Yunanistan'a düzenlediği sefer konu edinilmiştir. Bu bağlamda Kserkses'in Anadolu'dan geçerken kullandığı yol güzergâhı ele alınarak, sefer boyunca kaynakların dile getirdiği önemli yerleşim yeri ve tarihi coğrafyaya dair incelemelerde bulunulmuştur. Üçüncü konu da Batı Anadolu Satrap'ı olan Pers Prensi Genç Kyros'un, ağabeyi Pers Kralı II. Artakserkses'e karşı isyan edip onu tahtan indirmek için MÖ 401 yılında çıktığı sefer ele alınmıştır. Bu safha da eskiçağ yazarlarının Genç Kyros'un seferi sırasında kullandığı yol güzergâhlarına ve yerleşim yerlerine dair verdiği bilgiler irdelenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Dördüncü konu olarak Büyük İskender'in MÖ 334 senesinde Persler üzerine çıktığı Doğu Seferine değinilerek, İskender'in Anadolu'dan geçerken kullandığı yollar incelenmiştir. Beşinci konu da Roma Konsülü Manlius Vulso'nun Orta Anadolu'da yaşayan Galatlar (Keltler) üzerine MÖ 189 yılında düzenlemiş olduğu sefer hakkında bilgiler verilmiştir. Bu konuda Vulso'nun Anadolu'da izlediği yollar ve tarihi coğrafya ele alınmıştır. Beşinci ve eskiçağa dair son konu ise bir Roma dönemi haritası olan Peutinger Haritası ve Roma mil taşları ışığında Denizli-Konya arasındaki bölgede yer alan Roma yolları ve bağlantıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Daha sonraki bölümde ise ilk olarak I. Haçlı Seferi sonrasında Bizans'ın 1097 yılında Komutan İoannes Dukas'ın şahsında Batı Anadolu ve Göller Yöresini geri almak için düzenlediği sefere değinilerek bölgedeki yol sistemleri ve tarihi coğrafya ele alınmıştır. İkinci konu olarak İmparator İoannes Komnenos'un 1119 senesinde Denizli ve Uluborlu'ya düzenlediği seferler hakkında bilgi verilerek, İoannes'in bu seferler esnasında kullandığı yollar incelenmeye tabi tutulmuştur. Üçüncü konu da İoannes Komnenos'un İkinci Suriye Seferi öncesinde 1141-42 yıllarında Göller Yöresine düzenlediği seferden söz edilerek, sefer de kullanılan yollar ve bölgenin tarihi coğrafyası dair tespitlerde bulunulmuştur. Dördüncü konu olarak İmparator Manuel Komnenos'un 1146 yılında Konya'ya düzenlediği sefere ve bu sefer sonucunda bölgeden geri çekilirken kullandığı yol güzergâhı ve bölgenin tarihi coğrafyası incelemeye tabi tutulmuştur. Beşinci konu da Manuel Komnenos'un 1158 ve 1159 yıllarında Göller Yöresine düzenlediği sefer ele alınarak kullanılan yol güzergâhlarına değinilmiştir. Altıncı konu olarak Manuel Komnenos'un 1176 yılında Konya'ya yeni bir sefer düzenlemesi ve Myriocephalon Savaşı neticesinde yenilerek geri çekilmesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu safhada da Manuel'in sefer boyunca kullanmış olduğu yol güzergâhı ve kaynakların sözünü ettiği tarihi coğrafyaya dair incelemelerde bulunulmuştur. Yedinci ve ortaçağa

dair son konu ise III. Haçlı Seferi esnasında 1190 yılında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın düzenlemiş olduğu sefer bu bölümde ele alınmıştır. Bu aşamada da Barbarossa'nın Anadolu'da izlediği yollar ve tarihi coğrafya ele alınmıştır.

Sonuç olarak eskiçağ ve ortaçağ tarihinin kaynakları incelenerek Denizli-Konya arasındaki askeri yollar ve bölgenin tarihi coğrafyası tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece çağdaş kaynaklarda detaylandırılmadan anlatılan söz konusu bölgedeki ortaçağ yol sistemi gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Yollar, Tarihi Coğrafya, Bizans Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti, III. Haçlı Seferi

(DEMİR, Fatih, *Routes of Military Road between Denizli and Konya in Anatolia of Medieval (XII. Century)*, Master Thesis, Isparta, 2018)

ABSTRACT

In this study, XII. century, provides information about the military route between Denizli and Konya and the historical geography of the region. Accordingly, the first dealt with the roads passing through the area in history of antiquity and later in the medieval part are subjected to examination of the Byzantines' military campaign which was held on the Turkey Seljuks and roads which was used by the German Crusades during the Third Crusades.

In the study, the Persian King Road was first considered in terms of chronological order. In this phase, firstly Herodotus's depiction of Persian King's Road was mentioned and then the information given by him was evaluated in the context of historical geography. The second subject was the Persian King Kserkses' expedition to Greece in 481-80 BC. In this context, the route used by Kserkses to pass through Anatolia was taken into consideration, and important expeditions and historical geography were examined. The third issue was discussed in the period of 401 BC when the Persian Prince Young Kyros, who was the Satrap of Western Anatolia, rebelled against his brother Persian King Artakserkses II. In this phase, the information given by the writers of antiquity about the road routes and settlements that were used during the expedition of Young Kyros were evaluated. As the fourth subject, Alexander the Great's 334 BC in the Eastern Expedition on the Persians was mentioned and the roads Alexander used to pass through Anatolia were examined. In the fifth issue, information was given about the expedition organized by Manlius Vulso, Roman Consul in BC 189, on Galatians (Celts) living in Central Anatolia. In this regard, the paths and historical geography of Vulso in Anatolia were discussed. The fifth and last issue the antiquity was the Roman maps of Peutinger, a Roman period map, and the Roman roads and connections in the area between Denizli and Konya in the context of the Roman milestones.

In the next section, first of the First Crusade, the Byzantine period in 1097 commanded by the Commander Ioannes Dukas to take back the Western Anatolia and the Lakes Region, the road systems and historical geography in the region were discussed. The second issue of the Emperor Ioannes Komnenos, 1119 in Denizli and Uluborlu was given information about the expeditions, the roads used by Ioannes during these expeditions were examined. The third issue was mentioned before the Second Syrian Expedition of Ioannes Komnenos in the years of 1141-42. The fourth subject was the exploration of the Emperor Manuel Komnenos to Konya in 1146 and the route he used during his retreat from the region and the historical geography of the region. In the fifth issue, the route of Manuel Komnenos, which was used in 1158 and 1159, was discussed and the route routes were used. The sixth issue was the introduction of Manuel Komnenos, a new expedition to Konya in 1176, and his defeat and retreat as a result of the Battle of Myriokephalon. At this stage, the investigations were made on the historical geography mentioned by Manuel and the route he used during the voyage. The last subject of the seventh and middle ages was discussed in this chapter by the German Emperor

Friedrich Barbarossa during the Third Crusade in 1190. At this stage, the roads and historical geography of Barbarossa in Anatolia were discussed.

As a result, the sources of ancient and medieval history were examined and the military routes between Denizli and Konya and the historical geography of the region were tried to be determined. Thus, it was tried to reveal the medieval road system in the mentioned region without detailing in contemporary sources.

Keywords: Military Roads, Historical Geography, Byzantine Empire, Turkey Seljuk Empire, Third Crusade

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ SAYFASI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ.....	x
TEZ İÇERİĞİNİN ARAŞTIRILMASI VE HAZIRLANMASI ESNASINDA UYGULANAN METOD.....	xii
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER.....	xiv
A. KAYNAKLAR	xiv
1. Eskiçağ Tarihi Kaynakları	xiv
2. Ortaçağ Tarihi Kaynakları	xxi
B. ARAŞTIRMA ESERLER.....	xxxiv
1. Yabancı Seyyah ve Araştırmacılar (XVIII.-XXI. yy.).....	xxxiv
2. Araştırma Eserler	xxxvi
3. Yer İsimleri (Toponomi) İle İlgili Eserler.....	xxxix
GİRİŞ	1
1. Tarih Boyunca Yol Kavramı.....	1
2. Anadolu Yollarının Genel Bir Değerlendirmesi	3
3. Bölgenin Tarihi ve Tarihi Coğrafyası.....	6
3.1. Bölgenin Tarihi Coğrafyası.....	6
3.2. Perslerden Türkiye Selçukluları Dönemine Kadar Bölge Tarihi	8
3.3. Türkiye Selçukluları Döneminde Bölge Tarihi.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM	
ESKİÇAĞDA BÖLGEDEN GEÇEN YOLLAR	
1. Pers ve Hellen Devri Yolları.....	27
1.1. Pers Kralı Darius I'ın Güzergâhı	27
1.2. Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhı.....	36
1.3. Genç Kyros'un Kral II. Artakserkses'e Karşı Giriştiği Sefer Sırasında İzlediği Yol Güzergâhı.....	44
1.4. Büyük İskender'in Doğu Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhı..	54
2. Roma Devri Yolları	68
2.1. Roma Konsülü Manlius Vulso'nun Galat Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Güzergâhı.....	68
2.2. Antik Dönem Peutinger Haritası ve Roma Mil Taşları Işığında Bölgedeki Roma Yolları	81
2.2.1. Denizli-Dinar Yolu.....	81

2.2.2. Denizli-Antalya Yolu	83
2.2.3. Dinar-Uluborlu-Yalvaç-Konya Yolu	87
2.2.4. Dinar-Şuhut-İscehisar-Eskişehir Yolu.....	90
2.2.5. Dinar-Işıklı-Seyitgazi-Eskişehir Yolu	93

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATOR ALEKSİOS KOMNENOS VE İMPARATOR İOANNES KOMNENOS DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLERDE KULLANILAN YOLLAR

1. İmparator Aleksios Komnenos Döneminde Türkiye Selçukluları Üzerine Düzenlenen Seferler (1097)	97
1.1. Komutan İoannes Dukas'ın Batı Anadolu ve Göller Yöresi Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1097)	97
2. İmparator İoannes Komnenos'un Saltanat Dönemindeki Seferler (1119 ve 1141) 107	
2.1. İoannes Komnenos'un Denizli Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1119).....	107
2.2. İoannes Komnenos'un Uluborlu Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1119)	111
2.3. İoannes Komnenos'un Göller Yöresine Düzenlemiş Olduğu Son Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1141)	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATOR MANUEL KOMNENOS DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLERDE KULLANILAN YOLLAR

1. Manuel Komnenos'un Saltanat Dönemindeki Seferler (1146, 1158-59, 1176)	128
1.1. Manuel Komnenos'un Konya Seferi ve Sefer Dönüşü Esnasında Göller Yöresinde İzlediği Yol Güzergâhı (1146).....	128
1.2. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları ve Türkmenler Üzerine Düzenlediği Sefer Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1158-59).....	145
1.3. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları Üzerine Düzenlediği Son Seferi Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1176).....	149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

III. HAÇLI SEFERİ ESNASINDA KULLANILAN YOLLAR

1. III. Haçlı Seferi Esnasında Friedrich Barbarossa Komutasındaki Haçlı Ordusunun İzlediği Yol Güzergâhı (1190)	180
SONUÇ	213
KAYNAKLAR	214
EKLER	230
ÖZ GEÇMİŞ	249

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ANMED	: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri Bülteni
b.	: Bin (Oğlu)
BAtlas	: Barrington Atlas of the Greek and Roman World (Yunan ve Roma Dünyası Barrington Atlası)
BİAA	: British Institute of Archaeology at Ankara (Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü)
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
CSHB	: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (Bizans Tarih Yazarları Külliyyatı)
çev.	: Çeviren, Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DGRG	: Dictionary of Greek and Roman Geography (Yunan ve Roma Coğrafyası Sözlüğü)
ed.	: Editör
Fasc.	: Fascicule, Fascicle (Fasikül, Cüz)
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
MGH	: Monumenta Germaniae Historica (Almanya Tarihi Eserleri)
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
neşr.	: Neşreden
rdk.	: Redaksiyon
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
Sy.	: Sayı
ss.	: Sayfa Sırası
terc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
TTK	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
vb.	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
Vol.	: Volume (Cilt)
vr.	: Varak
yak.	: Yaklaşık, hemen hemen
Yay.	: Yayını, yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Bronz çağından itibaren şekillenmeye başlayan ve günümüz Anadolu'sunda bile kullanılmaya devam eden yol ağlarındaki en önemli unsur hiç şüphesiz coğrafi faktörlerdir. Anadolu coğrafyasının imkân verdiği ölçüde yaklaşık 5 bin yıldır uygarlıklar arasındaki iletişimi sağlayan yolları, askeri ve ticari bağlamda olmak üzere iki kategoride ele alabiliriz. Adeta medeniyetlerin beşiği diyebileceğimiz Anadolu, en eski ticari ve askeri yolları bünyesinde barındırmıştır. Bildiğimiz kadarıyla; Asur ticaret kolonilerinin yolları, Hitit yolları, Pers Kral Yolu, Roma ile Bizansın askeri-ticari yolları ve en nihayetinde de İpek Yolu bunlardandır. Özellikle bunların arasında Romalılar üç kıtada hüküm sürmeleri nedeniyle geniş ülke topraklarındaki iletişimi sağlamak ve olup bitenleri en kısa sürede öğrenmek dolayısıyla da iktidarlarını pekiştirebilmek için yolları sistemli bir şekilde inşa edip kullanan ilk medeniyet olmuştur. Batı Roma'nın devamı olan Bizans ise kendisinden önce inşa edilen bu medeniyetlerin kendine bıraktığı mirası yani hazır yol ağlarını coğrafi şartlar sebebiyle çok fazla değiştirmeden kullanmaya devam etmiştir. Nitekim Bizans'tan sonra da Türkiye Selçukluları da bu yolları çok fazla değişikliğe uğratmadan kullanmaya devam etmiştir. Ancak Türkiye Selçukluları, Anadolu'da ticareti geliştirmek ve güvenli bir ticaret ağı kurabilmek adına Roma yol ağlarının üzerine kervansaraylar yaptırmak gibi yeni bir olgu eklemiştir. Yollar üzerinde gerekli görülen stratejik noktalara inşa edilen kervansaraylar sayesinde Anadolu ticareti gelişerek büyümüştür. Türkiye Selçuklularından sonra ise yukarıda sözünü ettiğimiz medeniyetlerin oluşturduğu bu yollar, coğrafi nedenlerle zaman içerisinde çok fazla değişime uğramadığı için Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar tarafından da kullanılmaya devam etmiştir.

XII. yüzyılda Denizli-Konya arasındaki askeri yol güzergâhlarına ele alan bu çalışmada, öncelikle bölgeden geçen eski çağ yollarına daha sonra da Bizans'ın Türkiye Selçukluları üzerine düzenlemiş olduğu seferlere, III. Haçlı Seferi ordusunun kullanmış olduğu yol güzergâhlarına ve bölgenin tarihi coğrafyasına değinilmiştir. Söz konusu bölümler hakkında bilgiler aktarılırken öncelikle eski çağ ve orta çağ tarihinin ana kaynaklarından faydalanılmıştır. Eski çağ tarihinde; Herodotos, Ksenophon, Arrianos ve Titus Livius gibi antik çağ yazarlarının eserlerinden tarih boyunca düzenlenmiş çeşitli askeri seferler incelenerek bölgedeki eski çağda dair askeri yollar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölgedeki eski çağ askeri yolları tespit edildikten sonra da Strabon ve Plinius gibi bölgenin tarihi coğrafyası hakkında bilgi veren eserlerinin yanı sıra Roma mil taşları, Peutinger ve Ptolemy haritaları gibi epigrafik ve kartografya'ya dair veriler de çalışmaya eklenmiştir. Orta çağ tarihinde ise; Anna Komnena, Ioannes Kinnamos ve Niketas Khoniates gibi Bizans kronikleri ile Ansbert, Odo of Deuil, Fulcherius Carnotensis ve Willermus Tyrensis gibi askeri yollara dair bilgi veren haçlı kroniklerinden istifade edilmiştir. Daha sonra da bölgeden geçen orta çağ askeri yollarına dair elde edilen verileri desteklemek adına yer yer Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, İbnü'l-Azîmî, İbnü'l-Esîr ve İbn Bibi gibi İslâm kaynaklarından yararlanılma yoluna gidilmiştir. Ayrıca Süryanî Mikhail, Urfalı Mateos ve Başkumandan Simbat gibi Süryanî ve Ermeni kaynakları da çalışma sırasında görülmüş olup gerekli durumlarda bu kroniklerin vermiş olduğu bilgilerden de istifade edilmiştir. Tüm bu kaynakların yanı sıra her ne kadar ticari yollara dair bilgiler verse de Türkiye Selçukları tarafından bölgede inşa edilen kervansaraylarda incelenerek askeri yollara dair veriler desteklenmeye

çalışılmıştır. Bölgenin ortaçağdaki tarihi coğrafyasına dair ise İbn Battûta, Ebu'l-Fidâ, İbn Saîd el-Mağribî ve El-Ömerî gibi Müslüman seyyah ve coğrafyacıların verdiği bilgiler ön planda tutulmuştur. Ayrıca tüm bunların yanı sıra W. M. Ramsay, F. J. V. Arundell ve Friedrich Sarre gibi on beşe yakın yabancı seyyah ve araştırmacının Anadolu'nun eskiçağ ve ortaçağdaki tarihi coğrafyasına dair eserlerinde verdiği bilgiler incelenmeye tabi tutulmuştur.

Ortaçağ Anadolu'sunda Bizans'ın, Türkiye Selçuklularının ve Haçlı seferleri ordularının kullanmış olduğu askeri yolların özellikleri ile ilgili detaylı bilgiler sunan çalışmalar yeterince yapılmamıştır. Son dönemlerde devre ait askeri ve siyasi olaylarla ilgili genel içerikli çalışmalarda ciddi bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Her ne kadar bu alanda yapılan çalışmalar artış gösterse de konumuzun içerdiği alanla ilgili bölgesel bazda yapılan çalışma yok denecek kadar azdır. Bütün bu nedenlerden dolayı *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)* adlı çalışmamızla bölgedeki yol güzergâhlarını tespit ederek dönemle ilgili askeri ve siyasi olayların aydınlatılabilmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması sırasında, bütün kitaplarını kullanımına açıp çalışmalarımı yakından ilgilenen tez çalışması boyunca engin hoşgörüsü, tecrübesi, bilgi birikimi, titizliği ve tükenmez enerjisiyle rehberlik eden danışmanım, sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Bakır'a çok teşekkür eder, saygılarımı sunarım. Ayrıca engin tecrübeleriyle bana ışık tutan, beni yönlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. Behset Karaca ve Doç. Dr. Erkan Göksu'ya çok teşekkür eder, saygılarımı sunmayı bir borç bilirim. Tezin eskiçağ tarihini ilgilendiren konularında değerli görüş ve önerilerini benden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Duran'a; bölgenin tarihi coğrafyası konusunda kıymetli bilgilerini benimle paylaşma nezaketi gösteren Kadir Karacan'a; Arapça kaynakların tercümesinde değerli yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Sedat Bilinir'e; Grekçe ve Latince metinlerin çevirisinde yardım eden Sevgi Kübra Akdemirel'e; İngilizce metinlerin çevirisinde yardımcı olan Mehmet Kılıç ve Salih Saydam'a; eserlerin temini konusunda bana destek olan Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Uyumaz, Arslan Durdu, Osman Koçbay, Abdullah Tekin ve Mustafa Ceylan'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Son olarak tezin başından sonuna kadar yanımda yer alarak maddî ve manevî her türlü desteklerini üzerimden eksik etmeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Fatih DEMİR
Burdur – 2018

TEZ İÇERİĞİNİN ARAŞTIRILMASI VE HAZIRLANMASI ESNASINDA UYGULANAN METOD

Tez çalışmasında Denizli ile Konya arasındaki askeri yolların tespitini yapabilmek adına öncelikle eskiçağda bölgede kullanılan yollar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Herodotos, Ksenophon, Arrianos, Titus Livius, Strabon ve Plinius gibi eskiçağ yazarlarının askeri seferlere ve bölgenin tarihi coğrafyasına dair verdiği bilgiler incelemeye tabi tutulmuştur. Bu incelemeler sonucunda kaynaklarda sözü edilen yerleşim yerleri, akarsular, göller ve dağlar gibi tarihi coğrafyaya dair veriler topografik haritalara aktarılmıştır. Bu aşama da antik dönem haritaları olan Peutinger ve Ptolemy’de bizlere verilen bilgilerden sık sık istifade edilerek ana kaynaklardaki bilgiler teyit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bölgede bulunan Roma mil taşları gibi epigrafik verilerde sözünü ettiğimiz topografik haritalara eklenmiştir. Böylelikle eskiçağda bölgede kullanılan yollar ve tarihi coğrafya ortaya konularak bölgedeki ortaçağ yollarının temelleri tespit edilmiştir.

Eskiçağda bölgede kullanılan yolların ve tarihi coğrafyanın tespitinden sonra bölgenin XII. yüzyılı hakkında bilgi veren Anna Komnena, Ioannes Kinnamos, Niketas Khoniates ve III. Haçlı kronikleri gibi Bizans ve Latin kaynakları incelenmiştir. Bu aşamada XII. yüzyıl ana kaynaklarının tarihi coğrafyaya ve askeri yollara dair verdiği bilgiler bölgenin eskiçağ tarihi incelenirken oluşturulan topografik haritalarla karşılaştırılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Eskiçağ ve ortaçağ kaynaklarından elde edilen verilen birleştirilmesi sonucunda bölgede kullanılan askeri yollar ve tarihi coğrafyaya dair elde edilen bilgiler tez çalışmasına eklenmiştir. Ayrıca ortaçağ dair yapılan çalışma esnasında sadece XII. yüzyıl kaynaklarından yararlanılmayıp VI. yüzyıl Bizans kaynakları olan Hierocles ve Stephanos Byzantinos gibi coğrafyacılarının eserlerindende sık sık yararlanılmıştır. Yine bunun yanı sıra X. yüzyıl Bizans kaynağı olan İmparator VII. Konstantinos’un themalara dair bilgi veren eseri De Thematibus et De Administrando Imperio’dan da istifade edilmiştir. Bizans ve Latin kaynaklarının yanında her ne kadar bölgenin tarihi coğrafyası ve askeri yollara dair oldukça az bilgiler verse de Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, İbnü’l-Azîmî, İbnü’l-Esîr, İbn Bibi ve Kerîmü’d-din Mahmud-i Aksarayî gibi XII. ve XIII. yüzyıl İslam kaynaklarındanda faydalanılmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz İslam

kaynaklarının bölgenin tarihi coğrafyası ve askeri yollara dair yetersiz kalması üzerine bu kaynakları desteklemek adına İbn Saîd el-Mağribî, Ebu'l-Fidâ, İbn Battûta ve El-Ömerî gibi Müslüman coğrafyacı ve seyyahların bölgeye dair verdiği bilgilerden yararlanılma yoluna gidilmiştir.

Eskiçağ ve ortaçağ tarihinin ana kaynaklarından sonra günümüz kaynaklarından da yararlanılmış olup, bu kaynaklarda geçen bilgilerin dönemin kaynaklarında geçen bilgilerle örtüşüp örtüşmediği incelenerek tespit edilen farklılıklar -gerekli görüldüğü yerlerde metinde içinde- dipnotlarda verilmiştir. Dipnotlarda verilen bütün kaynaklar ise bibliyografyada gösterilmiştir. Buna ek olarak tez çalışmasında verilen bilgiler, izlenen metot ve teknikler bağlamında kronolojik sıraya uygun olarak yazılmaya çalışılmıştır. Ele alınan bölgenin ve konunun araştırılması aşamasında gerekli kaynakların araştırılması yapılmıştır. Çalışmada dönemin bütün yönleriyle ele alınmasına özen gösterilmiş olup yapılan karşılaştırmalar ve değerlendirmelerle konuya açıklık getirilerek bir sonuca varılmaya uğraşmıştır. Araştırmada sırasıyla, ana kaynaklar, birinci elden ve ikinci elden kaynaklar kullanılmıştır. Son olarak tez çalışması sırasında elde edilen veriler neticesinde tarafımızca oluşturulan haritalar ekler kısmına konulmuştur.

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER

A. KAYNAKLAR

1. Eskiçağ Tarihi Kaynakları

1.1. Roma Mil Taşları: Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki topraklarda yönetimi, iletişimi ve ulaşımı kolaylaştırabilmek ve de gerektiğinde askeri olaylara hızla müdahale edebilmek adına o devrin adeta yollardaki yön tabelaları diyebileceğimiz mil taşlarını (miliarium) diktirmişlerdir. Genellikle granit, mermer ve yerel taşlardan yapılmış köşeli sütun veya silindirik şekillerine sahip olan mil taşlarının üzerinde; atfedildiği kişinin unvanı ve adı, kim tarafından ne için yazıldığı ya da dikildiği, taşı yazan ya da diken şahsın adı veya unvanı ve son olarak da o taşın bulunduğu yerle bir sonraki merkezi yerleşim yerinin adı ve uzaklığı (caput viae) belirtilir.

Tez çalışması kapsamı dâhilinde Denizli-Konya arasındaki bölgede bulunan Roma mil taşları araştırılmıştır. Bu aşamada XVIII. yüzyıldan günümüze kadar Anadolu coğrafyasını gezmiş seyyah ve araştırmacıların çalışmaları incelemeye tutulmuştur. Özellikle de bugüne kadar mil taşları üzerine yapılmış çalışmaları inceleyerek, bu konuda tek toplu kataloğu hazırlamış olan David H. French'in 2012-2016 yılları arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü yayımlarından çıkardığı "Roman Roads and Milestones" isimli on ciltlik seri, bölgedeki Roma yolların tespit edilmesi konusunda oldukça önem arz etmektedir.

1.2. Eskiçağ Haritaları

1.2.1. Peutinger Haritası: Peutinger Haritası (Tabula Peutingeriana) yaklaşık 7 m uzunluğu 35 cm boyuyla Roma İmparatorluk döneminin bilinen dünyasının oldukça ayrıntılı sayılabilecek tasvirinin yer aldığı bir haritadır. Haritanın kökenine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Roma İmparatoru Augustus'un (MÖ 27-MS 19) devlet adamlarından Marcus Vipsanius Agrippa'nın (MÖ 63-12) yaptırdığı Itinerarium Cursus Publicus ismiyle bilinen harita olması kuvvetle muhtemeldir. Agrippa'nın ölümüyle birlikte harita onun anısına mermere oyularak sergilenmiştir. Ancak tüm bu tahminlere rağmen haritanın parşömen olan aslı günümüze ulaşamamış olup elimizdeki en erken

kopyası XIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Lakin haritada Constantinopolis (İstanbul)'ın gösterilmesi ve daha birçok yerleşim yerinin durumundan, haritanın IV. yüzyılda bir kartograf tarafından yeniden elden geçirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Haritanın bilimsel manada bilinen ilk keşfi ise XVI. yüzyılda olmuştur. Avusturya İmparatoru I. Maximilian'ın (1459-1519) kütüphanecisi olan Konrad Bickel (Celts) (1459-1508), 1494 yılında haritayı kütüphanede bulmuş lakin uzun süre elinde sessiz sedasız tutmuştur. Onun vefatıyla birlikte harita Konrad Peutinger'e (1465-1547) miras yoluyla geçmiştir.¹ Bundan sonra meşhur olan bu Roma haritası Konrad Peutinger'in mülkiyetinde bulunmasından dolayı onun ismiyle anıla gelmiştir.²

Peutinger Haritası toplam on iki parşömeden (segmentum) oluşmakla birlikte ilk parşömen kayıp durumdadır.³ Bizim konumuzu teşkil eden Anadolu kısmı ise dokuzuncu ve onuncu bölümlerde yer almaktadır. Haritada Anadolu yarımadasını çevreleyen Karadeniz, Marmara ve Akdeniz görülmektedir. Lakin Ege ve Akdeniz tek bir deniz gibi ve tek bir kıyı şeridi şeklinde düz bir şekilde çizilmiştir. İlk bakışta Ege Denizi gibi duran deniz aslında Marmara Denizi olup dikkatli bakılması halinde İstanbul ve Çanakkale Boğazları görülebilmektedir. Kıyı şeridinde yer alan girintiler ve çıkıntılar oldukça yüzeysel olup sadece İzmit ve Antalya Körfezleri oldukça belirgindir. Yaklaşık yirmiye yakın akarsuyun çizimi yapılmış olmakla birlikte, yalnızca Sagar (Sakarya), Hermon (Gediz) ve Castur (Küçük Menderes) ırmaklarının isimleri verilmiştir. Göl olarak ise sadece Asson (İznik) Gölü çizilmiştir. Anadolu'da dağlar yer yer belirtilmiş olmakla birlikte en büyük dağ silsilesi olarak Toroslar ve bunların uzantıları görülmektedir.

Peutinger Haritasında Anadolu'nun dokuz bölgeye ayrıldığı görülmektedir: Bithinia, Asia, Phrygia, Caria, Lycia, Cilicia, Cappadocia, Galatia ve Pontici. Buna

¹ Haritanın keşfi ve serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Konrad Miller, *Die Weltkarte Des Castorius Genant Die Peutingersehe Tafel*, Ravensburg, 1887, s. 6-71.; Konrad Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, s. XIII-XL.; Richard J. A. Talbert, *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 10-73.; www.livius.org/articles/concept/peutinger-map/ (22.02.2018).

² Haritanın keşfedildiği XVI. yüzyıldan XXI. yüzyıla gelinceye kadar yapılan baskılarını ve haritaya dair inceleme eserleri görmek için bkz. Richard J. A. Talbert, *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, s. 14-73.

³ On iki parşömente yer alan bölgeleri inceleyecek olursak: Birinci parşömente Britannia, Hispania, Mauretania; ikincide Gallia, Mauretania; üçüncüde Germania, Gallia, Liguria, Mauretania; dördüncüde Raetia, Italia, Mauretania; Norico, Illyricum, Italia, Africa; beşincide Norico, Illyricum, Italia, Africa; altıncıda Dalmatia, Italia, Africa; yedincide Dalmatia, Macedonia, Italia, Africa; sekizincide Macedonia, Thracia, Africa; dokuzuncuda Asia, Aegyptus; onuncuda Cappadocia, Syria, Palestina; on birincide Arabia, Mesopotamia, Persida ve on ikincide Persida, India bölgeleri yer almaktadır.

Constantinopolis (İstanbul)'in de içerisinde yer aldığı Trhacia'yı da sayarsak on bölge diyebiliriz. Harita da Anadolu şehirleri büyüklüklerine göre farklı şekillerle resmedilmiştir. Büyük şehirler olan Constantinopolis ve Antiochia (Antakya) tahtında oturan bir kral figürüyle resmedilmiştir. Orta büyüklükte şehirler olan Nicomedia (İzmit), Nicea (İznik), Mizago (Ayaş yakınları) ve Aquis Calidis (Pozantı yakınları) ise çeşitli kale figürleri ile betimlenmiştir. Bu yerlerin hiç şüphesiz askeri mahiyeti sahip olduğu açıkça bellidir. Daha da küçük olan şehirler ise ev çizimleriyle ifade edilmiştir. En küçük şehirlerin sadece isimleri yollar üzerinde birer çentik işareti ile belirtilmiş olduğu görülmektedir.

Yollar kırmızı renkle gösterilmiş olmakla beraber şehirlerarasındaki yollar yer yer ırmaklar ve dağlar arasından geçerek ilerlemektedir. İki yerleşim yeri arasında mesafelerin mil bazında Roma rakamlarıyla gösterildiği dikkati çekmektedir. Yolların kavşak noktaları bazen önemli şehirlerden başlamakta bazen de sadece yol ortalarından ayrılmaktadır. Ancak harita incelenirken dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. O da harita çizilirken topografyanın çok fazla ön planda tutulmadığı gerçeğidir. Peutinger Haritası, adeta dilsiz bir harita üzerinde çalışıldığı için şehirlerin konumlarında ve şehirlerin arasındaki bağlantılarda hatalar olduğu açıkça belli olmaktadır.

Tez çalışmasında, Konrad Miller ve Richard J. A. Talbert'in Peutinger Haritası üzerine yaptıkları inceleme ve değerlendirmeler göz önünde bulundurulmuştur.⁴ Harita keşfedilmesinden itibaren zamanla tekrar tekrar basılmış olmakla birlikte, tarafımızca Konrad Miller'in baskısı⁵ başta olmak üzere ve Richard J. A. Talbert'in çalışması⁶ esas alınarak hazırlanmış elektronik ortamdaki dijital hali de⁷ çalışmamızda kullanılmıştır.

1.2.2. Ptolemy (Ptolemaios) Haritası: Claudius Ptolemy ya da bilinen diğer ismiyle Batlamyus (MS II. yy.), İskenderiye'li Yunan bilim adamıdır. Özellikle matematik, coğrafya ve astronomi alanlarda yaptığı çalışmaları ile bilinmektedir. Ptolemy'nin o devirde bilinen dünyanın bir kısmının haritasını çizdiği atlası yani *Geographike Hyphegesis (Coğrafya El Kitabı)* adı verilen eseri sekiz kitaba ayrılmıştır.

⁴ Konrad Miller, *Itineraria Romana*, s. 630-752.

⁵ Konrad Miller, *Weltkarte des Castorius, genannt die Peutinger'sche Tafel*, Ravensburg, 1888.

⁶ Richard J. A. Talbert, *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York, 2010.

⁷ <http://peutinger.atlantides.org/map-a/> (22.02.2018).; Ayrıca bkz. <http://tabula-peutingeriana.de/> (22.02.2018).

Sekizinci kitap içerisinde bölgesel haritalar⁸ bulunmakla birlikte Anadolu'ya dair bölüm Asya haritaları kısmında birinci (Tabvla I Asiae) haritadır.

Eser eskiçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyasını gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemli veriler içermektedir. Ptolemy Haritasında Anadolu yardım adasını çevreleyen Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz, Peutinger Haritasıyla karşılaştırıldığında ona göre oldukça belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Anadolu; Pontus et Bitinia, Pampflagonia, Asia Minor, Licia, Pamfilia, Cilicia, Galacia, Capadocia ve Armenia Minor olmak üzere dokuz bölgeye ayrılmış olmakla beraber bölgeler kendi arasında kalın çizgilerle belirtilmiştir. Sözü ettiğimiz bu dokuz bölgenin her biri kendi içerisinde tekrar küçük bölgelere ayrılmakta ve bölgelerin sınırları harita da kesik çizgilerle gösterilmektedir. Yerleşim yerleri ise nokta işaretleri ile belirtilmiş olmakla birlikte büyük şehirler için herhangi bir özel şekil kullanılmadığı görülmektedir. Ptolemy Haritasında, Peutinger Haritasında olduğu gibi Anadolu yolları çizilmemiş olup daha çok eskiçağ Anadolu'sunun fiziki ve siyasi haritası biçimindedir. Peutinger Haritasından farklı olarak Ptolemy Haritasında otuzdan fazla akarsu gösterilmekte ve bunların isimlerinin haritada tek tek yazıldığı gözlenmektedir. Haritada tek göl olarak ise Peutinger Haritasında da olduğu gibi Ascanius (İznik) Gölü çizilmiştir.

Tez çalışmasında, Fransa Milli Kütüphanesinde bulunan XV. veya XVI. yüzyıllardan kalma Grekçe el yazmasında yer alan Anadolu haritası⁹ ile Georg Popp tarafından 1975 yılında yapılmış Almanca baskısında bulunan Anadolu haritası kullanılmıştır.¹⁰

1.2. Eskiçağ Yazarları

1.2.1. Herodotos: Eskiçağ tarihi konusunda en eski kaynaklarımızın başında Herodotos (MÖ 484-425) gelmektedir. Herodotos gezileri sırasında gördüğü ve duyduğu yerler, olaylar ve insanlar hakkında bilgi verdiği *Historiai (Tarih)* adlı eseri ile tanınmaktadır. Özellikle Pers-Yunan savaşlarını ele aldığı eserinde antikçağın siyasi,

⁸ Sekizinci kitap içerisinde yer alan haritalarda; on Avrupa haritası, dört Afrika haritası ve on iki Asya haritası bulunmaktadır. Bu sözü ettiğimiz yirmi altı haritanın her biri kendi içerisinde de bölgelere ayrılmaktadır.

⁹ Claudius Ptolemaeus, *Cosmographia*; Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Grec 1401, s. 80v-81r.

¹⁰ Claudius Ptolemäus, *Cosmographia, Weltkarten*, Edition Georg Popp, Würzburg, 1975.

askeri ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eser dokuz kitaptan meydana gelmekle birlikte tez çalışmasında, eserin beşinci kitabında (Terpsichore) yer alan Pers Kral Yolu tasviri ile yedinci kitapta (Polymnia) anlatılan Pers (Ahemeniş) Kralı Kserkses'in (MÖ 519-465) MÖ 481-80 yıllarında Yunanistan'a düzenlediği sefere dair verilen bahislerde yer alan yollar hakkındaki bilgilerden yararlanılmıştır. *Historiai*'nın beşinci ve yedinci kitaplarında eskiçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyası hakkında kıymetli bilgiler verilmektedir. Eser Müntekim Ökmen tarafından Fransızcadan Yunanca aslı ile karşılaştırılmak suretiyle neşredilerek Türkçeye kazandırılmıştır.¹¹

1.2.2. Ksenophon: Pers Kralı II. Artakserkses'i (MÖ 404-362) tahtan indirmek için harekete geçen kralın küçük kardeşi Genç Kyros'un (ö. MÖ 401) ordusuna katılan Yunanlı komutanlardan birisi de Ksenophon (MÖ 430-354)'dur. Genç Kyros'un MÖ 401'de Sardis'ten Kunaksa'ya kadar olan seferini ve burada yapılan savaş sonucunda Yunanlıların memleketlerine geri dönüş yolculuğunu anlatan *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* adlı eseri ile ünlenmiştir. Tez çalışmasında, *Anabasis*'de yer alan Genç Kyros'un Anadolu'da kullandığı yol güzergâhları ve eskiçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyası ile ilgili verilen bilgilerden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Eserin Oğuz Yarlığaş tarafından Eski Yunanca'dan Türkçeye çevrilmiş olan baskısından faydalanılmıştır.¹²

1.2.3. Plutarkhos: Yunanlı bir biyografi ve deneme yazarı olan Plutarkhos (MS 45-127), *Bioi Paralleloi (Paralel Hayatlar)* ismiyle bilinen eseriyle ünlenmiştir. Paralel Hayatlar adlı eserinin içerisinde *II. Artakserkses*'in biyografisine yer verdiği kısımda Genç Kyros ve II. Artakserkses arasındaki mücadele hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Bu bakımdan Genç Kyros'un ağabeyine karşı çıktığı seferi anlatan Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinde verdiği bilgileri tamamlayıcı özelliktedir. Tez çalışmasında eserin Bernadotte Perrin tarafından yapılan İngilizce çevirisinden ve Ayşen Sina tarafından makale olarak hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.¹³

¹¹ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev. Müntekim Ökmen, *Tarih*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.

¹² Ksenophon, *Anabasis*, Türkçe çev. Oğuz Yarlığaş, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014.

¹³ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Artakserkses*, İngilizce çev. Bernadotte Perrin, *Plutarch's Lives*, Vol. XI, London/Massachusetts, 1962.; Türkçe çev. Ayşen Sina, "Artakserkses", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, c. 29, Sy. 48, s. 137-166.

Plutarkhos'un Paralel Hayatlar adlı eserinin içerisinde yer verdiği bir diğer biyografide Büyük İskender'in hayatını ele alan kısımdır. Eser Arrianos'un *Aleksandrou Anabasis* adlı eseriyle birlikte Büyük İskender'in MÖ 334 yılında çıktığı Doğu Seferi ve Anadolu yolları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmesi bakımından önem arz etmektedir. Eserin Furkan Akderin tarafından Türkçeye çevrilen neşrinden yararlanılmıştır.¹⁴

1.2.4. Arrianos (Lucius Flavius Arrianus): III. Aleksandros (MÖ 356-323) ya da daha çok bilinen ismiyle Büyük İskender'in seferlerini anlatan en önemli kaynak, ondan yaklaşık dört yüz yıl sonra yaşayan Arrianos'un (MS 86-160) *Aleksandrou Anabasis* adlı eseridir. Tez çalışması sırasında Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Doğu Seferi kapsamında Pers hâkimiyetindeki Anadolu'ya düzenlemiş olduğu sefer ve bu sefer esnasında kullandığı yollar ile ilgili Arrianos'un bizlere verdiği bilgilerden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Eserin Furkan Akderin tarafından 2005 yılında yapılan Türkçeye çevirisinden faydalanılmıştır.¹⁵

1.2.5. Quintus Curtius Rufus: Romalı devlet adamlarından birisi olan Quintus Curtius Rufus (MS I. yy.) Büyük İskender hakkında yazdığı *Historiae Alexandri Magni (Büyük İskender'in Tarihi)* ismiyle tanınmaktadır. Yazarın eseri Büyük İskender'in Doğu Seferi hakkında bilgi veren Arrianos ve Plutarkhos'un eserleri ile içerik yönünden paralellik arz etmekle birlikte yer yer farklılıkların olduğu da görülmektedir. Tez çalışmasında, eserin John Digby tarafından 1714 yılında yayımlanan İngilizce neşrinden yararlanılmıştır.¹⁶

1.2.6. Titus Livius: Romalı bir tarihçi olan Titus Livius'un (MÖ 59-MS 17) günümüze ulaşan tek çalışması *Ab Urbe Condita (Şehrin Kuruluşundan İtibaren)* adlı eseridir. Eser Roma'nın kuruluşundan ilk Roma İmparatoru Augustus'un (MÖ 27-MS 14) imparatorluk döneminin sonuna kadar ki olayları ele almaktadır. Eser Türkçeye Sabahat Şenbark tarafından yedi cilt olarak çevrilmiştir.¹⁷ Tez çalışmasında, eserin konumuzu ilgilendiren ve XXXVIII. kitabında yer alan Roma Konsülü Manlius

¹⁴ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, İskender & Caesar*, Türkçe çev. Furkan Akderin, *Paralel Yaşamlar, İskender & Caesar*, Alfa Yay., İstanbul, 2007.

¹⁵ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, Türkçe çev. Furkan Akderin, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Alfa Yay., İstanbul, 2005.

¹⁶ Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, İngilizce çev. John Digby, *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, London, 1714.

¹⁷ Titus Livius, *Roma Tarihi I*, Türkçe çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992.

Vulso'nun MÖ 189 yılında Orta Anadolu'da yaşayan Galatlar (Keltler) üzerine düzenlemiş olduğu sefer hakkında bilgi veren kısımdan yararlanılmıştır. Eser Vulso'nun Anadolu'da izlediği yollar ve tarihi coğrafya konusunda zengin veriler ihtiva etmektedir. Eserin XXXVIII. kitabının XII-XXVII. kısımlarını Latineden Türkçeye çeviren Mehmet Ali Kaya'nın makale olarak yayımladığı çevirisinden faydalanılmıştır.¹⁸

1.2.7. Polybius: Antik dönem Yunan tarihçisi olan Polybius (MÖ yak. 200-118 sonrası), MÖ 264-146 yılları arasında Roma Cumhuriyeti'nin Akdeniz havzasına hâkim olma mücadelesi verdiği dönemi elen *Historiai (Tarihler)* adlı eseriyle ünlenmiştir. Bu bağlamda *Historiai*'nin XXI. kitabının XXXIII-XXXIX. kısımlarında, tıpkı Titus Livius'un *Ab Urbe Condita*'sında olduğu gibi Roma Konsülü Manlius Vulso'nun Galatlar (Keltler) üzerine çıkmış olduğu sefer hakkında bilgiler vermektedir. Lakin onun bu sefere dair verdiği bilgiler özet niteliğinde olup Vulso'nun Anadolu'da izlemiş olduğu yol güzergâhları ve tarihi coğrafya hakkında oldukça az bilgiler vermektedir. Tez çalışmasında eserin, Evelyn S. Shuckburgh tarafından 1889 yılında yayımlanan İngilizce çevirisinden yararlanılma yoluna gidilmiştir.¹⁹

1.2.8. Strabon: Strabon (MÖ 64-MS 24), *Geographika (Coğrafya)* adlı eserleriyle ünlenmiş Yunan bir tarihçi, coğrafyacı ve filozoftur. *Geographika*, on yedi kitaptan oluşmakla beraber sadece XII, XIII ve XIV. kitapları Anadolu coğrafyası ile ilgilidir. Tez çalışması esnasında, Strabon'un Anadolu'nun tarihi coğrafyasına dair verdiği yerleşim yerleri, akarsular, dağlar, göller vb. pek çok bilgidен oldukça sık bir şekilde istifade edilmiştir. Eserin Grekçe, İngilizce ve Fransızca metinlerini karşılaştırarak Türkçeye çeviren Adnan Pekman tarafından hazırlanan çeviri kullanılmıştır.²⁰

1.2.9. Plinius (Gaius Plinius Secundus Maior): Plinius (MS 23-79), doğa ve coğrafi olgular üzerine yaptığı çalışmaları ile bilinen Romalı bir yazar olup insanlık tarihinin ilk ansiklopedisi sayılan *Naturalis Historia (Doğa Tarihi)* adlı eseri ile tanınmıştır. *Naturalis Historia*, otuz yedi kitaptan oluşmakla birlikte özellikle beşinci

¹⁸ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, Türkçe çev., Mehmet Ali Kaya, "Titus Livius (XXXVIII. Kitap) Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1995, c.10, Sy. 1, s. 361-377.

¹⁹ Polybius, *Historiai*, İngilizce çev. Evelyn S. Shuckburgh, *The Histories of Polybius*, Vol. II, London, 1889.

²⁰ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev. Adnan Pekman, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

kitapta Anadolu'nun tarihi coğrafyası ile ilgili bizlere verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Tez çalışması sırasında eserin, Harris Rackham tarafından The Loeb Classical Library serisi içerisinde yayımlanan İngilizce çevirisinden yararlanılma yoluna gidilmiştir.²¹

2. Ortaçağ Tarihi Kaynakları

2.1. İslâm Kaynakları

2.1.1. Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme): *Târîh-i Âl-i Selçuk*'un müellifi belli olmaması nedeniyle aynı zamanda *Anonim Selçuknâme* ismiyle de anılmaktadır. Eser Selçukluların kuruluşundan itibaren başlayıp 1363 yılına kadar olan olayları özet olarak ele almaktadır. Tez çalışmasında, Anonim Selçuknâme'de geçen XII. yüzyıla dair verilen bilgilerden sık sık istifade edilmiştir. Eser konumuz bakımından Bizans'ın Türkiye Selçukluları üzerine düzenlemiş olduğu seferler hakkında bilgi vermesi nedeniyle oldukça önem arz etmektedir. Ancak diğer Türkiye Selçuklu kaynaklarında da olduğu gibi Anadolu yollarına dair bahislerin bu eserde de oldukça az olduğu görülmektedir. Eserin Feridun Nâfiz Uzluğ tarafından 1592'de yapılan ilk Türkçe baskısı²² ile 2014 yılında Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Çoşguner'in gerçekleştirmiş oldukları yeni baskısından istifade edilmiştir.²³

2.1.2. İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî: İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî (1125-1201), Zengîler ve Eyyübîler devletlerinde devlet kademesinde görev almış, Türkiye Selçukluları, Zengîler ve Eyyübîler hakkında bilgi veren *Nusrat al-fatra ve 'uşrat al-katra*, *al-Bark al-Şâmi* ve *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî* gibi tarih kitaplarının müellifidir. El-İsfahanî'nin *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî* eserinden III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın (1122-1190) düzenlemiş olduğu sefer ile ilgili olarak bilgi vermesi bakımından eserden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Eserin Anadolu tarihiyle ilgili bahisleri Ramazan Şeşen tarafından çevrilerek makale olarak yayımlanmıştır. Ramazan Şeşen çevirisinde devrin Haçlı

²¹ Plinius, *Naturalis Historia*, İngilizce çev. Harris Rackham, *Pliny Natural History II*, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/London, 1961.

²² *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Feridun Nâfiz Uzluğ, *Anadolu Selçukluları Tarihi III, Târîh-i Âl-i Selçuk der-Anâtoli*, Ankara, 1952.

²³ *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Çoşguner, Atf Yay., Ankara, 2014.

seferleriyle ilgili diğerk önemli kaynakları olan Ebû Şâme el-Makdisî'nin (1203-1267) *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* ve Bahâeddin İbn Şeddâd'ın (1145-1234) *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye* adlı eserlerinin çevirilerini karşılaştırmalı olarak makalesinde yer vermiştir. Bu bakımdan Ramazan Şeşen'in çeviri makalesi III. Haçlı Seferi ile ilgili yapılacak çalışmalar için oldukça kıymetlidir.²⁴

2.1.3. İbnü'l-Azîmî (Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr): İbnü'l-Azîmî (1090/91-1175?)'nin günümüze ulaşan tek eseri *Tarihü'l-Azîmî* olup, eser Hz. Âdem'den başlayarak 1160 yılına kadar gelen olayları kronolojik bir sıra halinde bizlere veren muhtasar bir eserdir. Eserin bir vekayiname olması hasebiyle tez çalışmasında konumuzu ilgilendiren siyasi olaylar hakkında bilgi verilirken eserden istifade edilmiştir. Eserin Selçuklular dönemiyle ilgili bölümleri (1038-1143) Ali Sevim tarafından neşredilmiştir.²⁵

2.1.4. İbnü'l-Esîr (Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî): İbnü'l-Esîr (1160-1223), ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük tarihçilerden birisidir. İslâm tarihçileri arasında en çok eser yazan kişilerden birisi olan İbnü'l-Esîr'in en önemli ve en büyük eseri *El-Kâmil Fi't-Tarih* adlı eseridir. Genel bir İslâm tarihi içeriğine sahip olan eser, Hz. Âdem'den başlayarak 1230 yılının sonuna kadar meydana gelen olayları ele almaktadır. Tez çalışmasında, eserde verilen siyasi ve askeri olaylardan istifade edilme yoluna gidilmiştir. Çalışma boyunca eserin X., XI. ve XII. ciltlerinden faydalanılmış olup ilgili ciltlerinin Türkçeye çevirisi Abdülkerim Özaydın ve Ahmet Ağırakça tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁶

2.1.5. İbn Kesîr (Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî): Ortaçağ İslâm dünyasında tarih, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında yaptığı çalışmaları ile tanınan İbn Kesîr'in (1301/02-1373) en fazla ünlünen eseri *El-Bidâye ve'n-Nihâye*'dir. Eser Hz.

²⁴ İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, "İmad Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahanî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971, c. III, TTK, Ankara, 1971.

²⁵ İbnü'l-Azîmî, *Tarihü'l-Azîmî*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538 = 1038/39-1143/44)*, TTK, Ankara, 2006.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. X.-XII., Bahar Yay., İstanbul, 1987-1991.

Adem'den başlayarak 1365-66 yılına kadar gelen olayları kronolojik bir sırayla ele alan umumi bir İslâm tarihi kitabıdır. Tez çalışmasında, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*'nin bu özelliği nedeniyle İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil Fi't-Tarih* adlı eseriyle birlikte sık sık karşılaştırmalı bir şekilde kullanılmıştır. Eser Mehmet Keskin tarafından neşredilerek Türkçeye çevrilmiştir.²⁷ Eserin X. ve XIII. ciltlerinde konumuzla ilgili olan siyasi ve askeri gelişmelerden yararlanılma yoluna gidilmiştir.

2.1.6. İbn Bibi (Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî el-müştehir bi-İbn Bîbî el-Müneccime): İbn Bibi (ö. 1285'ten sonra), Türkiye Selçuklularında devlet kademesinden görev almış tarihçi ve devlet adamıdır. Aynı zamanda Türkiye Selçukluları Devleti hakkında bilgi veren en önemli kaynaklarımızın başında gelen *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* adlı eserin de müellifidir. Eser, 1192-1280 yılları arasındaki Türkiye Selçuklu Devleti tarihine dair olayları içermektedir. Eser içerik bakımından her ne kadar XIII. yüzyıla dair bilgiler içerse de, tez çalışmasında ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyasının tespitinde ve Türkiye Selçuklu sultanları ile ilgili aktarılan bilgilerde ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında Anadolu'daki siyasi durumun ortaya konması aşamasında eserden sık sık istifade edilmiştir. Eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan ana metnin Türkçeye çevirisi²⁸ ile M. Nuri Gençosman tarafından yayımlanan muhtasarının Türkçeye çevirilerinden²⁹ karşılaştırılmalı olarak faydalanılmıştır.

2.1.7. Yazıcızâde Alî: Osmanlı Sultanı II. Murat (1421-1451) devrinde yaşamış ve Osmanlı devlet kademesinde görev yapmıştır. Yazıcızâde Alî'nin (XV. yy.) bilinen tek eseri olan *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, İslâm öncesi Türk tarihi, Selçuklular, Gazneliler, Moğollar, Harzemşahlar, Anadolu Beylikleri Dönemi ve Osmanlı tarihinin başlangıç devirlerini kapsayan bir umumî Türk tarihi niteliğindedir. Eserin Türkiye Selçukluları ile ilgili olan kısmı, İbn Bibi'nin *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* adlı eserinin Türkçeye tercüme edilmiş halidir. Bu nedenle tez çalışmasında, tıpkı İbn Bibi'nin eserinden olduğu gibi ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyasının tespitinde, Türkiye

²⁷ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev. Mehmet Keskin, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslam Tarihi*, c. X.-XIII., Çağrı Yay., İstanbul, 1994.

²⁸ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk name)*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, c. I-II, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

²⁹ İbn Bibi, *Muhtasar Selçuknâme (Târîh-i Âl-i Selçuk)*, Türkçe çev. M. Nuri Gençosman, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.

Selçuklu sultanları ile ilgili aktarılan bilgilerde ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında Anadolu'daki siyasi durumun ortaya konması aşamasında eserden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Eserin nüshaları Abdullah Bakır tarafından incelenerek edisyon kritik yönetimi ile çeviri yazım'ı (transkripsiyon) gerçekleştirilmiştir.³⁰ Ayrıca çalışmamız esnasında yer isimleri konusunda gerekli görüldüğü hallerde eserin tıpkıbasımına da zaman zaman müracaat edilmiştir.³¹

2.1.8. Aksarâyî (Kerîmü'd-din Mahmud-i Aksarayî): Kerîmü'd-din Mahmud-i Aksarayî'nin hayatı ile ilgili yeterli bir bilgi bulunmamasıyla birlikte uzun yıllar İlhanlı devlet kademesinde görev yaptığı bilinmektedir. Aksarâyî tarafından telif edilen *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*'da genel itibariyle Büyük Selçuklularının kuruluşundan yıkılışına kadar meydana gelen olaylar ve Türkiye Selçuklu Devleti'nde XIII. yüzyılın yarısından başlayarak XIV. yüzyılın yarısına kadar yaşanan tarihi olaylar anlatılmaktadır. Tez çalışması esnasında, devrin bir diğer kaynağı olan İbn Bibi eserinde olduğu gibi bu eserde de ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyasının tespitinde ve Türkiye Selçuklu sultanları ile ilgili aktarılan bilgilerde ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında Anadolu'daki siyasi durumun belirtilmesinde eserden faydalanılmıştır. Eser Osman Turan tarafından neşredilmiş³² olmakla birlikte çevirisi ise Mürsel Öztürk tarafından gerçekleştirilmiştir.³³

2.1.9. Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî: İlhanlılar devrinde çeşitli devlet görevinde bulunmuş olan Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî'nin (1281-1340) günümüze kadar ulaşan üç eseri bulunmaktadır. Telif ettiği eserleri arasında konumuzu ilgilendiren eseri ise *Târîh-i Güzîde*'dir. Tez çalışmasında, eserin Zikr-i Pâdişâhan-i Selçukiyân başlığıyla Selçuklulara ayrılmış olan bahsi içerisindeki Türkiye Selçuklu sultanları hakkındaki kısa malumatlardan yararlanılmıştır. Eserin Selçuklular kısmının çevirisi

³⁰ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Yay. Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basım Yay. İstanbul, 2017.

³¹ Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme –İndeksli Tıpkıbasım-*, Haz. Abdullah Bakır, TTK, Ankara, 2014.

³² Aksaraylı Mehmed Oğlu Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-ahbâr, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, neşr. Osman Turan, TTK, Ankara, 1999.

³³ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK, Ankara, 2000.

Erkan Göksu'nun editörlüğünde çıkmış³⁴ olup tam bir çevirisi ise Mürsel Öztürk tarafından yayımlanmıştır.³⁵

2.1.10. İbnu'l-Ezrak (Ahmed b. Yûsuf b. Alî b. el-Ezrak el-Fârik): Artuklular (1102-1409) hakkında en önemli kaynaklarımızdan birisi olan İbnu'l-Ezrak (1117-1881'den sonra), *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid (Târîhu'l-Fâriki)* adlı eseriyle ünlenmiştir. Eser XII. yüzyıla dair bilgiler içermesi nedeniyle konumuz bakımından önem arz etmektedir. Tez çalışması sırasında eserde verilen Türkiye Selçuklu sultanları hakkındaki malumatlardan ve dönemin siyasi olayları ile ilgili aktardığı bilgilerden istifade edilmiştir. Eserin Ahmet Savran tarafından gerçekleştirilmiş olan neşrinden istifade edilmiştir.³⁶

2.1.11. İbnü'l-Kalânîsî (Ebû Ya'lâ er-Reîsü'l-ecel Mecdü'r-rüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî): İbnü'l-Kalânîsî (1073-1160), tarihçi ve devlet adamı olup *Târîhu Dımaşk (Zeylü Târîhi Dımaşk)* eseriyle tanınmıştır. Eserden Bizans'ın XII. yüzyıl boyunca Çukurova ve Kuzey Suriye'ye düzenlediği seferler aşamasında ve Bizans imparatorlarının ve Türkiye Selçuklu sultanlarının vefatlarıyla ilgili bilgi verdiği bahislerden yararlanılmıştır. Eserin 1908 yılında H. F. Amedroz tarafından yapılan neşrinden faydalanılmıştır.³⁷

2.1.12. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah: Osmanlı devri âlimlerinden olan Müneccimbaşı Ahmed Dede (1631-1702), *Câmiu'd-Düvel* adlı umumi tarih eseriyle şöhret kazanmıştır. Eserin Türkiye Selçuklu sultanlarının vefatları hakkında bilgi verdiği kısımlardan ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında Anadolu'daki siyasi durumdan söz edilmesi aşamasında eserden istifade edilmiştir. Eserin Ali Öngül tarafından hazırlanan neşrinden yararlanılma yoluna gidilmiştir.³⁸

2.1.13. İbn Battûta (Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancî): Ortaçağ'ın en büyük Müslüman seyyahı olan İbn Battûta

³⁴ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, ed. Erkan Göksu, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhan-i Selçukiyân)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015.

³⁵ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018.

³⁶ İbnu'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid (Târîhu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Ahmet Savran, *Meyyâfârikin ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısımı)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1992.

³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk (Zeylü Târîhi Dımaşk)*, Yay. Haz. H. F. Amedroz, *History of Damascus*, Leyden, 1908.

³⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, Yay. Haz. Ali Öngül, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, Kabcacı Yay., İstanbul, 2017.

(1304-1368) dünyanın pek çok bölgesini gezmiş ünlü bir seyyahtır. Gezilerini anlattığı *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (Rihle)* eseriyle tanınmıştır. 1333 yılında Anadolu'yu gezen seyyah, Anadolu beylikleri ve şehirleri hakkında bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Tez çalışmasında, İbn Battûta ortaçağ Anadolu'sunun şehir ve kasabalarına dair verdiği bilgilerden yararlanılmıştır. Eserin A. Sait Aykut tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır.³⁹

2.1.14. Ebu'l-Fidâ (Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî): Ebu'l-Fidâ (1273-1331) Ortaçağın ünlü tarihçi ve coğrafyacılarından. Onun *Takvimü'l-Büldan* adlı eseri ortaçağ da bilinen dünyanın adeta tasvirinin yer aldığı coğrafya alanında yazılmış en değerli kitaplardan birisidir. Eserde dünya yirmi sekiz iklime ayrılmış olmak beraber konumuzu ilgilendiren Anadolu kısmı ise on dokuzuncu iklimde yer almaktadır. Eserde Anadolu'daki akarsular, dağlar ve şehirlerin yanı sıra Anadolu'daki Türkmenler hakkında bilgiler vermektedir. Tez çalışmasında Ebu'l-Fidâ'nın ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyası ile ilgili bizlere verdiği bilgilerden istifade edilmiştir. Eser Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁰

2.1.15. İbn Saîd el-Mağribî (Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd el-Mağribî): Ortaçağ İslâm dünyasının önemli âlimlerinden olan İbn Saîd el-Mağribî (1214-1286) tarih, coğrafya ve şiirle ilgilenmiş bu alanlarda çeşitli eserler vermiştir. Konumuzu ilgilendiren eseri ise *Bastü'l-ara fi't-tûl ve'l-'arz (Coğrâfiyâ fî'l-ekalîmi's-seb'a)* ya da bilinen diğer bir ismiyle *Kitâbü'l-Coğrafya*'dır. Dünyayı yedi iklim bölgesine ayırarak inceleyen müellifin Anadolu'ya dair verdiği bilgiler ise altıncı iklim de bulunmaktadır. Eserde Anadolu'daki akarsular, dağlar ve şehirlerin yanı sıra Anadolu'daki Türkmenler hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Tez çalışmasında, eserin İsmâîl el-Arabî tarafından yapılan neşri kullanılmıştır.⁴¹

2.1.16. El-Ömerî (Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî): Memlükler dönemi devlet adamı olan El-Ömerî (1301-1349) aynı zamanda tarih

³⁹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (Rihle)*, Türkçe çev. A. Sait Aykut, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000.

⁴⁰ Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.

⁴¹ İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Yay. Haz. İsmâîl el-Arabî, Beyrut, 1970.

ve coğrafya alanlarında yaptığı çalışmalarıyla bilinmektedir. Özellikle de bizim konumuzu ilgilendiren *Mesâliku'l Ebsâr fî memâlik'il-emsâr* adlı eseriyle ünlenmiştir. Eser İslâm ülkelerinin coğrafyası ve tarihine değinilen ansiklopedik bir çalışmadır. Eserde beylikler devrinde Anadolu'daki siyasi, askeri ve sosyal durum, Anadolu Beylikleri hakkında malumatlar, Anadolu'daki şehirler ve bunların tarihi coğrafyasına dair bilgiler verilmektedir. Tez çalışmasında, müellifin ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyasına dair verdiği bilgiler olan şehirler, akarsular, göller vb. konularda eserden istifade edilmiştir. Eserin D. Ahsen Batur tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır.⁴²

2.2. Bizans Kaynakları

2.2.1. Anna Komnena: Anna Komnena (1083-1153?), Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un (1081-1118) kızı olup babasının imparatorluğu döneminde yaşanan olayları ayrıntılı bir şekilde ele aldığı *Alexiad (Alexias)* adlı eserini yazmıştır. Eser Aleksios Komnenos'un devrinde Bizans Devletinin Balkanlar ve Anadolu'daki durumu hakkında oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Konumuz bağlamında ise I. Haçlı Seferi (1096-1101) esnasında İmparator Aleksios'un Batı Anadolu topraklarını Türklerden geri almak için düzenlediği sefer hasebiyle eserden istifade edilmiştir. Ayrıca eserde Anadolu coğrafyasındaki yerleşim yerleri, bölgeler ve akarsular gibi tarihi coğrafyaya dair verilen bilgilerden de istifade edilmiştir. Eser Bilge Umar tarafından 1996 yılında çevrilerek yayımlanmıştır.⁴³

2.2.2. Ioannes Kinnamos: Ioannes Kinnamos (1143-1203?), Bizans devlet kademisinde görev yapmış tarihçilerden birisidir. *Historia* adlı eseri İoannes Komnenos (1118-1143) ve Manuel Komnenos (1143-1180) devirlerine dair önemli bir müracaat kitabıdır. Eserin İoannes Komnenos devrine dair bölümü özet niteliğinde olup Manuel Komnenos devrine dair anlatımlar ise oldukça ayrıntılı işlenmiştir. Eser 1176 yılındaki Myriokephalon Savaşına dair İmparator Manuel'in yaptığı sefer hazırlıklarıyla ilgili bilgi verirken yarıda kesilmektedir. Tez çalışması sırasında başlıca kaynaklarımızdan birisi olan Kinnamos'un *Historia'sı*, Bizans-Türkiye Selçuklu münasabetleri kapsamında

⁴² Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Mesâliku'l Ebsâr fî memâlik'il-emsâr*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, *Mesâliku'l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Selenge Yay., İstanbul, 2014.

⁴³ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

kıymetli bilgiler ihtiva etmesi bakımından oldukça önemlidir. Eserde Kinnamos'un aktardığı siyasi olaylar, askeri seferler ve ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyasına dair verdiği malumatlardan sık sık istifade edilmiştir. Eser Işın Demirkent tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁴

2.2.3. Niketas Khoniates: Niketas Khoniates (1155-1217) de tıpkı Kinnamos gibi Bizans devlet kademesinde görev almış devrin önemli tarihçilerden birisidir. 1118 ile 1207 yılları arasındaki Komnenos ve Angelos hanedanlarına mensup imparatorların dönemini konu alan *Historia* adlı eseri yazmıştır. Eser Kinnamos'un *Historia*'sında olduğu gibi İoannes Komnenos (1118-1143) devri özet olarak ele alınmaktadır. Manuel Komnenos'dan (1143-1180) I. Theodoros Laskaris (1205-1222) devrinin ilk yıllarına kadar başa geçen yaklaşık yedi imparatorun dönemini oldukça ayrıntılı sayılabilecek düzeyde yazmıştır. Tez çalışmasında eserden çok sık istifade etmek birlikte Bizans-Türkiye Selçuklu ilişkileri ve III. Haçlı Seferi bağlamında konumuz açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir. Eserde yazar tarafından verilen siyasi olaylar, askeri seferler ve ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyası ile ilgili bilgilerden yararlanılmıştır. Eserin 1118-1180 tarihleri arasındaki dönemi ele alan kısmı Fikret Işıltan tarafından⁴⁵, 1180-1195⁴⁶ ve 1195-1206⁴⁷ yılları arasındaki diğer kısımları da Işın Demirkent tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

2.2.4. Hierocles: VI. yüzyıl Bizanslı coğrafyacılarından birisi olan Hierocles, Bizans'ın idari bölümlerinin ve şehirlerinin listesini içeren *Synecdemus* adlı eseriyle ünlenmiştir. Eser VI. yüzyıl da Bizans dünyasının 64 vilayeti (eparchia) 912 şehrini listelemesi bakımından oldukça kıymetli bilgiler içermektedir. Konumuzu ilgilendiren coğrafyada bulunan Bizans vilayet ve şehirlerin tespiti için eserden sıklıkla istifade edilmiştir. Eserin August Burckhardt tarafından 1893 tarihinde yapılan neşri kullanılmıştır.⁴⁸

⁴⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK, Ankara, 2001.

⁴⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, TTK, Ankara, 1995.

⁴⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Koniates'in Historia'sı (1180-1195), Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2006.

⁴⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Koniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2004.

⁴⁸ Hierocles, *Synecdemus*, Yay. Haz. August Burckhardt, *Hieroclis Synecdemvs*, Lipsiae, 1893.

2.2.5. Stephanos Byzantinos: VI. yüzyıl Bizanslı coğrafyacılarından birisi olup *Ethnica* ismiyle bilinen coğrafya sözlüğünün yazarıdır. Yazarın *Ethnica* adlı eserinden günümüze çok azı ulaşabilmiştir. Antikçağ yazarlarından sık sık alıntılar yaptığı görülen yazar eserinde Antik Yunan dünyası hakkında coğrafi, mitolojik ve dini bilgiler vermektedir. Eserde tarihi coğrafyaya dair kıymetli bilgiler sunulması hasebiyle konumuzu ilgilendiren coğrafyada bulunan yerleşim yerlerinin tespiti için eserden sıklıkla faydalanılmıştır. Eserin Margarethe Billerbeck tarafından 2006-2017 yılları arasında beş cilt olarak yayımlanan Almanca baskısından istifade edilmiştir.⁴⁹

2.3. Latin Kaynakları

2.3.1. Ansbert: III. Haçlı Seferine (1189-1192) katılan Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın (1122-1190) komutasındaki Alman ordusunun düzenlemiş olduğu haçlı seferine ilişkin bilgi veren en önemli kaynağımız *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris* adlı eserdir. Aslında eseri yazan kişinin ismi tam olarak bilinmemekle birlikte yazar olarak Ansbert'in adı anılmaktadır. Eserin sefer boyunca Barbarossa'nın yanından ayrılmadığı belli olan imparatorluk kaleminde görev yapan birisi tarafından veya Passau piskoposluğu ile yakın bağlantıları olan birisince kaleme alındığı düşünülmektedir. Eser III. Haçlı seferi esnasında Anadolu'daki siyasi durum ve Türkiye Selçuklularının Bizans ve haçlılar ile olan münasebetleri hakkında bilgi içermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Barbarossa'nın seferine dair bilgiler veren kaynak diğer III. Haçlı kaynaklarıyla karşılaştırıldığında oldukça ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir. Özellikle Alman Haçlı ordusunun Anadolu'dan geçerken kullandığı yollar ile ilgili en fazla coğrafi bilgiyi Ansbert vermektedir. Eser Anton Chroust tarafından Monumenta Germaniae Historica (MGH) serisi içerisinde "*Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*" ismiyle devrin diğer III. Haçlı kaynaklarıyla birlikte tek bir kitap halinde neşredilmiştir.⁵⁰ İçerisinde Ansbert'in eserinin de bulunduğu sözünü ettiğimiz eserin tamamı daha sonra daha sonra G. A. Loud tarafından İngilizceye çevrilmiştir.⁵¹

⁴⁹ Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I-V, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2006-2017.

⁵⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 1-115.

⁵¹ Ansbert, *The History of the Expedition of the Emperor Frederick*, İngilizce çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s. 33-134.

2.3.2. Historia Peregrinorum: Historia Peregrinorum'un yazarı hakkında bilgi bulunmamak birlikte Alman Haçlı ordusu ile birlikte sefere katılan birisinin anlattıklarını, büyük bir ihtimalle de Ansbert'in kayıtlarını değerlendiren birisi tarafın yazıldığı sanılmaktadır. Ancak eser Ansbert'in bir özeti niteliğinde olmayıp onun tarafından yer yer verilmeyen bilgiler ve olayların Historia Peregrinorum'da yer aldığı görülmektedir. Eser tıpkı Ansbert'in eseri gibi MGH serisi içerisinde Anton Chroust tarafından yapılan "*Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*" adlı neşir çalışması içerisinde bulunmaktadır.⁵² Eserin İngilizce çevirisinin bir kısmı yine G. A. Loud tarafından yapılmış olup diğer III. Haçlı kaynakları ile beraber ilgili eser içerisinde bulunmaktadır.⁵³

2.3.3. Epistola de Morte Friderici Imperatoris: Epistola de Morte Friderici Imperatoris adlı kısa mektubun (betik) yazarı bilinmemektedir. Lakin Haçlı seferi sırasında ordunun karşılaştığı zorluklar karşısında askerlerin moralini yükseltici vaazlar veren Würzburg'lu Piskopos Gottfried tarafından yazılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Eser Alman Haçlı ordusunun Balkanlardaki ilerleyişiyle başlayıp Friedrich Barbarossa'nın Göksu Çayı'nda ölümü ve ordunun Antakya'ya kadar ki varış sürecine dair bilgiler vermektedir. Eser yukarıda tanıtımı yaptığımız diğer III. Haçlı kaynakları gibi MGH serisi içerisinde Anton Chroust tarafından neşri gerçekleştirilen "*Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*" adlı eserin içerisinde bulunmaktadır.⁵⁴ Eserin İngilizce çevirisi yine G. A. Loud tarafından yapılmış olup diğer III. Haçlı kaynakları ile beraber ilgili eser içerisinde bulunmaktadır.⁵⁵

2.3.4. Magnus von Reichersberg'in Kroniği (Tageno'nun Günlüğü): Friedrich Barbarossa'nın düzenlediği haçlı seferine dair bilgi veren bir diğer kaynağımızda Passau'lu bir papaz olan Tageno'nun yazdığı günlük mahiyetindeki eserdir. Ancak eser günümüze kadar tek parça halinde ulaşamamış olup, bazı kısımları *Magnus von Reichersberg'in Kroniği* olarak bilinen bir başka eserin içerisinde iki kısmı günümüze

⁵² *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 116-172.

⁵³ *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, İngilizce çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s. 135-147.

⁵⁴ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 173-178.

⁵⁵ *A Letter Concerning the Death of the Emperor Frederick*, İngilizce çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s. 169-172.

kadar gelebilmiştir. *Tageno'nun Günlüğü* çoğu zaman Ansbert'in eseriyle paralellik arz etmekle birlikte yer yer bazen onun vermediği veya atladığı bilgileri de aktardığı görülmektedir. Eserin Georgius Heinricus Pertz'in editörlüğünde çıkartılan ve MGH serisi içerisinde yayımlanan neşri kullanılmıştır.⁵⁶

2.3.5. Roger de Hoveden: İngiltere Kralları II. Henry (1154-1189) ve III. Henry (1216-1272) dönemlerinde yaşamış ve sözünü ettiğimiz kralların hizmetinde bulunmuş bir hukukçudur. Roger de Hoveden (ö. 1201), *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*⁵⁷ ve *Annalium pars prior et posterior*⁵⁸ olmak üzere iki eser kaleme almıştır. Sözü edilen eserlerinde başta İngiltere tarihi olmak üzere ortaçağ dünyasında yaşanan olaylar hakkında bilgiler vermektedir. Tez çalışmasında, Manuel Komnenos'un 1176 yılındaki Myriokephalon Savaşında başından geçenleri İngiltere Kralı II. Henry'e bildirdiği mektup münasebetiyle eserlerden faydalanılmıştır.

2.3.6. Fulcherius Carnotensis: Fulcherius Carnotensis (1059-1127), I. Haçlı Seferine (1096-1101) katılan din adamlarından birisidir. *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* adlı eserinde görgü tanığı olduğu 1097-1127 yılları arasındaki olayları bizlere aktarmaktadır. Eser I. Haçlı Seferi ve Ortadoğu coğrafyasında kurulan Latin krallıkları hakkında bilgi vermesi bakımında oldukça önemlidir. Tez çalışmasında I. Haçlı ordusunun Anadolu'da izlediği yol güzergâhı ile ilgili bilgi verdiği bölümlerinden istifade edilmiştir. Eser Ayhan Can⁵⁹ ve Mukadder Yıldız⁶⁰ tarafından tez olarak ayrı ayrı sunulmuş olup daha sonra yeni bir çevirisi İlcan Bihter Barlas tarafından kitap olarak yayımlanmıştır.⁶¹

⁵⁶ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses*, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861, s. 439-534.

⁵⁷ Roger de Hoveden (Benedict of Peterborough), *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. William Stubbs, Vol. I, Oxford, 1867.; ed. William Stubbs, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene*, Vol. II., London, 1869.

⁵⁸ Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Henry Savile, *Rerum Anglicarum Scriptores Post Bedam Praecipvi*, Londini, 1596.; ed. Henry Savile, Francofurti, 1601.; İngilizce çev. Henry T. Riley, *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising The History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*, Vol. I., London, 1853.

⁵⁹ Ayhan Can, "Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi", *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.

⁶⁰ Mukadder Yıldız, "Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana) Kitap 1", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

⁶¹ İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi, Kutsal Toprakları Kurtarmak*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

2.3.7. Willermus Tyrensis: Sûr şehri Başpiskoposu olan Willermus Tyrensis (1130-1185) *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* ismini taşıyan eseri Haçlı Seferleri tarihinin yanı sıra Ortadoğu ve Anadolu Türk tarihiyle de ilgili zengin bilgiler içermektedir. Eserin Haçlı seferleri ile ilgili verdiği bahislerden, Haçlı ordularının Anadolu'da geçerken kullandığı yollar hakkında bilgilerden, Türkiye Selçuklularının Bizans ve Haçlılar ile olan münasebetlerine dair verilen malumatlardan faydalanılmıştır. Yirmi üç kitaptan oluşan eserin I-VIII. kitapları⁶², IX.-XV. kitapları⁶³ ve XVI.-XVIII kitapları⁶⁴ Ergin Ayan tarafından yayımlanmış olup çalışmamızda eserin genellikle Türkçe baskılarından yararlanılmıştır. Ayrıca eserin Emily Atwater Babcock ve A. C. Krey tarafından yayımlanan İngilizce neşrinden de zaman zaman istifade edilmiştir.⁶⁵

2.3.8. Odo of Deuil: II. Haçlı Seferi'nin (1147-1148) en önemli kaynağı olan Odo of Deuil (1110-1162), Fransız Kralı VII. Louis (1120-1180) ile birlikte sefere katılan bir ordu vaizidir. *De profectioe Ludovici VII in orientem* isimli eseri Fransız Haçlı ordusunun sefere çıkışından Antakya'ya kadar olan seyahatleri ile ilgili ayrıntılı bilgileri ihtiva etmektedir. Tez çalışmasında, haçlı ordusunun Anadolu'da izlediği yol güzergâhı hakkında malumat verdiği kısımlarından sıklıkla istifade edilmiştir. Eserin Virginia Gingerick Berry tarafından yayımlanan İngilizce çevirisinden faydalanılmıştır.⁶⁶

2.4. Süryânî ve Ermeni Kaynakları

2.4.1. Süryanî Mikhail: Süryanî Mikhail (1126-1200) tarafından kaleme alınan *Vekayinâme*, Hz. Âdem'den başlayarak 1195 yılına kadar olan hadiseleri ele almaktadır. Eser Anadolu Türk tarihi için oldukça kıymetli bilgiler içeren müracaat kitaplarımızdan birisidir. Eserden Bizans'ın XII. yüzyıl boyunca Çukurova ve Kuzey Suriye'ye

⁶² Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2016.

⁶³ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2018.

⁶⁴ Ergin Ayan, "Willermus Tyrensis'in *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* (Deniz aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserin XVI., XVII., ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.

⁶⁵ Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, Vol. I-II, Columbia University Press, New York, 1943.

⁶⁶ Odo of Deuil, *De profectioe Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry, *De profectioe Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948.

düzenlediği seferler aşamasında ve Bizans imparatorlarının ve Türkiye Selçuklu sultanlarının vefatlarıyla ilgili bilgi verdiği bahislerden faydalanılmıştır. Eserin Türk Tarih Kurumu için Hrant D. Andreasyan tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.⁶⁷

2.4.2. Urfalı Mateos ve Papaz Grigor: Urfalı Mateos (952-1136) tarafından telif edilen *Vekayinâme*, 952'den 1136'ya kadar meydana gelen olayları içermektedir. Esere daha sonra Papaz Grigor tarafından eklenen zeyl ile birlikte 1136-1162 yılları arasında yaşanan gelişmeleri kapsamı sağlanmıştır. Tıpkı Süryanî Mikhail'de olduğu gibi bu eserden de Bizans'ın XII. yüzyıl boyunca Çukurova ve Kuzey Suriye'ye düzenlediği seferler aşamasında ve Bizans imparatorlarının ve Türkiye Selçuklu sultanlarının vefatlarıyla ilgili bilgi verdiği malumatlardan istifade edilmiştir. Eserin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır.⁶⁸

2.4.3. Başkumandan Simbat: Başkumandan Simbat ya da bilinen diğer ismiyle Simbat Gundstabil (1203-1275) Kilikya Ermenilerinde komutan ve devlet adamıdır. *Vekayinâme* adlı eseri 951-1331 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir. Eserin 951-1152 yılları arasındaki kısmı Urfalı Mateos'un *Vekayinâme*'si ile Papaz Grigor'un bu esere yaptığı zeylin adeta özetidir. Ancak 1152-1274 yılları arasındaki kısım ise Simbat'ın kendisi tarafından yazılmıştır. 1274-1331 yılları arasındaki son kısım ise ismi bilinmeyen birisi tarafından esere yapılan zeyl çalışmasıdır. Eser özellikle 1176 yılındaki Myriocephalon Savaşı hakkında çağdaşlarının vermediği bilgiler aktarması bakımından önem arz etmektedir. Eserin Türk Tarih Kurumu için Hrant D. Andreasyan tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.⁶⁹

⁶⁷ Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Suryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), 1944.

⁶⁸ Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK, Ankara, 2000.

⁶⁹ Başkumandan Simbat (Simbat Gundstabil), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.

B. ARAŞTIRMA ESERLER

1. Yabancı Seyyah ve Araştırmacılar (XVIII.-XXI. yy.)

Paul Lucas (1664-1737), Fransız bir seyyah olup Anadolu'yu gezen ilk yabancı seyyahlardan birisidir. Fransız Kralı XIV. Louis'in (1643-1715) antikacısı olan seyyah Anadolu'ya biri 1705 diğeri 1714 yıllarında iki gezi düzenlemiştir. Lucas'ın eserleri, Anadolu'nun tarihi coğrafyası ve XVIII. yüzyıl da Anadolu'daki durum hakkında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.⁷⁰

Fransız oryantalistlerden birisi olan *Louis Alexandre Olivier de Corancez* (1170-1832), Fransa Devleti adına uzun yıllar ortadoğu da çeşitli diplomatik ve siyasal görevler üstlenmiştir. 1809 yılında Halep'den Fransa'ya dönerken Anadolu'dan geçen seyyah, Anadolu'ya dair izlenimlerini ve yolculuğu sırasında karşılaştığı antik şehirler hakkında bilgi verdiği eserini 1816 yılında yayımlamıştır.⁷¹

İngiliz ordusunda bir albay olan *W. M. Leake* (1777-1860), İngiliz Devleti için çeşitli diplomatik ve askeri görevler üstlenmesi adına Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Anadolu'nun tarihi coğrafyasına özellikle de Antik Yunan dünyasına dair olguları sistematik ve ayrıntılı bir şekilde ele alan seyyah eserini 1824 yılında yayımlamıştır.⁷²

İngiliz antikacı ve aynı zamanda bir din adamı olan *F. J. V. Arundell* (1780–1846), Batı Anadolu ve özellikle de Göller Yöresine 1826 ve 1833 yıllarında iki seyahat düzenlemiştir. Seyahatlerinde başta Anadolu'nun tarihi coğrafyası olmak üzere XIX. yüzyıl Anadolusu hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁷³

⁷⁰ Paul Lucas, *Voyage Du Sieur Paul Lucas, Fait Par Ordre Du Roy Dans La Grece, L'Asie Mineure, La Macedoine Et L'Afrique*, Vol. I-II, Paris, 1712.; Paul Lucas, *Voyage Du Sieur Paul Lucas, Fait En M. DCCXIV, &c. Par Ordre De Louis XIV. Dans La Turquie, L'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, &c.*, Vol. I-II, Amsterdam, 1720.

⁷¹ A. Corancez, *Itinéraire d'une partie peu connue de l'Asie Mineure*, Paris, 1816.

⁷² William Martin Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor, with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, London, 1824.

⁷³ F. J. V. Arundell, *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of The Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia*, Vol. I-II, London, 1834.

J. A. Cramer (1793-1848), aslen İsviçreli olup İngiltere yaşayan tarih ve coğrafya ilimleriyle meşgul olan bir din adamıdır. Anadolu'nun coğrafyası ve tarihine değindiği eserini 1382 yılında yayımlamıştır.⁷⁴

Anadolu coğrafyasını en çok gezen seyyahların başında *Charles Fellows* (1799-1860) gelmektedir. İngiliz bir arkeolog olan seyyah özellikle Batı Anadolu coğrafyasında deyim yerindeyse gezmedik yer bırakmamıştır. Gravür ve çizimler yönünden bir hayli zengin olan eserini 1839 yılında yayımlamıştır.⁷⁵

W. J. Hamilton'u (1805-1867) Anadolu'yu gezen ve diğer seyyahlardan ayıran en büyük özelliği bir jeolog olmasıdır. Bu yönüyle o sadece Anadolu'nun tarihi coğrafyasına dair bilgi vermekle kalmamış, XIX. yüzyılda Anadolu'nun yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü, diğer jeolojik ve coğrafi özellikleri hakkında seyahatnamesinde malumatlar vermiştir. Seyyah Anadolu'ya dair kıymetli bilgiler veren eserini 1842 yılında yayımlamıştır.⁷⁶

F. M. C. Texier (1802-1871) İngiliz bir arkeolog olup Anadolu'da uzun süre çalışma ve araştırma yapan seyyahların başında gelmektedir. Anadolu'nun büyük bir kısmını gezen seyyah sadece Anadolu'nun eskiçağı ile ilgilenmemiş ortaçağdan kalma pek çok Türk dönemi eserinin de çizimlerini gerçekleştirmiştir. Texier, birkaç kere basımını yaptığı eserinin ilk baskısını 1843 yılında gerçekleştirmiştir.⁷⁷

Heinrich Kiepert (1818-1899), 1841-1848 yılları arasında dört kez Anadolu'ya seyahat etmiş Alman coğrafyacı ve kartografıdır. Kiepert, kartograf olması hasebiyle XIX. yüzyıl ve eskiçağ Anadolu'sunun oldukça ayrıntılı sayılabilecek fiziki haritalarını hazırlamıştır. Onun çizdiği haritalar Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türkçeye çevrilmiş veya onun verdiği bilgiler temelinde haritalar yeniden elden geçilerek tekrar çizimleri yapılmış ve uzun bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir.⁷⁸

İngiliz bir rahip olan *E. J. Davis* (1826-1901), 1872 yılında kısa süreliğine Batı Anadolu'yu gezmiş olmasına rağmen bölgedeki pek çok antik kenti ziyaret etmeyi

⁷⁴ J. A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. I-II., Oxford, 1832.

⁷⁵ Charles Fellows, *A Journal Written During An Excursion In Asia Minor*, London, 1839.

⁷⁶ William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I-II, London, 1842.

⁷⁷ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, c. I-III, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara, 2002.

⁷⁸ Heinrich Kiepert, *Westliches Klein Asien*, Verlag von Dietrich Reimer, Berlin, 1890-91.

başarmıştır. Sadece Anadolu'nun eskiçağı ile ilgilenmeyen gezgin XIX. yüzyıl Anadolusuna dair de oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. Seyyah gravür ve haritalar yönünden zengin olan eserini 1874 yılında yayımlamıştır.⁷⁹

Anadolu'nun tarihi coğrafyası deyince akla gelen ilk isimlerden birisi *W. M. Ramsay* (1851-1939)'dir. İskoç bir arkeolog olan Ramsay'in Anadolu'nun tarihi coğrafyasıyla ilgili yaklaşık yirmi makalesi ve üç kitabı vardır. Eskiçağ Anadolu'suna dair verdiği bilgiler tarihi coğrafya araştırmalarında hala daha kullanılmaktadır. Özellikle yazarın 1890 yılında yayımladığı *The Historical Geography of Asia Minor* adlı eseri araştırmacıların hala daha başucu kaynaklarından birisini oluşturmaktadır.⁸⁰

Amerikalı bir arkeolog olan *J. R. S. Sterrett* (1851-1914), 1884-85 yıllarında Anadolu'da düzenlediği gezilerinde diğer seyyahlardan farklı olarak eskiçağ yazıtları özellikle de Roma mil taşları üzerine yoğunlaşarak epigrafik incelemeler de bulunmuştur. Seyyahın 1888 yılında yayımladığı iki makalesi bu konuda oldukça önem arz etmektedir.⁸¹

Friedrich Sarre (1865-1945), Alman bir arkeolog ve sanat tarihçisi olarak 1895 yılında Anadolu'da incelemelerde bulunmuştur. Özellikle İslam sanatı uzmanı olan gezgin Anadolu'da gezdiği yerlerde Türkiye Selçuklu sanatı üzerine çalışmalar yapmıştır. Sarre, tarihi coğrafya ve sanat tarihi yönünden zengin veriler muhteva eden eserini 1896 yılında yayımlamıştır.⁸²

2. Araştırma Eserler

Ortaçağ Anadolu'sunda kullanılan askeri yollar üzerine yapılmış çalışmalara baktığımızda;

⁷⁹ E. J. Davis, *Anatolica or The Journal of a Visit to Some of The Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*, London, 1874.

⁸⁰ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961.

⁸¹ Sitlington Sterrett, "An Epicographical Journey in Asia Minor", *Papers of the American School of Classical Studies at Athens*, 1883-1884, Vol II, Boston, 1888.; Sitlington Sterrett, "The Wolfe Expedition to Asia Minor", *Papers of the American School of Classical Studies at Athens*, 1884-1885, Vol III, Boston, 1888.

⁸² Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati-1895 Yazı-Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul, 1998.

Muazzez Ayça tarafından 1945 yılında Mükrimin Halil Yinanç'a (1900-1961) mezuniyet tezi olarak sunulduğu anlaşılan *Anadolunun Tarihi Büyük Yolları (Onaltıncı Asra Kadar)* adlı çalışma Türkiye'de yollar konusunda yapılmış ilk araştırmalardan birisidir. Mezuniyet tezi olmasına rağmen yazarın o tarihlerde gördüğü kaynaklar ve yollara dair yaptığı değerlendirilmeler göz önünde bulundurulduğunda çalışma yollar üzerine araştırma yapanlar için oldukça önemlidir.⁸³

Kemal Özergin tarafından 1959 yılında hazırlanan *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları* isimli doktora tezi Türkiye Selçuklu yollarına dair yapılmış ilk sistemli araştırma çalışmasıdır. Tez dört bölümden oluşmakla beraber birinci bölümde Özergin'in tez çalışması sırasında istifade etmiş olduğu mimari ve yazılı eserler hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde Türkiye Selçuklularına kadar olan tarihi süreçte Anadolu'da kullanılan yollara değinilmektedir. Üçüncü bölümde ortaçağda doğu Akdenizde yapılan ticarete Anadolu yollarının rolü incelenmiştir. Tezin asıl kısmını oluşturan dördüncü bölümde ise Anadolu'yu baştan sona kat eden kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu Türkiye Selçukluları devrinde kullanılan yollar ele alınmaktadır. Toplamda 216 sayfa olan doktora tezi ortaçağ Türk tarihinin ana kaynakları, seyahatnameler ve kervansaraylar incelenerek ortaya konulmuş daha çok ticari yolları ele alan bir çalışmadır.⁸⁴

Işın Demirkent'in 2001 yılında Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Seminerinde sunduğu *XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında* adlı makalesi, XII. yüzyılda İstanbul-Konya arasında kullanılan askeri yolları dönemin siyasi olaylarıyla birlikte ele almaktadır. Demirkent'in bu çalışması Bizans'ın, Türkiye Selçuklularının ve haçlıların kullandığı yollar bağlamında bilgi edinmek isteyenler için kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.⁸⁵

Ebru Altan'ın 2001 yılında Belleten'de yayımlanan *Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar* isimli makalesi, I. Haçlı Seferi (1096-1101), II. Haçlı Seferi

⁸³ Sözü edilen mezuniyet tezi Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde olup B.I/5636 yer numarası ve B024781 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Muazzez Ayça, *Anadolunun Tarihi Büyük Yolları (Onaltıncı Asra Kadar)*, (Dakdilo Edilmiş Mezuniyet Tezi), 1944-1945.

⁸⁴ Kemal Özergin, "Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959.

⁸⁵ Işın Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001)*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, ss. 1-14.

(1147-1148) ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) ordularının Anadolu’da kullanmış oldukları yollar dair önemli bilgiler vermektedir.⁸⁶

Adnan Eskikurt’un 2014 yılında Tarih Okulu Dergisinde yayımlanan *7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları* adlı makalesi iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda VII. ve XII. yüzyıllar arasında Anadolu’da Abbasiler, Emeviler, Bizans, Haçlılar ve Memlûkluların askeri seferlerine değinilerek bu seferlerde kullanılan yollarla ilgili bilgiler verilmektedir. İkinci kısım da ise Bizans’ın Anadolu seferlerinde kullandığı askeri yolların detaylarına değinilmekte ve Bizans-Abbasi sınırları hakkında bilgiler aktarılmaktadır.⁸⁷

Muharrem Kesik’in 2014 yılında Selçuklu Araştırmaları Dergisinde yayımlanan *Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya’yı Hedef Alan Askerî Seferler ve Yolları* adlı makalesi, Bizans’ın 1116-1176 yılları arasında Konya’ya düzenlediği askeri seferleri ve bu seferlerde kullanılan yol güzergâhlarına dair kıymetli bilgiler vermektedir.⁸⁸

Ümit Kozcaz’ın 2014 yılında Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumunda *Üçüncü Haçlı Seferine Katılan Alman Haçlı Ordusunun Pisidia Bölgesindeki Sefer Güzergâhı Üzerine Bir Değerlendirme* adıyla sunduğu bildirisi, III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa’nın (1122-1190) Denizli-Isparta-Konya güzergâhında izlediği yolları ele almaktadır.⁸⁹

Ümit Kozcaz’ın 2015 yılında Teke Yöresi Sempozyumunda *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148) Zamanında Teke Yöresi’nde Kullanılan Askerî Yol Sistemleri ve Siyasî Durum* adıyla sunduğu bildirisi, II. Haçlı Seferi (1147-1148) sırasında Fransız Kralı VII.

⁸⁶ Ebru Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Belleten*, Ağustos 2001, c. LXV, Sy. 243, ss. 571-582.

⁸⁷ Adnan Eskikurt, “7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, Yıl 7, Sy. 20, ss. 33-79.

⁸⁸ Muharrem Kesik, “Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya’yı Hedef Alan Askerî Seferler ve Yolları”, *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 40-73.

⁸⁹ Ümit Kozcaz, “Üçüncü Haçlı Seferine Katılan Alman Haçlı Ordusunun Pisidia Bölgesindeki Sefer Güzergâhı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 213-230.

Louis'in (1120-1180) liderliğindeki haçlı ordusunun Denizli-Antalya güzergâhında izlediği yolları ele almaktadır.⁹⁰

3. Yer İsimleri (Toponomi) İle İlgili Eserler

Bilge Umar'ın *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* isimli eseri yazarın kendisi tarafında da nitelendirdiği üzere, Türkiye'nin tarihi coğrafyası ve tarihsel yer adları üzerine alfabetik düzende bir inceleme çalışmasıdır. Umar bu çalışmasında, eskiçağ ve ortaçağ Anadolu'sunda kullanılan yerleşim yeri, akarsu, göl, ova ve dağ gibi tarihi coğrafya isimlerinin tarihsel arka planını etimolojik ve onomastik çerçevede ele almaktadır.⁹¹

Richard J. A. Talbert tarafından hazırlanan *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (BATlas) adlı eser, Yunan ve Roma dünyası yer isimleri sözlüğü olup Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın antik tarihi coğrafyasının ele alındığı oldukça geniş hacimli bir araştırma eseridir.⁹²

William Smith'in (1813-1893) editörlüğünü yaptığı *Dictionary of Greek and Roman Geography* (DGRG) adlı eser, Yunan ve Roma coğrafyası yer isimlerinin alfabetik bir sırayla incelendiği ansiklopedi çalışmasıdır. Eser iki cilt halinde yayımlanmış olup George Long, Leonhard Schmitz, E. B. Donne, Philip Smith ve E. H. Bunbury tarafından yazılmış konumuza dair yer isimlerini hakkında bilgi veren ilgili ansiklopedi maddelerinden istifade edilmiştir.⁹³

⁹⁰ Ümit Kozcaz, "İkinci Haçlı Seferi (1147-1148) Zamanında Teke Yöresi'nde Kullanılan Askerî Yol Sistemleri ve Siyasî Durum", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Teke Yöresi Sempozyumu (04-06 Mart 2015) Bildiriler Kitabı*, c. 2, Burdur, 2015, ss. 1175-1178.

⁹¹ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

⁹² Richard J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, 2000.

⁹³ *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.; *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. II, ed. William Smith, Boston, 1872.

GİRİŞ

1. Tarih Boyunca Yol Kavramı

Yol kavramı, tarihöncesi çağlarda dahi insanlık için önemli bir kavram olmuştur. Zira ilkel manada ilk yolların, patikalar halinde su ve yiyecek kaynaklarına ulaşım amacıyla doğal bir şekilde olduğu tahmin edilebilir gerçektir. Bu yollar patika isminden de anlaşılacağı üzere dar ve kısa mesafeli yollar idi. Ancak zaman içerisinde insanlığın gelişmeye başlamasını takip eden süreçte, köylerin hatta şehirlerin kurulmasıyla birlikte insanların ihtiyaçları çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenme değiş tokuş temelinde de olsa ticaret diye bir kavramı ortaya çıkarmıştır. Ticaret ise değişik bölgelerde pazarların kurulmasına ön ayak olmuş ve bunun sonucunda yerleşim merkezleri arasında ilk yol sistemleri oluşturulmuştur.

İnsanların birlik içerisinde hareket edip şehirler ve devamında bir devlet teşekkülü oluşturmalarıyla birlikte yol kavramının önemi daha da artmıştır. Çünkü devletlerin varlığından önce sadece toprak yollardan söz edilebilirken, devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, kentlerin içerisinde taş döşeli kısa yolların inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca yeni yeni şekillenmeye başlayan devlet olgusunun en önemli siyasi amacı daha fazla toprak elde etmektir. Bu da askeri yollar diye yeni bir kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ticari yolların yanında askeri amaçlı yolların oluşmaya başlaması coğrafi olarak stratejik noktalara yeni merkezlerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu merkezler hem ticari hem de askeri bakımdan stratejik öneme sahip karışık yol sistemlerinin adeta kavşak noktalarını oluşturmuştur. Bu da zaman içerisinde önemli noktalarda kurulan yerleşimlerin ya da devletlerin maddi anlamda güçlenmesine, coğrafi olarak önemini yitirenlerin ise zayıflamasına sebep olmuştur. Sözü ettiğimiz güçlenme ve zayıflama ekonomik anlamda olabileceği gibi siyasi ve askeri anlamda da olabilir.

Diğer bir yandan da bir coğrafyada yer alan mevcut bir yolun ne amaçla kullanıldığını tespit etmek oldukça güçtür. Yani o yolun tek başına sadece askeri veya ticari amaçlarla kullandığını söyleyebilmek oldukça zordur. Çünkü yolların yeri ve zamanına göre kullanım amaçları değişmekle birlikte ikisinin de bir arada kullanılması da mümkündür. Bu durum aslında araştırma yapılan ilgili dönemin ve devletlerin siyasi, askeri, ticari vb. faaliyet ve niyetlerine göre analiz edilmesi gerekmektedir.

Yollar insanoğlu için sadece ticari ve askeri amaçlara hizmet etmemiş, tarih boyunca medeniyetler arasında etkileşiminde temel yapı taşı oluşturmuştur. Bunun örneklerini tarih boyunca çeşitli çömlek yapım tekniklerinde, madeni metallerin işlenmesinde, yazının kullanımının yaygınlaşmasında, parada, kâğıtta, pusulada vb. hemen hemen her alanda görmemiz mümkündür. Görüldüğü gibi yollar medeniyetlerin yükselişinde önemli bir araçtır. Ancak yollar her zaman toplumlara iyi ve güzel şeyleri de getirmemiştir. Aynı zamanda insanlar arasında hastalıkların yayılmasında da etkili oldukları bilinmektedir. Zira tarih boyunca insanoğlunun geçirdiği pek çok hastalık, yollar aracılığıyla Avrupa'dan, Asya'ya oradan da Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Hastalıklar yeri gelmiş ticaret yapan tacirleri etkilemiş, yeri gelmiş sefere çıkan orduların yenilmesinde küçümsenmeyecek bir etkisi olmuştur.

Yolların şekillenmesinde en büyük etkiye sahip olgu şüphesiz ki o coğrafyaya ait yeryüzü şekilleridir. Bir coğrafyada yer alan dağlar, vadiler, akarsular, ovalar vb. pek çok yeryüzü şekilleri yolların yönünün tayininde etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda tarih boyunca yolların kullanılışları incelendiğinde görülen en önemli şey coğrafyanın el verdiği imkânlar dâhilinde kullanıla gelmiş olmasıdır. Tüm bu coğrafi imkânlar ve yukarıda dile getirdiğimiz pek çok şart ve olgular, “yol türleri” diye yepyeni bir kavramı ortaya çıkarmaktadır. Genel itibarıyla yolları incelediğimizde iki tür yolun olduğu sonucunu bizlere göstermektedir; ana yollar ve tali yollar. Ana yol tabiri siyasi, askeri, ticari vb. pek çok değerlendirilmesi gereken olguları içinde barındıran bir kavramdır. Bu tip yollar coğrafyanın daha çok imkân verdiği bölgelerden geçen ve insanlar tarafından çok sık kullanılan ve önem arz eden yollardır. Tali yollar ise, yine coğrafyaya bağlı olmakla birlikte ana yollara bağlanan ve insanlarca ikincil planda kullanımı olan yol tipleridir. Lakin tali yollar pek önemli değilmiş gibi görünse de aslında alternatif diğer ana yollara bağlantılarının olması veya bir bölgedeki şehirler arasında ulaşım yönünden insanlara alternatif seçenekler sunması, tali yolları önem bakımından ana yollardan aşağı bir seviyede olduğunu göstermez. Tam tersine bazı durumlarda ticari veya askeri niyetlerle çıkılan yolculuklarda tali yolların önemi anlaşılabilir. Örneğin; bir coğrafyadan geçen kervanlar ya da ordular, varılmak istenilen hedefe kısa sürede ulaşmak istediklerinde ve güvenlik gerekçelerini ön planda tutmayı düşündüklerinde tali yolların ne kadar önemli olduğu görülebilmektedir. Zira varılmak istenen hedefe en kısa sürede

ulaşabilmek veyahut orduların güvenliğinin tehlikede olduğu düşünüldüğünde bu tip yolların tercih edilmesi çok olası olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. Anadolu Yollarının Genel Bir Değerlendirmesi

Yollar konusunda Anadolu'nun antik dönemlerine baktığımızda; Asur ticaret kolonilerinin yolları, Hitit yolları, Pers Kral Yolu ve Roma yollarının varlığı dikkati çekmektedir.⁹⁴ Bu yollar bazen mevcut olan yolların onarılması sayesinde bazen de yeni yollar yapılarak meydana getirilmiş idi. Zira yeni kurulan her uygarlık kendinden önce inşa edilmiş yolları küçük değişiklikler veya ihtiyaçları doğrultusunda iyileştirmeler yaparak kullanmaya devam etmiştir. Ancak bu durum Roma İmparatorluğu'nun (MÖ 27-MS 395) Anadolu'da hâkimiyet kurmaya başladığı MÖ III. ve II. yüzyıllara kadar pek değişime uğramamıştır.⁹⁵ Anadolu'da Roma hâkimiyeti ile beraber yollar düzenli ve sistemli bir şekilde yeni ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilmeye başlanmıştır. Çünkü Romalılar sahip oldukları geniş topraklardaki otoritelerini sağlamlaştırmak ve şehirleri arasında iletişimi güçlendirmek için yol yapımlarına ve tekniklerine önem vermişlerdir. Anadolu'yu altı büyük eyalete ayıran Romalılar, geniş topraklara sahip Anadolu coğrafyasında eyaletler de bulunan şehirlerin birbiriyle olan iletişimini sağlayabilmek adına yeni yollar yaptırdıkları gibi eski yolları da elden geçirerek düzeltmişlerdir. Romalıların Anadolu yolları konusunda getirdikleri yenilik sadece yeni yollar inşa etmek olmamış, devrin adeta yol yön tabelaları diyebileceğimiz mil taşlarını da (miliarium) diktirmişlerdir. Genellikle granit, mermer veya yerel taşlardan yapılmış köşeli sütun veya silindir şekillerine sahip olan mil taşlarının üzerinde; atfedildiği kişinin unvanı ve adı, kim tarafından ne için yazıldığı ya da dikildiği, taşı yazan ya da diken şahsın adı veya unvanı ve son olarak da o taşın bulunduğu yerle bir sonraki merkezi yerleşim yerinin adı ve uzaklığı (caput viae) belirtilirdi.⁹⁶ Görüldüğü üzere Roma mil taşlarından sadece devrin siyasi veya askeri liderlerinin isimlerini öğrenmekle kalmayıp, o bölgede bulunan önemli yerleşim

⁹⁴ Kemal Özergin, "Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959, s. 27-34.; Muazzez Ayça, *Anadolunun Tarihi Büyük Yolları (Onaltıncı Asra Kadar)*, (Dakdilo Edilmiş Mezuniyet Tezi), 1944-1945, s. 1-14.

⁹⁵ Özergin, *a.g.t.*, s. 31, 32.; Burak Takmer-Nihal Tüner Önen, "Batı Pamphylia'da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı", *Adalya*, 2008, No XI, s. 109-111.

⁹⁶ David H. French-Stephen Mitchell, "Roma İmparatorluğunun İlk Devirlerinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay., 1977, Sy. 24-1, s. 215.

yerlerinin adlarını ve aralarındaki mesafeleri de tespit edebilmekteyiz. Romalıların yollara ne kadar önem verdiğinin önemli bir göstergesi de o devirde bilinen tüm dünyanın oldukça detaylı bir haritasını yapmalarıdır. Peutinger Haritası (Tabula Peutingeriana)⁹⁷ ismiyle anılan bu harita sadece deniz, göl, nehir ve dağları gösteren bir harita olmayıp, Roma şehirleri arasındaki yol şebekesini ve bu şehirlerin mesafelerini Roma Mil'i bazında veren eskiçağın bilinen dünyasını gösteren haritadır.

Batı Roma İmparatorluğunun Anadolu'daki devamı olan Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu da kendisinden önce inşa edilmiş olan düzenli ve sistemli yol ağlarını kullanmaya devam etmiştir. Ancak bu durum VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küçük çaplı bir değişikliğe sahne olmuştur. Çünkü Bizans bu dönemde Müslüman Arapların akınları nedeniyle eski eyalet sisteminden thema adı verilen idari, askeri ve iktisadi olguların birleştirildiği yeni bir sisteme geçiş yapmıştır.⁹⁸ Bu sistem de taşra arazisinin daha iyi yönetilebilmesini sağlamak ve ülkeyi Müslüman Arapların akınlarına karşı savunabilmek için imparatorluk toprakları thema adında askeri bölgelere bölünmüştür. Thema sistemiyle birlikte Anadolu'da kurulan thema'lardaki kolordu düzeyindeki ordular sefer zamanı önceden belirlenen toplanma yerlerinde toplanıp orduya dâhil oluyorlardı.⁹⁹ Böylelikle Bizans düzenleyeceği askeri seferlerde ihtiyaç duyduğu asker ve malzeme ihtiyacını karşılamış oluyordu. Bu thema'ları birbirine bağlayan yollar Bizans'ın Anadolu'da etkinliğini artırdığı için büyük önem taşımaktaydı.

Bizans'ta yollar üzerine ikinci değişim XII. yüzyılda Anadolu'ya Selçuklu Türklerinin egemen olmaya başlamasıyla görülmüştür. Türkler, ilk önceleri ganimet elde amaçlı düzenlenen akınlar sayesinde bölge coğrafyasında yer alan yollar, şehirler, ticaret merkezleri, su kaynakları ve geçitler gibi önemli yerleri öğrenmişlerdir. Fakat daha sonraki yıllarda düzenledikleri akınlar, bölgeye yerleşmek niyetiyle olduğundan daha önce öğrendikleri coğrafi bilgiler Türklere savaşlarda çeşitli avantajlar sağlamıştır.

⁹⁷ Peutinger Haritası, toplam on iki parşömeden (segmentum) oluşan Roma İmparatorluk döneminin bilinen dünyasının oldukça ayrıntılı sayılabilecek tasvirinin yer aldığı bir haritadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Konrad Miller, *Die Weltkarte Des Castorius Genant Die Peutingersehe Tafel*, s. 6-71.; Konrad Miller, *Itineraria Romana*, s. XIII-XL.; Talbert, *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, s. 10-73.

⁹⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1991, s. 90-93.; Cüneyt Güneş, "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair", *History Studies Dergisi*, 2018, c. 10, Sy. 1, s. 87.

⁹⁹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 90-93.

Özellikle Batı Anadolu'ya yani Bizans sınırına doğru yönelen yoğun Türkmen akınları ve Selçuklu fetihleri Bizans'ın askeri yol tercihlerinde değişimin başlıca sebebinin oluşturmuştur. Bizans açısından Anadolu'da stratejik açıdan önemli sınır şehirleri olan Eskişehir (Dorylaion), Kütahya (Kotiaion) ve Uluborlu/Borgulu (Sozopolis) gibi sınır bölgelerinin ve buradaki ana yolların Türkmenler ve Selçuklular tarafından fethedilmesi Bizans'ın Batı Anadolu'ya sıkışmasına sebep olmuştur. Bizans bu süreçte ordularına yapılabilecek ani Türk saldırılarını önleyebilmek için Batı Anadolu'dan geçen belli başlı yollar ile sonradan oluşturduğu tali yollar aracılığıyla bölgeye seferler düzenlemeye başlamıştır.

Türkiye Selçuklularının bölgede hâkimiyet kurmaya başlamalarından itibaren onlarda kendilerinden önce kullanılan bu yol güzergâhlarını kullanmaya devam etmişlerdir. Selçuklular tarafından Anadolu'daki yollar üzerinde ribat ve kervansaraylar inşa edilerek askeri nitelikteki yollar ticari amaçla da kullanılmaya başlanmıştır. Selçuklular zaman içerisinde bu yollar üzerinde yolculuğu kolaylaştırma adına kendilerine has güvenlik ve haberleşme sistemi oluşturarak devraldıkları yolları geliştirerek daha da kullanılabilir hale getirmişlerdir.¹⁰⁰ Özellikle Batı Anadolu'ya başlayan Türkmen akınlarıyla birlikte sınır bölgelerinde yoğun bir hareketlilik başlamış, Türkmenler Anadolu coğrafyasını tanımaya başladıktan sonra bu yollarda savunma tahkimatları oluşturarak Bizans ve haçlı saldırılarına karşı etkili bir şekilde kullanmışlardır.

Türkiye Selçuklularının dağılmasından sonra Anadolu'da kurulan beylikler ve Osmanlı hâkimiyetindeki dönemde sözü edilen yollar kullanılmaya devam edilmiştir. Birçoğu günümüze kadar kullanılagelen bu yollar üzerinde XX. yüzyıldan itibaren bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler modern araç gereç ve iş makinalarının kullanılmasıyla birlikte gerçekleşmiş olmasına rağmen sözü edilen yolların büyük çoğunluğu halen etkin bir şekilde günümüzde de kullanılmaktadır.

¹⁰⁰ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, Temmuz 1946, c. X, Sy. 39, s. 471-474.

3. Bölgenin Tarihi ve Tarihi Coğrafyası

3.1. Bölgenin Tarihi Coğrafyası

Tarihsel süreç içerisinde Tunç Çağından (MÖ 2500-1200) Klasik Döneme (MÖ 480-334) kadar yaklaşık 3 bin yıl boyunca Denizli-Konya arasındaki bölge incelendiğinde; Hitit Devrinde (MÖ 1800-1200) Arzava, Walma ve Pitaşsa isimleriyle anılan bölgelerin bir kısmını içerirken, daha sonraki antik devirlerde ise Aşağı Phrygia, Pisidia ve Lycaonia adlarıyla anılan bölgelerin bir kısmını bünyesinde barındırdığı görülmektedir.¹⁰¹ Roma'nın MÖ II. yüzyılda Anadolu'ya hâkim olmaya başlamasıyla birlikte sözünü ettiğimiz bölge Asia ve Galatia eyaletlerinin bir parçası haline gelmiştir.¹⁰² Bizans döneminde ise sözünü ettiğimiz bölge VII. yüzyıldan itibaren Thraciesorum, Anaticum ve Cibyroetarum isimleriyle anılan thema'ların bir kısmını içermekteydi.¹⁰³ XII. yüzyılda Bizans-Türkiye Selçuklu sınırının bu bölgede yer almasından dolayı Türkiye Selçukluları tarafından Uç Vilayetleri şeklinde isimlendirilmiştir. Günümüzde ise Göller Yöresi olarak adlandırılan bölgeye tekabül etmekle birlikte Denizli'nin batısı, Afyonkarahisar'ın güneyi, Antalya'nın kuzeyi, Burdur ve Isparta'nın ise hemen hemen tamamını kapsamaktadır.

Cıvalı Taş ve Tunç devirlerine (MÖ 8000-1200) tarihlenen çağlarda bölgedeki yerleşim yerleri incelendiğinde: Denizli'de Beycesultan ve Yassıhöyük isimli höyükler; Burdur'da Hacılar, Bademağacı, Höyücek, Kuruçay, Yarımhöyük adlı höyükler; Afyonkarahisar'ın güneyinde Kusura höyüğü; Isparta'da Harmanören (Göndürlü), Senirce ve Pınarbaşı isimli höyükler; Konya'da Görülüktepe (Suberde), Er Baba, Alan ve

¹⁰¹ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I, Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017, s. 280.; Mehmet Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya, Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1980, s. 95-107.; Füzüzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara, 1991, s. 8, 108.; Ayrıca harita için bkz. Ek II.

¹⁰² Anadolu'daki Roma Eyaletleri için bkz. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, c. 24, Sy. 38, s. 11-30.

¹⁰³ Bizans İmparatoru VII. Konstantinos eserinde X. yüzyılda Anadolu'daki thema'lar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz. Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematribus et De Administrando Imperio*, ed. Immanuel Bekker, *Constantinus Porphyrogenitus De Thematribus et De Administrando Imperio*, Vol. III, CSHB, Bonn, 1840, s. 11-64.; Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, c. I, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 19-26.; Ayrıca harita için bkz. Ek XIV.

Çukurkent gibi höyüklerin varlığından söz edilebilir.¹⁰⁴ Sözü edilen höyüklerin konumları incelendiği birçoğunun önemli yollar üzerine kurulmuş olması oldukça dikkat çekicidir.

Demir Devrinden (MÖ 1190-330) Klasik Döneme oradan da Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine kadar yaklaşık 3 bin yıllık tarihi süreçte bölgedeki yerleşim yerleri incelendiğinde:

Denizli'deki başlıca yerleşim yerleri olarak Hierapolis (Pamukkale), Laodicea ad Lycum/Diospolis/Roas (Denizli), Colossae (Honaz yakınlarında), Khonai (Honaz) ve Fulvia/Eumeneia (Işıklı) gibi şehir, kasaba ve köylerin isimlerinden söz edilebiliriz.¹⁰⁵

Afyonkarahisar'daki başlıca yerleşim yerleri olarak Anaua/Sanaos (Sarıkavak), Homadena (Gümüşsu), Kelainai/Apamea/Kibotos (Dinar), Sibia/Silbia/Sublaion, Akmonia (Ahat), Eukarpia (Emirhisar), Metropolis (Tatarlı), Synnada (Şuhut), Akroenos (Afyonkarahisar) ve Polybotos (Bolvadin) gibi şehir, kasaba ve köyleri verebiliriz.¹⁰⁶

Burdur'daki başlıca yerleşim yerleri olarak Cibyra (Göhlisar), Olbasa/Colonia Iulia Augusta (Belenli), Comama/Colonia Iulia Augusta Prima Fida (Ürkütlü), Cremna/Colonia Iulia Augusta Felix (Çamlık) ve Sagalassos (Ağlasun) gibi şehir, kasaba ve köylerden bahsedilebiliriz.¹⁰⁷

Isparta'daki başlıca yerleşim yerleri olarak Apollonia/Mordiaion/Sozopolis (Uluborlu), Parlais/Colonia Iulia Augusta Hadriana (Barla), Tymandos (Yassıören), Conana/Iustinianopolis (Gönen), Prostanta (Eğirdir), Antiochia/Colonia Caesarea (Yalvaç), Anaboura (Enevire) ve Neapolis (Kıyakede) gibi şehir, kasaba ve köylerin isimlerinden söz edilebiliriz.¹⁰⁸

Konya'daki başlıca yerleşim yerleri olarak Pappa/Tiberiopolis (Yunuslar), Philomelion (Akşehir), Thymbrion (Ulupınar), Tyriaion/Lageina (İlgın), Laodikeia Katakekaumene/Claudiolaodicea (Ladik) ve Iconium/Claudiconium (Konya) gibi şehir, kasaba ve köylerin varlığından bahsedilebiliriz.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Özsaıt, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, s. 77-83.; Refik Duru, *'Tarım'dan 'Yaz'ıya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Alubın Yılı (MÖ 8000-MÖ 2000)*, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı Yay., Antalya, 2016, s. 25-44.

¹⁰⁵ Richard J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, 2000, s. 960, 998, 999, 1001.

¹⁰⁶ Talbert, *a.g.e.*, s. 958, 960, 962, 963, 971, 997.; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 41, 43, 67, 259, 318, 415, 568, 672, 723, 754.

¹⁰⁷ Talbert, *a.g.e.*, s. 998, 999, 1002, 1004.; Umar, *a.g.e.*, s. 437, 458, 478, 611, 694.

¹⁰⁸ Talbert, *a.g.e.*, s. 959, 964, 997, 999, 1002-1004.; Umar, *a.g.e.*, s. 65, 78, 89, 155, 460, 600, 678, 805.

¹⁰⁹ Talbert, *a.g.e.*, s. 962, 964, 971, 979, 1003, 1016.; Umar, *a.g.e.*, s. 336, 505, 636, 661, 786, 806.

Bölgede bulunan ve tarihsel süreç içerisinde önem arz eden göllerden; Denizli ve Afyonkarahisar sınırları içerisinde bulunan Sanaos (Acıtuz/Çardak) Gölü, Antalya ve Burdur sınırları dâhilinde bulunan Kabalitis (Söğüt) Gölü, Burdur'da Ascania (Burdur) Gölü ve Aulindenos (Salda) Gölü, Isparta'da Limnai (Eğirdir) Gölü, Isparta ve Konya sınırları içerisinde bulunan Koralis/Pusguse (Beyşehir) Gölü, Konya'da Trogitis (Suğla) Gölü, Konya ve Afyonkarahisar sınırları dâhilinde bulunan antikçağdaki ismi bilinmeyen Akşehir Gölü, Afyonkarahisar'da Aulutrene/Aulocrene (Eldere/Çapalı) Gölü, antikçağdaki ismi bilinmeyen Karamık Bataklığı ve Tessarakonta Martyon/Kırk Şehitler (Eber) Gölü gibi göllerin varlığından söz edebiliriz.¹¹⁰

Bölgedeki akarsular incelendiğinde:

Ege Denize dökülen akarsular; Dinar ve Denizli bölgelerinden doğan Ege Denizine dökülen en büyük akarsu ise Maiandros (Menderes) Nehridir. Bölgedeki Maiandros'un kolları ise Marsyas/Kataraktes (Suçikan), Glaukos (Işıklı), Klydros (Kufi), Sindros (Banaz) ve Lycus (Çürüksu) çaylarıdır. Daha sonra yine Denizli bölgesinden doğan İndus (Dalaman) Çayı ise bünyesi kattığı Kazanesh (Karacık/Karahöyük) ve Caularis (Çavdır) çayları ile birlikte Ege Denizine dökülen bir diğer akarsudur.¹¹¹

Bölgeden Akdenize dökülen tek akarsu Eğirdir ve Kovada Gölleri dolaylarından doğan Kestros (Aksu) Çayıdır.¹¹²

Göllere dökülen akarsular; Burdur Gölüne dökülen Lysis (Erençay/Bozçay) Çayı, Eğirdir Gölüne dökülen Athios (Akçay), Hippophoras (Pupa/Popa) ve Anthios (Yalvaç/Akçay) çayları, Eber Gölüne dökülen Kaystros (Akarçay) ve Doureios (İscehisar) çayları, Işıklı Gölüne dökülen Klydros (Bakırlidere) Çayı, Akşehir Gölüne dökülen Karneios (Karaağaç) Deresi gibi akarsuların isimlerini verebiliriz.¹¹³

3.2. Perslerden Türkiye Selçukluları Dönemine Kadar Bölge Tarihi

MÖ 6. yüzyılda Önasya'nın en büyük gücü olmayı başaran Persler, Akdeniz ve Ege ticaretine hâkim olabilmek adına Anadolu topraklarına yönelerek burada bulunan Lydia Krallığı ve kent devletleriyle mücadele etmiş ve en nihayetinde imparatorluklarının

¹¹⁰ Talbert, *a.g.e.*, s. 998, 1000, 1004, 1005.; Umar, *a.g.e.*, s. 67, 120, 139, 383, 518, 801.

¹¹¹ Nezih Başgelen, *Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası, Akarsular, Resimli Antik Akarsu Adları Dizini*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 62, 70.; Talbert, *a.g.e.*, s. 960, 961, 963, 944, 1001, 1002.

¹¹² Başgelen, *a.g.e.*, s. 60, 68.; Talbert, *a.g.e.*, s. 1000.

¹¹³ Başgelen, *a.g.e.*, s. 75, 77.; Talbert, *a.g.e.*, s. 958, 960, 961, 1002.

sınırlarını Ege sahillerine kadar genişletmeyi başarmışlardır. Böylece Anadolu'da yaklaşık iki yüz yıl sürecek olan Pers hâkimiyeti başlamıştır.¹¹⁴ Bu süreçte Dinar (Kelainai)'ın Ahameniş hanedanlığı boyunca Phrygia satraplığının başkenti olduğu düşünülmektedir.¹¹⁵ Bu konu hakkında malumat veren antikçağ yazarımız Ksenophon, Kserkses'in MÖ 480 yılında Yunanistan seferi dönüşünde Kelainai'de bir saray ve kale yaptırdığından söz etmektedir.¹¹⁶ Ayrıca bir diğer antikçağ yazarımız Arrianos'da Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Dinar'a geldiğinde burasının bizzat Phrygia satrap'ının kendisi tarafından savunulduğundan söz etmektedir.¹¹⁷ Görüldüğü üzere Dinar, Pers-Yunan savaşları ve Hellenistik Çağ'da bölgenin en önemli merkezi durumunda idi. Anadolu'daki yaklaşık iki yüz yıl süren Pers hâkimiyeti ise Büyük İskender (MÖ 356-323) MÖ 334 yılında çıktığı Doğu Seferi neticesinde son bulmuştur. Bu tarihlerden sonra Büyük İskender'in komutanları tarafından yönetilen Anadolu, İskender'in MÖ 323 yılında ölümünün sonra onun ardıllarından (Diadokhos'lar) Ptolemaioslar ve Seleukoslar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Seleukoslar devrinde Anadolu'da Pergamum, Bithynia, Pontus ve Kappadokia gibi daha küçük krallıklar ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ Sözünü ettiğimiz bu Hellenistik krallıklar ise Roma'nın kendilerine müdahale edeceği MÖ 200'lere kadar kendi aralarında mücadele etmiştir.

Roma'nın Anadolu ile doğrudan siyasi ilişkiler kurması Makedonya savaşları (MÖ 215-168) neticesinde olmuştur.¹¹⁹ Roma ve Makedonya krallığı arasında yapılan bu savaşlarda Pergamum ve Bithynia krallıkları, Makedonya krallığına karşı Roma'nın yanında yer alarak müttefiki haline gelmişlerdir. Roma ilk önceleri Anadolu'da yaşanan gelişmelere doğrudan müdahale etmemek istememiş ve siyasi münasebetlerle müdahil olmayı tercih etmiştir. Lakin Makedonya ve Seleukos krallıklarının birleşerek Pergamum ve Bithynia krallıkları daha sonra da Roma'ya karşı harekete geçerek birleşerek İtalya'yı

¹¹⁴ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 90-94.; Graf, *a.g.m.*, s. 90.

¹¹⁵ N. Sekunda, "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia", *Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire, Achaemenid History Volume 6*, Ed. A. Kuhrt vd., Leiden, 1991, s. 119.

¹¹⁶ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.7.-9., Türkçe çev., Türkçe çev. Oğuz Yarılgış, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014, s. 31, 33.

¹¹⁷ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev. Furkan Akderin, Alfa Yay., İstanbul, 2005, s. 51.

¹¹⁸ Diodorus, *Bibliothèque Historique*, 18.2.-4., İngilizce çev. Russel M. Geer, *Diodorus of Sicily*, In Twelve Volumes, IX, Books XVIII ve XIX 1-65, The Loeb Classical Library, London/Massachusetts, 1947, s. 13-19.; Rufus, *Alexandri Magni*, 10.10., İngilizce çev. John Digby, *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, London, 1714, s. 203-206.; Tekin, *a.g.e.*, s. 134-143.

¹¹⁹ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi I*, TTK, Ankara, 2011, s. 279-313, 373-379.; Tekin, *a.g.e.*, s. 206-208.

işgal edebileceğinden çekinmişlerdir.¹²⁰ Bu nedenle Romalılar ilk önce II. Makedonya savaşında (MÖ 200-197) Makedon Kralı V. Philippos'u (MÖ 221-179), daha sonra Lucius ve Publius Scipio kardeşlerin komutasında Magnesia (Manisa) savaşıyla da (MÖ 190) Seleukos Kralı III. Antiokhos'u (MÖ 223-187) yenerek Anadolu'ya siyasi ve askeri olarak müdahale etmiştir.¹²¹ Antikçağ'ın bölgedeki en önemli şehri olan Dinar, bu dönemde Seleukoslar ve Roma arasında yapılan Apamea (Dinar) barış anlaşmasına ev sahipliği yapmıştır. Bu barış anlaşmasıyla birlikte Anadolu her ne kadar Roma'nın nüfuzu altına girse de, Anadolu'nun doğrudan Roma yönetimi altına girmesi Pergamum Kralı III. Attalos'un İÖ 133'te ölmünün ardından gerçekleşmiştir. III. Attalos'un vasiyeti gereği Pergamum Krallığının topraklarında MÖ 129 yılında Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaleti olan Asia Eyaleti kurulmuştur.¹²² Bu süreç içerisinde Apamea (Dinar), Laodicea (Denizli) ve Synnada (Şuhut) gibi bölgedeki şehirler Asia Eyaletine dâhil edildiği görülmektedir. Sözünü ettiğimiz bölgenin önemli şehirleri MÖ 60 yılında Kilikia Eyaleti bağlanmış ancak MÖ 49 yılında bir değişiklikte tekrar Asia Eyaletine bağlanmışlardır.¹²³

Roma'nın MÖ 27 yılında Octavianus yani Augustus (MÖ 27-MS 14) ile beraber cumhuriyetten imparatorluğa geçiş yapmasıyla bölgedeki eyalet sisteminde değişiklikler yaşanmıştır.¹²⁴ Augustus'un imparator olmasından sonra MÖ 25 yılında Galatia Eyaleti kurulmuş ve bölgedeki Pisidia, Pamphlyia ve Lykonian bölgeleri bu eyalet dâhiline alınmıştır.¹²⁵ MÖ 6 yılına gelindiğinde ise Pisidia'nın doğusunda bulunan ve korsanlık yapan Homonadeis halkını kontrol altına almak isteyen imparator Augustus bölgede Olbasa (Belenli), Comama (Ürkütlü), Cremna (Çamlık), Parlais (Barla), Antiochia (Yalvaç) ve Lystra (Hatunsaray) gibi askeri koloniler kurdu muştur.¹²⁶ Fakat MS 43 yılına gelindiğinde Galatia Eyaletinin güney sınırlarında değişiklik yaşanmış ve Pamphlyia bölgesi Lykia ile birleştirilerek ayrı bir eyalet haline getirilmiştir. Bu dönemde

¹²⁰ Mehmet Ali Kaya, "III. Makedonya Savaşına Kadar Roma'nın Anadolu Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1996, Sy. XI, s. 211-232.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2001, s. 36-39.

¹²¹ Polybius, *Historiai*, 21.16,17., İngilizce çev. Evelyn S. Shuckburgh, *The Histories of Polybius*, Vol. II, London, 1889, s. 272, 273.; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, 4.4., Türkçe çev. Çiğdem Menzilioğlu, *Roma Tarihinin Özeti*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2007, s. 101.; Tekin, *a.g.e.*, s. 206-208.

¹²² Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", s. 11-30.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 39-41.

¹²³ Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", s. 16-19.

¹²⁴ Tekin, *a.g.e.*, s. 225.

¹²⁵ Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", s. 19-21.

¹²⁶ Anadolu'daki Roma kolonileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barbara Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford, 1967.

Pisidia bölgesinin büyük bir kesimi ise Galatia Eyaleti sınırlarında kaldığı tahmin edilmektedir. Ancak bölgedeki siyasi sınırlar uzun süre sabit kalmamış bölge MS 68/69 yıllarında tekrardan Galatia Eyaletine bağlanmış, MS 72’de Pamphlyia son kez Galatia Eyaletinden ayrılarak Lykia Eyaletine dâhil edilmiştir. Pisidia bölgesi ise MS 147 yılında Comama ve Apamea gibi şehirlerde dâhil olmak üzere Galatia Eyaletin ayrılarak Lykia-Pamphlyia Eyaletine bağlanmıştır.¹²⁷

MS 3. yüzyılda Roma İmparatorluğu barbar istilaları, iç savaşlar ve ekonomik bozulmalar ile mücadele etmekteydi. İmparatorluğun kötü gidişatının farkında olan İmparator Diocletianus (MS 284-305) bir dizi reformu hayata geçirmiştir. Diocletianus, geniş ülke topraklarını yönetmekte zorlanıldığını bildiği için uygulamaya koyduğu reformlarla birlikte Augustus’dan beri değişmeyen yönetim düzenini değiştirmiş ve imparatorluk idari manada doğu ve batı olmak üzere iki kısma bölünmüştür.¹²⁸ Bu bölünme daha sonra 375 yılında Kavimler Göçünün etkisiyle birlikte 395 yılında kalıcı hale gelmiş, en nihayetinde de Batı Roma İmparatorluğu Cermen kavimlerinin saldırıları sonucu 476 yılında yıkılmıştır. Kavimler Göçü ve ekonomik buhranları hisseden Doğu Roma yani Bizans, Batı Roma kadar olmasa da bu durumdan etkilenmiş bir haldeydi. Ancak imparatorluğun diğer yarısına nazaran ekonomik yönden daha güçlü oluşu ve nüfus yönünden daha kalabalık olması sayesinde bu buhranlı süreçte ayakta kalabilmiştir.¹²⁹ I. Iustinianos (527-565) imparatorluğu tekrar o görkemli günlerine dönmek adına uzun yıllar boyunca mücadele etmiş ve Batı Roma’nın yıkılmasından sonra kaybedilen toprakların büyük çoğunluğu geri alınmaya muvaffak olunmuştur.¹³⁰

VI. yüzyıl da Bizans dünyası hakkında bilgi veren Hierocles’in Synecdemus adlı eserinden bölgenin Phrygia Pakatiane, Phrygia Saloutaria, Pisidia, Pamphlyia ve Lykaonia olmak üzere beş vilayete ayrıldığı görülmektedir. Bu beş vilayet içerisinde de Colossae (Honaz yakınlarında) ve Ikonion (Konya) arasındaki bölgede ise kırka yakın Bizans şehrinin ismi listelenmektedir. Synecdemus’da yer alan bölgedeki başlıca şehir ise şöyledir; Colossae, Sanaos (Sarıkavak), Keretapa (Kayadibi), Olbasa (Belenli), Comama (Ürkütlü), Cremna (Çamlık), Sagalassos (Ağlasun), Lysinia (Karakent), Baris (Kılıç), Apameia (Dinar), Eumeneia (Işıklı), Eukarpia (Emirhisar), Sozopolis (Uluborlu),

¹²⁷ Kaya, “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, s. 20.

¹²⁸ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 30-33.

¹²⁹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 63.

¹³⁰ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 63-73.

Tymandos (Yassıören), Metropolis (Tatarlı), Synnada (Şuhut), Antiocheia (Yalvaç), Philomelion (Akşehir), Adrianoupolis (Doğanhisar), Laodikeia Kekaumene (Ladik), Neapolis (Kıyakdede), Mistheia (Beyşehir), Pappa (Yunuslar) ve Ikonion olarak sıralanabilir.¹³¹

VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Müslüman Arapların Bizans topraklarına düzenledikleri akınlar nedeniyle Bizans toprak kayıpları yaşamaya başlayınca Herakleios (610-641) devrinde eski eyalet sisteminden thema adı verilen idari, askeri ve iktisadi olguların birleştirildiği yeni bir sisteme geçiş yapmıştır. Bu geçiş esnasında Phrygia, Pisidia ve Lycaonia bölgelerinin bir kısmına tekabül eden Thracésiorum, Anaticum ve Cibyrroetorum adı verilen thema bölgeleri kurulmuştur.¹³² Sözü ettiğimiz thema bölgeleri zaman içerisinde III. Leon (717-741) ve VI. Leon (886-912) zamanlarında değişikliklere uğrayarak¹³³ XII. ve XIII. yüzyıllarda bölgenin Türkiye Selçukluları tarafından fethine kadar çok fazla değişikliğe uğramadan gelmiştir. Ancak XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Türkiye Selçuklularının Konya'yı başkent edinmeleri Anaticum Thema'sının büyük ölçüde Türklerce fethedilmesine yol açmıştır. XIII. yüzyılda ise Batı Anadolu'ya doğru yönelen Türk akınları neticesinde Bizans'ın Cibyrroetorum ve Thracésiorum thema'ları da en nihayetinde fethedilmiştir. Böylece Bizans'ın Göller Yöresinde varlığı XIII. yüzyıl itibariyle son bulmuştur.

3.3. Türkiye Selçukluları Döneminde Bölge Tarihi

Bölgeye düzenlenen ilk Türk akını 1070 senesinde Sultan Alparslan'ın (1064-1072) komutanlarından Afşin Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Sultan Alparslan, Afşin Beyi kendisine karşı isyan edip, kalabalık bir Nâvekiyye (Yabgulu) Türkmen grubuyla birlikte Anadolu'ya kaçan eniştesi Erbasgan (Erisığı)'ı yakalamakla görevlendirmişti.¹³⁴ Ancak Erbasgan, kaçacak bir yerinin olmadığını anladığı zaman Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e (1068-1071) sığınmıştır. Bunun üzerine Erbasgan'ı Anadolu'da takip eden Afşin Bey, ilerleyişini sürdürerek İç Anadolu bölgesindeki şehir ve kaleleri zapt ettikten sonra Batı Anadolu'ya yönelmiştir. Burada ilk iş olarak Çürüksu Vadisinin

¹³¹ Hierocles, *Synecdemus*, Yay. Haz. August Burckhardt, *Hieroclis Synecdemus*, Lipsiae, 1893, s. 19-26.

¹³² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 90, 91.

¹³³ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 146, 147, 220-239.

¹³⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi Târîhi'l-âyân*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-zamân fi Târîhi'l-âyân'da Selçuklular*, TTK, Ankara, 2011, s. 168-169.

meşhur şehirleri Honaz (Khonai) ve Denizli'yi (Laodicea) zapt etmiştir. Afşin Bey daha sonra Ege Denizi ve Marmara Denizi sahillerinde kışlamış ve buralardaki pek çok şehir ve kasabalara akınlar düzenleyerek elde ettiği ganimetlerle birlikte Ahlat'a dönmüştür.¹³⁵

1070 yılında Afşin Beyin düzenlediği bu sefer kalıcı niyetlerle yani bölgeye yerleşme amacıyla yapılmamış aksine Erbasgan'ı kendisine vermeyen Bizans imparatoru Diogenes'i cezalandırmak niyetiyle yapılmış bir akın idi. Lakin 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı ile birlikte başta Kutalmışoğlu Süleymanşah (1075-1086) gibi beyler olmak üzere Anadolu yavaş yavaş Türk yurdu haline getirilmeye başlanmıştır. Anadolu'da sürdürülen fetih hareketlerinin liderliğini üstlenen Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın bu bağlamda bölgede ele geçirdiği ilk yerlerden biriside Konya yakınlarındaki Gavele/Gevele (Kaballa) Kalesidir (1075).¹³⁶ Malazgirt yenilgisinden sonra Bizans'ta siyasi iktidarın bozulmasından ve taht mücadelelerinden yararlanan Süleymanşah, 1075-80 yıllarında İznik merkezli yeni bir Selçuklu Devleti kurmayı başarmıştır. Nitekim bu süreç içerisinde Konya'dan İznik'e kadar olan bölge Süleymanşah'ın yönetimi altına girmişken Denizli ve çevresi de onun maiyetindeki beylerin hâkimiyetindeydi.¹³⁷ Batı Anadolu'da da durum çok farklı olmayıp özellikle 1081 yılından itibaren Emir Çaka (ö. 1095?) ve Tanrıvermiş isimli beyler bölgeye hâkim olarak müstakil birer beylik kurmuşlardır. Emir Çaka ve Tanrıvermiş beylerin Batı Anadolu'daki faaliyetleri, Süleymanşah daha sonra da I. Kılıçarslan'ın (1092-1107) Marmara Denizi kıyılarındaki harekâtları Bizans'ın iyice Marmara Denizi kıyı kesimlerine sıkışmasına neden olmuştur. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş bölgenin fethinden yaklaşık on beş yıl sonra yani 1097 yılında I. Haçlı Seferiyle birlikte Anadolu'daki bu tablo değişime uğramıştır. I. Haçlı Seferi esnasında Türkiye Selçuklu Devletinin başşehri İznik'in kaybedilmesi ve hemen ardından Eskişehir (Dorylaion) Muharebesinde Selçuklu kuvvetlerinin kalabalık haçlı ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kalmasıyla birlikte Türkler için rüzgâr bir anda tersine dönmüştür. Haçlı ordusunun kendisine verdiği avantajlı durumdan yararlanmak isteyen Bizans

¹³⁵ Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 130.; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Makhtebhanuth Zabne (Kronografya)*, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi I*, TTK, Ankara, 1987, s. 320, 321.; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme I*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s. 89, 90.; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2000, s. 70, 71.

¹³⁶ *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Feridun Nâfiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi III, Târîh-i Âl-i Selçuk der-Anâtoli*, Ankara, 1952, s. 23.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971, s. 54.

¹³⁷ Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 36.

İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118), komutan İoannes Dukas'ı (1064-1137) Batı Anadolu'daki ve Göller Yöresindeki toprakları Türklerden geri almakla görevlendirmiştir. 1097 yılında Dukas'ın liderliğinde düzenlenen bu seferle birlikte önce Emir Çaka'nın ardıllarından İzmir ve çevresi geri alınmış daha sonra da Denizli ve Dinar dolayları tekrar Bizans'ın kontrolüne geçmiştir.¹³⁸

İznik'in Bizans eline geçmesinden sonra başkentsiz kalan Türkiye Selçukluları 1105 yılından itibaren Malatya'yı kendilerine başkent edinmişlerdir. Ancak 1107 yılında I. Kılıçarslan'ın ani ölümü üzerine Türkiye Selçuklu tahtı bir müddet boş kalmıştır.¹³⁹ Bu süreçte melikler arasında yaşanan taht mücadelelerinden faydalanan imparator Aleksios Komnenos, Eumathios Philokales adlı bir komutanını Batı Anadolu'daki Türkmen obalarının üzerine göndermiştir. Philokales, Edremit (Atramytion) dolaylarındaki Türkmenlere saldırarak, kundaktaki bebeklere kadar ağır bir katliam yapmış ve buradan Antalya'ya (Attalea) gitmek üzere Alaşehir'e (Philadelphieia) gelmiştir.¹⁴⁰ I. Kılıçarslan'dan sonra başsız kalan Türkiye Selçuklu Devletini ve topraklarını Bizans'a karşı müdafaa eden Hasan Bey¹⁴¹, Türkmenlere yapılan katliamı işitince 24 bin kişilik bir ordu ile Batı Anadolu'ya doğru harekete geçmiştir. Hasan Bey Göller Yöresinden geçerek ilerlemiş Alaşehir, Küçük Menderes Vadisi (Kelbianos), İzmir (Smyrna), Kemalpaşa (Nymphaion) ve Kırkağaç (Khliara) dolaylarına sefer düzenlemiştir.¹⁴² Ancak her ne kadar Türk kuvvetleri Philokales'in emrindeki Bizans kuvvetlerince yenilip geri çekilmek zorunda kalsalar da, Hasan Bey'in düzenlediği bu sefer esnasında I. Haçlı Seferiyle birlikte elden çıkan başta Denizli olmak üzere Uluborlu (Sozopolis) gibi şehirlerinde tekrar Türk hâkimiyeti altına girdiği anlaşılmaktadır.¹⁴³

1105-1110 yılları arasında önce Malatya'yı başkent edinen Türkiye Selçukluları, Şahinşah (Melikşah)'ın (1110-1116) sultan olmasından sonra Konya'yı kendilerine

¹³⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 336-339.

¹³⁹ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, Sy. 29, s. 240.; Turan, *a.g.e.*, s. 150-153.; Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, s. 135, 136.

¹⁴⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 440-442.

¹⁴¹ Anna Komnena sözü edilen Başsıtrap Hasan Bey'in kim olduğu oldukça tartışmalı olmakla birlikte büyük bir ihtimalle I. Kılıçarslan'ın kardeşi Kulan Arslan'ın oğlu olan Hasan Bey olmalıdır. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 441, 499.; Türkiye Selçuklu melik'i olan Hasan Bey hakkında bilgi için bkz. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, 2014, s. 102.; Turan, *a.g.e.*, s. 153, 154.

¹⁴² Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 441-443.

¹⁴³ Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 37.

başkent olarak seçmişlerdir.¹⁴⁴ Konya'nın Türkiye Selçuklularının yeni başkenti olması ile birlikte Honaz-Uluborlu-Akşehir-Konya arasındaki bölgenin önemi artmıştır. Konya'nın kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu yollarında ortasında yer almasının yani stratejik konumunun farkında olan Türkiye Selçukluları, yeni başkentlerine karşı olası bir saldırıyı önceden önleyebilmek adına Konya'nın batısı ve kuzeybatısında yeni bir Uç bölgesi oluşturmuşlardır. Şahinşah sultan olunca ilk olarak yaptığı şeylerden birisi de Batı Anadolu'ya bir ordu göndererek özellikle de Alaşehir ve Küçük Menderes Vadisine akınlar düzenlemek olmuştur.¹⁴⁵ Hiç şüphesiz Batı Anadolu'ya düzenlenen seferler birkaç yıl önce Hasan Bey tarafından fethedilen Göller Yöresindeki Türk hâkimiyetini pekiştirmeye yönelik yapılmış akınlardı. Nitekim bu tarihlerden sonra Denizli, Türkiye Selçuklularının bölgedeki uç şehri olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Sultan Şahinşah'ın kardeşi I. Mesud (1116-1155) tarafından 1116 yılında tahtan indirilmesini fırsat bilen Bizans İmparatoru İoannes Komnenos (1118-1143) emrindeki Bizans ordusuyla birlikte harekete geçerek, 1119 yılında önce Alpkara adlı bir beyin elinde bulunan Denizli'yi ardından da Uluborlu'yu ele geçirerek Antalya'ya kadar olan bölgeyi tekrardan Bizans toprağı haline getirmiştir.¹⁴⁶

1141 yılında siyasi ortamın uygun olduğuna karar veren Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud, bundan 22 yıl önce yani 1119 yılında kaybettikleri uç şehri Uluborlu'yu tekrar geri almak için şehri muhasara altına aldırılmıştır. Ancak şehrin konumundan dolayı iyi bir şekilde savunulması muhasaranın uzamasına neden olmuştur. Bu süre zarfında da imparator İoannes Komnenos emrinde orduyla birlikte hem Uluborlu muhasarasını kırmak hem de 1119 yılında Denizli-Uluborlu-Antalya dolaylarına düzenlediği seferi pekiştirmek ve bölgeyi Türkiye Selçukluları ve Türkmen akınlarına karşı daha da güçlendirmek adına Göller Yöresine yeni bir sefer tertiplemiştir. Bu sefer esnasında Antalya-Uluborlu-Beyşehir Gölü (Puguse) üçgenindeki bölgede bir yıl boyunca kalmış ve bölgede Bizans hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 479.; Hacıgökmen, *a.g.m.*, s. 240-244.; Turan, *a.g.e.*, s. 148-154.

¹⁴⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 451, 452.

¹⁴⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK, Ankara, 2001, s. 6, 7.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, TTK, Ankara, 1995, s. 8, 9.

¹⁴⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24, 25.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20.

İoannes Komnenos'un 1143 yılında ölmesi üzerine bu durumdan istifade etmek isteyen Sultan I. Mesud, Bizans'ın Isauria Eyaleti üzerinden Kilikia ve Antakya'ya olan kara bağlantısını kesmek amacıyla 1145 yılında Silifke dolaylarındaki Prakana şehrini fethetmiştir.¹⁴⁸ Ancak Sultan I. Mesud'un bu feth hareketlerine kızan yeni Bizans imparatoru Manuel Komnenos 1146 yılında büyük bir ordu ile Türkiye Selçuklularının başkentini ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Lopadion (Ulubat)'dan hareketle Kütahya (Kotiaecion) üzerinden Afyonkarahisar (Akroenos)'a gelen imparatoru, Selçuklu emiri Süleyman Bey karşılamış ancak burada yapılan mücadele de kalabalık Bizans ordusu karşısında pek fazla bir şey yapamayan Türk kuvvetleri Akşehir (Philomelion)'e oradan da Konya dolaylarına çekilmiştir.¹⁴⁹ Bu zafer üzerine Süleyman Bey'i takip eden imparator Akşehir'i ele geçirip yaktırmış sonra Konya etrafından mevzilenen Türkiye Selçuklu ordusuna karşı saldırıya geçmiştir. Uzun süren mücadeleler esnasında Bizans ordusuna ağır kayıplar verdirilmesine rağmen şehrin yine de muhasara altına alınması engellenememiştir. Ancak kalenin sağlam duvarlarının olması, kaleden yapılan etkili huruç hareketleri, Türkiye Selçuklu ordusunun Bizans geri dönüş yolunu kapatmaları ve Danişmendlilerden gelen destek nedeniyle imparator Manuel Komnenos Konya kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmıştır. Bizans ordusunun geri dönüş yolunun tutulması nedeniyle imparator bölgeye gelirken kullandığı Kütahya yolu yerine Batı Anadolu'dan dolaşan daha uzun ancak Bizans açısından daha güvenli olan Göller Yöresinden geçen yolları kullanarak başkent İstanbul'a dönmeyi tercih etmiştir.¹⁵⁰

Sultan I. Mesud'un 1155 yılında ölümünün ardından Türkiye Selçuklu tahtına II. Kılıçarslan (1155-92) çıkmış, ancak onun sultan olmasından memnun olmayan kardeşleri ve enişterleri ona başkaldırmışlardı. II. Kılıçarslan'ın kardeşleri ve enişterleri ile yaptığı mücadeleleri fırsat olarak gören Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ise sultanın rakiplerini destekleyerek Anadolu'da birleşik bir Türk varlığını engellemeye çalışmıştır.¹⁵¹ Sultan II. Kılıçarslan ise karışık siyasi durum içerisinde bulunduğundan dolayı Bizans ile mücadele etmek istememiş, bu işi ülkesinin batı uçlarında yani Bizans-Türkiye Selçuklu sınırında akınlara çıkan Türkmenler aracılığıyla yapmayı tercih etmiştir. Batı Anadolu bölgesinde özellikle de Aşağı Phrygia yani Denizli (Laodicea)

¹⁴⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

¹⁴⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36-38.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.

¹⁵⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 40-52.

¹⁵¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 79-81.

bölgesinde yoğunlaşan Türkmen akınları nedeniyle imparator 1158 yılında bölgeye yeni bir sefer tertiplemiştir.¹⁵² Bu seferi esnasında bölgeden Türkmenleri uzaklaştırdıktan sonra Antalya (Attalea)'ya üzerinden Çukurova ve Antakya hareket ederek önce Antakya prinkepsi olan Renaud de Châtillon'u (1120-87) ve daha sonra da Kilikia'da II. Toros'un (1144/1145-1169) liderliğindeki Ermenileri itaat altına aldıktan sonra İstanbul'a geri dönmek için yola koyulmuştur.¹⁵³ Ancak bölgeye geldiği güzergâhın tam tersine Konya ve Kütahya üzerinden İstanbul'a dönmeyi tercih etmiştir. Konya dolaylarında herhangi bir sorunla karşılaşmayan Bizans ordusu Kütahya dolaylarından geçerken Türkmenlerin şiddetli saldırılarına maruz kalmıştır.¹⁵⁴ Bunun üzerine 1159 yılında tekrar harekete geçen imparator intikam almak amacıyla önce Eskişehir yöresindeki Türkmenlere saldırmış daha sonra da kış şartlarının tüm olumsuzluklarına rağmen Göller Yöresine doğru yönelerek buradaki Türkmenlere karşı sefer düzenlemiştir.¹⁵⁵ Türkmenler ise imparatorun bölgeden çekilmesiyle birlikte ağır kayıplarının intikamını almak için Denizli ve çevresine akınlar düzenleyerek bölgeyi tahrip etmişlerdir.¹⁵⁶ Durumun ciddiyetinin farkında olan İmparator Manuel, II. Kılıçarslan'ın kardeşleri ve enişterleri yaptığı mücadelelerde onların tarafını tutarak sultanın rakip ve hasımlarını sultana karşı harekete geçmeye teşvik etmiştir.¹⁵⁷ Kendisine karşı büyük bir ittifak kurulduğunu öğrenen Sultan II. Kılıçarslan ise bu ittifakı parçalayabilmek adına 1162 yılında İstanbul'a giderek uzunca bir süre imparatorun misafiri olmuş ve iki taraf arasında uzun bir süre devam edecek olan barış anlaşması imzalanmıştır.¹⁵⁸

1162 yılında Bizans ve Türkiye Selçukluları arasında imzalanan anlaşma birlikte, Sultan II. Kılıçarslan 1162-1174 yılları arasında kardeşi Şahinşah ve eniştesi Danişmendli Nizameddin Yağlıbasan ile yaptığı mücadeleden galip çıkarak Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini yeniden tesis etmeyi başarmıştır.¹⁵⁹ Bizans İmparatoru Manuel Komnenos

¹⁵² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 70.

¹⁵³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131-139.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 70-75.

¹⁵⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 75.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 140.

¹⁵⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142-144.

¹⁵⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 144, 145.

¹⁵⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 145, 146.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 80, 81.

¹⁵⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 149-151.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 81-83.

¹⁵⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 149-151.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 81-83.

ise 1162-1173 yılları arasında imparatorluğunun Avrupa kıtasında kalan topraklarındaki meseleler ile ilgilenmek zorunda kaldığından Anadolu'da yaşanan hadiselere pek müdahil olmak istememiştir.¹⁶⁰ İmparator 1172-73 yıllarında Avrupa topraklarında düzeni sağladıktan sonra yüzünü yeniden Anadolu'ya dönerek Eskişehir ve Göller Yöresindeki Türkmenler üzerine sefere çıkarak pek çok esir ve ganimet ile geri dönmüştür. Türkmenler ise imparatorun kendilerine verdiği zararlara karşılık olarak 1173-74 yıllarında Denizli'ye bir akın düzenleyerek bölgeyi yağmalamışlardır. 1162 yılında taraflar arasındaki anlaşma karşılıklı suçlamalar nedeniyle bozulacağını anlayan imparator, Sakarya Nehri Vadisinde ve Göller Yöresinde Türkmenlere karşı savunma hattı oluşturabilmek adına önce Eskişehir'de sur ve kale inşa ettikten sonra Dinar bölgesinde de Sublaion adı verilen bir kaleyi tamir ettirmiştir.¹⁶¹ 1162 yılı barışının devam etmesi hususunda iki taraf arasında yapılan görüşmeler netice vermeyince imparator 1175 yılı sonbaharından itibaren gelecek yılın baharında yeni bir Konya seferi için hazırlıklara başlamıştır. Bu süreçte çok büyük bir ordu toplayan imparator Türkiye Selçuklularının başkenti Konya'yı ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.¹⁶² Bu niyetle Batı Anadolu'dan ilerleyen Bizans ordusu Honaz (Khonai) ve Dinar yol güzergâhını takiple, Dinar-Konya arasındaki coğrafyada olduğu bilinen ancak günümüzde yeri henüz tam olarak tespit edilemeyen Tzibritze/Cibrilcimanı Geçidine gelmiştir. Sözü edilen geçitte pusu kuran Türkiye Selçuklu ordusu burada Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁶³ Tarihe Myriokephalon Savaşı olarak geçen bu yenilgi sonrası imparator, Sultan II. Kılıçarslan'ın barış şartlarını kabul etmek durumunda kalarak, Türklere karşı savunma hattı oluşturmak amacıyla yapılan Eskişehir ve Sublaion istihkâmlarını yıkmayı kabul etmiştir. İmparator Myriokephalon Savaşındaki yenilgisinden sonra Sublaion'u bizzat tahrip ederken Eskişehir'e dokunmamıştır.¹⁶⁴

İmparatorun anlaşmayı ihlal eden bu tutumunu gören sultan ise kaynaklarda ismi Atabeğ (Atapakos) olarak geçen beyini büyük bir ordu ile Menderes Vadisine yağma

¹⁶⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 154-206, 209.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 87-110.

¹⁶¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85, 86, 122.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211-213.

¹⁶² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122, 123.

¹⁶³ Myriokephalon Savaşı hakkında bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123-132.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214, 215.

¹⁶⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 133.

amacıyla göndermiştir. Atabeğ bölgede büyük yağma akınına giriştiğini duyan imparator bizzat kendisinin sefere çıkmayı doğru bulmadığından dolayı ordu komutanlarını bu işle görevlendirmiştir. Bizans ve Türkiye Selçuklu ordusu Büyük Menderes Nehri kenarında karşılaşmış ve burada yapılan savaşta Bizans ordusuna ağır kayıplar verdirilmesine rağmen Atabeğ'in şehit düşmesi üzerine savaş kaybedilmiştir.¹⁶⁵ Her ne kadar Atabeğ'in düzenlediği bu sefer neticesinde Türkler yenilse de Göller Yöresinde Türkmenlere karşı oluşturulan Sublaion istihkâmının sağladığı savunma hattının çökmesiyle birlikte kısa sürede bölgeye yoğun bir Türkmen akını başlamıştır. Bu durumun farkında olan imparator Atabeğ'e karşı kazanılan zaferinde etkisiyle bizzat kendisi ordunun başına geçerek Lakerion ve Panasion (Banaz)'da obalarını kurmuş olan Türkmenlere karşı bir sefer tertiplemiştir. Ancak imparatorun kendi üzerlerine doğru geldiğini önceden haber alan Türkmenler büyük bir katliamdan kurtularak bölgeden uzaklaşmayı başarmışlardır.¹⁶⁶ İsteddiği sonucu elde edemeyen imparator daha sonra Yukarı Menderes Vadisindeki Lampe, Graosgola ve Kharaks dolaylarında bulunan Türkmenlerin üzerine bir ordu sevk etmiştir. Ancak bölgede bulunan kalabalık Türkmen varlığı nedeniyle imparatorun gönderdiği bu ordu bir kazanım elde edemeden geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁷

1177-78 yıllarında gerçekleşen bu olaylar neticesinde Türklerin Büyük Menderes Vadisine kadar olan akınlarına karşı koymaya çalışan Bizans ordularının çokta başarılı olamadığı görülmektedir. Bizans'ın bölgedeki varlığı ancak Honaz ve Uluborlu gibi şehirler veyahut bölgedeki diğer kaleler ile sınırlı kalmıştır. 1180 yılında İmparator Manuel Komnenos'un ölümü ve Bizans'ın iç çalkantılar ile uğraştığının farkında olan Sultan II. Kılıçarslan Uluborlu'yu 1182 yılında fethederek Bizans'ın bölgedeki son savunma hattını da ele geçirmiştir.¹⁶⁸ 1186 yılına gelindiğinde Sultan II. Kılıçarslan yaşlandığını belirterek ülkesini 11 oğlu arasında bölüştürdüğü zaman daha birkaç yıl önce fethedilen Uluborlu'yu en küçük oğlu olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in (1192-1196, 1205-1211) meliklik yeri olarak belirlemiştir.¹⁶⁹ I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Uluborlu'da

¹⁶⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 133-135.

¹⁶⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 135.

¹⁶⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 135-137.

¹⁶⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195), Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2006, s. 45.

¹⁶⁹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *el Evamirü'l-'Ala'ie fi'l-umuri'l-'Ala'ie (Selçuk name) I*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s. 41.

meliklik yaptığı dönemde Bizans'ın bölgedeki varlığını yakından takip etme imkânı bulması neticesinde Denizli ve Antalya'nın ileride fethedilmesine giden sürecin adeta habercisi olmuştur.

1190 yılında III. Haçlı Seferine (1189-1192) katılmayı kabul eden Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa (1122-1190) Kudüs'e gitmek için hareket ettiğinde yolları üzerinde geçeceği ülkelerin liderlerine birer elçi heyeti göndererek topraklarından güvenli geçiş için izin istemiştir.¹⁷⁰ Bu elçi heyetinden bir tanesi de imparator tarafından Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'a gönderilmiştir. Sultan II. Kılıçarslan imparatorun bu isteğine olumlu yanıt vererek o da bir imparatora elçi heyeti göndermiştir. Ancak bu olayın yaşanmasının üzerinden çok geçmeden Sivas ve Aksaray Melik'i Kutbeddin Melikşah Konya'ya gelerek babasını tahakküm altına alıp kendisi veliaht ilan ettirmiştir. Alman Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve babasının Friedrich Barbarossa'ya elçi gönderdiğini öğrenen Kutbeddin Melikşah'da Alman imparatoruna ayrı bir elçi heyeti göndererek Türk topraklarından güvenli geçiş sözü vermiştir.¹⁷¹ Çanakkale Boğazından geçerek Anadolu'ya geçiş yapan Alman ordusu Bizans topraklarında çok fazla sorun yaşamadan Denizli'ye kadar gelebilmiştir. Haçlı kroniklerinin de sözünü ettiği üzere Denizli'den sonra Türk topraklarına giren Alman Haçlı ordusu Dinar'a kadar herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır. Haçlı ordusu Dinar bölgesinin mümbit coğrafyası nedeniyle burada kamp kurmuş haldeyken Türkiye Selçukluların bir elçi heyeti gelerek daha önce sözü verilen güvenli geçiş izni hala daha geçerli olduğunu Friedrich Barbarossa'ya bildirmişlerdir.¹⁷² Ancak bu görüşmelerin üzerinden çok geçmeden büyük bir Türkmen grubu haçlı ordugâhına saldırı düzenleyince, imparator ordusunu karşı saldırıya geçirip pek çok Türkmen'i öldürtmüştür.¹⁷³ Dinar'dan sonra Uluborlu istikametine yönelen haçlı ordusu bölgeden Akşehir'e ulaşmaya kadar sürekli olarak Türkmenlerin düzenledikleri vur kaç saldırılarına maruz kalmıştır.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 207.; Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s. 44-47, 92, 93.

¹⁷¹ Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 92, 93.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 127, 128.

¹⁷² *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 174.; Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 100.

¹⁷³ Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 101.

¹⁷⁴ Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 101-104.

Akşehir'den sonra ise Haçlı ordusunu Kutbeddin Melikşah ile Ankara ve Çankırı Melik'i Muhyiddin Mesud ve Uluborlu Melik'i I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in başında bulunduğu Türkiye Selçuklu ordusu karşılaşmıştır.¹⁷⁵ Haçlı ordusunun Türk topraklarından kolay bir şekilde geçip Kudüs'e gidemeyeceklerini göstermek isteyen Kutbeddin Melikşah'ın komutasındaki Türkiye Selçukluları Konya dolaylarında Alman Haçlı ordusunun karşısına çıkmıştır. Bölge yapılan savaşlarda haçlı ordusuna ağır kayıplar verdirilse de Türkiye Selçuklu ordusu kalabalık haçlı ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Haçlı ordusu ise ilerleyişini sürdürerek Konya kalesini alamamalarına rağmen şehri yağlamıştır.¹⁷⁶ Durumun vehametini gören II. Kılıçarslan, Friedrich Barbarossa'ya bir elçi heyeti göndererek Kutbeddin Melikşah'ın kendisini tahakküm altına aldığını bu nedenle bu olayların yaşandığını bildirerek barış yapmak istediğini iletmıştır. Barbarossa'nın hedefinin Kudüs olması ve bir an önce bölgeden hareket ederek yola devam etmek istemesi nedeniyle haçlı ordusunun iâşe ihtiyaçlarının karşılanması şartıyla iki taraf arasında barış anlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁷ Konya'dan ayrılan Alman Haçlı ordusu Sertavul Geçidi üzerinden Çukurova gitmek üzere harekete geçmiştir. Ancak bu ilerleyiş esnasında Friedrich Barbarossa Göksu Nehri'ni geçerken boğulunca büyük bir ümitsizliğe kapılan haçlı ordusunun bir kısmı dağılarak ordudan ayrılmıştır.¹⁷⁸ Barbarossa'nın ölümünün ardından ordunun başına onun oğlu Swabia Dükü VI. Friedrich geçse de Alman Haçlı ordusu ilk günkü görünümünden uzak bir halde yolculuklarına devam etmiştir.¹⁷⁹

III. Haçlı Seferi esnasında Konya'nın yağmalanması nedeniyle iyice gözden düşen Kutbeddin Melikşah, kardeşi Uluborlu melik'i I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve tahtı ona bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁸⁰ I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıktığı ilk zamanlarda Bizans ile herhangi bir sorun yaşanmazken 1196 yılına geldiğinde ise Bizans İmparatoru III. Aleksios Komnenos'un (1195-1203) sudan bahanelerle Türk tacirleri hapsedirmesi üzerine sultan Büyük Menderes Vadisinde

¹⁷⁵ Turan, *a.g.e.*, s. 223.; Tuncer Baykara, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK, Ankara, 1997, s. 14.; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK, Ankara, 2006, s. 29.

¹⁷⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 106-111.

¹⁷⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 112, 113.

¹⁷⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 113-116.

¹⁷⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 116, 117.

¹⁸⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 225-229.; Kaya, *a.g.e.*, s. 35-45.

bulunan yerlere bir sefer tertiplemiştir.¹⁸¹ Sefer esnasında bölge halkından 5 bin kişiyi esir eden sultan, bu esirleri Akşehir bölgesinde zaman içerisinde savaşımlar nedeniyle boşalan verimli arazilere iskân ettirdi. Sultan bölge de iskân ettiği esirlere tohum ve tarım aletleri dağıttırması, koyduğu hafif vergilerle taraflar arasında barış anlaşması imzalanması kadar bölgede yaşamalarına izin vermiştir. Barış anlaşması imzalandığında ise isteyenlerin memleketlerine geri dönebileceğini taahhüdünde bulunmuştur. Ancak Türk idaresinden memnun olan halkın çoğu bir daha kendi memleketlerine dönmeyerek bölgede kalmayı tercih etmiştir.¹⁸²

Sözü ettiğimiz bu olayın üzerinden çok geçmeden I. Gıyâseddin Keyhüsrev kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah tarafından indirilmiş, uzun bir meşakkatli süreçten sonra İstanbul'a giderek Bizans imparatorunun yanına sığınmıştır.¹⁸³ I. Gıyâseddin Keyhüsrev İstanbul'da yaklaşık dokuz yıl gurbet hayatı yaşadığı dönemde ileride kendisine çok büyük faydalar sağlayacak olan Bizans soylularından Manuel Mavrozomes'in kızıyla evlenmiştir.¹⁸⁴ 1204 yılında Sultan II. Rükneddin Süleymanşah'ın ani ölümü üzerine onun ardından küçük yaşta oğlu III. Kılıçarslan'ın tahta çıkmıştır. Yaklaşık yedi aya yakın tahta kalan III. Kılıçarslan'ın döneminde Denizli, Honaz ve Isparta havalisinin fethedildiği devrin kaynaklarının verdiği malumatlardan anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Ancak III. Kılıçarslan'ın henüz küçük yaşta olması nedeniyle devlet erkânı tecrübe sahibi I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in sultan olması gerektiğini düşünerek onu Konya'ya davet etmişlerdir.¹⁸⁶ I. Gıyâseddin Keyhüsrev bu davet üzerine kayınpederi Manuel Mavrozomes ile beraber yola koyulmuş ancak İznik dolaylarından geçerken İznik hâkimi I. Theodoros Laskaris siyasi çıkarları dolayısıyla onların bölgeden geçişlerine izin vermemiştir. Taraflar arasında uzun süren görüşmelerin ardından I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in sultan olduktan sonra yeni fethedilen Denizli ve Honaz'ı Bizanslılara bırakacağı yönünde anlaşma yaparak daha önce meliklik yaptığı Uluborlu'ya gelmiştir.¹⁸⁷ Uluborlu'da kendisini destekleyen Uç Türkmenleri ve emirler ile buluşan I. Gıyâseddin

¹⁸¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2004, s. 53, 54.

¹⁸² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1195-1206), s. 54-56.

¹⁸³ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 41-70.

¹⁸⁴ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 76, 101.

¹⁸⁵ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 96, 102.; Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 65, 66.

¹⁸⁶ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 97-101.

¹⁸⁷ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 101, 102.

Keyhüsrev bölgeden topladığı ordu ile Konya'ya yürüyerek yeğeni III. Kılıçarslan'ı tahtan indirmiştir.¹⁸⁸

1204 yılında Bizans'ın başkenti İstanbul IV. Haçlı Seferi ile birlikte Latinlerin istilasına uğrayınca I. Theodoros Laskaris İznik'te, Aleksios ve David Komnenos kardeşler ise Trabzon'da yeni bir devlet kurarak bölgelerinde söz sahibi olmuştu. Bizans'ın bu içerisine düştüğü durumdan farkında olan Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, o sıralarda İtalyan Aldobrandini'nin idaresinde bulunan Antalya'ya bir sefer düzenlemek niyetindeydi. I. Theodoros Laskaris ise bir yandan Batı Anadolu'da hâkimiyet kurmaya çalışırken diğer yanda da İznik bölgesine kadar ilerleyen hem Latinler hem de David Komnenos ile mücadele ediyordu.¹⁸⁹ İşte bu sebeplerden dolayı Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve İznik İmparatoru I. Theodoros Laskaris arasında 1206 yılında bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁹⁰ Karşılıklı saldırmazlık anlaşması olduğu belli olan bu anlaşma ile beraber Honaz, Denizli ve Büyük Menderes Vadisi boyunca bölgedeki topraklar sultanın kayınpederi Manuel Mavrozomes'in yönetimine bırakılmıştır. Böylece sultan bölgede görünüşte bir Bizanslı'nın elinde bulunan ancak aslında kayınpederinin şahsında kendisine tabi bir beylik kurmuştur.¹⁹¹ Ancak tarihi bilinmese de Mavrozomes'in bölgedeki yönetiminin uzun sürmediği daha sonraki bir süreçte Konya'ya döndüğü tahmin edilmekle beraber emir unvanı alarak Türkiye Selçuklu hizmetine girdiği bilinmektedir.¹⁹²

1204 yılında IV. Haçlı Seferi ile beraber Latin istilası sonucunda Bizans'ın İstanbul, İznik ve Trabzon olmak üzere parçalanması Bizans açısından Anadolu'da bir kargaşa ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bu da Anadolu'daki ticareti olumsuz etkilediğinden dolayı Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev önce Trabzon'daki Komnenoslar'ın kuşatması altındaki Samsun'u kurtarmış daha sonra da Akdeniz ticaretinde önemli bir yeri olan ve bir süredir tacirlerin sorun yaşadığı Antalya'yı fethetmek üzere harekete geçmiştir.¹⁹³ 1207 tarihinde Konya önlerinde topladığı ordusuyla Antalya'ya hareket eden sultan şehri kuşatmıştır. Lakin o sıralarda Antalya'ya

¹⁸⁸ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 101-113.

¹⁸⁹ Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Vekayinâme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 23-25.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 204-218.

¹⁹⁰ Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev., s. 27.

¹⁹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1195-1206), s. 226.; Turan, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁹² Turan, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁹³ Ayönü, *a.g.e.*, s. 219.

hâkim olan İtalyan Aldobrandini'nin Kıbrıs kralından yardım alması üzerine kuşatmayı kısmen kaldırmak zorunda kalan sultan şehrin dışarıyla bağlantısını kesmek adına muhasarayı sürdürmüştür.¹⁹⁴ Nitekim Latinlerin yönetiminden memnun olmayan Bizanslı şehir halkı sultanın şehrin ele geçirilmesinde yardım edeceklerini bildiren haberciler göndermiştir. Bu olay üzerine şehri yeniden kuşatma altına aldran sultan meydana gelen şiddetli çatışmaların ardından şehir halkının da yardımıyla Antalya'yı fethetmeye muvaffak olmuştur. Antalya'nın fethi ile beraber sultan buraya Mübarizeddin Ertokuş beyi vali olarak atamıştır.¹⁹⁵ Ancak 1211 yılında Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Büyük Menderes Nehri kenarındaki Antiochia havalisinde yapılan savaşa şehit düşmesi¹⁹⁶ ve onun ardından oğulları İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad arasında yaşanan mücadeleyi fırsat bilen Antalya halkı isyan ederek şehrin yönetimini ele geçirmiştir.¹⁹⁷ Kardeşi Alâeddin Keykubad ile giriştiği taht mücadelesini kazanan I. İzzeddin Keykâvus 1216 yılında şartlar el verir vermez birkaç yıl önce elden çıkan Antalya'yı fethetmek üzere harekete geçmiştir. Sultan bir aylık bir kuşatmanın ardından Antalya'yı tekrardan bir Türk şehri haline getirmeyi başarmıştır.¹⁹⁸

1220 yılında Türkiye Selçuklu Devleti gücünün doruğuna ulaştıracak olan I. Alâeddin Keykubad geçerken, aynı yıllarda İznik İmparatorluğunun başına ise imparatorluğun en büyük hükümdarı olarak kabul edilen III. Ioannes Vatatzes geçmiştir. Bu hükümdarlar döneminde iki devlet arasında dostane bir ilişkinin olduğunu görmekteyiz.¹⁹⁹ Ancak Batı Anadolu'da özellikle de Göller Yöresinde yoğunlaşan Türkmen nüfusu ve bu Türkmenlerin Denizli üzerinden Büyük Menderes Vadisine doğru düzenlediği akınlar nedeniyle bölgede zaman zaman Bizanslılar ve Türkmenler arasında çatışmalarda meydana gelmiştir. Tüm çabalarına rağmen Türkmenlerin sınır bölgesindeki faaliyetlerini engellemeyi başaramayan III. Ioannes Vatatzes, bu soruna bir çare olabileceğini düşünerek Balkanlarda getirdiği Kuman topluluklarını Menderes havzasına

¹⁹⁴ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 115-121.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1195-1206), s. 226, 227.; Muharrem Kesik, "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hakimiyeti Altına Girmesi", *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu Bildirileri, 18-19 Aralık 2003*, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, 2006, s. 6.

¹⁹⁵ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 119.

¹⁹⁶ Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev., s. 27-30.; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 121-132.

¹⁹⁷ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 162-167.; Kesik, "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hakimiyeti Altına Girmesi", s. 8.

¹⁹⁸ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 162-167.; Kesik, "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hakimiyeti Altına Girmesi", s. 8.

¹⁹⁹ Ayönü, *a.g.e.*, s. 235.

ve Phrygia bölgesine yerleştirmiştir. Ancak Vatatzes, Kumanlarında bir Türk halkı olduğunu hesap edememiş olsa gerek, Kumanlar bölgedeki Türkmenlerle kaynaşarak bölgenin Türkleşmesine katkı sağlamışlardır.²⁰⁰

I. Alâeddin Keykubad devrindeki en büyük tehlike hiç şüphesiz doğudan gelerek Anadolu'yu tehdit etmeye başlayan Moğollar idi. Moğol tehlikesine karşı şehirlerin surlarını tahkim ettiren sultan gerekli gördüğü diğer tedbirleri aldıktan sonra ortamın yeni fetih hareketleri için uygun olduğuna karar vererek Antalya körfezinin ticaret açısından önemli bir liman şehri olan Alanya'yı (Kalonoros/Alaiyye) fethetmek için 1223 yılında harekete geçmiştir.²⁰¹ O sıralarda Alanya şehri Kyr Vart adlı birisinin elindeyken Alara Kalesi de Kyr Vart'in kardeşinin yönetimi altındaydı. Sultan hedefini gerçekleştirmek adına Alanya'yı karadan ve denizden kuşattırılmıştır. Şehir düzenlenen saldırılar ile alınmak üzereyken şehrin hâkimi Kyr Vart, Antalya Valisi Mübarizeddin Ertokuş ile anlaşma yaparak şehri sultana teslim etmiştir.²⁰² Sultan Alanya'nın fethinden sonra kışı geçirmek üzere Antalya yöneldiği esnada Kyr Vart'in kardeşinin elinde bulunan Alara Kalesini de fethetmiştir. Böylece Antalya'dan sonra bölgede Akdeniz ticareti için önemli bir liman şehri daha Türkiye Selçuklularının kontrolüne geçmiştir.²⁰³

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bölgenin kesin olarak Türk toprağı haline gelmesi sebebiyle bölge tarihine ilişkin ortaçağ kaynaklarında yeterli bilgilere ulaşmak pek mümkün değildir. Nitekim 1243 yılında Moğollar karşısında Köseadağ yenilgisi ile beraber Anadolu, Moğolların tahakkümü altına girerek yaklaşık yarım asır boyunca siyasi ve ekonomik çalkantıların yaşanacağı olan bir döneme girmiştir. Bölge tarihine ilişkin ayrıntılı bilgiler veren sonraki dönem ise Türkiye Selçuklularının yıkılmaya yüz tuttuğu XIII. yüzyılın sonlarıdır. Bu dönemde İlhancıların tahakkümü altındaki Türkiye Selçuklu yönetiminden memnun olmayan Türkmenler yönetime karşı sürekli olarak ayaklanıyordu.²⁰⁴ Devletin giderek zayıflayan otoritesini gören Türkmenler bölgede Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey ve Hamîd Bey gibi nüfuzlu beylerin emrine girerek Moğol zulmüne karşı direnişe geçmişlerdir. Daha sonra sözünü ettiğimiz bu beylerden

²⁰⁰ Ayönü, *a.g.e.*, s. 236.

²⁰¹ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 258-262.; Turan, *a.g.e.*, s. 331.

²⁰² İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 262-268.; Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, s. 170.

²⁰³ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 268-271.

²⁰⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 602-607.

Hamîd Bey Isparta, Burdur ve Eğirdir yöresinde bağımsızlığını ilan ederek kendi ismiyle anılacak olan Hamîdoğulları Beyliğini kurarken²⁰⁵, Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey de Beyşehir ve Seydişehir yöresinde Eşrefoğulları ismiyle anılacak olan beyliğini ilan etmiştir.²⁰⁶ Eşrefoğulları Beyliği 1326 yılında İlhanlılar tarafından yıkılınca beyliğin Beyşehir, Seydişehir, Akşehir ve yöresindeki toprakları Hamîdoğulları tarafından diğer kalan toprakları ise Sâhib Ataoğulları ve Karamanoğulları arasında paylaşılmıştır.²⁰⁷ Karamanoğulları'nın sürekli saldırılarına maruz kalan Hamîdoğulları ise 1381-82 yıllarında Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç ve Karaağaç'ı Osmanlı Sultanı I. Murad'a (1362-1389) satmıştır.²⁰⁸ Daha sonra 1390-1391 yıllarında Sultan Bayezid'in (1389-1402) bölgeye düzenlediği sefer ile beraber Hamîdoğulları topraklarını Osmanlı topraklarına katarak Hamîdoğulları Beyliğine son vermiştir.²⁰⁹

²⁰⁵ Sait Kofoglu, "Hamîdoğulları", *DİA*, c. XV, s. 471.

²⁰⁶ Sait Kofoglu, "Eşrefoğulları", *DİA*, c. XI, s. 484.

²⁰⁷ Kofoglu, "Eşrefoğulları", s. 485.

²⁰⁸ Kofoglu, "Hamîdoğulları", s. 473, 474.

²⁰⁹ Kofoglu, "Hamîdoğulları", s. 474.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİÇAĞDA BÖLGEDEN GEÇEN YOLLAR

1. Pers ve Hellen Devri Yolları

1.1. Pers Kral Yolu ve Güzergâhı

Günümüzde tarihi yollar konusunda Anadolu'nun en ünlü eski yollarından bir tanesi hiç şüphesiz "Pers Kral Yolu" olarak isimlendirilen yoldur. Bu yol Anadolu'yu batı-doğu doğrultusunda baştan sona kat eden antikçağın en önemli ana yolunu oluşturmuştur. Pers Kral Yolu'nun doğuda yani Mezopotamya ve İran coğrafyasındaki temellerinin Asurlular (yak. MÖ 2100-MÖ 612) tarafından atıldığı düşünülmektedir. Ancak günümüzde Pers Kral Yolu olarak anılan yolun nihai hali ise Pers imparatorları tarafından yeniden düzenlenerek kullanıma sunulmuştur. Ahameniş hanedanlığına mensup II. Kyros (MÖ 559-530) ve I. Darius (MÖ 522-486) dönemlerinde Pers Kral Yolu'nun şekillenmeye başladığı tahmin edilmektedir.²¹⁰ Şüphesiz ki hangi devirde olursa olsun devletler için önemli konulardan birisini de ülke içinde iletişimi, ticareti ve askeri seferleri kolaylaştırmayı sağlamak olmuştur. İşte Ahameniş hanedanlığına mensup bu iki kralın devrinde, geniş Pers topraklarında hem iletişimi kolaylaştırmak hem de idari manada kolaylığı sağlamak adına kral yolunu düzenledikleri düşünülmektedir.²¹¹

Söz konusu bu yol hakkında malumatı antikçağ yazarı Herodotos (MÖ 484-425)'un Tarih (Historiai) adlı eseri vermektedir. Herodotos, Tarih adlı eserinin beşinci kitabı (Terpsichore)'nda Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden birisi olan Sardis

²¹⁰ David F. Graf, "The Persian Royal Road System" *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, ed. Heleen Sancisi-Weerdenburg vd., Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden, 1994, s. 168, 169, 171, 172.

²¹¹ Tekin, *a.g.e.*, s. 90-94.; Graf, *a.g.m.*, s. 173.

(Sart)²¹² ile Pers İmparatorluğunun önemli şehirlerinden birisi olan Susa (Şuş)²¹³ arasında uzanan Pers Kral Yolu'nun tasvirini bizlere aktarmaktadır.²¹⁴ Lakin Herodotos'un bu tasviri Kral Yolu'nun tam olarak nereden geçtiği tespit etmemizi zorlaştırmaktadır. Zira onun tasvirleri, yol üzerinde yer alan yerleşim yerlerinin isimlerini vermek yerine bölgelerin ve akarsuların isimlerinin verilmesi üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Fakat Herodotos'un Pers Kral Yolu'nun tasvirine dair verdiği bilgiler her ne kadar günümüz koşulları için zayıf bilgiler içiriyor gibi görünse de, antikçağın şartları düşünüldüğünde yol boyunca yer alan konaklar (stathmetikos/stathmos)'ın²¹⁵ sayısı ve bölgelerarası mesafelerin uzunluklarını bizlere aktarması nedeniyle yine de kendi içerisinde oldukça ayrıntılı bilgelere sahip olduğu görülür.

Herodotos'a göre, Pers Kral Yolu boyunca kraliyet konutları (katagogai)²¹⁶ ve kervansaraylar (kataluseis)²¹⁷ yer almaktaydı. Ayrıca onun verdiği bir diğer önemli bilgi de Pers Kral Yolu'nun daima insanların oturdukları yerlerden, güvenli olarak görülen yerleşim yerlerinden geçtiği bilgisidir.²¹⁸ Bu bakımdan Herodotos'un bizlere verdiği bilgilerden Pers Kral Yolu'nun önemli idari merkezlerden ve ticari kıymete haiz olan şehirlerden geçmiş olabileceğini bizlere düşündürmektedir. Ayrıca yol üzerinde kraliyet konutları ve kervansaray gibi yapıların yer aldığı düşünülürse, Perslerin gerçekten de yol güvenliğine ciddi bir önem verildiği görülür.

Herodotos'a göre Pers Kral Yolu'nun Anadolu'da seyrettiği yol güzergâhı şöyle idi: “*Lydia ve Phrygia içerilerinde yirmi stathmetikos ya da konak boyunca uzanır ki, bu doksan dört buçuk parasang tutar. Phrygia sınırında Halys ırmağına rastlanır, bu ırmağı*

²¹² Sardeis/Sardis, Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Sart Mahallesiindedir. Strabon ve Plinius Sardis'e aynı zamanda Hyde ismi verildiğini kaydederler. Strabon, *Geographika*, 13.4.5-9., Türkçe çev. Adnan Pekman, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 170-174.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev. Harris Rackham, *Pliny Natural History II*, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/London, 1961, s. 303. Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Lidia.; Yunan ve Roma dünyası yer isimleri sözlüğü olan Barrington Atlas'ta (BATlas) Sardis/Hyde?: Sart. Talbert, *a.g.e.*, s. 852.; Umar, *a.g.e.*, s. 711, 751, 752.

²¹³ Günümüz İran'ın Huzistan eyaletine bağlı Şuş şehrinde bulunmaktadır. Tarih boyunca Elam, Pers ve Part imparatorlukları dönemlerinin önemli bir antik kentidir. BATlas'ta Shusha(n)/Susa/Seleucia ad Eulaeum/Shush-i er-Kar: Shush. Talbert, *a.g.e.*, s. 852.

²¹⁴ Herodotos, *Historiai*, 5.52., Türkçe çev. Müntekim Ökmen, *Tarih*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s. 405, 406.

²¹⁵ Stathmos kelimesi durak, konak, bir günlük yürüyüş mesafesi anlamlarına gelmektedir. İki Stathmos arasındaki mesafeler değişmekle birlikte genellikle 5 fersahtr. Ksenophon, *Anabasis*, Türkçe çev., s. 628.; Graf, *a.g.m.*, s. 167.

²¹⁶ Graf, *a.g.m.*, s. 167.

²¹⁷ Graf, *a.g.m.*, s. 167.

²¹⁸ Herodotos, *Historiai*, 5.52., Türkçe çev., s. 405.

geçebilmek için buraya hakim durumda olan sıradağları ve ırmağı gözaltında bulunduran önemli bir kaleyi aşmak gerekir. Bunu aştıktan sonra Kilikia sınırlarına kadar Kappadokia içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parasang gidilir; sınırda iki sıradağı aşacak ve iki kalenin önünden geçeceksiniz. Oradan öte, Kilikia içerisinde geçilecek yol üç konak, on beş buçuk parasangdır. Kilikia ve Ermenistan arasında sınır, içinde gemilerin yüzebildiği bir ırmaktır ki, adı Fırat'tır. Ermenistan içinde her biri bir garnizonla tutulan on beş konaklık yol vardır, elli altı buçuk parasang tutar. Bu bölgeyi gemilerin yüzebildiği dört ırmak sular; bunlar geçilmeden gidilemez. Birincisi Dicle'dir; ikinci ve üçüncü aynı yerden çıkmadıkları ve bir tek ırmak olmadıkları halde aynı adı taşırlar. Birincisi Ermenistan'dan, öbürü Matienlerin ülkesinden gelir. Dördüncüsünün adı Gyndes'dir; eskiden Kyros'un üç yüz altmış kanala ayırmış olduğu ırmak budur. Ermenistan'dan Matienler ülkesine geçerken dört konak vardır ve bu ülkeden Kissia'ya vardıktan sonra, üzerinde Susa kentinin kurulmuş olduğu ve gemilerin işlemesine elverişli bulunan Khoaspes'e kadar on bir konak, kırk iki buçuk parasang yoldur. Bütün bu konakların toplamı yüz on birdir; Sardes ile Susa arasındaki konakların sayısı işte budur."²¹⁹

Görüldüğü gibi Herodotos'un Anadolu'dan geçen Pers Kral Yolu dair verdiği bilgilerin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu nedenle bugüne kadar Pers Kral Yolu üzerine yapılan çalışmalarda yolun Anadolu seyrine dair bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bu hususta yapılan çalışmalarda iki görüşün ön plana çıktığı görülmektedir. Bir grup yolun Halys (Kızılırmak)²²⁰ Nehrini geçtiği bilgisinden hareketle mutlaka Tuz Gölünün kuzeyinden geçmesi gerektiğini savunurken, diğer bir grup da yolun Kilikia'ya uğradığı bilgisinden yola çıkarak Halys Nehrinin Mazaka (Kayseri) dolaylarından geçilebileceğini savunup Pers Kral Yolu'nun Tuz Gölünün güneyinden geçtiği görüşünü ortaya atmıştır.²²¹ W. M. Ramsay'de Pers Kral Yolu'nun Tuz Gölünün kuzeyinden geçtiği görüşünü benimseyenler birisi olmakla birlikte, o Tuz gölünden sonra

²¹⁹ Herodotos, *Historiai*, 5.52., Türkçe çev., s. 405.

²²⁰ Strabon, ırmağın Halai (Tuzlalar) yakınından geçtiği için bu ismi aldığı söyler. Strabon, *Geographika*, 12.3.12., Türkçe çev., s. 25.; Herodotos, *Historiai*, 1.72., Türkçe çev., s. 41.; Latin yazımında Alys'dir. Hitit çivi yazılı belgelerinde geçen Marassanda/Marassantiia kenti, bölgesi veya ırmağından geldiği sanılmaktadır. Kelimelerinin kökenin ise Luwi dilinden gelme Marassanda isminin Hitit ağzına uydurulmuş biçimi olarak tahmin edilmektedir. Bkz. Umar, *a.g.e.*, s. 57, 303, 547.; Başgelen, *a.g.e.*, s. 22.; BAtlas'ta Halys: Kızıl Irmak. Talbert, *a.g.e.*, s. 1232.

²²¹ Pers Kral Yolu üzerine yapılan tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Graf, *a.g.m.*, s. 177-180.; David French, "Pre-and Early-Roman Roads of Asia Minor, The Persian Royal Road", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1998, Vol. XXXVI, s. 15, 36.

yolun güneye yönelerek Kilikia'ya geldiği düşüncesi nedeniyle diğerlerinden bir nebze olsa da ayrılmaktadır.²²²

Pers Kral Yolu'na dair yapılan bir diğer tartışma da yolun Lydia²²³ ve Phrygia²²⁴ içerisinde izlediği güzergâh üzerinedir. W. M. Ramsay, Pers Kral Yolu'nun Lydia ve Phrygia dolaylarında izlediği güzergâhın çok farklı olduğu görüşündedir. Onun tezinin ana dayanak noktası yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Halys Nehrinin geçilmesi için Tuz Gölü'nün üstünden giden bir yolun tercih edilmesi gerektiğidir. Bu nedenle o, Lydia ve Phrygia dolaylarındaki yolun Kelainai'ye uğramadan Sardis'ten Satala (Adala)'ya, dağlardan geçerek Uşak'a, oradan da Genç Kyros'un seferi esnasında uğradığı Keramon Agora'ya getirir.²²⁵ Ancak Herodotos'un anlatımlarında yolun Lydia ve Phrygia kısımlarına dair verilen bilgilerin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu nedenle yolun Lydia ve Phrygia içerilerinden geçtiği güzergâhı tam manasıyla bilemiyoruz. Fakat Batı Anadolu'da Sardis'i başlangıç noktası olarak alıp doğuya Phrygia'ya doğru giden yolların ele alınması, Pers Kral Yolu'nun güzergâhına dair önemli ipuçları elde etmemizi sağlayacaktır. Bu bağlamda topografik olarak en tabii yol, Sardis-Colossae (Honaz) arasında yani Gediz (Hermus) Vadisinden hareketle Lykos (Çürüksu) Vadisine geliyor, daha sonra da Anaua (Acıgöl) üzerinden Kelainai (Dinar) doğrultusunda ilerliyordu. Nitekim Strabon'da "*Ephesos'tan doğuya doğru geziye çıkan herkes tarafından devamlı olarak kullanılan genel bir yol ... Ephesos'tan, Magnesia, Tralleis, Nysa ve Antiokheia üzerinden, Phrygia'da Karia'yla sınır oluşturan Karura'ya yedi yüz kırk stadion'dur. Karura'dan Laodikeia, Apameia, Metropolis ve Khelidonia üzerinden Phrygia'da Paroreia'nın başlangıcında olan Holmi'ye gelinir ki, Karura'dan sonra burası dokuz yüz yirmi stadion'dur. Paroreia'nın sonlarına doğru Lykaonia'nın yakınında Philomelion'dan Tyriaion'a beş yüzden biraz fazladır.*" sözleriyle Ephesus'tan gelip de Kelainai üzerinden geçerek Lykonía'ya yönelen sözünü ettiğimiz yolu tarif etmektedir.²²⁶ Bu bakımdan Ramsay'in Pers Kral Yolu'nun Lydia ve Phrygia dolaylarında izlediği

²²² W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, s.29-31.; Graf, *a.g.m.*, s. 178.; French, "Pre-and Early-Roman Roads of Asia Minor, The Persian Royal Road", s. 15, 23, 36.

²²³ Lydia bölgesi, günümüzde yaklaşık olarak İzmir'in doğusu, Manisa'nın büyük bir bölümünü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçlarını kapsıyordu. Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK, Ankara, 2001, s. 175.

²²⁴ Phrygia bölgesi günümüzde, yaklaşık olarak Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerinin tümünü; Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey, Kütahya'nın batı bölümünü kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 193.

²²⁵ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29-31.

²²⁶ Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.

güzergâha dair görüşünde hatalı olduğu nokta, yolun aslında Kelainai'den hareketle Lykaonia inmeden Eber Gölü-Amorion-Gordion hattı üzerinden Halys Nehrini geçebileceğini hesaba katmamış olmasıdır. Fakat Ramsay'ın görüşüne göre Lydia ve Phrygia içlerinde yol, Sardis-Satala-Uşak-Keramon Agora güzergâhını takip ettik sonra yolun iki tane alternatif güzergâhı takip edebilirdi: Birinci güzergâh, Afyonkarahisar yakınlarından yolu güneye indirek Amorion ve Gordion dolaylarına gelen yoldur. İkincisi ise, kuzeydoğu istikametine doğru yönelerek Altıntaş Ovası, Kütahya'nın Altıntaş ilçesinin Beşkariş ve Beyköy Köyleri, Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinin Gökbahçe (Bahsayış) ve Yapıldak Mahalleleri, Orkistos (Ortaköy Mahallesi) ve Pessinous (Ballıhisar Mahallesi) üzerinden Gordion'a ulaşan yoldur.²²⁷ Ancak bizim Sardis-Colossae-Kelainai-Eber Gölü hattını takip ettiğini düşündüğümüz Pers Kral Yolu'nun bir kısmı tarih boyunca: MÖ 481-80 yılında Kserkses'in Yunanistan seferi esnasında Kappadokia'daki Kritalla'dan hareketle Sardis (Sart)'e geldiği seferde, MÖ 401'de Genç Kyros'un, Sardis'ten hareketle ağabeyi II. Artakserkses'e karşı girişmiş olduğu taht mücadelesi için düzenlediği seferde, MÖ 334'de Büyük İskender'in Doğu Seferi esnasında ve MÖ 189 yılında Roma konsülü Manlius Vulso'nun Galatlara (Keltlere) karşı düzenlemiş olduğu sefer esnasında kullanılmıştır. Dile getirdiğimiz bu seferlerin hepsinin ortak noktası ise yolların kavşak noktasında bulunan Kelainai'ye uğramalarıdır. Bu bakımdan Kelainai'nin tarihsel öneminden hareketle Pers Kral Yolu'nun da neden mutlaka Kelainai'ye uğraması gerektiği aslında daha iyi anlaşılmaktadır.

Herodotos'un bize verdiği bilgiye Pers Kral Yolu'nun seyri Halys Nehrine doğru yönelmesi gerekiyordu. Ancak yolun Kelainai-Halys Nehri arasında izlediği rota oldukça karışıktır. Eğer yol W. M. Ramsay'ın savunduğu gibi Tuz Gölü'nün kuzeyinden geçiyorsa bu konuda Kelainai'den Halys Nehri'ne doğru giden 3 adet alternatif yol güzergâhı söz konusudur: Bunlardan birincisi, Kelainai'den hareketle Çöl Ovası-Çamur Ovası üzerinden Eber Gölü'ne gelmektedir.²²⁸ Eber Gölü dolaylarında ise yolun seyri

²²⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29-31.

²²⁸ Çamur Ovasından Eber Gölüne kadar iki alternatif yol söz konusudur. Birinci yol Karamık Bataklığı üzerinden Eber Gölü'ne gelirken, ikinci yol birazcık daha yolu uzatarak Şuhut Ovası üzerinden güneye yönelerek Eber Gölü dolaylarına inmektedir. Bkz. Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364-368.

tahminen Amorion (Emirdağ)²²⁹ ve Gordion (Yassihüyük)²³⁰ dolaylarından Halys Nehrine gelmekteydi. İkinci yol, Kelainai'den kuzeye doğru hareketle Dombay Ovası-Sandıklı Ovası üzerinden önce günümüz Afyonkarahisar'a gelmekte, daha sonra da yol Eber Gölü-Amorion-Gordion civarından Halys Nehrini ulaşmaktaydı. Üçüncü yol ise, Kelainai'den doğan Maiandros (Menderes) Nehrinin yatağını takiple Gökgöl-Işıklı Gölü-Çivril-İğdir Geçidi-Sivaslı-Banaz-Sinanpaşa-Afyonkarahisar istikametine oradan da Eber Gölü-Amorion-Gordion dolaylarından Halys Nehrini gelmekteydi. Fakat W. M. Ramsay'ın iddia ettiğinin tersine yol eğer Tuz Gölü'nün güneyinden geçerek yoluna devam ediyorsa Halys Nehrine yakın bir seyirle Aksaray-Kayseri istikametine yönelmelidir.²³¹ Sözü ettiğimiz bu aslında Eber Gölü dolaylarında kuzeyden yani Kütahya ve Eskişehir bölgesinden gelip Lykaonia üzerinden Kilikia bölgesine, Güneydoğu Anadolu'ya istikametine ve Kuzey Suriye giden ana yola bağlanıyordu. Nitekim Genç Kyros'un MÖ 401'de çıktığı seferde Kelainai'den sonra Thymbrion (Midas Pınarı/Ulupınar köyü) ve İconium (Konya)'dan Kilikia Geçitleri (Gülek Boğazı)'ne kadar takip ettiği güzergâh hemen hemen bu yol idi. Bu yol doğu yönünde gidecekler için Gordion ve Ancyra (Ankara) yoluna yani Tuz Gölünün kuzeyine kıyasla oldukça kısa ve sorunsuz bir yol idi. Peki neden Persler Tuz Gölünün aşağısından geçen

²²⁹ Afyon'un Emirdağ ilçesi yakınlarda bulunan hem eskiçağın hem de ortaçağın önemli bir şehridir. Ankara, İstanbul ve Eskişehir üzerinden gelen veya tam tersi istikamette buralara giden önemli yolların üzerinde kurulmuştur. İslam kaynaklarında Ammuriye ismiyle geçmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.8.13., Türkçe çev., s. 81.; Hierocles, *Synecdemus*, 697.7., Yay. Haz. Burckhardt, s. 32.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2006, s. 185.; *Digenes Akrites*, Haz. Richard C. Dietrich, *Digenes Akrites, Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2009, s. 51.; Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historiarum*, İngilizce çev. John Wortley, *John Skylitzes A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2010, s. 28, 76-80.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev. Abdülkerim Özeydin, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. X, Bahar Yay., İstanbul, 1991, s. 332.; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi Târihi'l-âyân*, Türkçe çev., s. 157.; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev. Mehmet Keskin, *El-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, c. X, Çağrı Yay., İstanbul, 1994, s. 482-486.; İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, Türkçe çev. Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 87, 88, 91, 92, 97.; Mukaddesî, *Ahsenü't-Takâsîm*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, İstanbul, 2015, s.165.; İbn Rusteh, *Kitâbü'l-A'lâki'n-Nefise*, Türkçe çev. Yusuf Ziya Yörükân, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler, Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Bölgeler*, Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 286.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 223, 250, 253; George Long, "Amorium", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854, s. 124.; BAtlas'ta Amorion: Hisar Köy. Talbert, *a.g.e.*, s. 958.

²³⁰ Phrygia krallığının başkentlerinden en ünlüsüdür. Günümüzde Ankara'nın Polatlı ilçesi Yassihöyük Mahallesiindedir. Gordion'un ikinci ismi, Plinius ve Strabon'da İuliopolis şeklinde geçmektedir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.143., İngilizce çev., Vol. II, s. 329.; Strabon, *Geographika*, 12.8.9., Türkçe çev., s. 77.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.18., Türkçe çev., Mehmet Ali Kaya, "Titus Livius (XXXVIII. Kitap) Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1995, c.10, Sy. 1, s. 369.; Umar, *a.g.e.*, s. 289.; BAtlas'ta Gordion/Vindia?: Yassihöyük. Talbert, *a.g.e.*, s. 1232.

²³¹ French, "Pre-and Early-Roman Roads of Asia Minor, The Persian Royal Road", s. 16.

ve tarih boyunca pek çok medeniyet tarafından tercih edilen yolu değil de uzun ve zorlu bir yolu tercih etmişlerdi? W. M. Ramsay'ın değerlendirmesine göre bu durumun nedeni; Persler'in "*kendi devirlerinden daha eski bir devirde ve o devrin idare merkezinin vaziyetine göre en tabii bir surette tekâmül etmiş olan, mevcut bir yolu muhafaza ve idame*" ettirmiş olmalarından ileri geldiğini ifade etmiştir.²³² Ancak Ramsay, Herodotos'un Halys Nehrini Akdeniz ile Karadeniz arasında Anadolu'yu diklemesine boydan boya kesen bir ırmak olarak düşündüğü hatalı bilgiyi burada dikkate almamıştır.²³³

Bu durumda değinilmesi gereken bir diğer olay ise, MÖ 547 yılında Lidya kralı Kroisos'un (MÖ 559-530), Pers kralı II. Kyros'a karşı sefere çıktığında, Sardis'ten hareketle Halys Nehrini geçip Kappadokia'da bulunan Pteria (Kerkenes Dağı)²³⁴ şehrine gelmesidir. İşte Herodotos burada Halys Nehrinin nasıl aşıldığına dair bilgilerini bizlere aktarır: "*Kroisos, Halys kıyılarına vardığı zaman askerlerini mevcut köprülerden geçirmiştir, ben öyle sanıyorum; ama Yunanistan'da yaygın olan söylentiye bakılırsa, ona ırmağı aşmanın çaresini Miletoslu Thales göstermiştir. Kroisos'un diyorlar, çok canı sıkılıyordu, çünkü onlara göre, demin söylediğim köprüler o zaman kurulmuş değildiler. O sırada onun konak yerinde bulunan Thales, ırmağı ordunun sol yakasında görüyordu ve onu sağ yakadan da akıttırdı. Şöyle yaptı bu işi: Derin bir hendek kazdırttı, konak yerinin üst yönüne doğru ve yarım ay biçiminde, öyle ki eski yatağından sapan ırmak, konak yerinin ters yönünden giriyor ve çevresini dolandıktan sonra gene ilk yatağına dönüyordu ve böylece ikiye bölünmüş olan ırmağı aşmak daha kolay olmuştu. Kimileri, "Eski yatak büsbütün kurutuldu" diyecek kadar ileri giderler. Ama ben bunu kabul edemem, öyle olsaydı, ırmağı dönüşte nasıl geçebilirlerdi?" sözleriyle Halys Nehrinde köprü olup olmadığı tartışmasına değinir.²³⁵ İşte bu anlatımlardan yola çıkan Ramsay, Pers Kral Yolunun köprü aracılığıyla geçildiğini ve Pteria'nın bu yol üzerinde önemli bir merhale olduğunu ileri sürer.²³⁶ Ancak Herodotos, Pers Kral Yolunu anlattığı kısımda*

²³² Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.26-35.

²³³ Herodotos, *Historiai*, 1.72., Türkçe çev., s. 41.

²³⁴ Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Şahmuratlı köyü yakınlarındadır. Ramsay'e göre Pteria'a, Çorum'un Boğazköy (şimdiki Boğazkale ilçesi) yakınlarında Hititlerin başkenti Hattuşaş'dır. Bilge Umar'da Ramsay'in görüşlerinden etkilenmiş olacak o da bu görüşü tekrarlamıştır. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29.; Umar, *a.g.e.*, s. 682.; BAtlas'ta Kerkenes Dağ ve Eğrikale? olmak üzere iki tane Pteria görünmektedir. Talbert, *a.g.e.*, s. 980, 1235.; William Bodham Donne, "Pte'ria", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. II, ed. William Smith, London, 1872, s. 677.

²³⁵ Herodotos, *Historiai*, 1.75., Türkçe çev., s. 43.;

²³⁶ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29.

nehirler üzerindeki köprüler hakkında bir bilgi vermez. Eğer bu yol Ramsay'ın tahmin ettiği gibi Tuz Gölünün yukarisından geçiyor ise, mantıken Halys'ı geçmek için mutlaka sabit bir köprünün olması gerekir. Ramsay, ayrıca “*cenuptan [güneyden] geçen büyük Yunan-Roma yolu üzerindeki Caesaria, Archelais, Laodiceia Combusta, Philomelion, Julia, Lysias, Apameia, Laodiceia ad Lycûm, Antiocheia, Nysa, gibi şehirlerin isimleri Yunan ve eski imparatorluk devirlerine ait oldukları halde şimal [kuzey] yolu üstündeki Tavium, Ankyra, Gordion, Pessinus, Orkistos, Akmonia, Satala, Sardeis gibi şehirlerin, isimlerinde daha eski zamanların kokusu*” vardır ifadeleriyle de Tuz Gölünün kuzey yolun Tuz Gölünün güneyinden geçen yola göre daha eski olabileceğini dile getirmektedir.²³⁷ Lakin burada dikkat edilmesi gereken Tuz Gölünün güneyinden geçen bu yolun topografyasının Tuz Gölünün kuzeyinden geçene göre daha elverişli olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Herodotos'ta geçen bir diğer sorunlu bilgi de Sardis ile Susa arasındaki konakların sayısının toplamının 111 olduğunu bizlere verdiği kısımdır.²³⁸ Onun Sardis ile Susa arasındaki konakların sayısının toplamının 111 olarak vermesi görüldüğü kadarıyla hatalı bir rakamdır. Zira verilen konakların toplamı 111 değil hesaplandığında 81 çıkmaktadır. Yani Herodotos 30 konaklık bir kısmı atladığını söylemek mümkündür. (Bkz. Tablo 1)

Bölgelerin İsmi	Konak Sayısı	Mesafesi
Lydia ve Phrygia	20	94,5 Parasang ²³⁹
Kappadokia	28	400 Parasang
Kilikia	3	15,5 Parasang
Ermenistan	15	56,5 Parasang
Ermenistan - Matienler'in Ülkesi arası	4	-
Kissia -Susa	11	42,5 Parasang
Toplam	81 Konak	609 Parasang

Tablo 1: Herodotos'un Aktardığı Yol Güzergâhındaki Bölgeler, Konak Sayısı ve Mesafeler

Herodotos ayrıca, kral yolunun parasang olarak daha iyi ölçülmesi halinde 1 parasang'ın 30 stad²⁴⁰ olduğunu ve Sardis'ten “Memnon Sarayı” denilen kral konağına yani Susa'ya kadar, 13500 stad çektiğini çünkü mesafenin parasang olarak da 450 parasang olduğunu dile getirmektedir. Günde 150 stad yol gidilmesi halinde de bu yolun

²³⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29.

²³⁸ Herodotos, *Historiai*, 5.52., Türkçe çev., s. 405.; Graf, *a.g.m.*, s. 167, 175, 177.

²³⁹ Parasang ya da fersah Pers uzunluk ölçüsü olup, otuz stad, yani 5 kilometre ve 328 metredir. Herodotos, *Tarih*, Türkçe çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s. 813.

²⁴⁰ Stad ya da Stadion uzunluk ölçüsü olup 1 Atina stad'ı 177,6 metredir. Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 813.

tastamam 90 günde aşılabileceğini söyler.²⁴¹ Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Herodotos'un verdiği bilgilere göre Sardis-Susa arası mesafe parasang olarak 609 parasang, stad olarak ise 18270 stad olduğu görülmektedir. Yani Herodotos'un verdiği 450 parasang ve 13500 stad bilgisi kendisiyle çelişmektedir.²⁴² (Bkz. Tablo 2)

Yol Güzergâhı		Stad Olarak Mesafe	Parasang Olarak Mesafe	Günlük 150 Stad Mesafe Gidilmesi Halinde Kaç Günde Varılıyor?
Sardis-Susa	Herodotos'a Göre	13500	450	90
Sardis-Susa	Herodotos'un Verdiği Bilgi Üzerine Bizim Değerlendirmemiz	18270	609	12
Toplam Fark		4770	159	31

Tablo 2: Sardis-Susa Arası Herodotos'un Verdiği Bilgilerdeki Çelişkileri Gösteren Tablo

Herodotos'un verdiği toplam mesafeler konusundaki kendisiyle çelişen ifadeleri olmasının birçok sebebi olabilir. Birincisi zaten yukarıda dile getirdiğimiz gibi 30 konaklık bir bilgiyi ve bunun mesafesi olan parasang'ı eksik verilmesi olarak görülebilir. Diğer mantıklı sebep ise buraları kendisinin gezip görmemiş olmasıdır. Nitekim onun "Miletos'lu Aristagoras'ın Lakedaimon'lu Kleomenes'e kral konağına kadar üç ay yürümek gerektiğini söylerken doğru cevap vermiş oluyordu" ifadesi başkalarından duyduklarının kendi düşüncelerini desteklediğini düşündürmüştür.²⁴³ Herodotos'un doksan gün yani üç aylık yol bilgisi de yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere bir ay kadar eksik olduğu görülmektedir. Lakin Herodotos verdiği bilgiler konusunda kendi içerisinde çelişmesine rağmen tüm bunlar değerlendirilirken yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce bu hesaplamaların yapılmış olduğu gerçeğini de göz önünde tutmak gerekmektedir. Yani günümüz teknolojisinin yollar konusunda mesafelerde her imkânı sağladığı bir devri değil de, antikçağın imkânları ve olanakları kapsamında bu tür eksikliklerin veyahut hataların olmasının gayet normal olarak görülmesi gerektiği gerçeğini de bizlere düşündürmelidir. Ayrıca onun Anadolu'ya dair bilgilerinde de sıkıntılar olduğu görülür. Örneğin Halys Nehri ile Akdeniz ile Karadeniz arasında Anadolu'yu diklemesine boydan boya kesen bir ırmak olarak görüyordu.²⁴⁴

²⁴¹ Herodotos, *Historiai*, 5.53., Türkçe çev., s. 406.; Graf, *a.g.m.*, s. 167, 175.

²⁴² David French'in Pers Kral Yolunu dair Parasang ve Kilometre cinsinden yaptığı kendi hesapları için bkz. French, "Pre-and Early-Roman Roads of Asia Minor, The Persian Royal Road", s. 16, 17.

²⁴³ Herodotos, *Historiai*, 5.54., Türkçe çev., s. 406.

²⁴⁴ Herodotos, *Historiai*, 1.72., Türkçe çev., s. 41.

Herodotos sadece Sardis-Susa arasındaki mesafeyi vermekle yetinmemiş buna Ephesus-Sardis arasındaki mesafeyi eklemiştir. Buna göre, Ephesus ile Sardis arası 540 stad'dır. Yani Herodotos'un verdiği bilgiye göre 1 parasang'ı 30 stad olarak kabul edersek bu mesafe 18 parasang yapmaktadır. En nihayetinde Ege Denizinden Susa'ya kadar, 14040 stad yani 468 parasang olduğunu üç aylık sürenin üzerine üç gün daha eklenmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁵

Herodotos'un verdiği tüm bu bilgiler ışığında antikçağda, Ege Denizinden Güneybatı İran'a kadar yaklaşık 2500 kilometre ile 2700 kilometre arasında değişen bir yolu üç veya dört ay gibi bir sürede alınabildiği bilgisini ortaya çıkarmaktadır.

1.2. Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhı

Pers-Yunan savaşlarının bir dönüm noktası olan Maraton Muharebesi (MÖ 490) Perslerin yenilgisiyle sonuçlanmıştı.²⁴⁶ Pers (Ahameniş) Kralı I. Darius bu yenilgiye rağmen Yunanlılara karşı yeni sefer hazırlıklarına başlamış, lakin MÖ 486'da onun ölümü üzerine bu iş onun oğlu ve halefi Kserkses (MÖ 519-465)'e düşmüştü.²⁴⁷

Yeni bir Yunanistan seferi için en nihayetinde hazırlıklarını tamamlayan Kserkses MÖ 481 yılında Anadolu'ya doğru harekete geçerek Kritalla'ya (Oluz Höyük)²⁴⁸ geldi. Burası Yunanistan'a yapılacak sefer öncesinde Pers ordularının toplanma yeri olarak seçilmişti.²⁴⁹ Kserkses komutasındaki Pers ordusu, burada toplandıktan sonra Lydia'nın en önemli şehri Sardis'e doğru yola çıktı. Kserkses'in yaptığı seferi anlatan Herodotos, Halys (Kızılırmak) Nehrinin geçilip, Phrygia bölgesine gelindiğini ve bu ülke içinde

²⁴⁵ Herodotos, *Historiai*, 5.53,54., Türkçe çev., s. 405.

²⁴⁶ Maraton Muharebesi hakkında bilgi için bkz. Tekin, *a.g.e.*, s. 96, 97.

²⁴⁷ Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 507-522.

²⁴⁸ Kritalla'nın günümüzde tam olarak yeri bilinmemekle birlikte son dönemlerdeki çalışmalar burasının günümüzde Amasya Oluz Höyük olduğunu işaret etmektedir. Bkz. <http://arkeolojihaber.net/tag/oluz-hoyuk/> (28.01.2018).; Ayrıca bkz. Talbert, *a.g.e.*, s. 992.; George Long, "Critalla", *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854, s. 707.; Umar, *a.g.e.*, s. 479.

²⁴⁹ Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 525.

yürünerek Kelainai'ye (Dinar)²⁵⁰ ulaşıldığını kaydetmektedir.²⁵¹ Herodotos'un verdiği bu bilgiye göre, Pers ordusu Kritalla'dan hareket ettik sonra tahmini olarak Halys Nehri dolaylarında Pers Kral Yolu'nu takip ederek yolların kavşak noktasında bulunan Kelaina'ye gelmiş olmalıdır.²⁵² Kelainai'ye gelen Kserkses'in ordusu, bir müddet yolun yorgunluğunu atmak için burada dinlenmeyi tercih etmiştir. Zira Kelainai orduların konaklaması için coğrafi olarak uygun olup bunun yanı sıra suyu bol mümbit bir coğrafyasının da olması burasının seçilmesinde etkili olmalıdır.

Herodotos, Kserkses'in Kelainai'ye gelişini ifade ettikten sonra buranın tarihi coğrafyası ve efsaneleri hakkında çeşitli hikâyeleri de bizlere anlatır. Buna göre, Maiandros'un (Menderes)²⁵³ kaynaklarının burada olduğundan hatta Maiandros'a eşit bir ırmak olan Kataraktes'in Kelainai agorasında kaynadığını ve daha sonra Maiandros'a karıştığı bilgisini verir. Ardından Phrygia'luların anlatımlarından duyduğu tanrı Apollon'un, Satyr²⁵⁴ Marsyas'ın derisini diri diri yüzüp duvara astığı efsanesini dile getirir.²⁵⁵ Bu efsane tarih boyunca bölge halkının hafızasında yer etmiş olsa gerek hem antikçağ yazarları hem de ortaçağ yazarları Kelainai ile ilgili bilgi verdiklerinde bu efsaneyi sık sık dile getirirler. Herodotos'un Kataraktes ismiyle belirttiği bu su kaynağını bir diğer antikçağ kaynağımız Strabon ise Satyr Marsyas efsanesinden dolayı Marsyas ismiyle anmaktadır. Ayrıca o Kelainai'nin yukarısında bir gölün bulunduğunu hem

²⁵⁰ Günümüzde Afyonkarahisar'ın Dinar ilçe merkezindedir. Strabon, Kelainai isminin "Siyah" manasına geldiğini belirtir ve bununda Poseidon'un Kelaino'dan olan oğlu Kelainos'a izafeten ya da yanan taşların siyahlaşmış olmasından dolayı olduğunu ifade eder. Strabon, *Geographika*, 12.8.18., Türkçe çev., s. 86.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.106., İngilizce çev., Vol. II, s. 301.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 223.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. III, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2014, s. 79.; Bilge Umar, Kelainai adının "Kelaina Halkı (nın kenti)" anlamına geldiğini ancak kelimenin aslının K(uwa)-Ela yani "Güzel Geçit" anlamında Luwi diliyle de bağlantılı olabileceğini bahseder. Umar, *a.g.e.*, s. 415.; BATlas'ta Apamea/Kelainai/Kibotos: Dinar. Talbert, *a.g.e.*, s. 997.

²⁵¹ Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 525.

²⁵² Kserkses'in Kritalla ile Sardis arasında izlediği tahmini rota için bkz. Ekler IV.

²⁵³ Maiandros veyahut Maender günümüzde Büyük Menderes Nehridir. Strabon, *Geographika*, 12.8.15,16., Türkçe çev., s. 83, 84.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Asia Minor.; Umar, *a.g.e.*, s. 536, 543, 544.; Başgelen, *a.g.e.*, s. 26, 62.; BATlas'ta Maeander: Menderes. Talbert, *a.g.e.*, s. 944.; Büyük Menderes Nehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990, s. 153-164.

²⁵⁴ Yarı keçi yarı insan olup Yunan mitolojisinden kır ve orman tanrısı olarak geçer.

²⁵⁵ Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 525. Efsanenin farklı anlatımları olsa da hikâye, Satyr Marsyas'ın müzik yarışmasında tanrı Apollon'u yenmesini ve buna kızan Apollon'un ise Marsyas'ın derisini yüzüp bir mağaraya asması temelindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Didem Demiralp, "İlkçağ Anadolu'sunun Frigya Yöresinden Yükselen Bir Hüzün Tınısı-Antik Metinlerin Işığında Satyr Marsyas'ın Trajik Öyküsü", *Lefke Avrupa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, c. 5, Sy.1, ss. 88-103.

Marsyas'ın hem de Maiandros'un kaynaklarının bu gölden beslendiği bilgisini verir.²⁵⁶ Bu gölün ismi eskiden Aulutrene/Aulocrene iken günümüzde Pınarbaşı, Eldere, Çapalı Gölü veyahut Karakuyu sazlığı isimleriyle bilinmektedir.²⁵⁷ Daha sonra göl içindeki düdenler sayesinde buranın suları yer altından Dinar'ın çeşitli bölgelerinde yeryüzüne çıkar. Bunlardan günümüzde en ünlüsü Suçıkan ismiyle anılan akarsudur.²⁵⁸ Daha sonra da bu akarsu bünyesine kattığı diğer kaynaklar ile birlikte önce Gököl'e, daha sonra Işıklı Gölü'ne, oradan da Büyük Menderes Nehrine katılır.²⁵⁹

Herodotos'un Kelainai dair bu kadar bilgi vermesinin tek sebebi sadece tarihi coğrafyası yahut yolların kavşak noktasında olması değildir. Kelainai aynı zamanda Pers kralı Kserkses'in yaşadığı devirde kraldan sonra en zengin kişi olan Lydia'lı Atys oğlu

²⁵⁶ Strabon ayrıca şu bilgileri kaydeder: “*Maiandros, Orgas adında bir ırmakla daha birleştikten sonra düz bir ülkeden yumuşak ve ağır bir akıntıyla geçer ve ileride genişleyerek içerisinden bir süre aktuktan sonra, Maiandros Ovası denen yerde Karia'yla Lydia arasındaki sınırı meydana getirir. Buradaki akıntısı o kadar kıvrımlıdır ki bu derece kıvrımlı olan her şeye Maiandros'lamak adı verilir. ... O, üzerinde aynı ismi taşıyan bir kent bulunan Kelainai adlı bir tepeden çıkar.*” Strabon, *Geographika*, 12.8.15., Türkçe çev., s. 83, 84. Karşılaştırma için bkz. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.7-10 Türkçe çev., s. 31, 33.

²⁵⁷ Plinius, Apamea şehrinin Maeander'in kollarından olan Marsyas, Obrima ve Orba ile çevrelenmiş bir şekilde Signia (Akdağ ve Samsun) Dağı'nın eteklerinde yer aldığını, Marsyas'ın burada yeraltından çıktığını ve bir müddet sonrada tekrar yeraltına battığı bilgisini verir. Ayrıca Aulocrene'nin Apamea'dan 10 mil uzaklıkta bulunduğunu ve Marsyas'ın Apollon'la flüt çalma yarışmasını düzenlediği yer olduğunu söyler. Daha sonrada burasının Phrygia yolunun üzerinde bir vadiye verilen ad olduğunu belirtir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev., Vol. II, s. 291. Ayrıca Livius'da Rhotrine ismiyle geçen kaynakta büyük bir ihtimalle burasıdır. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.; Thomas Drew-Bear ise bölgede bulduğu bir yazıttan yola çıkarak kelimenin aslının Trak dilindeki Aulutrene'den geldiğini ve bununda daha sonra Grekçe'de flüt kaynağı anlamına gelen Aulokrene'ye dönüştüğünden bahseder. Thomas Drew-Bear, “Dinar Yöresinde Bir Roma Kalesi”, *IV Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, s. 100.; Michel Christol-Thomas Drew-Bear, *Un castellum romain près d'Apamée de Phrygie*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienne, 1987, s. 43-45.; Umar göre ise, Krene kelimesi Hellen dilinde “kaynak, pınar, havuzlu pınar” anlamında olup, Aulokrene ise “Kaval Pınarı” demektir. Umar ayrıca, “Aulokra, Aurokra” kelimelerinin Hellen dilinden gelmediğini, aslının Anadolu kökenli olduğunu ve “Aura, Aula” kelimelerinin “Bol su, Gür su” anlamındaki Abra'dan bozma olduğunu söyler. Daha sonra da bu kelimeye “doruk” anlamındaki kra'nın eklendiğini böylece kelimenin asıl anlamının “Gür su tepesi” olduğunu belirtir. Umar, *a.g.e.*, s. 139.; BATlas'ta Aulutrene/Aulocrene: Pınarbaşı/Çapalı Gölü. Talbert, *a.g.e.*, s. 944.

²⁵⁸ Kelainai/Apamea/Kibotos şehrinin ve Menderes Nehrinin kaynaklarının 1892 yılında G. Weber tarafından çizilen haritaları için bkz. G. Weber, *Dinair(Gueikler), Celenes, Apamee Cibotos*, Besançon, 1892.; Ramsay'de 1897 yılında yayımlanan “Phrygia'nın Şehirleri ve Piskoposlukları” adlı eserinde Yukarı Menderes Vadisini gösteren bir harita yayımlamıştır. Bkz. W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of the Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Vol. I, Part II, Clarendon Press, Oxford, 1897.

²⁵⁹ El-Ömerî'ye göre, Büyük Menderes Nehri Germiyan Beyliği'nin topraklarının ortasından akar gider ve orta kesiminde nimetlerle dolu büyük bir göl oluşturur. Bölge halkı da bu gölde balık avlar ve göl çevresini mesire yeri olarak kullanır. Nehir daha sonra Tonguzlu (Denizli) iline ulaşınca kadar doğu tarafındaki dağı yararak geçer ve Birgi topraklarına varır. Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fi memâlik'il-emsâr*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, *Mesâlikü'l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Selenge Yay., İstanbul, 2014, s. 157.

Pythios'un da konak yeri idi. Pythios, Kserkses ve ordusu Kelainai'deyken onların iâşe ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmemiş Kserkses'in düzenlediği bu seferin masraflarını da desteklemek istemişti. Bu cömertlik Kserkses'in hoşuna gitmiş ancak yardımı geri çevirerek aksine o Pythios'a ihsanda bulunmuştur.²⁶⁰ Kserkses'in Kelainai'de ne kadar kaldığını bilemiyoruz ancak uzun bir yoldan gelmeleri ve bu nedenle Kelainai ve bölgesinin ordusunun su ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılayabileceği kadar verimli bir yer olması sebebiyle burada bir müddet kaldığını bellidir.²⁶¹

Kserkses buradan batıya yönelerek Sardis'e ulaşmak için yola koyuldu. Kelainai'den sonra ulaştıkları ilk yer bir Phrygia kenti olan Anaua (Sarıkavak köyü)²⁶²'dir. Herodotos, burada tuz çıkartılan bir gölün yanından geçildiğini bahsetmektedir.²⁶³ Nitekim Strabon'da "*Laodikeia'yla Apameia (Kelainai) arasında bulunan göl denize benzerse de yer altından gelen pis bir koku*" çıkartan gölden bahsetmektedir.²⁶⁴ Bu göl günümüzde Acıtuz Gölü veya Çardak Gölü ismiyle bilinen ve sanayi tuzu çıkartılan göldür.²⁶⁵ Kserkses buradan sonra Phrygia'nın büyük bir kenti olan

²⁶⁰ Herodotos, *Historiai*, 7.27-29., Türkçe çev., s. 526.

²⁶¹ Nitekim Kserkses'in başarısız Yunanistan seferi dönüşünde Kelainai'de bir saray ve kale yaptıracak kadar bölgeden hoşlandığı ve vakit geçirdiği bilinmektedir. Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33.

²⁶² Günümüzde Afyonkarahisar'ın Dazkırı ilçesi Sarıkavak köyüdür. Kent ismini önünde kurulduğu Anaua Gölü (Acıtuz/Çardak Gölü)'nden almaktadır. Anaua isminin Luwi dilinde Anawa (Yamaç)'dan geldiği tahmin edilmektedir. "Swa" öntakısı ile S(wa)-Anawa olarak da kullanımı mevcuttur. Bu halde kelimenin anlamı "Güzel/Kutsal Yamaç" anlamına gelmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 26, 67. Nitekim Acıtuz/Çardak Gölü, güneyde Burdur-Denizli il sınırını oluşturan Söğüt Dağı, kuzeyde ise Maymun Dağı arasında uzanmaktadır. "Güzel/Kutsal Yamaç" anlamı bu dağların yalçın yapısına atfen verilmiş olabilir.; Strabon'da ise burası Sanaos ismiyle geçmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.8.13., Türkçe çev., s. 81.; Hierocles, *Synecdemus*, 666.5., Yay. Haz. Burckhardt, s. 19.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay.Haz. Billerbeck, s. 199.; W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of the Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1895, s. 230, 231.; W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Vol. 4, No. 3, s. 275, 276.; BAtlas'ta Anaua/Sanaos: Sarı Kavak. Talbert, *a.g.e.*, s. 997.

²⁶³ Herodotos, *Historiai*, 7.30., Türkçe çev., s. 526.

²⁶⁴ Strabon, *Geographika*, 12.8.19., Türkçe çev., s. 87. Strabon'un gölden pis bir kokunun çıktığını ifade etmesi herhalde gölün içeriğinde yer alan potasyum, sodyum ve sülfat (özellikle sodyum sülfat) gibi mineraller ile ilişkilendirilebilir. Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 386.

²⁶⁵ Kamûs-ul Â'lâm'da ve 1888 tarihli Konya Vilayeti Salnâmesi'nde Acıtuz/Çardak Gölüne dair bilgiler mevcuttur. Buna göre, göl 3 kilometre genişliğinde ve 1.5 kilometre eninde olup bir hayli adi tuz üretimi yapılmaktadır. Ayrıca Konya Vilayeti Salnâmesi'nde gölün ismi Gümüş/Gemiş Gölü olarak geçmektedir. Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ul Â'lâm*, c. 2, Mihran Matbaası, H.1306/M. 1889, s. 1146.; Salnâme-i Vilayet-i Konya H.1305/M.1888, s. 173.; Hüseyin Saraçoğlu gölün tuzluluk oranını 1000'de 100 olarak ifade etmektedir. Acıtuz/Çardak Gölüne dair ayrıntılı bilgi için bkz. Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 384-387.; William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I., London, 1842, s. 503, 504.

Colossae'ye (Honaz)²⁶⁶ gelmiştir. Anlaşılan Kserkses ve ordusu Kelainai bölgesinin verimli topraklarından çıkıp günümüz Dazkırı Ovası üzerinden Anaua'ya oradan da Acıtuz/Çardak Gölü'nün kuzeyindeki Maymun Dağı eteklerinden geçip, Hambat (Hanabad) kırı yoluyla Lykos (Çürüksu) Nehri'nin²⁶⁷ vadisi içerisinde kurulan antikçağın önemli şehirlerinden Colossae'ye ulaşıyor. Lykos (Çürüksu) Vadisi'nde kurulmuş birçok kent gibi Colossae'de doğu, batı ve güney yönünde giden ana yolların birleşim noktasında olduğu için antikçağın ticareti gelişmiş büyük ve ünlü bir şehriydi.²⁶⁸ Ayrıca Lykos Vadisi'nin su kaynakları yönünden zengin olması onu topraklarının verimliliği yönünden zengin bir coğrafya olarak anılmasını sağlamıştır. Nitekim Herodotos, Colossae'nin tarihi coğrafyası ile ilgili olarak “*Lykos Irmağının bir yarıktan akıp kaybolduğu yer burasıdır; aşağı yukarı beş stad ötede gene yeryüzüne çıkar ve Maiandros'a karış*” bilgisini verir.²⁶⁹ Strabon'da “*Lykos birçok yerde yeraltından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer ırmaklarla birleşir*” şeklinde benzer ifadeleri kullanır.²⁷⁰ İşte Kserkses ve ordusu Dazkırı, Acıtuz/Çardak Gölü ve Hambat gibi orduların işesi için nispeten sıkıntılı olan bir coğrafyadan verimli bir vadiye geçiş yapmıştır.

Kserkses, Colossae'den sonra Phrygia ile Lydia'yı ayıran sınıra Kydrara'ya²⁷¹ geldi. Herodotos burada bir sınır taşı olduğunun olduğu bilgisini verdikten sonra

²⁶⁶ Günümüzde Denizli'nin Honaz ilçesi yakınlarındadır. Lykos (Çürüksu) Nehri kıyısında kurulmasından dolayı Kolo-(a)ssa yani Kıyı-kenti anlamından geldiği düşünülmektedir. Hellen ağzına Kolossai biçiminde geçmiştir. Anlamı Kolossa Halkı(nın kenti)'dir. Umar, *a.g.e.*, s. 457.; Ksenophon, burası için geniş ve gelişmiş bir yerleşim yeri olarak bahseder. Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6., Türkçe çev., s. 31.; Strabon, *Geographika*, 12.8.13., Türkçe çev., s. 81.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.20., İngilizce çev., E. O. Winstedt, *Letters to Atticus*, Vol.1, London/New York, 1919, s. 389.; Hierocles, *Synecdemus*, 666.1., Yay. Haz. Burckhardt, s. 19.; W. M. Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)”, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1887, Vol. 3, No. 3/4, s. 358-360.; BAtlas'ta Colossae: Honaz yakınları. Talbert, *a.g.e.*, s. 998.

²⁶⁷ Günümüzde Denizli'nin Honaz ilçesi sınırlarından çıkan bir kuvvetli bir akarsudur. Vadi boyunca bünyesine kattığı suları Büyük Menderes Nehrine akıtır. Çürüksu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 157-158.; Umar, *a.g.e.*, s. 524.; BAtlas'ta Lycus: Çürük Su. Talbert, *a.g.e.*, s. 1001.

²⁶⁸ Strabon, *Geographika*, 12.8.16., Türkçe çev., s. 84.

²⁶⁹ Herodotos, *Historiai*, 7.30., Türkçe çev., s. 526, 527.; F.J.V. Arundell, *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of The Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia*, Vol. II, London, 1834, s. 159-163, 170-179.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol I., s. 509-513.; E.J. Davis, *Anatolica or The Journal of a Visit to Some of The Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*, London, 1874, s.116-118.

²⁷⁰ Strabon, *Geographika*, 12.8.16., Türkçe çev., s. 84.; Plinius, *Naturalis Historia*, 2.25., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.

²⁷¹ Kydrara'nın tam olarak yeri bilinmemekle birlikte Herodotos'un anlatımlarından hareketle Büyük Menderes Nehrinden önce olduğu tahmin edilmektedir. Belki Strabon'da, “*Karura, Phrygia'yla Karia arasında bir sınır meydana getirir. Burası bir köydür. Burada hanlar ve bazıları Maiandros Irmağı'nda bazıları da ırmağın kıyılarında bulunan, sıcak su kaynakları vardır.*” ifadelerinde geçen Karura bizim aradığımız Kydrara olabilir. Kydrara'nın Karura ile aynı yer olabileceği konusunda Leake'de aynı

Phrygia'dan Lydia'ya geçildiğini ve yolun ikiye ayrıldığını, sol yanın Karia'ya²⁷², sağ yanın Sardis'e doğru gittiğini ve bu yolun tercih edilmesi halinde Maiandros'u aşmak gerektiği bilgisini verir. Bu bilgilere göre, Kydrara'nın yeri tam olarak belli olmasa bile haritalara bakarak tahminen Denizli'nin Sarayköy ilçesi yakınlarında olduğunu düşünmek oldukça akla yatkın olsa gerek.²⁷³ Kserkses'in gitmek istediği yer Sardis olduğuna göre Herodotos'un tabiriyle Kydrara'dan sağ yana giden yolu tercih etmiş ve Kallatebos²⁷⁴ kentine gelmiştir. Bu kentin yeri günümüzde bilinmemekle birlikte Buldan ve Alaşehir arasında bir yerde olmalıdır. Herodotos'un anlatımlarına göre burası “*hünerli ustaların has buğday yetiştirdikleri ve ilgin ağacı çiçeklerinden bal çıkardıkları*” toprağı verimli bir yerdir.²⁷⁵ Hatta Kserkses bile geçtiği bu coğrafyadan o kadar etkilenmiş olsa gerek ki, yolda gördüğü ve güzelliğinden etkilendiği bir çınar ağacının dallarına altından bir taç asmış ve onu korumak üzere de yanına askerlerinden birini bırakmıştır. Bu hadiseden sonra Kserkses ertesi gün Lydia başkenti olarak kabul edilen Sardis'e gelmiştir.

Kış boyunca Sardis'te kalan Kserkses, Yunanistan'a haberciler göndererek kendisine tabi olmalarını bildirmiştir. Daha sonrada Anadolu'dan Yunanistan'a geçmek için Çanakkale Boğazına köprü yaptırma işleriyle meşgul olmuştur. Uzun ve meşakkatli uğraş sonucunda Abydos (Nara Burnu)²⁷⁶ ve Sestos (Eceabat)²⁷⁷ arasına köprüler kurdurmuştur.²⁷⁸ Köprülerin bitmesiyle birlikte Sardis'ten Abydos'a gitmek üzere harekete geçmiştir. Lydia'dan sonra ordu Mysia'ya²⁷⁹ doğru yönelerek Kaikos (Bakır

görüştür. Bkz. William Martin Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor, with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, London, 1824, s. 251.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 145, 146.; Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)”, s. 354.; BAtlas'ta Kydrara: Laodicea yakınlarında.; Karoura: Tekke. Talbert, *a.g.e.*, s. 1000, 1007.

²⁷² Karia bölgesi günümüzde Aydın ve Muğla illerinin büyük bir bölümü ile Denizli'nin batı uç kesimlerini kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 105.

²⁷³ Umar, *a.g.e.*, s. 491.

²⁷⁴ Günümüzde tam olarak yeri bilinmemekle birlikte Herodotos'un anlatımlarına göre hareketle Büyük Menderes Nehrinden sonra geldiği anlaşılan bir Lydia kentidir. Bilge Umar'a göre burası günümüz Alaşehir'e işaret etmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 138,139, 367.

²⁷⁵ Herodotos, *Historiai*, 7.31. Türkçe çev., s. 527.

²⁷⁶ Çanakkale il merkezindeki Nara Burnu yakınlarında bulunan eskiçağın önemli liman kentlerinden birisidir. Strabon, *Geographika*, 13.1.18., Türkçe çev., s. 103, 104.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor.; Umar, *a.g.e.*, s. 13.; BAtlas'ta Abydos: Maltepe. Talbert, *a.g.e.*, s. 772.

²⁷⁷ Çanakkale'nin Eceabat ilçesi yakınlarında eskiçağın önemli liman kentlerinden birisidir. Strabon, *Geographika*, 13.1.18., Türkçe çev., s. 103, 104.; Umar, *a.g.e.*, s. 722.; BAtlas'ta Sestos: Yalılıkabat?. Talbert, *a.g.e.*, s. 772.

²⁷⁸ Herodotos, *Historiai*, 7.33.-36., Türkçe çev., s. 527-529.; Strabon, *Geographika*, 13.1.22., Türkçe çev., s. 107.

²⁷⁹ Mysia bölgesi günümüzde yaklaşık olarak Balıkesir'in tümünü; Manisa'nın kuzey, İzmir'in kuzeybatı, Bursa'nın güneybatı, Kütahya'nın batı ve Çanakkale'nin de doğu uç bölümünü kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 29.

Çay) Irmağını²⁸⁰ geçmiştir. Kane (Karadağ) Dağını²⁸¹ soluna alıp Ege Denizi kıyı şeridinden ilerleyerek Atarneos (Dikili)²⁸², Karene (Dikili)²⁸³, Atramytteion (Edremit)²⁸⁴, Antandros (Altınoluk)'a²⁸⁵ ve Thebe Ovasına (Edremit)²⁸⁶ gelmiştir. Kserkses daha sonra İda (Kaz) Dağını²⁸⁷ sağına alarak İlion (Tevfikkiye)'a²⁸⁸ dolaylarına ve oradan da Skamandros Irmağına²⁸⁹ varmıştır. En sonda Çanakkale Boğazı kıyı şeridini takiple Rhoiteion (Çanakkale)²⁹⁰, Ophryneion (Erenköy)²⁹¹ ve Dardanos (Kepez)²⁹² kentleri üzerinden Abydos'a gelmiştir.²⁹³ Burada son hazırlıklarını tamamlayarak ordusunu

²⁸⁰ Çandarlı Körfezi dolaylarından Ege Denizine dökülen günümüzdeki Bakır Çay'dır. Strabon, *Geographika*, 13.1.67., Türkçe çev., s. 150.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Başgelen, *a.g.e.*, s. 8, 62.; Umar, *a.g.e.*, s. 360.; BATlas'ta Caicus: Bakır Çay. Talbert, *a.g.e.*, s. 845.

²⁸¹ İzmir'in Dikili ilçesi sınırlarındaki bugünkü Kara Dağ'dır. Strabon, *Geographika*, 13.1.68., Türkçe çev., s. 150, 151.; Umar, *a.g.e.*, s. 372.; BATlas'ta Kane: Çandarlı Yakınlarındaki Kara Dağ. Talbert, *a.g.e.*, s. 847.

²⁸² İzmir'in Dikili ilçe merkezi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 130.; BATlas'ta Atarneus: Dikili Yakınlarındaki Kale Tepe. Talbert, *a.g.e.*, s. 844.

²⁸³ İzmir'in Dikili ilçesi Cumhuriyet Mahallesi dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. BATlas'ta Karene?: Assar Kaya/Tasağıl. Talbert, *a.g.e.*, s. 847.; George Long, "Care'ne", *DGRG*, Vol I, s. 516.

²⁸⁴ Balıkesir'in Burhaniye ilçesi merkezidir. Strabon, *Geographika*, 13.1.51., Türkçe çev., s. 135.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar III, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2003, s. 60, 61.; Umar, *a.g.e.*, s. 19.; BATlas'ta Adramyttium: Karataş (Ören. Talbert, *a.g.e.*, s. 843.

²⁸⁵ Balıkesir'in Edremit ilçesine bağlı Altınoluk Mahallesi dolaylarındadır. Strabon, *Geographika*, 13.1.51., Türkçe çev., s. 134.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor.; Umar, *a.g.e.*, s. 77.; BATlas'ta Antandros: Devren/Avcılar. Talbert, *a.g.e.*, s. 844.

²⁸⁶ Balıkesir'in Edremit, Havran ve Burhaniye ilçe sınırları içerisinde bulunan günümüzdeki Edremit Körfezindedir. Strabon, *Geographika*, 13.1.8,13., Türkçe çev., s. 98, 101. Umar, *a.g.e.*, s. 782, 738.; BATlas'ta Thebes Pedion: Edremit. Ovası. Talbert, *a.g.e.*, s. 853.

²⁸⁷ Edremit Körfezi'nin kuzeyinde, Çanakkale ve Balıkesir illeri arasında yer alan günümüzdeki Kaz Dağlarıdır. Strabon, *Geographika*, 13.1.5., Türkçe çev., s. 92.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor.; Umar, *a.g.e.*, s. 332.; BATlas'ta İda Dağı: Kaz Dağ. Talbert, *a.g.e.*, s. 847.

²⁸⁸ Çanakkale ili merkez ilçesi Tevfikkiye köyü yakınlarındadır. Strabon'da Troia ve İlion şeklinde geçmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.4.6., 13.1.25,26., Türkçe çev., s. 58, 110, 111.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor, Frigia.; Umar, *a.g.e.*, s. 801.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar III, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2003, s. 57, 58.; BATlas'ta Ilium/Troia: Hisarlık. Talbert, *a.g.e.*, s. 847.

²⁸⁹ Skamandros Irmağının günümüzdeki ismi tam olarak bilinmemekle birlikte, belki Çanakkale'deki Küçükmanderes Çayı veya bu akarsuyun kollarından birisi olabilir. Strabon, *Geographika*, 13.1.34., Türkçe çev., s. 118.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor, Frigia.; Başgelen, *a.g.e.*, s. 70.; Umar, *a.g.e.*, s. 736.; BATlas'ta Skamandros Nehri: (S)Egesta yakınlarında. Talbert, *a.g.e.*, s. 726.

²⁹⁰ Günümüzde Çanakkale ilçe merkezi sınırları içerisinde Çanakkale Boğazı kıyısında kurulmuş bir eskişehir. Strabon, *Geographika*, 13.1.30., Türkçe çev., s. 115.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Umar, *a.g.e.*, s. 736.; BATlas'ta Rhoiteion: Baba Kale. Talbert, *a.g.e.*, s. 852.

²⁹¹ Çanakkale'nin Erenköy Bucağı ve Güzelyalı Köyleri dolaylarındadır. Strabon, *Geographika*, 13.1.29., Türkçe çev., s. 115.; Umar, *a.g.e.*, s. 615.; Leonhard Schmitz, "Ophry'nium", *DGRG*, Vol. II, ed. William Smith, Boston, 1872, s. 484.; BATlas'ta Erenköy Yakınlarında: Baba Kale. Talbert, *a.g.e.*, s. 850.

²⁹² Çanakkale'nin Kepez beldesi yakınlarındadır. Strabon, *Geographika*, 13.1.25., Türkçe çev., s. 110.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor, Frigia.; Umar, *a.g.e.*, s. 204.; BATlas'ta Dardanos: Kepez'in 2 km güneyinde. Talbert, *a.g.e.*, s. 774.

²⁹³ Herodotos, *Historiai*, 7.33.-44., Türkçe çev., s. 527-532.

gözden geçirmiş ve ertesi gün boğazın üzerinde yaptırdığı köprüler aracılığıyla Hellespontus (Çanakkale Boğazı)'u²⁹⁴ geçmeye başlamıştır. Ordusunun büyüklüğünden dolayı köprülerin geçilmesi yedi gün yedi gece boyunca devam etmiştir.²⁹⁵

Çanakkale Boğazını geçen Kserkses, Anadolu'dan sonra Yunanistan'a gitmek için önce Trakya'ya sonra Makedonya üzerinden Teselya sınırına gelmiştir. En nihayetinde Yunan ve Pers orduları Termopylae Geçidinde (MÖ 480) karşı karşıya gelmiştir. Termopylae'de bu savaş sürerken Yunan ve Pers donanmaları da Artemision (Eğriboz)'da ayrıca bir muharebeye tutuşmuşlardı. Termopylae'de yapılan savaşın Persler tarafından kazanılması ve ardından Pers ordusunun Atina'ya yakıp yıkması Artemision'daki deniz muharebesini de etkilemiştir. Yunan donanması taktik gereği geri çekilerek Salamis Boğazını tutmuştur. Burada yapılan çetin deniz savaşında Yunanlılar uyguladıkları taktikler sayesinde zafer kazanmıştır.²⁹⁶ Kserkses ise deniz muharebesindeki yenilgi üzerine ordusunun bir kısmını Mardonios'un komutasına vererek Hellespontus üzerindeki köprülerden geçerek Sardis'e gelmiştir.²⁹⁷ Herodotos, Kserkses'in başarısız Yunanistan seferi sonrası geri dönüş güzergâhı hakkında elle tutulur bir malumat vermez. Ancak bundan tam yetmiş dokuz yıl sonra yani MÖ 401'de Genç Kyros'un seferine katılan Ksenophon, Kserkses'in başarısız Yunanistan seferi dönüşünde Kelainai'de bir saray ve kale yaptırdığı rivayetinden söz eder.²⁹⁸ Anlaşılan Kserkses yenilgi sonucu Sardis üzerinden Kelainai'ye gelmiş ve burada uzun bir müddet savaşın verdiği yorgunluğu atmış olmalıdır. Bu süre zarfında da belli ki çok hoşuna giden Kelainai şehrinde bir kale ve saray yaptırmıştır. Büyük bir ihtimalle de Ksenophon'un Kelainai'de gördüğünü söylediği -ileride değineceğimiz- koruyu da Kserkses'in kendisi bu tarihlerde yaptırmış olmalıdır.

²⁹⁴ Çanakkale Boğazına Hellenler tarafından verilen addır. Strabon, *Geographika*, 13.1.5., Türkçe çev., s. 92.; Umar, *a.g.e.*, s. 312, 313.; Edward Bodham Donne, "Hellespontus", *DGRG*, Vol. I, s. 1038, 1039.; BAtlas'ta Hellespontus: Dardanelles/Çanakkale Boğazı. Talbert, *a.g.e.*, s. 775.

²⁹⁵ Herodotos, bölgelerden toplanan asker sayısının ayrıntısının bilinmediğini ancak kara ordusunun yüz yetmiş myriad (bir milyon yedi yüz bin) kişiye kadar yükseldiğini, donanmadaki Trirem sayısı bin iki yüz yediye çıktığını söylemektedir. Ordu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Herodotos, *Historiai*, 7.60-99., Türkçe çev., s. 539-550.

²⁹⁶ Yapılan savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Herodotos, *Historiai*, 7.223-8.96., Türkçe çev., s. 608-658.; Tekin, *a.g.e.*, s. 97, 98.

²⁹⁷ Herodotos, *Historiai*, 9.3,107., Türkçe çev., s. 738, 739.

²⁹⁸ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33.

1.3. Genç Kyros'un Kral II. Artakserkses'e Karşı Giriştiği Sefer Sırasında İzlediği Yol Güzergâhı

Pers kralı II. Darius'un MÖ 404-05 yıllarında vefat etmesiyle birlikte yerine büyük oğlu II. Artakserkses (MÖ 404-362) geçti. Lakin II. Artakserkses ve küçük kardeşi Genç Kyros'un araları iyi olmadığı gibi birbirlerinden de hoşlanmadığı biliniyordu.²⁹⁹ Ayrıca Anadolu'daki İonia³⁰⁰ şehirlerinin hâkimi olan Tissaphernes, yeni kral II. Artakserkses'i kardeşi Kyros'a karşı sürekli iftira atarak kışkırtıyordu. İddialara göre Kyros krala karşı düzen kurmakla suçlanıyordu. Bu durumun farkında olan II. Darius'un eşi Parysatis, II. Artakserkses'in kardeşi Kyros'u öldüreceğinden endişe duyuyordu.³⁰¹ Bu nedenle onu Pers yönetim merkezinden uzağa başşehir Sardis olan Batı Anadolu'ya satrap³⁰² olarak göndermeye ikna etti.³⁰³

Batı Anadolu'da satraplık görevini yerine getirmeye başlayan Genç Kyros'un durumundan memnun olmadığı belliydi. Araları açık olan ve kendisini Pers yönetim merkezinden uzaklaştıran ağabeyi II. Artakserkses'e karşı harekete geçip onu tahtan indirip yerine kendisi geçmek istiyordu. Bunun içinde kendisini destekleyecek bir çevre oluşturmalıydı. Bu konuda ilk destekçilerinden bir tanesi annesi Parysatis idi.³⁰⁴ Daha sonra kralın sarayından onu ziyarete gelenlerle çok yakın arkadaşlıklar kurdu ve çeşitli milletleri gönül alıcı davranışlarıyla kendisine arkadaş yaparak gerçekleştirmek istedikleri hedefleri için ortam hazırlamaya başladı. Tüm bunlardan sonra Kyros'un hedefine ulaşmak içinde kendi komutası altında bir ordu oluşturması gerekiyordu. Lakin bunu da kardeşini ve onun adamı olan İonia şehirlerinin hâkimi Tissaphernes'i uyandırmadan yapması gerekiyordu. Çevresindekilere yaydığı bahane hazırdı; Pers

²⁹⁹ Ksenophon, *Anabasis*, 1.1.3-5., Türkçe çev., s 23.; Tekin, *a.g.e.*, s. 109.

³⁰⁰ İonia bölgesi günümüzde İzmir ve Aydın illerinin Ege denizi kıyısındaki tüm batı kesimi ile Yunanistan'ın Sakız ve Sisam adalarını kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 81.

³⁰¹ Ksenophon, *Anabasis*, 1.1.3-5., Türkçe çev., s 23.; Plutarkhos, *Artakserkses*, 3.5., İngilizce çev. Bernadotte Perrin, *Plutarch's Lives*, Vol. XI, London/Massachusetts, 1962, s. 133.

³⁰² Pers İmparatorluğu'nun İran'dan Batı Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada uzanması ülkenin yönetimini zorlaştırmaktaydı. Pers kralı II. Kyros bu sorunun farkında olduğu için Asur ve Med devletlerinin kullandığı sisteme benzer bir yöntemi uygulamaya geçirdi. Adına "satraplık" adı verilen bir nevi eyalet sistemi diyebileceğimiz bir sistemi getirerek ülke yönetimini kolaylaştırmayı hedefledi. Bu yönetim merkezlerinin başına da "satrap" adı verilen valiler atadı. Perslerin uygulamış olduğu satraplık sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Duran, "Anadolu'daki Pers Satraplık Organizasyonu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2012.

³⁰³ Ksenophon, *Anabasis*, 1.1.3,4., Türkçe çev., s 23.; Plutarkhos, *Artakserkses*, 2.3., İngilizce çev., Vol. XI, s. 121.

³⁰⁴ Plutarkhos, *Artakserkses*, 4.1,2., İngilizce çev., Vol. XI, s. 133, 135.

topraklarında sorun çıkartıp isyan eden Pisidia'lıları³⁰⁵ topyekûn topraklarından sürmekti.³⁰⁶ Bu amaçla içerisinde Yunanlı askerlerinde bulunduğu 115 bin³⁰⁷ kişiyi aşkın bir paralı asker ordusu oluşturdu ve sefere başlama zamanının geldiğine kanaat getirince harekete geçti. Lakin bu durum hasmı Tissaphernes'in gözünden kaçmamış bu sefer için toplanan ordunun Pisidia'lılar için fazla olduğunu anlayarak II. Artakserkses'e durumu bildirmek için o da harekete geçmiştir.³⁰⁸

Genç Kyros topladığı ordusuyla birlikte MÖ 401'de Sardis'ten hareket etmiştir. Bu sefere katılanlar arasında Yunanlı bir asker olan antikçağ yazarımız Ksenophon'da vardır. Onun Anabasis adlı eserinde verdiği bilgiye göre, Genç Kyros Sardis'ten hareketle Lidya'nın içinden Maiandros (Menderes) Nehrine doğru 3 konak (stathmos), 22 fersah ilerlemiştir. Maiandros Nehrine gelen ordu, 2 plethron³⁰⁹ genişliğindeki nehir üzerinde yedi gemiden oluşan bir köprüyle ordunun karşıya geçmiştir.³¹⁰ Anlaşıldığı kadarıyla Hermus (Gediz) Vadisi güneydoğuya yönelen ordu doğal vadiler içerisinde ilerleyerek Pers Kral Yolu güzergâhını takip etmiştir. Daha sonra da günümüzde Denizli'nin Buldan ve Sarayköy ilçeleri dolaylarında olduğunu tahmin ettiğimiz ve gemilerin birleşmesiyle oluşturulmuş köprüyü geçerek Lykos (Çürüksu) Vadisine doğru yönelmiştir.

Genç Kyros'un ordusu Maiandros Nehrini geçtikten sonra Lykos (Çürüksu) Vadisi içerisinde 1 konak, 8 fersah boyunca ilerleyerek antikçağın bölgedeki ünlü bir yerleşim yeri olan Colossae (Honaz) kentine gelmiştir. Genç Kyros burada yedi gün kalmış ve bu süre zarfında Thessalia'lı Menon Dolopia'lılardan, Ainiana'lılardan ve Olynthos'lulardan oluşan bin kişilik ağır piyade ve beş yüz kişilik hafif piyade birliği

³⁰⁵ Pisidia bölgesi günümüzde yaklaşık olarak Isparta ve Burdur illerinin tümünü ve Antalya'nın da kuzey kesimini kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 151.

³⁰⁶ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.1., Türkçe çev., s. 29.

³⁰⁷ Ksenophon iki ordunun Kunaksa'da savaşa girmeden önce Genç Kyros'un ordusundaki toplam asker sayısını kaydeder: "*Cyrus'un emrindeki barbarlar toplamda yüz bine ulaşırken, Yunanlar iki bin beş yüz nişancıyla beraber, on bin dört yüz ağır piyadeden oluşuyordu. Ayrıca yaklaşık iki yüz turanlı savaş arabası vardı.*" Daha sonrada savaşın yenilgiyle sonuçlanmasıyla birlikte dönüğe geçen ordunun Heraclea (Ereğli)'ya geldiğinde sayısını verir: "*ordu bu şekilde üçe bölündü. Bunların ilki dört bin beş yüzden fazla askerden oluşan Arkadialılar ve Achaialılardı. İkinci olarak Cheirisophus ve bin dört yüz ağır piyade ve yedi yüz hafif piyade askerinden, diğer bir deyişle Clearchus'un Trakyalılarından oluşan adamları geliyordu. Üçüncü olarak da bin yedi yüz ağır piyade ve üç yüz hafif piyade askerinden oluşan Ksenophon'un birliği geliyordu, bunun yanında, sadece Ksenophon, yaklaşık kırk kişiden oluşan süvari birliğine sahipti.*" oKsenophon, *Anabasis*, 1.7.10,11., 6.2.16., Türkçe çev., s. 85, 459.

³⁰⁸ Ksenophon, *Anabasis*, .1.2.4,5., Türkçe çev., s. 31.; Plutarkhos, *Artakserkses*, 6.4., İngilizce çev., Vol. XI, s. 139.

³⁰⁹ Yaklaşık 30 metrelik uzunluk ölçüsü. Ksenophon, *Anabasis*, Türkçe çev., s. 629.

³¹⁰ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6., Türkçe çev., s. 31.

daha onun ordusuna katılmıştır. Daha sonra buradan 3 konak, 20 fersah daha yürüterek antikçağın bir diğer ünlü yerleşim yeri ve yolların kavşak noktasında bulunan Kelainai kentine geldi.³¹¹ Genç Kyros'un Pers Kral Yolu güzergâhını takip ettiğinden tahminle, tıpkı MÖ 481 yılında Kserkses'in tam tersi bir istikamette Kelainai'den Sardis'e giderken kullandığı bölgedeki tabî yol olan Colossae-Hambat (Hanabad) Ovası-Acıtuz/Çardak Gölü-Dazkırı Ovası güzergâhını kullanarak Kelainai'ye gelmiş olmalıdır.

Ksenophon, Kelainai'nin tarihi coğrafyasına değinirken burada iki tane saray ve bir tanede kalenin olduğunu dile getirir. Ayrıca o Maiandros ile Marsyas Nehrinin kaynaklarının farklı olduğunu daha sonra bunların Kelainai şehrinin içerisinden geçerek birleştiğini ifade eder.³¹² Aslında hem Maiandros'un hem de Marsyas'ın kaynakları daha önce de dile getirdiğimiz Pınarbaşı/Eldere (Aulutrene/Aulocrene) Gölü'dür. Bu gölden düdenler aracılığıyla yeraltına inen su, yükseklik olarak daha düşük olan Dinar'ın çeşitli yerlerinden, değişik isimlerle anılan kaynaklar olarak yeryüzüne çıkmaktadır. Marsyas ismi ise yine daha önce değindiğimiz gibi Satyr Marsyas'ın efsanesinden gelmekte olup, muhtemelen Hüdaverdi ve Suçikan bölgesinden yeryüzüne çıkan kaynaklar olmalıdır. Bu kaynağın nehir olarak akmış haline ise Ksenophon gibi antikçağ yazarları Marsyas Nehri ismini verilmiştir.³¹³ Yani Marsyas'ın aslında Maiandros'un kaynaklarından bir tanesinin ismi olduğu anlaşılacakla birlikte, Marsyas Nehrinin genişliği Ksenophon tarafından yirmi beş ayak olarak verilmektedir. Ayrıca o Maiandros Nehrinin kaynakları olarak belirttiği yerde bu saraylardan bir tanesinin bulunduğunu bizlere aktarır. Bunun haricinde

³¹¹ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6,7., Türkçe çev., s. 31.

³¹² Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.7-10., Türkçe çev., s. 31,33.

³¹³ Titus Livius'da benzer ifadeleri kullanarak Meander ırmağının kaynaklarının Kelaenae'dan (Dinar) doğduğunu ve Maeander'in kaynaklarından pek uzak olmayan bir yerden çıkan Marsyas Irmağının da Maeander'e döküldüğü bilgisini verir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362.; Plinius'da Apamea şehrinin Maeander'in kollarından olan Marsyas, Obrima ve Orba ile çevrelenmiş bir şekilde Signia (Akdağ ve Samsun) Dağı'nın eteklerinde yer aldığını, Marsyas'ın burada yeraltından çıktığını ve bir müddet sonrada tekrar yeraltına battığı bilgisini verir. Ayrıca Aulocrene'nin Apamea'dan 10 mil uzaklıkta bulunduğunu ve Marsyas'ın Apollon'la flüt çalma yarışmasını düzenlediği yer olduğunu söyler. Daha sonrada burasının Phrygia yolunun üzerinde bir vadiye verilen ad olduğunu belirtir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev., Vol. II, s. 291. Karşılaştırma için bkz. Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 525., Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.7-10., Türkçe çev., s. 31,33., Strabon, *Geographika*, 12.8.15., Türkçe çev., s. 83, 84. Athenaeus'un tarihçi Nikolaos Damaskenos'dan aktardığı malumata göre, Mithridates Savaşları (MÖ 89-62) esnasında bölgede meydana gelen depremler neticesinde Apamea'da daha önce hiç var olmayan bazı su kaynakları, göller ve nehirlerin ortaya çıktığını, daha önce var olan birçok kaynağında yok olduğundan söz eder. Daha sonrada Apamea'nın denize uzak olmasına rağmen depremler neticesinde bölgede deniz yeşili renginde tuzlu/acı suların fişkırdığından ve bölgede istiridyeye ve balık gibi çeşitli deniz canlılarının ortaya çıktığından bahseder. Athenaeus, *Deipnosophistae*, 8.6., İngilizce çev. Charles Dukes Yonge, *The Deipnosophists or Banquet of The Learned of Athenaeus*, Vol. II., London, 1854, s. 526.

Marsyas Nehrinin kaynağı üzerinde ayrıca bir kale ve sarayın daha olduğunu bunları ise Kserkses'in Yunanistan yenilgisi dönüşünden sonra onun tarafından yaptırıldığı söylentisini dile getirir.³¹⁴ Ksenophon'un tabiriyle Maiandros'un kaynakları üzerinde kurulu olan saray anlaşılan eski saray idi. Ancak Kserkses'in daha sonra Marsyas Nehrinin kaynakları üzerine de bir saray ve kale daha yaptırdığı anlaşılmaktadır. Onun aktardığı bir diğer bilgide Kelainai'de, Maiandros ve Marsyas nehirlerinin suladığı bir koru (Paradeisos)'nun³¹⁵ olduğu bilgisidir. Ayrıca koruda bir sürü yabani hayvanın bulunduğunu ve Genç Kyros'un beden eğitimi yapmak veya atlarına egzersiz yaptırmak istediği zaman bu hayvanları avladığını söylemektedir.³¹⁶

Ksenophon, Genç Kyros'un burada otuz gün kaldığını bu sırada Lakedaimonia'lı sürgün Klearkhos'un bin ağır piyadesi, sekiz yüz Thrakialı hafif piyadesi ve iki yüz Giritli okçusuyla birlikte Kelainai'ye geldiğini belirtir. Ayrıca Syrakusai'lı Sosis'in de üç yüz ağır piyadeyle Genç Kyros'a katıldığını aktarır. Ardından da Genç Kyros'un koruda Hellenleri teftiş edip sayım yaptırdığını ve sayılarının 11 bin ağır piyade ve 2 bin kadar hafif piyade olduğunu söyler.³¹⁷ Kelainai, görüldüğü gibi Batı Anadolu'daki Pers satraplığının önemli merkezlerinden bir tanesiydi. Yolların birleşim noktasında bulunması tıpkı Persler döneminde olduğu gibi tarih boyunca da onu önemli bir konum haline getirmiştir. Ayrıca su kaynakları ve verimliliği yönünden mümbit bir yapıya sahip olması ise orduların seferleri sırasında dinlenebileceği veya orduların toparlanıp denetiminin yapılabilceği bir merkez olarak ortaya çıkmasında etkili olmuş etmenlerden bir iki tanesidir.

Genç Kyros, Kelainai'den sonra 2 konak, 10 fersah ilerleyip Peltai³¹⁸ kentine gelmiş ve burada üç gün konaklayıp Lykaia şenliklerine izlemiştir. Daha sonra buradan

³¹⁴ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33.

³¹⁵ Pers satraplıklarının zenginliğini gösteren Paradeisos kelimesi, Farsça Paradaida kelimesinden türemiştir. Her satraplıkta en az bir Paradeisos bulunur ve bu alanlar avlanmak için kullandığı gibi, içlerinde çok çeşitli ağaçlar ve bitkiler yetiştirildi. Bu alanlar kralın egemen olduğu topraklara refah getirişini simgeliyor ve bu bakımdan kraliyet ideolojisinin bir parçasını oluşturuyordu. Ksenophon, *Anabasis*, Türkçe çev., s. 629.

³¹⁶ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.7., Türkçe çev., s. 31.

³¹⁷ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33. ; Plutarkhos, *Artakserkses*, 6.4., İngilizce çev., Vol. XI, s. 139.

³¹⁸ Güney Phrygia'da bir eski çağ kenti olup günümüzde yeri tam olarak tespit edilememiştir. Strabon'da Peltai; Plinius'da Peltenos ve Pelteni; Peutinger Haritasında Pella; Ptolemy Haritasında Pelte isimleriyle geçmektedir. Peutinger Haritasında Apamea ciboton-Ad vicvm (14 mil), Ad vicvm-Pella (12 mil), Pella-Evmenia (Işıklı), Evmenia-Evcarpia (Emirhisar) (30 mil), Evcarpia-Conni (32 mil) şeklinde Pella'nın varlığına rastlanmakla birlikte haritada Evmenia'dan (Işıklı) önce olduğu görülmektedir. Strabon,

hareket ederek 2 konak, 12 fersah yol alıp Phrygia'nın Mysia yönündeki son yerleşmesi olan Keramon Agora'ya³¹⁹, oradan da 3 konak, 30 fersah yol alıp Kaystroupedion³²⁰ şehrine ulaşmıştır.³²¹ Ksenophon'un bizlere verdiği Peltai, Keramon Agora ve Kaystroupedion isimli bu üç yerleşim yerinin günümüzde yerleri tam olarak belli değildir. Bu nedenle Genç Kyros'un Kelainai'den sonra takip ettiği güzergâhı tespit edebilmek oldukça zordur. Ancak günümüzde Peltai'nin yeri bilinmese bile en azından Plinius onun konumunu bize tarif eden bilgiler verir. Buna göre o, Karia'nın arka bölgeleri olan yerlerdeki yargılama yetki bölgelerini saydığı kısımda üç yetki bölgesi sayar ve bunların dışında, “*Metropolitias, Dionysopolitas, Euphorbenos, Acmonenses, Peltenos, Silbianos*” şehirlerinin isimlerini kaydeder.³²² Bir başka yerde ise Pisidia'nın Lykaonia bölgesi ile sınırını anlatırken “*Philomelienses, Tymbriani, Leucolithi, Pelteni, Tyrienses*” yerleşim yerlerinin isimlerini sayar.³²³ Plinius'un kaydettiği Peltenos ve Pelteni büyük bir ihtimalle aynı yerdir. Bu bağlamda yerleşim yerlerini değerlendirecek olursak; Plinius'un bahsettiği Metropolitias herhalde Dinar'ın Çöl Ovasındaki Metropolitanus Campus veya Metropolis (Tatarlı) şehirleri olmalıdır. Dionysopolitas, Denizli'nin Bekili ilçesindeki Dionysopolis'dir. Acmonenses, Uşak'ın Banaz ilçesi Ahat köyündeki Akmonia'dır. Euphorbenos, Euphorbium ismiyle bilinmekle birlikte Dinar-Şuhut arasında olduğu

Geographika, 12.8.13., Türkçe çev., s. 81.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.95, 106., İngilizce çev., Vol. II, s. 293, 301.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Asia Minor.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. IV, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2016, s. 55.; Ayrıca Peltai hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s. 203.; Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)”, s. 280, 281.; Ramsay, *The Cities and Bischoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 239-241.; Leonhard Schmitz, “Peltae”, *DGRG*, Vol. II, s. 572.; Umar, *a.g.e.*, s. 411, 412.

³¹⁹ Keramon Agora, Hellen dilinde Çömlekler Pazarı anlamına gelir. Bir Phrygia kenti olan Akmonia (Ahat köyü)'nin arazisi içinde yer alan bir pazar olduğu tahmin edilmektedir. Günümüzde Uşak ilimizin Banaz ilçesinde olduğu sanılmaktadır. Umar, *a.g.e.*, s. 418, 419.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s. 202, 203, 204.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 42, 55.; George Long, “Ce'ramon Agora”, *DGRG*, Vol. I, s. 589, 590.; Talbert, *a.g.e.*, s. 968.

³²⁰ Kaystrou Pedion ismi ise Hellen dilinde Kaystros Ovası anlamındadır. Burası Phrygia bölgesinde, bugünkü Bolvadin ile Çay ilçe merkezleri arasındaki bir ova ve orada bulunan bir kentin ismidir. Kaystros adı Anadolu'da birkaç kez karşımıza çıkmakla birlikte, daima bir ırmak adıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Kaystros adının kastettiği ırmağın ise Eber Gölüne dökülen Akarçay olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Umar, *a.g.e.*, s. 411, 412.; Ayrıca Kaystros için Kiepert'in haritasına bkz. Heinrich Kiepert, *Westliches Klein Asien*, Verlag von Dietrich Reimer, Berlin, 1890-91, Harita IX.; Hamilton, Caystri Campus ismiyle andığı bu yeri Afyonkarahisar'ın Çay ve Bolvadin ilçeleri arasında ve Eber Gölünün kuzeyinde dolaylarındaki ovada aramak gerektiğini belirtir. Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s. 202, 203.; Ayrıca Ramsay'ın Kaystroupedion ile ilgili makalesi için bkz. M. W. Ramsay, “Le thème Léontokomeôs et le «Kaystroupedion» de Xénophon”, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1935, 79. yıl, Sy. 2, ss. 127-139.; Talbert, *a.g.e.*, s. 968.

³²¹ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.10,11., Türkçe çev., s. 33.

³²² Plinius, *Naturalis Historia*, 5.106., İngilizce çev., Vol. II, s. 301.

³²³ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.95., İngilizce çev., Vol. II, s. 293.

tahmin edilmektedir. Silbianos büyük bir ihtimalle Sibia'dır. Bu yerin konumu bilinmemekle birlikte Dinar dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Philomelienses, Konya'nın Akşehir ilçesindeki Philomelion'dur. Tymbriani Konya'nın Akşehir ilçesi Ulupınar köyü yakınlarındaki Thymbrion'dur. Leucolithi'nin yeri belli değildir. Son olarak Tyrienses ise Konya'nın Ilgın ilçesindeki Tyriaieon'dur. Görüldüğü gibi Peltenos veya Pelteni'yi Dinar'ın kuzey ya da kuzeydoğu yönünde yani günümüz Afyonkarahisar veya Uşak illeri dolaylarında aramak gerekir.³²⁴ Nitekim biraz sonra Ksenophon, Genç Kyros'un Thymbrion ve Tyriaieon yerleşim yerlerinden geçtiğini ifade edecektir. Ayrıca burada üzerinde durmamız gereken bir diğer nokta Kelainai'den doğu yönüne giden yollar olmalıdır; Bu yollardan ilki Apollonia (Uluborlu)-Antiochia (Yalvaç)-İconium (Konya) yoludur. İkincisi Metropolis (Tatarlı)-(Buradan sonra yol ikiye ayrılır Synnada (Şuhut)-Akroenos (Afyonkarahisar)'a bağlanır.)-Karamık Bataklığı-Eber Gölü'ne gelen yoldur.³²⁵ Üçüncüsü ise Dombay Ovası-Akroenos'a giden yoldur. Bunların haricinde dördüncü bir yol daha vardır ki Kelainai'den Çivril-İğdir Geçidi-Sivaslı-Banaz-Sinanpaşa-Akroenos istikametine giden yoldur. Bu dört yolunda ortak noktası kuzeyden yani Kütahya ve Eskişehir bölgesinden gelip Konya istikametine giden ana yola bağlanıyor olmalarıdır.³²⁶ Lakin burada belirleyici önemli unsur Ksenophon'un Keramon Agora'yı Phrygia'nın Mysia yönündeki son yerleşmesi olarak ifade etmesidir. Bilindiği gibi Mysia günümüzde hemen hemen Balıkesir ve çevresini kapsayan bölgeye verilen isimdir. Bundan hareketle ordu Kelainai'den kuzey ya da kuzeybatı istikametine yani günümüz Uşak iline doğru yönelmiş gibi görünmektedir. Peki, neden Genç Kyros yukarıda belirttiğimiz doğuya giden daha kolay yolları tercih etmiyor da, kuzeye giden zor yolu kullanıyor? Herhalde bunun en kuvvetli cevabı ağabeyi II. Artakserkses'e karşı düzenlediği seferi olabildiğince çok gizleyebilmek istemesi olmalıdır. Ayrıca II. Artakserkses'in seferi önceden duyup hazırlık yapıp, vaktinden önce karşısına çıkmasını

³²⁴ Ayrıca burada Strabon'un verdiği malumatta önemlidir: "*Phrygia'nın Pisidia boyunca uzanan parçasıyla Amorion dolayındaki kısımları ve Eumeneia ve Synnada ve ondan sonra Phrygia kentlerinin en büyükleri olan Laodikeia kentiyle Apameia Kybotos olarak adlandırılan bir kent bulunur. Bunlara komşu olarak kasabalar yer alır ve ... Aphrodisias, Kolossai, Themisonion, Sanaos, Metropolis ve Apollonias; fakat bunlardan daha uzakta Peltai, Tabai, Eukarpia ve Lysias bulunur*" Strabon, *Geographika*, 12.8.13., Türkçe çev., s. 81. Burada Eukarpia ve Lysias yerleşimlerine dikkat etmek gerekir. Çünkü Eukarpia günümüzde Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesi Emirhisar köyüdür. Lysias'ın da yeri günümüzde belli olmamak birlikte Eğirdir Gölünün kuzeyinde veya kuzeybatısında olduğu tahmin edilmektedir. Strabon ve Plinius'un verdiği bilgiler bu bağlam birbiriyle örtüşmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 528.; Talbert, *a.g.e.*, s. 960.

³²⁵ Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364-368.

³²⁶ Bu yollar için bkz. Ekler XV.

istememiş olması da gayet mantıklıdır. Bu gibi amaçlarla olsa gerek kuzeye doğru yönelerek amacını gizlemeye çalışmış olabilir. Keramon Agora'dan sonra ordunun daha fazla kuzeye ya da kuzeydoğuya gitmediği kesindir. Zira Genç Kyros'un hedefi doğuya doğru olduğu için ordunun daha fazla kuzeye çıkmasına gerek yoktu. O halde Genç Kyros'un önünde bir yol vardı, o da güneydoğu istikametine dönüp Kütahya ve Eskişehir üzerinden yani kuzeyden güneye inen ana yola çıkmaktı. Nitekim ordunun ileride değineceğimiz gibi İconium (Konya)'a gelmesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Genç Kyros, Keramon Agora'dan 3 konak, 30 fersah yol alıp Bolvadin ile Çay arasında yani Eber Gölü yakınlarında olduğunu tahmin edilen Kaystroupedion şehrine gelmiştir. Ksenophon, buraya geldikten ordunun içerisinde huzursuzlukların başladığını, sorunun ise üç aydan uzun süredir ödenmeyen askerlerin ücretleri olduğu söyler.³²⁷ Kyros'un ise durumu idare edici umut veren sözler ile askerleri geçiştirdiğinden bahseder. Daha sonra ise Kyros'un parası olduğu halde borcunu ödememesinden dolayı bu davranışın ona yakışmadığını kaydeder. Acaba Kyros sefer boyunca ve tahtı ele geçirmeye çalışma aşamasında paranın daha çok işe yarayacağını mı düşündü bilinmez ama askerlerin ücretlerini olabildiğince geciktirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kyros'u böyle müşkül bir durumdan kurtaran ise Kilikia kralı Syennesis'in eşi Epyaka'nın onu ziyarete gelmesi olmuştur. Nitekim Ksenophon, Epyaka'nın Kyros'a yüklüce para verdiği söylentisinin ordu içerisinde dolaştığını ve bu gelişmeler üzerine de Kyros'un orduya dört aylık ücreti ödediğini kaydeder.³²⁸ Anlaşılan Kyros elinde bulunan parasını taht mücadelesi sırasında kullanmayı hedeflemiş, seferin amacından habersiz olan ordunun ise ücretlerini olabildiğince geciktirmeye çalışmıştır. Daha sonra da Epyaka'nın maddi desteği sayesinde de askerlerin ücretlerini ödemiş olmalıdır. Ayrıca askerlerin ücretlerinin üç aydır ödenmediği bilgisi akla acaba Sardis'ten Kaystroupedion'a kadar üç ayda mı gelindi sorusunu getiriyor. Ancak bunu konu da kesin bir şeyler söylemek oldukça zordur. Çünkü hem Ksenophon böyle bir bilgiyi kaydetmedi gibi hem de Kyros orduların hazırlıklarını tamamlamak için Sardis'te geçirdiği süredeki ücretlerini de ödememiş olabilir. Her hâlükârda bu bilgi Sardis'ten Kaystroupedion'a kadar üç ayda mı gelindi sorusuna kesin yanıt olamaz.

³²⁷ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.11., Türkçe çev., s. 33, 35.

³²⁸ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2. 12., Türkçe çev., s. 35.

Ksenophon, Genç Kyros ve ordusunun Kaystroupedion'dan sonra 2 konak, 10 fersah yol olarak Thymbrion³²⁹ şehrine geldiğini söyler. Daha sonra burada yol kenarında Phrygia kralı Midas'tan dolayı Midas Pınarı ismiyle meşhur olan bir su kaynağının varlığından söz edip, Midas'ın burada suya şarap karıştırıp Satyros (Satyr Silenus)'u yakalayış efsanesini aktarır.³³⁰ Daha sonra buradan hareketle 2 konak, 10 fersah mesafe ilerleyip Tyriaieon (İlgın)'a³³¹ geldiğini söyler. Ordunun ilerleyiş güzergâhı en tabîî yolu izleyerek yani Akşehir Gölünün batı tarafındaki Sultan Dağları kıyısından yürüyerek Tyriaieon gelmiş olmalıdır. Ksenophon, Kyros'un burada Kilikia kraliçesi Epyaka'ya ordusunun gücünü göstermek için geçit resmi yaptırdığını ve ordunun burada üç gün konakladığını söyler. Daha sonra buradan 3 konak, 20 fersah yol alıp Phrygia'nın son şehri olan İkonion (Konya)'a³³² yüründüğünü aktarır.³³³

Ordunun Keramon Agora'dan hareketle Konya'ya kadar takip ettiği güzergâhı incelemeye tabi tutarsak görürüz ki; Keramon Agora'dan sonra ordunun güneybatıya dönüp Eskişehir ve Kütahya hattından gelen kuzey-güney yoluna çıkarak vadiler ve ovalar içerisinden ilerlediğini fark ederiz. Bu yol kuzeydoğuda Eber, Akşehir ve İlgın gölleri ve güneybatıda Sultan Dağları'nın doğusundan seyreden tabîî yollardan bir tanesidir. Ladik'e kadar bu yol hemen hemen arızasız bir yol olup ordunun ilerleyişini kolaylaştıran bir coğrafyadır. Ladik-Konya arası topografik olarak biraz arızalı olsa da

³²⁹ Thymbrion'un tam olarak yeri tespit edilememekle birlikte Midas Pınarı olarak kabul edilen Konya'nın Akşehir ilçesi Ulupınar köyü yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 786.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s. 201, 202.; Talbert, *a.g.e.*, s. 971.

³³⁰ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.13,14., Türkçe çev., s. 33, 35. Efsaneye göre Midas, Satyr Silenus'u yakaladıktan sonra sadece ona malum olan bilgeliği veya sadece tanrıların bildiği gizli bilgileri istediği ve bunlar sayesinde de Midas'ın çeşitli bilgiler edindiği hatta siyacılığı bile öğrendiği rivayet edilir. Ancak Midas Pınarı'nın yeri konusunda kaynaklarda farklılıklar görülmektedir. Herodot'a göre bu pınar Makedonya'da, Ksenophon'a göre Kaystroupedion ile Tyriaieon arasındaki Thymbrion yakınlarında, Athenaeus'a göre ise bu pınar Makedonya'nın kuzeyinde Frigya ile Paeonia arasında bulunmakta ve İna olarak adlandırılmaktadır. Herodotos, *Historiai*, 8.138., Türkçe çev., s. 679.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.13,14., Türkçe çev., s. 35.; Athenaeus, *Deipnosophistae*, 2.23., İngilizce çev., Vol. I, s. 74.; Makbule Muharreova Sabziyeva, "Antik Kaynaklarda Midas", *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Folklor/Edebiyat Dergisi*, 2014, c. 20, Sy. 79, s.127,128.

³³¹ Tyriaieon/Tyraion/Tyriaion yaygın görüşe göre Konya'nın İlgın ilçesidir. Umar, *a.g.e.*, s. 327, 806, 807.; W. M. Ramsay, "Military Operations on the North Front of Mount Taurus", *The Journal of Hellenic Studies*, 1920, Vol. 40, s. 105.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s. 200, 201.; BATlas'ta Tyr(i)iaion?: İlgın Bölgesi. Talbert, *a.g.e.*, s. 971.

³³² Lycaonia ve Galatia bölgelerinin en ünlü şehri olan İkonion ya da İconium şehri yeri günümüzde Konya'nın merkez ilçesidir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.25., İngilizce çev., Vol. II, s. 293.; Strabon, *Geographika*, 12.6.1., Türkçe çev., s. 65.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. II, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2011, s. 277.; Umar, *a.g.e.*, s. 409, 410, 462.; Tuncer Baykara, "Konya", *DİA*, c. 26, ss. 182-187.; BATlas'ta Iconium/Claudiconium / Colonia Iulia Augusta Equestris? / Colonia Aelia Hadriana Augusta: Konya. Talbert, *a.g.e.*, s. 1016.

³³³ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.14-19., Türkçe çev., s. 35, 37.

ordular için çokta sıkıntılı bir yanı yoktur. Nitekim bu yol Perslerden sonra da yaklaşık bin beş yüz yılı aşkın bir süre boyunca Doğu Roma-Bizans, Anadolu Selçukluları ve Haçlılar gibi devletler ve ordular tarafından kullanılan önemli ana yollardan birisidir.

Genç Kyros, İkonion'da üç gün kaldıktan sonra 5 konak, 30 fersah yol alıp Lykaonia bölgesinin içinden geçerek doğuya doğru hareketini sürdürmüştür.³³⁴ Kyros, Lykaonia bölgesinin içlerinden doğuya yani Kappadokia bölgesine yaklaşırken Kaystroupedion'dan buraya kadar kendisine eşlik eden Kilikia kraliçesi Epyaka'yı kendi ülkesine geri yollamıştır. Kyros'un amacı herhalde Kilikia Geçitleri (Gülek Boğazı)³³⁵'nin kontrolünü elinde tutan Epyaka'nın eşi Syennesis'e gelişini önceden haber vermesini istemesi olsa gerek. Kyros, Epyaka'yı önden gönderdikten Kilikia Geçitleri yakınlarında bulunan Dana³³⁶ şehrine doğru 4 konak, 25 fersah yol alarak burada üç gün konakladı. Ksenophon'un Kilikia Geçitlerine dair verdiği malumata bakılırsa; “geçit noktası aşırı derecede sarp bir araba yoluydu ve karşı koyacak bir olsa ordunun geçişi için elverişsiz hale gelecekti”.³³⁷ Ancak ordu fazla sorunla karşılaşmadan geçitten geçerek Tarsus'a³³⁸ ulaşmayı başarmıştır. Burası su kaynakları yönünden zengin, toprakları verimli mümbit bir bölge olduğu için ordu burada yirmi gün kalmayı uygun bulmuştur. Kyros bu süre zarfında seferin artık farklı niyetle yapıldığını anlamaya başlayan ve bunun için isteksiz olan askerlerle ilgilenerek onları ikna etmeye çabaladı.³³⁹ Nihayetinde bunun

³³⁴ Strabon, Lykaonia bölgesinin soğuk, ağaçsız ve suyun az olduğu bir yer olduğunu söyler. Ayrıca burada bulunan su kuyularının da dünyanın en derin kuyuları olduğunu kaydeder. Strabon, *Geographika*, 12.6.1., Türkçe çev., s. 65.

³³⁵ Ortaçağ Ermeni kaynaklarında Guglag veya Gouglag şeklinde geçerken, Haçlı kroniklerinde Gogulat veya Coçelaquus diye geçmektedir. Arap coğrafyacılar tarafından ise Darbū's-Seleme ismiyle anılmaktadır. İbn Havkal, Toroslardaki bu geçitlerden birisine İklimiye (Kilikya) Kapısı adı verildiğinden söz eder. Gülek Boğazına biri Kayseri tarafından diğeri Lykonion tarafından olmak üzere Karydion ve Maurianon ismiyle anılan iki geçit bağlanır. Bu geçitler daha sonra Gülek Boğazında birleştikten sonra Orta Torosları aşır Tarsus'a bağlanırdı. Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.20., İngilizce çev., s. 391.; İbn Havkal, *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik (Kitâbu Süreti'l-Arz)*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014, s. 171.; Bölgedeki geçitler için ayrıca bkz. W. M. Ramsay, “Cilicia, Tarsus, and the Great Taurus Pass”, *The Royal Geographical Society, The Geographical Journal*, 1903, Vol. 22, No. 4, ss. 357-410.; Umar, *a.g.e.*, s. 295, 296.; Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra Armağan-ı Süleymani Be-Bargâh-ı Sultanî*, TTK, Ankara, 2013, s. 73.; Efan Uzun, “Gülek Boğazı, Tarihi ve Stratejik Önemi”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2017, c. 3, Sy. 2, ss. 32-55. BATlas'ta Kilikiai Pylai: Gülek Boğazı. Talbert, *a.g.e.*, s. 1017.

³³⁶ Günümüzde Niğde'nin Bor ilçesine bağlı Kemerhisar beldesidir. Umar, *a.g.e.*, s. 199, 803, 805.; BATlas'ta ise iki tane Tyana vardır. Birincisi; Tyana/Colonia Aurelia Antoniniana/Tyanitis: Kemerhisar. İkincisi; Tynna/Dana?/Tyanitis: Zeyve, Porsuk. Talbert, *a.g.e.*, s. 1020.

³³⁷ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.21., Türkçe çev., s. 39.

³³⁸ Günümüzde Mersin'in Tarsus ilçesidir. Strabon, *Geographika*, 14.5.9,12., Türkçe çev., s. 258, 261.; BATlas'ta Tarsus/Antiochia ad Cydnum: Tarsos. Talbert, *a.g.e.*, s. 1020.; Leonhard Schmitz, “Tarsus”, *DGRG*, Vol. II, s. 1105, 1016.; Umar, *a.g.e.*, s. 479.

³³⁹ Ksenophon, *Anabasis*, 1.3.1-21., Türkçe çev., s. 43-53.

krala karşı değil, düşmanlarından biri olan Abrocomas'a karşı olduğunu ve onun yirmi günlük uzaklıktaki Euphrates (Fırat) Nehrine doğru gelmekte olduğu haberi aldığı bahanesiyle askerleri ikna etti. Ayrıca askerlerin ücretlerindeki artış isteklerini de kabul ederek onların gönlünü aldı.

Kyros'un ordusu Tarsus'dan hareketle Amanos Dağlarına yani Suriye Geçitleri (Belen Geçidi)'ne³⁴⁰ doğru hareket etti. Yol boyunca 2 konak, 10 fersah yol alarak önce Psarus (Seyhan) Nehri³⁴¹ geçti, daha sonrada buradan 1 konak, 5 fersah ilerleyerek Pyramos (Ceyhan) Nehrine³⁴² ulaştı. Buradan da Kilikia'nın son şehri olan Issi (Yeşil/Kinet Höyük)³⁴³'ye geldi. Burası Akdeniz'in kıyısında kurulmuş zengin, geniş ve bereketli bir şehirdi. Kyros burada üç gün konakladı. Bu süre zarfında daha önceden hazırlanmasını emrettiği donanması da ona burada katıldı.³⁴⁴ Kyros'un donanmasını buraya çağırmasının amacı Abrocomas'un Suriye Geçitlerini tuttuğunu düşünmesi ve gerektiğinde donanmadan destek almak istemesiydi. Ancak Abrocomas, Kyros'un geldiğini öğrenince bu bölgelerden çekilerek kralın ordusuna katılmayı tercih etmişti.

Genç Kyros'un Güzergâhı	Konak	Fersah	Konakladıkları Gün
Sardis-Maiandros Nehri	3	22	-
Maiandros Nehri-Colossae	1	8	7
Colossae-Kelainai	3	20	30
Kelainai-Peltai	2	10	3
Peltai-Keramon Agora	2	12	-
Keramon Agora-Kaystroupedion	3	30	5
Kaystroupedion-Thymbrion	2	10	-
Thymbrion-Tyriaieon	2	10	3
Tyriaieon-İkonion	3	20	3
İkonion-Lykaonia	5	30	-
Lykaonia-Dana	4	25	3
Dana-Kilikia Geçitleri	-	-	1
Kilikia Geçitleri-Tarsus	4	25	20

³⁴⁰ Kilikia bölgesinde dağlardan kuzey Suriye'ye geçiş imkânı veren üç tane geçit söz konusudur. Bunlar; Aslan/Gavurdağı Geçidi (Amanikai Pylai), Sarıseki/Akarca-Kaledibi (Kilikiai Pylai) ve Belen Geçidi (Syriai Pylai)'dir. Strabon'da Amanos Dağları üzerindeki geçitlere "Amanides Kapıları" ismi verilirken, Plinius'da "Amani Dağı Kapıları" olarak geçmektedir. Cicero ise Amanos Dağlarında iki tane geçidin varlığından söz eder. Strabon, *Geographika*, 14.5.18., Türkçe çev., s. 266.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.91., İngilizce çev., Vol. II, s. 289, 291.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.20., İngilizce çev., s. 389.; İbn Havkal, *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik (Kitâbu Süreti'l-Arz)*, Türkçe çev., s. 171.; Talbert, *a.g.e.*, s. 1028, 1032, 1034.

³⁴¹ Umar, *a.g.e.*, s. 710.; BATlas'ta (P)Saros/Sinarus/Koironos: Seyhan Nehri. Talbert, *a.g.e.*, s. 1019.; Başgelen, *a.g.e.*, s. 28, 68.

³⁴² Strabon, *Geographika*, 14.5.16., Türkçe çev., s. 264. Umar, *a.g.e.*, s. 685.; BATlas'ta Pyramos: Ceyhan Nehri. Talbert, *a.g.e.*, s. 1034.; Başgelen, *a.g.e.*, s. 10, 68.

³⁴³ Günümüzde Hatay ili Dörtyol ilçesi sınırlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 349.; BATlas'ta Issus/Nikopolis: Yeşil Hüyük, önceden Kinet Höyüğü. Talbert, *a.g.e.*, s. 1032.

³⁴⁴ Ksenophon, *Anabasis*, 1.4.2,3., Türkçe çev., s. 53.

Tarsus-Psarus Nehri	2	10	-
Psarus Nehri-Pyramos Nehri	1	5	-
Pyramos Nehri-Issi	-	-	3
Issi-Suriye Geçitleri	1	4	-
Toplam	38	241	78

Tablo 3: Ksenophon'a göre, Genç Kyros'un Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhındaki Yerler, Konak Sayısı, Mesafeler ve Konaklama Gün Sayısı

Kyros, Suriye Geçitlerinden geçtikten sonra Fırat Nehrini paralel bir şekilde takip ederek Pers ülkesi içlerine doğru seferini sürdürmüştür. Kyros, Suriye Geçitlerinden sonra takip ettiği güzergâh şöyledir; Chalus Nehri, Dardas Nehri, Thapsacus şehri, Fırat Nehrini geçiş, Arakses Nehri, Corsote şehri, Pylai, Charmande şehri ve Kunaksa'dır.³⁴⁵

En nihayetinde Kunaksa'da³⁴⁶ iki kardeş, II. Artakserkses ile Genç Kyros birbirleriyle karşılaşmışlar ve yapılan savaş esnasında Kyros ölmüştür.³⁴⁷ Kyros'un ölümü üzerine dağılan ordusundan sağ kalan askerler ise komutanları eşliğinde geldikleri yolu takip etmeyip yeni bir güzergâhı izleyerek evlerinin yolunu tutmuştur. Askerlerin evlerine geri dönüş yolu güzergâhı şöyledir; Sittace şehri, Dicle Nehrini geçiş, Phycus Nehri, Opis şehri, Caenae şehri, Zapatas Nehri, Larissa şehri, Mespila şehri, Kardukhoilerin yaşadığı bölge, Centrites Nehri, Teleboas Nehri, Fırat Nehrini geçiş, Phasis Nehri, Taochialıların Ülkesi, Ermenistan, Khalyblerin yaşadığı bölge, Harpasus Nehri, Theches Dağı, Makronların Ülkesi, Kolhis Bölgesi, Euksine Denizi, Trapezus şehri, Cerasus, Mossynoikosların sınırı, Khalybler'in Ülkesi, Tibarenoslar'ın Ülkesi, Cotyora, Sinope, Harmene Limanı, Heraclea şehri, Kerpe Limanı, Krizepolis, Byzantion, Salmydessus, Lampsacus, İda Dağı, Antandrus, Thebe Ovası, Adramytium, Certonus, Caicus Ovası ve Pergamus.³⁴⁸

1.4. Büyük İskender'in Doğu Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhı

MÖ 337 yılında Yunan kent devletleri ve Makedon kralı II. Philippos (MÖ 382-336) arasında tüm Yunanistan'ı ortak düşman Perslere karşı siyasi ve askeri manada

³⁴⁵ Genç Kyros'un Anadolu'dan Kunaksa'ya kadarki güzergâhı için bkz. Ksenophon, *Anabasis*, 1.4.6.-1.9.2., Türkçe çev., s. 55-99.

³⁴⁶ Plutarkhos, Kunaksa'nın yerinin Babil'in 500 stadion uzağında olduğunu söyler. Plutarkhos, *Artakserkses*, 8.2., İngilizce çev., Vol. XI, s. 143.

³⁴⁷ Kunaksa'da yapılan savaş için bkz. Ksenophon, *Anabasis*, 1.8.1-29., Türkçe çev., s. 87-99.; Plutarkhos, *Artakserkses*, 8.-11., İngilizce çev., Vol. XI, s. 143-153.

³⁴⁸ Kyros'un ordusundan sağ kalan askerlerin geri dönüş yolu için bkz. Ksenophon, *Anabasis*, 2.4.12.-7.8.24., Türkçe çev., s. 153-625.

birleştiren Korinthos Birliği kuruldu.³⁴⁹ II. Philippos'un liderliğinde Hellen birliğinin sağlanması üzerine Perslere karşı yapılacak sefer için hazırlıklara başlandı. Lakin II. Philippos birliğin sağlanmasından bir yıl sonra MÖ 336 yılında bir suikast sonucu öldürüldü.³⁵⁰ Onun yerine oğlu III. Aleksandros (MÖ 356-323) ya da daha çok bilinen ismiyle Büyük İskender geçti. II. Philippos'un ölümü Persler üzerine yapılması planlanan seferi geciktirse de, İskender Yunanistan'daki iç düzeni yeniden tesis etti.³⁵¹ En nihayetinde MÖ 334 yılında 35 binden fazla bir orduyla Doğu Seferi'ne çıktı.³⁵²

İskender'in bu seferini anlatan en önemli antikçağ kaynağımız ondan yaklaşık dört yüz yıl sonra yaşamış Arrianos'dur. Onun verdiği malumata göre, İskender, Homeros'un İlyada Destanında³⁵³ anlattığı Troya Savaşı'ndan etkilenmiş olsa gerek önce İlion/Troya (Tevfikiye) antik şehrine gelmiş, burada Akhilleus'un mezarını ziyaret etmiştir.³⁵⁴ Daha sonra ordularını Hellespontus'dan (Çanakkale Boğazı) Anadolu'ya geçirmiştir. Ordusunun Anadolu'da ilk karargâh kurduğu yer Arisbe (Musaköy)³⁵⁵ dir.³⁵⁶ Ancak İskender, Pers ordusunun kendilerine yakın olan Zeleia'da (Sarıköy)³⁵⁷ toplanmış olduğu haberi işitince burada bir gün kalıp yönünü kuzeydoğu istikametine çevirerek Perkote'ye (Umutbey)³⁵⁸ gelmiştir. Burada bir gün kalan ordu Lampsakos (Lapseki)³⁵⁹ yakınından

³⁴⁹ Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yay., İstanbul, 2007, s. 63-67.; Tekin, *a.g.e.*, s. 119.;

³⁵⁰ Droysen, *a.g.e.*, s. 114-118.

³⁵¹ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 11.1.-14.5., Türkçe çev. Furkan Akderin, *Paralel Yaşamlar, İskender & Caesar*, Alfa Yay., İstanbul, 2007, s. 15-20.

³⁵² Plutarkhos, en iyimser hesaba göre Büyük İskender'in ordusunun 35 bin kişiden meydana geldiğini ve bunun 30 binin yaya, 5 bininin de süvari olduğunu söylemektedir. Ayrıca piyadenin 34 bin, süvarinin ise 4 bin kişiden oluştuğunu belirten kaynaklarında olduğunu ifade eder. Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 15.1., Türkçe çev., s. 20.; Tekin, *a.g.e.*, s. 120, 121.

³⁵³ Bkz. Homeros, *İlyada*, Türkçe çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 2008.

³⁵⁴ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 15.4.5., Türkçe çev., s. 21.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.4., İngilizce çev. John Digby, *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, London, 1714, s. 90-92.; Droysen, *a.g.e.*, s. 185.

³⁵⁵ Çanakkale ili merkez ilçesi Musaköy'dür. Strabon, *Geographika*, 13.1.7,20,21., Türkçe çev., s. 97, 105, 106.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Umar, *a.g.e.*, s. 104.; BATlas'ta Arisbe: Musaköy?. Talbert, *a.g.e.*, s. 773.; George Long, "Arisbe", *DGRG*, Vol. I, s. 214.

³⁵⁶ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12.6., Türkçe çev., s. 24.

³⁵⁷ Balıkesir'in Gönen ilçesi Sarıköy Mahallesi'dir. Strabon, *Geographika*, 12.4.6., 12.8.11., 13.1.5,7,9., Türkçe çev., s. 58, 80, 92, 93, 97, 99.; Umar, *a.g.e.*, s. 825.; BATlas'ta Zeleia: Sarıköy. Talbert, *a.g.e.*, s. 792.; Leonhard Schmitz, "Zeleia", *DGRG*, Vol. I, s. 1137.

³⁵⁸ Çanakkale'nin Lapseki ilçesi Umurbey beldesi yakınlarındadır. Strabon, *Geographika*, 13.1.7,20., Türkçe çev., s. 97, 105.; Umar, *a.g.e.*, s. 655.; BATlas'ta Perkote/Perkope: Umurbeyi'in 6.5 km doğusunda. Talbert, *a.g.e.*, s. 777.

³⁵⁹ Çanakkale'nin Lapseki ilçesindedir. Strabon, *Geographika*, 13.1.12,17., Türkçe çev., s. 101, 103, 104.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor.; Umar, *a.g.e.*, s. 503, 504.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar III*, s. 56, 57.; BATlas Pityoussa/Lampsacus: Lapseki. Talbert, *a.g.e.*, s. 777.

ilerleyerek Praktios³⁶⁰ Nehri kenarında konaklamıştır. İskender'in büyük bir orduyla üzerlerine doğru geldiğini gören Lampsakos'lular şehri savaştan önce İskender'e teslim etmeyi tercih etmişlerdir. Daha sonra ordu, sahile paralel bir şekilde ilerleyerek Kolonai (Beyçayır Bucağı)³⁶¹ şehrinin yakınlarından geçerek Hermotos'a (Çınardere)³⁶² varmıştır. İskender buradan Granicus'un (Biga Çayı)³⁶³ denizle birleştiği yere yakın Priapos (Karabiga)³⁶⁴ şehrine yönelmiş, ancak burası da Lampsakos gibi İskender daha önünden geçerken teslimiyetini bildirmiştir.³⁶⁵ İskender'in geldiği bölge olan Biga Ovası'nın ele geçirilmesi İskender'in ordusu için stratejik açıdan önemlidir. Çünkü daha önce Pers ordusunun Zeleia'de olduğu haberi ulaşmıştı, bu nedenle şimdi de Perslerin Zeleia'den hareketle Granicus Nehrine doğru geldiği tahmin ediliyordu. Nitekim tahminler doğru çıkmış ve Pers ordusu Granicus Nehrine karşı yakası görülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine İskender, Pers ordusunun konuşladığı Granicus Nehrine karşı karşıya konuşlanarak Pers ordusunu karşılamaya hazırlanmıştır. Nitekim iki düşman ordu Granicus Nehri kenarında karşı karşıya gelmiş ve MÖ 334 yılında yapılan savaşta İskender Persleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır.³⁶⁶ Bu savaş ile beraber Perslerin Anadolu'daki saldırı gücü kırılmış oldu. Artık bundan sonra Perslerin yapabilecekleri şey ancak ellerindeki şehirleri savunmak ve donanmaları sayesinde de Ege ve Akdeniz kıyılarındaki kentleri kontrolleri altında tutabilmektir. Bu durumun farkında olan İskender, Pers donanmasının Ege ve Akdeniz kıyılarında lojistik destek alabileceği kıyı şehirleri ele geçirmeyi amaçladı.

³⁶⁰ Yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte Strabon, Praktios Irmağının Abydos'la Lampsakos şehirleri arasında aktığı bilgisini vermektedir. Bilge Umar, Umurbey Çayı olduğu düşüncesindedir. Strabon, *Geographika*, 13.1.7,20,21., Türkçe çev., s. 97, 105, 106.; Umar, *a.g.e.*, s. 675.; BATlas'ta Praktios?: Ulu Dere. Talbert, *a.g.e.*, s. 777.

³⁶¹ Çanakkale'nin Lapseki ilçesi Beyçayır Bucağı ve Dumanlı köylerinin yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Strabon, *Geographika*, 13.1.19,47., Türkçe çev., s. 104, 131.; BATlas'ta Kolonai: Beyçayır'ın 3.5 km kuzeybatısında. Talbert, *a.g.e.*, s. 775.

³⁶² Ptolemy haritasında bölgeden geçen bir akarsu olarak ismi geçmektedir. Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Lidia.; BATlas'ta Hermoton/Hermaion: Çınardere. Talbert, *a.g.e.*, s. 789.

³⁶³ Aynı zamanda Kocabaş Çayı olarak da bilinmektedir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Misia Minor.; Umar, *a.g.e.*, s. 294.; BATlas'ta Granicus: Biga Çayı. Talbert, *a.g.e.*, s. 788.

³⁶⁴ Çanakkale'nin Biga ilçesi Karabiga Beldesidir. Umar, *a.g.e.*, s. 677.; BATlas'ta Priapos: Karabiga. Talbert, *a.g.e.*, s. 791.; Leonhard Schmitz, "Priapos", *DGRG*, Vol. I, s. 668.

³⁶⁵ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12.7., Türkçe çev., s. 24.

³⁶⁶ Granicus Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12-16., Türkçe çev., s. 24-31.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 16.1-8., Türkçe çev., s. 21-24.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.4-5., İngilizce çev. Digby, s. 93-103.; Droysen, *a.g.e.*, s. 187-191.; Tekin, *a.g.e.*, s. 122.

İlk önce yolları üzerindeki Daskyleion (Ergili)³⁶⁷ şehrini kolaylıkla alarak güneye yani Sardis'e doğru yönelmiştir. Arrianos, Daskyleion-Sardis arasındaki yollar ve şehirler hakkında bir bilgi vermez. Lakin bölgeden güneye doğru giden ana yol olan Susurluk-Balıkesir-Kırıkçağ-Akhisar hattı üzerinden Gediz Vadisine inen yolu kullanmış olmalıdır. Pers kontrolü altında olan Sardis'e doğru gitmek için güneye ilerleyen İskender, şehre 70 stadion³⁶⁸ kadar yaklaştığında şehrin teslim olduğuna dair haber gelmiştir. İskender bu gelişmenin üzerine Sardis'ten 20 stadion kadar uzakta olan Hermos (Gediz) Nehri³⁶⁹ kenarında konaklamayı uygun bulmuştur. Arrianos'un tasvirine göre burası üç kat surlarla çevrili savunmaya elverişli muhkem bir yerdi.³⁷⁰ Ayrıca bu bölgeden doğuya giden yollar sayesinde ticaretinde önemli bir şehriydi.³⁷¹ İskender'in bu şehri ve havalisini ele geçirmesiyle birlikte aynı zamanda Perslere de önemli bir darbe vurmuş oluyordu. Zira Sardis yıllardır Pers hâkimiyetinde bulunan ve stratejik olarak önemli bir şehirdi. İskender, Sardis'te gerekli gördüğü düzenlemeleri yaptıktan sonra bir kıyı şehri olan Ephesus'a (Selçuk)³⁷² gitmek üzere buradan hareket etmiştir. Arrianos, İskender'in Sardis-Ephesus arası yolculuğu hakkında bilgi vermez, sadece Sardis'ten Ephesus'a dört gün sonra vardığından söz eder.³⁷³ Bu nedenle Sardis'den Ephesus'a giden yollardan burada söz etmek yerinde olacaktır: İlk yol, Salihli-Ödemiş arasında Bozdağlardan geçen zorlu bir dağ yoludur. İkinci yol, Kemalpaşa-Torbalı arasındaki Karabel Geçidi yoludur. Üçüncü yol ise İzmir üzerinden dolanan yoldur. Bu noktada İskender'in hangi yolu tercih ettiği ne dair kesin bir bilgi vermek mümkün olmamak birlikte Kemalpaşa-Karabel Geçidi-Torbalı istikametini kullanarak Ephesus'a gelmiş olması daha ihtimal dâhilindedir.

Ephesus şehri uzun zamandır Perslerin kontrolü altında olan önemli bir kıyı şehri idi. Ancak İskender'in zaferlerini işiten halk Perslere karşı isyan çıkarmaya niyetliydi. Şimdide İskender'in kendi şehirlerine doğru geldiğini duyunca bundan cesaret alıp

³⁶⁷ Balıkesir'in Bandırma ilçesi Ergili Mahallesi dolaylarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 205.; BAtlas'ta Daskyleion: Ergili. Talbert, *a.g.e.*, s. 788.

³⁶⁸ Stadion, bir Hellen ölçü birimi olup 1 stadion 177.6 metre olarak kabul edilmektedir.

³⁶⁹ Umar, *a.g.e.*, s. 251, 252.; BAtlas'ta Hermos: Gediz Çay. Talbert, *a.g.e.*, s. 846.

³⁷⁰ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 4.17.5., Türkçe çev., s. 31.

³⁷¹ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 17.1., Türkçe çev., s. 24.

³⁷² İzmir'in Selçuk ilçesi sınırları bulunan eskiçağın önemli kıyı şehirlerinden birisidir. Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Lidia.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar III*, s. 42-46.; Umar, *a.g.e.*, s. 247.; BAtlas'ta Ephesus/Arsinoe(ia): Selçuk. Talbert, *a.g.e.*, s. 941.

³⁷³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.17.10., Türkçe çev., s. 32.

Perslere karşı ayaklandılar. Bunun üzerine Pers yöneticileri şehri gemilerle terk ederek açık denizdeki Pers donanmasına katılınca İskender şehri savaşımadan teslim almıştır. Bu sırada gelişmeleri işiten Ephesus'un güneyindeki Magnesia (Germencik)³⁷⁴ ve Tralleis (Aydın)³⁷⁵ şehirlerinin elçileri de İskender'e gelerek bağlılıklarını bildirdiler.³⁷⁶ İskender daha sonra Aiolis bölgesi şehirleri³⁷⁷ ve hala Pers hâkimiyeti altında bulunan İonia bölgesi şehirlerine komutanlarını yolladı. Kendisi de Pers donanması için büyük önem arz eden Miletus'a (Balat)³⁷⁸ yöneldi. İskender karadan Miletus'a doğru ilerlerken donanması da şehri deniz yönünden abluka altına almıştı. Ancak şehri savunmak üzere harekete geçen Pers donanması da Miletus yakınlarına gelmişti. Ancak İskender, Pers donanmasının sayıca fazla olduğu gerekçesiyle deniz savaşına girmedi. Donanmasını Perslerin geçişini önleyecek şekilde Miletus limanına sıralayan İskender, denizi güvence altına aldıktan sonra karadan Miletus'a saldırarak burasını ele geçirdi. İskender'in aldığı tedbirler nedeniyle Pers donanması olduğu yerde beklemekten başka bir yapamamıştır. İskender, Miletus'un alınmasından sonra Persler karşısında kendi kara kuvvetinin daha güçlü olduğunu bildiği için donanmasını dağıtmaya karar verdi. Hem böylece denizlerde güçlü olan Pers donanmasına karşı boşu boşuna adam kaybetmeyecekti hem de kıyı şehirlerini almasıyla Perslerin ikmal noktalarını kesip onların donanmasını dağılmaya mecbur bırakacaktı.³⁷⁹ İskender bu hedefi doğrultusunda Miletus'tan sonra bir diğer kıyı şehri olan Hallikarnasos'a (Bodrum)³⁸⁰ yöneldi. Hallikarnasos, Perslerin Granicus yenilgisinden sonra dağılan birliklerinin adeta toplanmaya yeriydi.³⁸¹ Deniz kıyısındaki

³⁷⁴ Aydın'ın Germencik ilçesi yakınlarında Büyük Menderes Nehri Vadisinde kurulmuş bir şehirdir. Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Caria.; BATlas'ta Magnesia ad Maeandrum/Leukophrys: Tekke. Talbert, *a.g.e.*, s. 944.

³⁷⁵ Günümüz Aydın'ın ilçe merkezi olup Büyük Menderes Nehri Vadisinde bulunan bir şehirdir. Plinius'da Tralles'in diğer adları Euanthia, Seleucia ve Antiochia olarak verilmektedir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.108., İngilizce çev., Vol. II, s. 303.; Strabon, *Geographika*, 14.1.42., Türkçe çev., s. 212, 213.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Caria.; BATlas'ta Tralles/Dia/Seleuceia ad Maeandrum/Kaisareia: Aydın. Talbert, *a.g.e.*, s. 947.

³⁷⁶ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.18.1., Türkçe çev., s. 33.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.6., İngilizce çev. Digby, s. 108.

³⁷⁷ Aiolis bölgesi günümüzde İzmir'in kuzey kesimi ile Yunanistan'ın Midilli adasını kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 71.; Magie, Aiolis bölgesi şehirleri hakkında oldukça geniş bir malumat verir. Bkz. David Magie, *Anadolu'da Romalılar III*, s. 62, 63.

³⁷⁸ Aydın'ın Didim ilçesi Balat Mahallesi yakınlarında bulunan kıyı şehirlerinden birisidir. Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Caria.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar III*, s. 39-42. BATlas'ta Miletus: Balat. Talbert, *a.g.e.*, s. 944.

³⁷⁹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.20.1., Türkçe çev., s. 37.

³⁸⁰ Muğla'nın Bodrum ilçe merkezinde bulunan bir kıyı şehridir. Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Caria.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar III*, s. 65, 66. BATlas'ta Halicarnassus: Bodrum. Talbert, *a.g.e.*, s. 941.

³⁸¹ Droysen, *a.g.e.*, s. 205.

muhkem konumu ve Perslerin aldığı karşı tedbirler onu alınması zor bir yer haline getiriyordu. Lakin İskender bu durumu bildiği için kuşatma silahlarını hazır ettirerek şehri muhasara altına aldı. Uzun mücadeleler sonucunda Perslerin son merkezlerinden birisi olan Hallikarnasos'u ele geçirdi.³⁸² Ancak Persler donanmaları sayesinde limanı kontrolleri altına tutmayı başardılar. İskender burada bir miktar asker bırakıp, Perslere karşı gerekli gördüğü tedbirleri aldıktan sonra tekrar yola koyulmak üzere harekete geçmiştir. Ancak önlerinin kış mevsimi olduğundan hesapla ordusunun bir kısmını baharda yeni desteklerle geri gelmesi için Makedonya'ya gönderirken, ordusunun diğer kısmı olan kuşatma araçlarını ise Tralleis üzerinden Sardis'e gönderdi.³⁸³ Kendisi de kalan önemli bir kuvvetle Akdeniz sahillerindeki diğer kıyı şehirlerini ele geçirmek için hareket edecekti. Daha sonra tüm ordu bahar geldiğinde Phrygia'nın en önemli şehri Gordion (Yassihüyük)'da toplanacaktı. İskender'in ağır kuşatma araçlarını Sardis'e göndermesinin nedeni ileride değineceğimiz gibi Akdeniz kıyısındaki şehirlerden geçen yolların oldukça zorlu olmasıydı.

İskender, Hallikarnasos'dan sonra Lykia³⁸⁴ ve Pamphylia³⁸⁵ bölgelerine yöneldi. Bu bölgelerde Pers askeri varlığı yoktu, lakin buraları önemli kıyı kentleriydi. Her ne olursa olsun Pers donanmasının buralardan alabileceği desteği kesmeliydi.³⁸⁶ İskender'in Hallikarnasos'dan sonra ele geçirdiği ilk yer Hyparna³⁸⁷'dir. Daha sonra güneydeki bir diğer şehir Telmessos'da (Fethiye)³⁸⁸ uzlaşma yoluna giderek ona teslim oldu. Arrianos'un bu noktadan sonra verdiği malumata göre, İskender Pinara'yı (Minare)³⁸⁹,

³⁸² Hallikarnasos muhasarası ve şehrin ele geçirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.20.2.-23.6., Türkçe çev., s. 38-43.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 17.1., Türkçe çev., s. 24.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.9-10., İngilizce çev. Digby, s. 121-131.; Droysen, *a.g.e.*, s. 187-191.; Tekin, *a.g.e.*, s. 123, 124.;

³⁸³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.23.6.- 24.1., Türkçe çev., s. 43, 44.

³⁸⁴ Lykia bölgesi günümüzde Antalya'nın batı kesimini, Muğla'nın ise güney-doğu ucunu; bir başka deyişle Teke yarımadasını kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 133.

³⁸⁵ Günümüzde Antalya'nın doğu kesimini tümüyle kapsayan Pamphylia bölgesi, yaklaşık olarak 120 km kadar uzunluğunda bir kıyı ovası oluşturmaktadır. Bir başka deyişle bu bölge Akdeniz'den Toroslar'ın güney eteklerine doğru uzanır kıyı şerididir. Sevin, *a.g.e.*, s. 163.

³⁸⁶ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.24.2,3., Türkçe çev., s. 44.

³⁸⁷ Muğla'nın Köyceğiz Gölü civarında olduğu tahmin edilmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 325.

³⁸⁸ Muğla'nın Fethiye ilçesi yakınlarında bulunmaktadır. Umar, *a.g.e.*, s. 776.; BAtlas'ta Telmessos: Fethiye. Talbert, *a.g.e.*, s. 1005.

³⁸⁹ Muğla'nın Fethiye ilçesi Minare Mahallesi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 665.; BAtlas'ta Pinara: Minare. Talbert, *a.g.e.*, s. 1003.

Ksanthos'u (Kınık)³⁹⁰, Patara'yı (Gelemiş)³⁹¹ ve bunlardan başka otuz civarında daha az önemli sayılabilecek şehri halklarının teslim olmaları sayesinde ele geçirdi.³⁹²

İskender buradaki başarılarından sonra kış şartlarına rağmen durmayarak Milyas bölgesine yöneldi. Buradayken Phaselis (Tekirova)³⁹³ ve diğer Lykia şehirlerinin elçileri ona gelerek tabiiyetlerini bildirdi. Phaselis'de bir müddet dinlenen İskender daha sonra Perge'ye (Aksu)³⁹⁴ yöneldi.³⁹⁵ Arrianos burada yollara dair şu kaydı düşer; “İskender Phaselis'ten ayrıldıktan sonra ordusunun bir kısmını eskiden geçilmesi çok güç olduğu için Trakyalılara düzelttiği yolu kullanarak dağlardan Perge'ye gönderdi. Kendisi de yanında bulunan birliklerle deniz kıyısından ilerledi.”³⁹⁶ Anlaşılan İskender dar kıyı şeridinin ordusunun geçişi için uygun olmadığına karar vermiş ve Phaselis dolaylarındayken adamlarına dağlardan Perge'ye giden yolu düzeltmiştir. Kendisi de yanına aldığı kuvvetlerle dar kıyı şeridinden giden yolu takip ederek Pamphylia'nın önemli bir şehri olan Perge'ye gelmiştir.³⁹⁷ Daha sonra Perge'den hareketle doğu yönünde bulunan Pamphylia körfezinin diğer şehirlerini ele geçirmeye niyetlendi. İlk önce Aspendos (Belkis)³⁹⁸ şehri bağlılığını bildiren elçilerini gönderdi. İskender buradan Pamphylia körfezinin son şehirlerinden Side'ye³⁹⁹ yönelerek şehri ele geçirdi. Buradan geri dönerek yol Aspendos-Perge arasında bulunan Sillyon'u (Yanköy)⁴⁰⁰ ani baskınla ele geçirmeye çalıştı ancak başarısız olunca buranın alınmasını komutanlarına bıraktı. Zira bu sırada Aspendos'luların ihanet ettiğini ve kendisine verdikleri sözleri tutmadıklarını

³⁹⁰ Antalya'nın Kaş ilçesi Kınık Mahallesi'dir. Umar, *a.g.e.*, s. 818.; BATlas'ta Xanthos: Kınık. Talbert, *a.g.e.*, s. 1005.

³⁹¹ Antalya'nın Kaş ilçesi Gelemiş Mahallesi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 628.; BATlas'ta Patara: Gelemiş. Talbert, *a.g.e.*, s. 1003.

³⁹² Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.24.4., Türkçe çev., s. 44.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 17.2., Türkçe çev., s. 24.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.11., İngilizce çev. Digby, s. 131.

³⁹³ Antalya'nın Kemer ilçesi Tekirova Mahallesi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 659.; BATlas'ta Phaselis: Tekirova. Talbert, *a.g.e.*, s. 1003.

³⁹⁴ Antalya'nın Aksu ilçesi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 653.; BATlas'ta Perge: Aksu. Talbert, *a.g.e.*, s. 1003.

³⁹⁵ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 17.4.5., Türkçe çev., s. 25.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.10., İngilizce çev. Digby, s. 132.

³⁹⁶ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.26.1., Türkçe çev., s. 47.

³⁹⁷ Droysen bu yol hakkında şu bilgiyi vermektedir; “Kralın kendisi de, eğer sahte değilse, bir mektubunda sade sözlerle Pamphylia merdivenleri (buradaki dağ eteklerine bu ad veriliyordu) arasından bir yol yaptırdığını, Phaselis'ten kalkarak bu yoldan geçtiğini yazıyordu.” Bkz. Droysen, *a.g.e.*, s. 218.

³⁹⁸ Antalya'nın Serik ilçesi Belkis Mahallesi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 122.; BATlas'ta Aspendos/Primoupolis: Belkis. Talbert, *a.g.e.*, s. 998.

³⁹⁹ Antalya'nın Manavgat ilçesi Side Mahallesi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 724, 725.; BATlas'ta Side: Selimiye. Talbert, *a.g.e.*, s. 1004.

⁴⁰⁰ Antalya'nın Serik ilçesi Yanköy Mahallesi yakınlarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 728, 725.; BATlas'ta Sillyon: Asar Köy. Talbert, *a.g.e.*, s. 1004.

öğrenince tekrar bu şehre yöneldi. Aspendos'u tekrar itaati altına alarak Perge'ye döndü.⁴⁰¹ İskender, Pamphylia körfezindeki şehirleri kendisine bağladıktan sonra Phrygia'ya doğru yola çıkma niyetindeydi. Zira daha fazla doğuya doğru gitmesine gerek yoktu, çünkü onun amacı kış bitiminde Gordion'da toplanacak ordusunu katılmaktı. Nitekim daha sonra Gordion üzerinden hareketle Akdeniz'in Kilikia bölgesinde yer alan körfezlerindeki şehirleri ele geçirecekti. İskender, Phrygia bölgesine yöneldiğinde yolu Termessos'tan⁴⁰² geçiyordu.⁴⁰³ Burası oldukça zorlu dağlık bir bölgeydi. Burasının alınması oldukça uzun zaman gerektireceği için Termessos'luların düşmanı Selge'lilerle (Altinkaya)⁴⁰⁴ anlaşmalar yaparak Pisidia içlerine doğru yöneldi.

İskender, Termessos'da mukavemetle karşılaşınca buradan Yenice/Güllük Boğazını⁴⁰⁵ kullanarak İside'ne (Korkuteli) çıkan yolu kullanamadığı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁶ Antalya körfezinden Pisidia içlerine giden bir diğer önemli geçit o dönemler de Döşeme Boğazı (Klimax)⁴⁰⁷ idi. İşte İskender'de bu geçidi kullanarak Kestel Gölü kenarından geçip, Pisidia bölgesinin önemli şehirlerinden birisi olan Sagalassos'a (Ağlasun)⁴⁰⁸ geldi. Arrianos'a göre Sagalassos'lular “çok iyi savaşçı olduğu söylenen Psidia'lular kavminin en cesaretli savaşçıları” olarak kabul ediliyordu.⁴⁰⁹ Ayrıca Sagalassos Pisidia bölgesinin oldukça önemli bir şehri olup önünde bulunan ovaya hâkim

⁴⁰¹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.26.1.-27.5., Türkçe çev., s. 47-49.

⁴⁰² Antalya ile Korkuteli arasında bulunan Yenice/Güllük Boğazında, Güllük Dağı üzerindedir. Umar, *a.g.e.*, s. 777, 778.; BATlas'ta Termessos: Güllük Dağ. Talbert, *a.g.e.*, s. 1005.

⁴⁰³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.27.5., Türkçe çev., s. 48.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.10., İngilizce çev. Digby, s. 132.

⁴⁰⁴ Antalya'nın Manavgat ilçesi Altinkaya Mahallesidir. Umar, *a.g.e.*, s. 719.; BATlas'ta Selge: Zerk. Talbert, *a.g.e.*, s. 1004.

⁴⁰⁵ Strabon, *Geographika*, 13.4.17., Türkçe çev., s. 180.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.12., İngilizce çev. Digby, s. 139.; Yenice/Güllük Boğazı için ayrıca bkz. A. Corancez, *Itinéraire d'une partie peu connue de l'Asie Mineure*, Paris, 1816, s. 407-420.; T. A. B. Spratt-E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, Vol. I, London, 1847, s. 234-240.; Carl Ritter, *Vergleichende Erbkundes Halbinsellandes Klein-Asien II*, Berlin, 1859, s. 704.; Usha M. Lutter, *Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya) 1150's to 1850's: A Methodological Study*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1989, s. 71, 72, 75.

⁴⁰⁶ Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.12., İngilizce çev. Digby, s. 139.

⁴⁰⁷ Antalya Körfezi ile Burdur ve Isparta'yı birbirine bağlayan eskiçağın önemli geçitlerden birisidir. Umar, *a.g.e.*, s. 449.; BATlas'ta Klimax: Döşeme Boğazı. Talbert, *a.g.e.*, s. 1001.; Döşeme Boğazı için ayrıca bkz. Davis, *a.g.e.*, s. 198-202.; Charles Fellows, *A Journal Written During An Excursion In Asia Minor*, London, 1839, s. 173-177.

⁴⁰⁸ Burdur'un Ağlasun ilçesi yakınlarındadır. W. M. Ramsay, “Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)”, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1886, Vol. 2, No. 2, s. 128-131.; Umar, *a.g.e.*, s. 694.; BATlas'ta Sagalassos: Ağlasun. Talbert, *a.g.e.*, s. 1004.

⁴⁰⁹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.28.2., Türkçe çev., s. 48.; Titus Livius'da benzer ifadeleri kullanarak, Sagalassos'da oturan Pisidia'luların, bu bölgenin en üstün savaşçı olduğu bilgisini verir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 18.1., Türkçe çev., s. 25.

bir konumda bulunan yüksek bir dağın yamacında kurulmuştu. Yani burayı ele geçirmek isteyen orduların işini oldukça güçleştirecek zorlu bir konuma sahip bir şehirdi. Tüm bunların yanı sıra Sagalassos'lular, İskender'in kendi şehirlerine doğru yöneldiği haberini de almışlardı. Bu amaçla İskender'e karşı koyabilmek için Termessos'lulardan da destek alarak şehrin önündeki kaleleri ve savunmaya elverişli olan tepeleri tutmuşlardı.⁴¹⁰ İskender, ordusunu hücum düzene getirerek şehrin kurulu olduğu yamaca doğru saldırıya geçirdi. Sagalassos'lular ise İskender'in ordusunun yamaca çıkarken yorulacağını tahmin etmiş olsa gerek oldukları yerde beklemeyi tercih etmişlerdi. Ancak İskender'in ordusunun tam dağın dik yerine geldiğini gördüklerinde ise karşı saldırıya geçmişlerdir. İskender görünürde zorlu bir coğrafyada, düşmanlarının sayısını bilmeden ve yokuş yukarı tırmanarak yani oldukça dezavantajlı bir şekilde savaşa başlamıştı. Ancak İskender'in ordusu ilk önce yeniliyormuş gibi olsa da, daha sonra gösterdikleri gayretler neticesinde düşmanları üzerinde başarı sağlamaya muvaffak olmuşlardır.

İskender, Sagalassos'u almayı başardıktan sonra ise Askania (Burdur) Gölü⁴¹¹ yakınından Phrygia'ya doğru yürüyüşüne devam etti. Arrianos'a göre bu gölde "kendiliğinden tuz çıkar. Yerlileri tuz ihtiyaçlarını denize muhtaç olamadan" sağlayabilirlerdi.⁴¹² Curtius Rufus'da Askania Gölünü "suyu doğal olarak katılmış ve bu sayede burada yaşayan halk tuz arama zahmetinden kurtulmuş" olarak tasvir etmektedir.⁴¹³ Arrianos ve Curtius Rufus'un bu konuda yanıldığı açıktır. Çünkü şimdi göreceğimiz gibi İskender'in Sagalassos'tan sonra uğradığı ilk şehir Kelainai (Dinar)'dir. Bu nedenle Sagalassos'tan hareket eden bir ordunun yolu üzerinde tuz çıkartılabilen bir gölle karşılaşması olanaksızdır. Sagalassos ve Kelainai arasında söz edilebilecek tek göl Burdur Gölü'dür. Lakin bu göl suyunun içerisinde tuz barındırır da acı ve arseniklidir.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.27.5., Türkçe çev., s. 49.

⁴¹¹ Burdur şehir merkezinin birkaç yüz metre kuzeyinde yer almaktadır. Strabon'da Burdur Gölü ile ilgili bir bilgi yer almaz, onda yer alan tek Askania günümüzdeki İznik Gölü'dür. Kamûs-ul Â'lâm'da ve 1888 tarihli Konya Vilayeti Salnâmesi'nde Burdur Gölünün uzunluğunun 30 km ve eninin ise 8 km olduğu belirtilmektedir. Ayrıca suyunun tuzlu olduğu ve içinde balık gibi su hayvanlarının yaşamadığından söz edilmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.3.42.-12.4.8., 14.5.29., Türkçe çev., s. 54-60, 275.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Pontvs et Bitinia.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 279.; George Long, "Asca'nia Lacus or Asca'nia", *DGRG*, s. 230.; Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ul Â'lâm*, c. 2, Mihran Matbaası, H.1306/M. 1889, s. 1375.; Salnâme-i Vilayet-i Konya H.1305/M.1888, s. 166.

⁴¹² Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.

⁴¹³ Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.12., İngilizce çev. Digby, s. 140.

⁴¹⁴ Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 384.; Burdur Gölüne dair son zamanlara yapılan bir çalışmada suyunun yüksek konsantrasyonda sülfat, klorür, sodyum ve magnezyum iyonları içerdiği tespit edilmiştir. Bkz. Mehmet Beyhan-Şakir Şahin vd., "Burdur Gölü Uzun Periyotlu Seviye Değişiminin Su Kalitesi ve Ağır Metaller

Bu bölgede tuz çıkartılan en yakın göl, Herodotos tarafından daha önce MÖ 481’de Kserkses’in ordusunun yakınından geçtiğini söylediği Anaua/Sanaos (Acıtuz/Çardak) ismiyle anılan göldür. Burdur ve Acıtuz/Çardak göllerinin bir birlerine olan uzaklığı kuş uçuşu yaklaşık 20 km kadardır. Muhtemelen Arrianos ve Curtius Rufus hem bu coğrafi yakınlıktan hem de Herodotos gibi antikçağ yazarlarının verdiği malumattan etkilenmiş olsa gerek, bu iki gölü veya özelliklerini birbiriyle karıştırmaktadır.⁴¹⁵ Arrianos’un bizlere aktardığı diğer bir bilgide, İskender’in Sagalassos-Askania Gölü-Kelainai arasını beş günde aldığı bilgisini vermesidir.⁴¹⁶ Strabon ise, Sagalassos’un Kelainai (yani Apamea)’den bir günlük uzaklıkta olduğunu bilgisini vermektedir.⁴¹⁷ Arrianos ve Strabon verdiği bilgiler konusunda bir çelişki olsa bile İskender’in ordusunun yeni bir savaştan çıkmış olmasını ve yanlarında yüklüce ganimet ve yaralılarında olduğunu varsayarsak beş günlük sürenin gayet makul olduğu görülür.

Arrianos, Kelainai’ye gelen İskender’in şehirde her yanı dik kayalıklarla çevrili, hiçbir taraftan saldırılması mümkün olmayan bir kaleyle karşılaştığından söz etmektedir.⁴¹⁸ Herhalde bu kale Kserkses’in başarısız Yunanistan seferi dönüşünde Marsyas’ın kaynağı üzerine yaptırdığı söylenen kale olsa gerek. Nitekim bu kaleyi MÖ 401 yılında Genç Kyros’un seferine katılan bir diğer antikçağ yazarımız Ksenophon’un kendisi de görmüştü.⁴¹⁹ Burada on gün kalan İskender’in bu kadar müstahkem bir noktada bulunan bir kaleyi alacak kadar ne zamanı ne de kuşatma araçları vardı. Çünkü ordusuyla buluşma noktası olan Gordion’a ne kadar erken giderse o kadar iyiydi. Birde kale bizzat

Üzerindeki Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, c.11, Sy. 2, 2007, s. 173-179.

⁴¹⁵ Burdur Gölünün doğu kesimlerinde yani sularının çekildiği bölgelerde yer yer beyaz magnezyum temelli tabakalaşmaların olduğu hala gözle görülebilmektedir. Göl kıyısında bulunan beyaz tabakalara uzaktan bakan pek çok kişi ilk bakışta bu magnezyum temelli tabakalaşmaların aslında tuz kalıntıları olduğunu sanmaktadır. İşte bu nedenle XIX. yüzyılda bölgeye gezen yabancı seyyahlarda zaman zaman bu yanlışlığa düşerek Askania Gölü ile ilgili çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Askania Gölü hakkında yapılan tartışmalar için bkz. J.A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. II., Oxford, 1832, s. 297, 298.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol. I., s. 495, 496.; Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, s. 150, 151.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 298, 299.; Paul Lucas, *Voyage Du Sieur Paul Lucas, Fait En M. DCCXIV, &c. Par Ordre De Louis XIV. Dans La Turquie, L’Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, &c.*, Tome Premier, Amsterdam, 1720, s. 175.

⁴¹⁶ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.

⁴¹⁷ Strabon, *Geographika*, 11.6.5., Türkçe çev., s. 67.; Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, s. 150, 151.; Hamilton ise Arrianos ve Strabon’un verdiği bilgilerin karşılaştırmasından yola çıkarak hatalı bir yorumla İskender’in aslında daha uzun ve farklı bir yol seyredip Anaua/Sanaos (Acıtuz/Çardak) Gölüne geldiğinden söz eder. Hamilton, *a.g.e.*, Vol. I, s. 504, 505.

⁴¹⁸ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.1., İngilizce çev. Digby, s. 143, 144.

⁴¹⁹ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33.

Phrygia satrapı ve onun bin yüz kadar askeri tarafından savunulmaktaydı.⁴²⁰ İskender'in böyle bir müşkül durumunda imdadına yetişen, Phrygia satrapının elçiler göndererek atmış güne kadar yardımcı kuvvet gelmezse şehri ona teslim etmeyi önermesi oldu.⁴²¹ İskender'de zaten yukarıda dile getirdiğimiz sebepler nedeniyle bu teklifi kabul ederek, askerlerinden bin beş yüz kadarını gözcü olarak Kelainai'de bıraktı ve Gordion'a doğru yola çıktı. Şehir daha sonra kararlaştırılan gün geldiğinde İskender'in adamlarına teslim edildi.⁴²²

Arrianos, İskender'in Kelainai ve Gordion arasında takip ettiği güzergâh hakkında bir malumat vermez. İskender'in amacı Gordion'a gitmek olduğuna göre bu bağlamda Kelainai'den kuzeydoğu istikametine giden yolları ele almak gerekir. Bunları daha önce Genç Kyros'un seferi sırasında ifade etsek de, bu yollardan iki tanesi İskender'in güzergâhı konusunda oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan ilki; Kelainai-Metropolis (Tatarlı)-Karamık Bataklığı-Eber Gölü-Polybotos (Bolvadin)-Amorion (Emirdağ)-Gordion'dur. Bu yola Metropolis ve Karamık Bataklığı arasında Synnada (Şuhut)-Akroenos (Afyonkarahisar) üzerinden Polybotos'a giden alternatif bir yol daha bağlanır. Nitekim Strabon ve Titus Livius, Dinar ve Metropolis üzerinden doğuya giden bu yolu eserlerinde tarif etmektedir.⁴²³ İkincisi yol ise Kelainai-Dombay Ovası-Akroenos-Polybotos-Amorion-Gordion'a giden yoldur. İskender'in Gordion'a giderken kullandığı yol muhtemelen bu iki yoldan birisidir.

MÖ 333 yılının bahar aylarına gelindiğinde daha önce Makedonya'ya ve Sardis'e gönderilen birlikler Gordion'da İskender'e katıldılar. Gordion, Phrygia'nın başşehri ve efsanevi Kral Midas'ın mezarının bulunduğu yer idi. Arrianos'un verdiği malumata göre, burada Kral Midas'ın bir arabası vardı ve arabanın bağlı olduğu kayışın düğümünü çözmeyi başaran kişide Anadolu'nun hâkimi olacaktı.⁴²⁴ İskender, anlaşılan Anadolu'da Perslere karşı sağladığı başarıya bir kutsallık addetmek istediği için bir müddet bu düğüm ile meşgul oldu. Lakin düğümü çözemeyen İskender, kılıcıyla düğümü keserek düğüm

⁴²⁰ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.

⁴²¹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.1., İngilizce çev. Digby, s. 143-145.

⁴²² Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.1., İngilizce çev. Digby, s. 143-145.

⁴²³ Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364-368.

⁴²⁴ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.3.1.-8., Türkçe çev., s. 56, 57.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 18.1., Türkçe çev., s. 25.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.1., İngilizce çev. Digby, s. 145.

çözme hadisesine kendince bir çözüm buldu.⁴²⁵ Daha sonrada Galatia⁴²⁶ bölgesine yönelerek Ancyra (Ankara)'ya geldi. Ancyra'da iken Paphlagonia bölgesinin elçileri gelerek ona biat ettiklerini bildirdiler. Daha sonra Halys (Kızılırmak) Nehrini geçip Kappadokia'ya doğru harekete geçti. Kappadokia bölgesinde pek çok yeri ele geçirdikten sonra Kilikia Geçitlerini geçmek üzere güneye doğru yöneldi. Arrianos'un aktardığına göre, Kilikia Geçitlerine gelen İskender'in daha önce Kyros ve Ksenophon'un kalmış oldukları konak yerine geldiği bilgisini verir.⁴²⁷ Burası herhalde Dana (Kemerhisar) şehri ya da geçidi geçmeden bir gün önce konakladıkları dağdaki ova olsa gerek.⁴²⁸ Geçidin Perslerin Kilikia satrapı tarafından tutulduğu biliniyordu. Ancak satrapın amacı geçitleri canla başla savunmak değil, İskender'i olabildiğince oyalayıp Kilikia bölgesini yağmalayarak Pers kralı III. Darius (MÖ 380-30)'un bölgeye yönelen ordusuna katılmaktı.⁴²⁹ Ancak İskender, satraptan önce davranmış ve bir gece baskısıyla geçitleri tutan Pers askerlerini korkutup kaçırmıştır. Ertesi günde geçitlerinden geçerek Tarsus'a yöneldi ve Pers satrapını bölgeyi yağmalayamadan kaçmak zorunda bıraktı. Burası İskender'in Galatia ve Kappadokia'da takip ettiği güzergâhtaki coğrafyaya bakılırsa burası oldukça mümbit bir coğrafyaydı. Ayrıca Kilikia bölgesi, Toros Dağlarındaki Kilikia Geçidi ve Amanos Dağlarında Suriye Geçitleri (Aslan/Gavurdağı Geçidi, Sariseki/Akarca/Kaledibi Geçidi ve Belen Geçidi) arasında yer alan askeri açıdan önemli bir bölgeydi. İskender bu durumu bildiği için Suriye Geçitlerini kontrol altına alabilmek için komutanlarını buraya yönlendirdi.⁴³⁰

⁴²⁵ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 18.2., Türkçe çev., s. 25, 26.

⁴²⁶ Küçük Asia'da MÖ III. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış olan Galatia bölgesi Phrygia ve Kappadokia toprakları üzerinde kurulmuş olup, günümüzde yaklaşık olarak Ankara ve Kırıkkale illerinin tümünü, Çorum ve Amasya illerinin güney ve Yozgat'ın da kuzey kesimlerini kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 213.

⁴²⁷ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.4.3., Türkçe çev., s. 58.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.4., İngilizce çev. Digby, s. 154.; İskender'in MÖ 333 yılında Ankara'dan sonra Amanos Geçitlerine kadar izlediği rota aslında daha sonra Hristiyan hacıların (Pilgrims Road) izlediği yoldur. Bir Roma dönemi eseri olan Itinerarium Burdigalense'de bahsedilen bu yolun rotası Burdigale'den (günümüz Bordeaux) başlayıp Kudüs'e kadar gitmekteydi. Yolun Anadolu kısmı ise Chalcedon'dan (Kadıköy) başlayarak Nicomedia (İzmit), Ancyra (Ankara) ve Tarsus üzerinden Antiochia'ya (Antakya) kadar uzanmaktaydı. Bu yol hakkında daha fazla bilgi için bkz. David H. French, *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 4 The Roads, Fasc. 4.1 Notes On The Itineraria, BİAA Yay., Electronic Monograph 10, Ankara, 2016, s. 15-22.; Nilgün Elam, "Bizans Anadolu'sunun Ticarî, Dinî (Hac) ve Askerî Yol Ağı", *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-17 Nisan 2011)*, c. I, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yay., Uşak, 2011, s. 547-556.; Adnan Eşikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, Sy. 33, s. 18-20.

⁴²⁸ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.20,21., Türkçe çev., s. 39.

⁴²⁹ Droysen, *a.g.e.*, s. 235.

⁴³⁰ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.5.1., Türkçe çev., s. 59..

İskender daha önce Pamphylia bölgesinden daha fazla doğu yönüne yani Taşeli Platosuna doğru gitmemişti. Zira burası oldukça zorlu bir coğrafya olduğu gibi amacı biran önce askeri toplanma yeri olan Gordion'a gitmekti. Lakin İskender, Tarsus'a geldiğinde buradan batı yönünde olabildiğince ilerleyip şehirleri kontrolü altına almaya niyetliydi. Bu amaçla Tarsus'tan sonra Ankhialos⁴³¹ ve Soloi⁴³² şehirlerine doğru yöneldi ve buraları zapt etti.⁴³³ Daha sonra biraz daha batıya Dağlık Kilikia'ya doğru yönelerek buradaki şehirleri yedi gün içerisinde kendine tabi kıldı.⁴³⁴ Böylece Akdeniz kıyı şeridini hemen hemen kontrolü altına almış oldu.

Daha sonra tekrar doğuya doğru yönelen İskender, ordusunu bir kısmını Pinaros (Payas/Deliçay) Nehri⁴³⁵ yakınındaki Aleion Ovasına⁴³⁶ gönderdi.⁴³⁷ Kendisi de yolda önce Magarsos⁴³⁸ daha sonrada Mallos (Kızıлтаhta)⁴³⁹ şehrini aldı. İskender'in Mallos'da olduğu esnada Pers kralı III. Darius'un ordusuyla Suriye Geçitlerine yakın Sokhoi'da ordugâh kurduğu bilgisini aldı.⁴⁴⁰ Savaş meclisini toplayan İskender, alınan karara göre Perslerin üzerine yürünmesini kararlaştırdı. Buna göre, en kısa sürede dağ geçitleri geçilecek ve Perslerin üzerine gidilip savaşılacaktı. Bu amaç doğrultusunda İskender'in

⁴³¹ Ankhialos'un yeri tam olarak belli olmamakla birlikte Tarsus ve Soloi (Mezitli) arasında olduğu bilinmektedir. Strabon, *Geographika*, 14.5.9., Türkçe çev., s. 258.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Umar, *a.g.e.*, s. 343.; BATlas'ta Anchiale(ia): Yümüktepe. Talbert, *a.g.e.*, s. 1014.

⁴³² Mersin'in Mezitli ilçesi sınırlarında bulunan bir kıyı şehridir. Strabon, *Geographika*, 14.5.8., Türkçe çev., s. 258.; Plinius, Kilikia Soloi'sinin diğer adını Pompeiopolis olarak vermektedir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Umar, *a.g.e.*, s. 672, 742.; BATlas'ta Soloi/Pompeiopolis: Viranşehir. Talbert, *a.g.e.*, s. 1019.

⁴³³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.5.2-5., Türkçe çev., s. 59, 60.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.7., İngilizce çev. Digby, s. 162.

⁴³⁴ Droysen, *a.g.e.*, s. 237.

⁴³⁵ Strabon, *Geographika*, 14.5.19., Türkçe çev., s. 266.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.91., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; BATlas'ta Pinaros?: Deli Çay veya Payas Çayı. Talbert, *a.g.e.*, s. 1033.

⁴³⁶ Çukurova Ovası'nda Ceyhan Nehrinin ağzında Mallos/Antiochia ad Pyramum (Kızıлтаhta) yakınlarındaki ovanın ismidir. Umar, *a.g.e.*, s. 48.; BATlas'ta Aleion Pedion: Adana'nın doğusundaki ova. Talbert, *a.g.e.*, s. 1014.

⁴³⁷ Strabon'da burası için şu bilgiler yer alır: "... Büyük İskender phalanks'ını Soli'den Mallos topraklarından kıyı boyunca Issos'a ve Dareios kuvvetlerine karşı yürüttüğü sırada, Philotas'ın, Büyük İskender'in atlılarını içinden geçirdiği Aleia'luların Ovası yer alır. Argos'luların kralı olması nedeniyle Büyük İskender'in Hesiodos Amphilokhos'a kurbanlar sunduğu söylenir." Strabon, *Geographika*, 14.5.17., Türkçe çev., s. 264.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.91., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.20., İngilizce çev., s. 391.

⁴³⁸ Adana'nın Karataş ilçesi dolaylarındadır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.91., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Strabon, *Geographika*, 16.5.8., Türkçe çev., s. 265.; BATlas'ta Magarsa/Antiochia ad Pyramum: DörtDirek, Karataş yakınları. Talbert, *a.g.e.*, s. 1017.

⁴³⁹ Adana'nın Karataş ilçesi Kızıлтаhta Mahallesi dolaylarındadır. Strabon, *Geographika*, 14.5.16., Türkçe çev., s. 264, 265. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.91., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Umar, *a.g.e.*, s. 538.; BATlas'ta Mallos/Antiochia ad Pyramum: Kızıлтаhta. Talbert, *a.g.e.*, s. 1018.

⁴⁴⁰ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.6.1., Türkçe çev., s. 61.

gececeği geçit az buçuk belliydi. Zira daha önce ordusunun bir kısmını Pinaros Nehri yakınındaki Aleion Ovasına göndermişti. Aleion Ovası civarındaki Amanos Dağlarında iki tane geçit vardı; Belen Geçidi ve Sariseki/Akarca/Kaledibi Geçidi. Belen Geçidi, daha önce Genç Kyros'un seferi sırasında da kullanılmış diğerlerine göre oldukça işlek bir geçit idi. İşte İskender'de bu geçidi kullanarak Sokhoi'de bulunan Perslerin üzerine yürümeyi hedeflemiş olmalıdır. Bu amaçla Mallos'dan sonra kıyı şeridini takip ederek Aleion Ovasındaki askerlerini de yanına alarak Myriandros'a⁴⁴¹ geldi. Niyeti ertesi gün geçidi geçip III. Darius'la meydan savaşına girmekti. III. Darius ise yüz bini aşan ordusuyla Sokhoi'deki mevziisinde kalmak yerine İskender'in üzerine gitmeyi tercih etti ve Aslan/Gavurdağı Geçidi (Amanikai Pylai) üzerinden Amanos Dağlarını geçti.⁴⁴² Bu durum İskender için bir sürpriz olmuştu. Zira Perslerin ordusunun kalabalık olmasından dolayı savaş için geniş bir yeri tercih edeceklerini düşünüyordu. Ancak gelen haberler III. Darius'un İskender'in ordusuna arkadan yaklaşmakta olduğuydu. Görünüşe göre İskender'in durumu biraz sıkıntılıydı. Çünkü düşmanı tarafından bir tarafta Amanos Dağları diğer tarafta Akdeniz arasında sıkışmıştı.⁴⁴³ Ayrıca ona denizden destek olacak donanması olmadığı gibi belki de düşman donanması onları denizden sıkıştırabilirdi. Hatta geçmeye niyetlendikleri Belen Geçidinin aşağılarında Perslerin bir kuvveti bile bulunabilirdi. Bu kadar çetin ahval içerisinde İskender'in tek avantajı kalabalık Pers ordusunun dar alanda rahat edemeyeceğiydi. Ertesi gün iki ordu Pinaros Nehri kenarında karşı karşıya geldi.⁴⁴⁴ Nitekim savaşı, ordusunu coğrafi şartlara ve düşmanın sayısına göre nizam içinde konumlandırıp, cesaretle savaşırın İskender kazandı. III. Darius ise yenilgi üzerine savaş alanından kaçtı. İskender, MÖ 333 yılında kazanılan bu zaferin bir nişanesi olarak da Alexandria (İskenderun)⁴⁴⁵ şehrini kurdu.⁴⁴⁶ İskender'in savaştan sonra Anadolu'dan hareketle Mısır, Mezopotamya, İran ve Hindistan'a kadar geniş bir

⁴⁴¹ Hatay'ın İskenderun ilçesi dolaylarındadır. Umar, *a.g.e.*, s. 593.; BATlas'ta Myriand(r)os: Ada Tepe. Talbert, *a.g.e.*, s. 1033.

⁴⁴² Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.7.1., Türkçe çev., s. 62.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 20.1,2., Türkçe çev., s. 28.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.8., İngilizce çev. Digby, s. 166.

⁴⁴³ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 20.3., Türkçe çev., s. 28)

⁴⁴⁴ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 20.3,4., Türkçe çev., s. 28, 29.; Strabon, Büyük İskender'le Dareios arasındaki mücadeledenin Issos ve Pinaros Irmağı dolaylarında olduğunu ve buradaki koya da Issikos Körfezi denildiğini söyler. Strabon, *Geographika*, 14.5.9., Türkçe çev., s. 258.

⁴⁴⁵ Hatay'ın ilçe merkezidir. Strabon, *Geographika*, 14.5.19., Türkçe çev., s. 266.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.91., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Umar, *a.g.e.*, s. 347.; BATlas'ta Alexandria ad Issum: İskenderun, Esentepe. Talbert, *a.g.e.*, s. 1028.

⁴⁴⁶ Bu savaş ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.8.-11., Türkçe çev., s. 65-71.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 20.1-7., Türkçe çev., s. 28-30.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.8-12., İngilizce çev. Digby, s. 164-181.; Droysen, *a.g.e.*, s. 238-257.

coğrafyaya sefer düzenlemiştir.⁴⁴⁷ Doğu seferine çıktığı MÖ 334 yılından öldüğü MÖ 323 yılına değin geçen kısa sürede çok geniş bir coğrafyaya egemen olmayı başarmış muzaffer bir komutan olarak Babil’de öldü.⁴⁴⁸

2. Roma Devri Yolları

2.1. Roma Konsülü Manlius Vulso’nun Galat Seferi Sırasında Anadolu’da İzlediği Güzergâhı

Büyük İskender’in MÖ 323 yılında vefat etmesiyle birlikte komutanları, onun ardılları (Diadokhos’lar) olarak geniş imparatorluk topraklarını yönetmeye başladı. Lakin bir müddet sonra bu ardıllar kendi aralarında birlikler kurarak birbirleriyle savaşmaya başlamış ve yapılan savaşlar neticesinde de İskender’in üniter devlet politikası tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun yerine, Mısır’da Ptolemaioslar, Önasya’da Seleukoslar ve Makedonya’da Antigonoslar gibi Hellenistik krallıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁹ Anadolu’da ise Seleukoslar’ın egemenliğinin başlamasıyla birlikte Pergamum, Bithynia, Pontus ve Kappadokia gibi daha küçük krallıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁰ Lakin bu krallıklar aradan yüzyıl geçmesine rağmen Roma’nın kendilerine müdahale edeceği MÖ 200’lere kadar kendi aralarında mücadeleyi sürdürmeye devam etmiştir.

Roma’nın Anadolu ile doğrudan siyasi ilişkiler kurması Makedonya savaşları (MÖ 215-168) neticesinde olmuştur.⁴⁵¹ Roma ve Makedonya krallığı arasında yapılan bu savaşlarda Pergamum ve Bithynia krallıkları Roma’nın müttefiki haline gelmişlerdir. Roma ilk önceleri Anadolu’da yaşanan gelişmelere doğrudan müdahale etmemek istememiş ve siyasi münasebetlerle müdahil olmayı tercih etmiştir. Lakin Makedonya krallığı ve merkezi bölgeleri Suriye olan Seleukos krallıklarının birleşerek İtalya’yı işgal edebileceğinden korkmuşlardır.⁴⁵² Roma ilk önce II. Makedonya savaşında (MÖ 200-

⁴⁴⁷ İskender’in Anadolu’dan sonra izlediği güzergâh için bkz. Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.13.-7.28., Türkçe çev., s. 72-313.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 24.-77., Türkçe çev., s. 28.

⁴⁴⁸ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 7.28., Türkçe çev., s. 313.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, 75.4., Türkçe çev., s. 96.; Tekin, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁴⁹ Diodorus, *Bibliothēke Historike*, 18.2.-4., İngilizce çev. Geer, s. 13-19.

⁴⁵⁰ Büyük İskender’den sonra ardıllarının mücadelesi ve yeni kurulan krallıklar için bkz. Diodorus, *Bibliothēke Historike*, 18.3,4., İngilizce çev. s. 15-19.; Curtius Rufus, *Alexandri Magni*, 10.10., İngilizce çev. Digby, s. 203-206.; Tekin, *a.g.e.*, s. 134-143.

⁴⁵¹ Makedonya savaşları için ayrıntılı bilgi için bkz. Demircioğlu, *a.g.e.*, s. 279-313, 373-379.; Tekin, *a.g.e.*, s. 206-208.

⁴⁵² Roma’nın Anadolu politikası için bkz. Kaya, “III. Makedonya Savaşına Kadar Roma’nın Anadolu Politikası”, s. 211-232.; Magie, *Anadolu’da Romalılar I*, s. 36-39.

197) Makedon Kralı V. Philippos'u (MÖ 221-179), daha sonra Lucius ve Publius Scipio kardeşlerin komutasında Magnesia (Manisa) savaşıyla da (MÖ 190) Seleukos Kralı III. Antiokhos'u (MÖ 223-187) yenerek Anadolu'ya siyasi ve askeri olarak müdahalede bulunmuştur.⁴⁵³

İşte bu askeri müdahalelerden biriside, MÖ 189 yılında konsül⁴⁵⁴ seçilen Manlius Vulso'nun İç Anadolu bölgesinde yaşayan ve Anadolu'ya geldikten sonra Gallo-Graeci ismini alan Galatlara (Keltlere) karşı düzenlediği seferdir.⁴⁵⁵ Manlius'un Galatlar üzerine sefer düzenlemek istemesinin birkaç tane sebebi olduğu görülmektedir: İlki, Seleukos Kralı III. Antiokhos'un ordusunun bir kısmının Galatlar'dan oluşması ve Antiokhos'u bunların desteklemesidir. İkincisi MÖ 390 yılında İtalya'da Galatların Romalıları yenmesinin bilinçaltılarında oluşturdukları nefret duygusudur.⁴⁵⁶ Üçüncü ise Galatların eskiden beri Batı Anadolu'ya sürekli akınlar yaparak baş belası olmaları ve hala tehdit durumunda bulunmalarıdır.⁴⁵⁷

Galat seferi üzerine bize ayrıntılı bilgiler sunan antikçağ kaynaklarımız Titus Livius (MÖ 59-MS 17) ve Polybius (MÖ yak. 200-118 sonrası)'dur. Livius'un aktardığına göre, Manlius Vulso konsül seçildikten sonra bahar ayında Ephesus (Selçuk)'a gelerek, Lucius Scipio'dan Anadolu'daki birliklerin komutasını üzerine alır.⁴⁵⁸ Manlius ilk iş olarak Anadolu'nun yollarını ve geçecekleri bölgelerin insanlarını iyi bilen bir rehber arayışına girişmiştir. Bu konuda yardım isteyebileceği Roma'nın müttefiki Pergamum (Bergama) Kralı II. Eumenes (MÖ 197-159)'den daha iyi bir kişi olamazdı. Ancak onun Roma'da olması nedeniyle kardeşi II. Attalos (MÖ 159-138), Manlius'a

⁴⁵³ Polybius, *Historiai*, 21.16,17., İngilizce çev., Vol. II, s. 272, 273.; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, 4.4., Türkçe çev., s. 101.; Tekin, *a.g.e.*, s. 206-208.; MÖ 188 yılında Apamea (Dinar) barış anlaşmasıyla Anadolu her ne kadar Roma'nın nüfuzu altına girse de, Anadolu'nun doğrudan Roma yönetimi altına girmesi MÖ 129 yılında Asia Eyaleti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, c. 24, Sy. 38, s. 11-30.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 39-41.

⁴⁵⁴ Konsüller seçimle başa gelen esas olarak iki kişiden oluşan Romanın üst düzey yönetici memurlarıdır. Senato ile fikir alışverişinde bulunmak kaydıyla aynı zamanda senatonun başkanlığını da yürütürlerdi. Konsüllerin asıl görevi orduya komutanlık etmek, kamu düzenini sağlamak ve genel idari işleri yerine getirmektir. Tekin, *a.g.e.*, s. 200.

⁴⁵⁵ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.17., Türkçe çev., s. 367. Ramsay, Manlius Vulso'nun Galatlar üzerine çıktığı seferin, Efes-Dinar arasındaki güzergâhını makalesinde değerlendirmiş olup, onun görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", s. 272-275.

⁴⁵⁶ Livius, Galatlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.12, 16, 17., Türkçe çev., s. 361, 365-368.

⁴⁵⁷ David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 7-9.

⁴⁵⁸ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.12,17., Türkçe çev., s. 361.

yardım etme sözü vermiştir. Manlius'un Anadolu'daki hedefi İç Anadolu bölgesinde yaşayan Galatlar olduğuna ve ordunun Ephesus'tan hareket edeceğine göre, en kısa ve arızasız ana yol: Colossae (Honaz)-Kelainai (Dinar) üzerinden Gordion (Yassihüyük) ve Ancyra (Ankara) dolaylarına giden yollar olmalıydı. Lakin şimdi göreceğimiz gibi Manlius sebebini tam olarak bilmediğimiz bir sebepten ötürü Gordion ve Ancyra'ya giden yolu bir hayli uzatarak seferini icra etmiştir. Ayrıca bu sefer Roma ordusunun Anadolu içlerine gerçekleştirdiği ve yolları öğrendikleri ilk askeri harekât olması bakımından önemlidir. Zira Romalılar henüz Anadolu'ya hâkim olmadıkları için yollara mil taşları yerleştirme işini gerçekleştirmemişlerdi.

Ephesus'tan hareket eden Manlius ilk önce Magnesia'ya gelmiş ve II. Attalos bin beş yüz kişilik bir birlik ile kendisine burada katılmıştır. Livius, Manlius'un Ephesus'tan sonra ilk karargâh kurduğu yerin Maiandros (Menderes) Nehri kenarı olduğunu söyler.⁴⁵⁹ O halde bu Magnesia, Magnesia ad Sipylum⁴⁶⁰ olarak bilinen günümüz Manisa ili değil; Magnesia ad Maeandrum ismiyle bilinen Aydın'ın Germencik ilçesi dolaylarındaki antik şehirdir.⁴⁶¹ Manlius burada ordusunu nehrin karşısına geçirmek için bir yol aramış lakin nehrin derinliği buna imkân vermemiştir. Maiandros Nehri ancak gemilerin bir araya getirilip köprü yapılmasıyla geçilmiş ve Hiera Kome'ye (Yeşilbağcılar)⁴⁶² yakınlarına gelinmiştir. Daha sonra Harpasos (Akçay) Irmağı⁴⁶³ dolaylarındayken Alabanda (Doğanyurt)⁴⁶⁴ elçi heyeti Manlius'un ziyaretine gelmiş ve kısa süre önce kendilerine başkaldıran bir kalenin zaptı konusunda yardım istemiştir. Bu isteği geri çevirmeyen konsül kaleyi güç kullanarak ele geçirip, asıl sahipleri olan Alabanda'lılara geri vermiştir. Buradan hareketle “yoldan hiç ayrılmadan ilerleyip” Maiandros Nehri üzerinde kurulmuş

⁴⁵⁹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.12., Türkçe çev., s. 361, 362.

⁴⁶⁰ Günümüzde Manisa ilimizin olduğu yerde Manisa (Sipylum) Dağı kenarında kurulan bulunan antik çağ kentidir. Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Lidia.; Umar, *a.g.e.*, s. 534.; BAtlas'ta Magnesia ad Sipylum: Manisa. Talbert, *a.g.e.*, s. 849.

⁴⁶¹ Plinius, Maiandros üzerindeki Magnesia'nın Ephesus'a 15 mil, Tralles'e ise 3 mil uzaklıkta olduğunu söyler. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.114., İngilizce çev., Vol. II, s. 307.

⁴⁶² Muğla'nın Yatağan ilçesi Yeşilbağcılar Mahallesi yakınlarında bulunan eskiçağın kutsal kabul edilen merkezlerinden birisidir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.12., Türkçe çev., s. 362.; Umar, *a.g.e.*, s. 317.; BAtlas'ta Hierakome: Turgut'un kuzeyinde. Talbert, *a.g.e.*, s. 941.

⁴⁶³ Umar, *a.g.e.*, s. 110.; BAtlas'ta Harpasos Çayı: Akçay. Talbert, *a.g.e.*, s. 941.

⁴⁶⁴ Aydın'ın Çine ilçesi Doğanyurt Mahallesi yakınlarındadır. Strabon, *Geographika*, 14.2.26., Türkçe çev., s. 235.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Caria.; Umar, *a.g.e.*, s. 43.; BAtlas'ta Alabanda/Antiocheia Chrysaoron: Araphisar. Talbert, *a.g.e.*, s. 938.

Antiochia (Kuyucak)⁴⁶⁵ yakınlarına gelerek burada ordugâh kurmuştur.⁴⁶⁶ Livius'un yoldan hiç ayrılmadan ilerleyip ifadesiyle söylemek istediği Maiandros Nehrini doğuya doğru paralel bir şekilde takip etmek yani Büyük Menderes Ovası boyunca devam etmek manasında olduğu açıktır.

Manlius'un Antiochia'da olduğu esnada, Romalı komutan Scipio ile III. Antiokhos arasında Magnesia Savaşından sonra yapılan mütareke gereğince, orduya iâşe sağlamak üzere III. Antiokhos'un oğlu IV. Seleukos (MÖ 187-175) ordugâha gelmiştir. Lakin IV. Seleukos, Seleukos ile Pergamum krallıkları arasında eskiden beri olan husumet ve yapılan anlaşmada yalnız Romalı askerlerin ihtiyaçlarına destek olunacağını belirten madde nedeniyle II. Attalos'un adamlarına hububat desteğinde bulunmak istememiştir. Kısa süreli yaşanan bu krize konsül Manlius ele atmış ve iâşe sorununu sulh yoluyla çözüme kavuşturmuştur. Manlius'un komutasındaki ordu gerekli iâşe desteğinin sağlanmasının ardından Antiochia'dan hareketle Gordiutichi⁴⁶⁷ ismi verilen yere doğru ilerledi. Livius'un kaydına göre ordu buradan hareketle üç günlük yürüyüş neticesinde Tabae (Kale)⁴⁶⁸ dolaylarına gelmiştir. Burada Tabae'luların beklenmedik ve kuvvetli bir saldırısına maruz kalan ordu, ilk önce sıkıntı içerisine düşse de sayılarının çokluğu nedeniyle düşmanlarını püskürtmeyi başarmıştır. Yenilgi üzerine Tabae'lular konsülden bağışlanma isteyip ve teslimiyetlerini bildirdiler. Manlius'da onların yirmi beş talent⁴⁶⁹ gümüş ve 10 bin medimnium⁴⁷⁰ buğday vermeleri karşılığında isteklerini yerine

⁴⁶⁵ Aydın'ın Kuyucak ilçesi Başaran ve Azizabat mahalleri dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Strabon, Antiochia'nın Phrygia sınırına yakın bir yerde, Maiandros'un üzerinde kurulmuş orta büyüklükte bir kent olduğundan söz eder. Ayrıca burada Maiandros ırmağının üzerinde bir köprü'nün de varlığından bahseder. Plinius ise Maiandros Antiochia'sının Symmaethos ve Cranaos adlı iki şehrin üzerine kurulduğunu kaydeder. Strabon, *Geographika*, 13.4.15., Türkçe çev., s. 178.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.108., İngilizce çev., Vol. II, s. 301, 303.; Hierocles, *Synecdemus*, 688.9., Yay. Haz. Burckhardt, s. 29.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 213.; Umar, *a.g.e.*, s. 78.; BATlas'ta Antiochia ad Maeandrum: Aliğaçaiftliği. Talbert, *a.g.e.*, s. 938.

⁴⁶⁶ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362.

⁴⁶⁷ Aydın'ın Karacasu ilçesi Geyre Mahallesi yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. BATlas'ta Gordiouteichos: Aphrodisias yakınlarında. Talbert, *a.g.e.*, s. 1007.

⁴⁶⁸ Livius, Tabae'nin bulunduğu bölgeyi karıştırarak onu Pisidia topraklarının Pamphylia denizine bakan kesiminde olduğu bilgisini vermektedir. Aslında Tabae, Caria bölgesinde olup günümüzde Denizli'nin Kale ilçesi yakınlarında bulunan bir antik şehirdir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362.; Umar, *a.g.e.*, s. 761.; BATlas'ta Tabai: Davas Kale. Talbert, *a.g.e.*, s. 1005.

⁴⁶⁹ Talent ya da talanton Hellenler de çeşitli zamanlarda ve çeşitli yerlerde değişkenlik gösteren ağırlık ve para birimidir. Genelde 26,196 kg'dır. Roma İmparatorluk çağında geçerli olan Attik talentumu ise 20,40 kg'dı. David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 5.

⁴⁷⁰ Bir Hellen buğday ölçüsü birimi olup 6 Roma Modium'u 1.5 kile (1 modium=1/4 kile) kapasitesindedir. Mehmet Ali Kaya, "Titus Livius (XXXVIII. Kitap) Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1995, c.10, Sy. 1, s. 364.

getirdi.⁴⁷¹ Bu noktada Manlius'un Antiochia'dan sonra neden Büyük Menderes Ovasını ve devamında Lykos (Çürüksu) Vadisine yönelmediğini anlayabilmek oldukça güçtür. Zira Antiochia'dan sonra bu yol Denizli'nin Sarayköy ilçesi yakınlarında Sardis'ten gelen ana yol ile birleşip Colossae-Kelainai yönüne gitmektedir. Hedef Gordion ve Ancyra olduğuna göre burası en kestirme ve tabii yoldur. Fakat Manlius'un ordusu Antiochia'dan sonra güneye yönelerek Dandalaz Çayı'nın oluşturduğu vadiden ilermiş ve Tavas Ovasına gelmiştir. Manlius'un neden böyle bir rotayı takip ettiği konusunda antikçağ kaynaklarımız Titus Livius ve Polybius bu konuda herhangi bir malumat vermez. Ancak genel olarak Manlius'un hareketlerine bakarsak, seferi olabildiğince uzatıp geçtiği şehirlerden haraç almak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Livius, Manlius'un komutasındaki Roma ordusunun Tabae'den üç gün sonra Casus Irmağı⁴⁷² yakınlarına geldiğini ve bundan sonra Eriza⁴⁷³ kentinin alındığı bilgisini bizlere aktarır.⁴⁷⁴ Daha sonrada ordunun İndus (Dalaman) Irmağını⁴⁷⁵ kuş bakışı gören bir yerde kurulan Thabusion Kalesi⁴⁷⁶ yakınına geldiğinden bahseder. Anlaşıldığı kadarıyla Manlius, Tavas Ovasından Kızıllhisar (Serinhisar) dağlarını aşip Acıpayam (Karaağaç) Ovasına inmiş ve güneye Dedesil Ovasına yöneldiğinde ise yolu üzerindeki dağların birisinde bu kaleyi görmüş olmalıdır. Acıpayam (Karaağaç) Ovasından güneye

⁴⁷¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 363.

⁴⁷² Tam olarak günümüzdeki ismi bilinmemekle birlikte Dalaman (İndus) Çayı'nın bir kolu olan Karacık Çayı (Kazanesh) olduğu tahmin edilmektedir. W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", s. 272-273.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 250-252, 257-260.; Umar, *a.g.e.*, s. 412.

⁴⁷³ Denizli'nin Acıpayam ilçesi Karahüyük Mahallesi yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", s. 365.; Umar, *a.g.e.*, s. 250.; BATlas'ta Eriza: Karayük Ovasında. Talbert, *a.g.e.*, s. 1007.

⁴⁷⁴ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.14., Türkçe çev., s. 363.

⁴⁷⁵ İndus, günümüzde Dalaman Irmağı olup Fethiye Körfezinin batısında Akdeniz'e dökülmektedir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.14., Türkçe çev., s. 341.; Umar, *a.g.e.*, s. 250.; BATlas'ta Indus Irmağı: Dalaman Çay. Talbert, *a.g.e.*, s. 1000.; İbn Saîd ise Makri (Fethiye) Körfezine büyük, derin bir nehrin döküldüğünden ve bu nehre Emeviler zamanında Anadolu'ya çok gaza yapan Battal Gazi'nin adına nispeten Battal Nehri denildiğinden söz etmektedir. Ayrıca bu nehrin Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında sınır olduğunu ve bir barış zamanlarında nehrin üzerine köprü kurulduğundan bahsetmektedir. Ancak İbn Saîd ve Ebu'l-Fidâ'nın burada kast ettiği ırmak -Fethiye Körfezine dökülmesi bilgisinden hareketle- her ne kadar Dalaman Irmağı gibi görünse de aslında burada kast edilen akarsu Büyük Menderes Nehri olduğu bellidir. Zira tarihsel süreç içerisinde Büyük Menderes Nehri, Dalaman Irmağına nazaran hep ön planda olmuştur. Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 302.; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Beyrut, 1970, s. 185.

⁴⁷⁶ Yeri tespit edilememiş olmakla birlikte Acıpayam ovasında olduğu tahmin edilmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 250.; BATlas'ta Thabusion: Indus Vadisi. Talbert, *a.g.e.*, s. 1008.

yönelen ordunun yolu üzerindeki ilk ve en önemli şehir Cibyra (Göhlhisar)⁴⁷⁷ idi.⁴⁷⁸ Lakin Manlius, Cibyra bu kadar çok yaklaşmasına rağmen buranın tiranı⁴⁷⁹ olan Moagetes'den⁴⁸⁰ herhangi bir elçi gelmemiştir. Tiran'ın niyetinin ne olduğunu öğrenmek isteyen Manlius, Gaius Helvius'un komutasında dört bin beş yüz kişilik bir birlikle onu Cibyra'ya gönderdi. Ancak Helvius daha Cibyra sınırını geçmemiştir ki tiran Moagetes'in elçileri görüldü. Elçiler Helvius'a topraklarına zarar vermeden geçmeleri karşılığında on beş talent verdi. O da barış içerisinde topraklarından geçileceğini lakin asıl bu meseleyi konsül ile görüşmeleri gerektiğini söyleyerek onları Manlius'a gönderdi. Nitekim Moagetes ile yapılan uzun görüşmeler neticesinde Romalılar tarafından pek sevilmeyen bu tiranın yüz talent ve 10 bin medimnium buğday ödemesi kararlaştırıldı.⁴⁸¹ Altı gün süren tüm bu ödeme işlerinin ardından Manlius'un ordusu, Sinda⁴⁸² halkının topraklarının içinden geçip Caulares (Çavdır) Irmağı'nı⁴⁸³ geçtikten sonra burada ordugâh kurmuştur. Burada bir gün konaklayan ordu ertesi gün Caralitis (Söğüt) Bataklığı'na⁴⁸⁴ doğru hareket

⁴⁷⁷ Burdur'un Göhlhisar ilçesine yakın yüksek bir konumda olup eskiçağın bölgedeki en önemli şehridir. Aynı zamanda Horzum Harabeleri ismiyle de bilinmektedir. Bölgeden geçene önemli yollar üzerinde bulunması onu stratejik bir nokta yapmıştır. Strabon, *Geographika*, 13.4.17., Türkçe çev., s. 179, 180.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5. 21., İngilizce çev., s. 403, 405.; Hierocles, *Synecdemus*, 690.1., Yay. Haz. Burckhardt, s. 30.; Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", s. 366.

⁴⁷⁸ İbn Battûta, 1333 yılındaki bölgeye düzenlediği seyahati sırasında Roma ordusunun tam tersi istikamette Göhlhisar-Acıpayam-Denizli-Tavas yolunu kullanmıştır. Bkz. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nüzzar fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, Türkçe çev. Aykut, s. 407-411.

⁴⁷⁹ Tiran, Hellen tarihinde MÖ VII. yüzyılda ilk kez görülen ve alt tabakaların güven ve sevgisine dayanarak bir hükümet darbesi sonunda iktidara çıkarak tek başına saltanat süren zorba kişidir. Temel niteliği yasalara uygun olmayan bir şekilde hükümetin başına gelmiş olmasıdır. David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 35.

⁴⁸⁰ Livius ve Polybius'da Moagetes'in Cibyra ile birlikte Sylleum ve yerlilerin Limne (Göhlhisar Gölü) dedikleri yerlerinde sahibi olduğu bilgisi verilmektedir. Strabon'da ise Cibyra şehrinin son tiranı olarak isminden bahsedilmektedir. Ayrıca o, Cibyra'nın daima tiranlar tarafından idare edildiğini, fakat yine de bu tiranların insafı bir yönetim uyguladığından söz eder. Ancak Cibyra'daki tiranlık yönetimi MÖ 84'de Romalı komutan Lucius Licinius Murena tarafından yıkılmıştır. Murena daha sonrada Cibyra'nın başını çektiği Tetrapolis konfederasyonuna son vererek Balbura ve Bubon'u Lykia topraklarına katmıştır. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.14., Türkçe çev., s. 363.; Polybius, *Historiai*, 21.34., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Strabon, *Geographika*, 13.4.17., Türkçe çev., s. 179, 180.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 157.

⁴⁸¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 363, 364.; Polybius, *Historiai*, 21.34., İngilizce çev., Vol. II, s. 290, 291.

⁴⁸² Göhlhisar Gölü çevresinde olduğu bilinmektedir. BATlas'ta Sinda: Göhlhisar. Talbert, *a.g.e.*, s. 1004.

⁴⁸³ BATlas'ta Caularis Irmağı: Çavdır Çay. Talbert, *a.g.e.*, s. 998.

⁴⁸⁴ Livius'da Caralitis ismiyle geçen bataklıkların ismi gerçekte Kabalitis olup günümüzde Burdur'un Çavdır ilçesi ve Antalya'nın Korkuteli ilçesi sınırları dâhilindedir. Eskiden Söğüt veya Manay isimleriyle anılan bu göl tarım arazileri açmak adına kurutulmuştur. Umar, *a.g.e.*, s. 383.; BATlas'ta Kabalitis Gölü: Söğüt Gölü. Talbert, *a.g.e.*, s. 1000.

etmiş ve burada bulunan Madamprus⁴⁸⁵ ve Lagum⁴⁸⁶ şehirlerine ele geçirmiştir. Daha sonra da buradan Lysis (Erençay/Bozçay) Irmağı'nın⁴⁸⁷ kaynaklarına ve ertesi günde Cobulatus Irmağı⁴⁸⁸ dolaylarına gelmişlerdir.⁴⁸⁹ Livius'un bu anlatımlarını değerlendirecek olursak, Manlius Cibyra'dan sonra güney istikametinde yoluna devam ederek Çomaklıbel Geçidi üzerinden Söğüt (Manay) Bataklığı ve Alifahrettin (Kırkpınar/Bozbucak) Yaylası civarında bulunan şehirleri ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Manlius'un Cibyra'dan sonra doğuya doğru gitmek yerine neden bu kadar güneye yöneldiği bilinmemekle birlikte, belki de yolu olabildiğince uzatıp sefer bahanesiyle haraç toplamak istemiş olması olabilir.

Titus Livius ve Polybius bizlere aktardıklarına göre, Manlius'un Cobulatus Irmağı civarında, kendilerine oldukça yakın olduğuna duyan İsonde (Korkuteli)⁴⁹⁰ halkı Termessos'lular tarafından kuşatma altında olduklarını ve yardım istediklerini belirten elçilerini gönderdiler.⁴⁹¹ Bu olay Manlius için Pamphylia bölgesinde şehirlere müdahale etmesi için bir fırsat olmuştur. Manlius bu amaçla önce yardımını isteyen İsonde'lileri Termessos'luların kuşatmasından kurtarmış, ardından Termessos başta olmak üzere Aspendos gibi diğer Pamphylia şehirlerini de haraç yoluyla itaat altına almıştır.⁴⁹² Lakin Manlius'un Pamphylia kıyı şeridindeki şehirlere hiç inmeyip Yenice/Güllük Boğazından geri döndüğü antikçağ yazarlarımızın anlatımlarından açıkça belli olmaktadır.

⁴⁸⁵ Antalya'nın Korkuteli ilçesi Osmankalfalar Mahallesi'dir. BAtlas'ta Madamprus: Osmankalfalar. Talbert, *a.g.e.*, s. 1002.

⁴⁸⁶ Antalya'nın Korkuteli ilçesi Kırkpınar Mahallesi yakınlarındadır. W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Vol. 4, No. 1, s. 16, 17.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 470.; BAtlas'ta Lagbe: Alifahrettin Yaylası. Talbert, *a.g.e.*, s. 1001.

⁴⁸⁷ Eren Çay veya Bozçay isimleriyle bilinen ve Burdur Gölüne dökülen akarsudur. Umar, *a.g.e.*, s. 528.; BAtlas'ta Lysis Irmağı: Eren Çay, Boz Çay. Talbert, *a.g.e.*, s. 1002.

⁴⁸⁸ İstanos/Korkuteli Çayının üst bölgelerine tekabül etmesi kuvvetle muhtemeldir. Livius'da Cobulatus ismiyle geçerken, Polybius'da ise Colobatus şeklinde verilmektedir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.; Polybius, *Historiai*, 21.35., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Umar, *a.g.e.*, s. 450.; BAtlas'ta Kolobatos Irmağı: İstanos Çay. Talbert, *a.g.e.*, s. 1001.

⁴⁸⁹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.

⁴⁹⁰ Antalya'nın Korkuteli ilçe merkezi yakınlarındadır.; Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)", s. 15.; Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", s. 366.; Umar, *a.g.e.*, s. 347.; BAtlas'ta Isinda: Alaettin Mahallesi, Korkuteli. Talbert, *a.g.e.*, s. 1000.

⁴⁹¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.; Polybius, *Historiai*, 21.35., İngilizce çev., Vol. II, s. 290, 291.

⁴⁹² Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.; Polybius, *Historiai*, 21.35., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.

Manlius'un İsiende-Termessos dolaylarından sonra izlediği güzergâh biraz muallaktır. Livius, onun Pamphylia'dan geri dönerek ilk gün Tauros (İstanos Çayı) Irmağı⁴⁹³ dolaylarında, ikinci günde yerlilerin Xylines Come dedikleri yerde ordugâh kurduğundan söz eder. Daha sonrada buradan sürekli bir yürüyüş halinde önce Cormasa⁴⁹⁴ şehrine geldiğini ve sonrada buradan Cormasa'ya en yakın şehir olan Darsa'ya⁴⁹⁵ yöneldiğinden bahseder. ⁴⁹⁶ Polybius ise Manlius'un Cormasa'ya kadar izlediği güzergâh hakkında bir malumat vermemekle birlikte sadece Cormasa'nın itaat etmesi hakkında bilgi verir.⁴⁹⁷ Coğrafi olarak ise İsiende-Termessos dolaylarından Cormasa'ya giden üç alternatif yolun olduğu görülmektedir: İlki, geldiği yolu takip ederek yani Söğüt Bataklığı üzerinden Gölhisar-Çavdır ve Tefenni Ovasına çıkan yol kullanılmış olabilir. İkinci olarak da Tauros Irmağını takip ederek Ged Deresi (Salamur Boğazı) dolaylarından yani günümüz Korkuteli-Tefenni yolunu kullanarak Tefenni Ovasına gelmiş olabilir. Zira bu yol birinci yola göre kısa, ancak vadi içerisinden geçmesi bakımında biraz arızalı bir yoldur. Fakat Livius'un, Tauros Irmağı yakınlarında kamp kurulmasından bahsetmesi nedeniyle bu ikinci seçeneği biraz daha ön planda tutabiliriz. Üçüncüsü ise, Korkuteli Ovası üzerinden Comama'ya ve oradan da Kemer Dağlarına tırmanarak Cormasa'ya gelmekteydi. Lakin bu yolun Korkuteli Ovası üzerinden Comama'ya kadarki kısmı oldukça rahat olmasına rağmen Kemer Dağlarını aştığı bölge oldukça zorlu bir coğrafyadır.⁴⁹⁸

Livius, Manlius'un ordusunun Cormasa ve Darsa'dan sonra bataklıklar boyunca, Sagalassos (Ağlasun)'luların topraklarının sınırına doğru ilerlediğini ve burada Lysinoe

⁴⁹³ Günümüzde Akkırca Çay'dır. Bu akarsu üzerine Korkuteli Barajı yapılmadan önce eskiden Kestel Gölüne dökülmekteydi. Umar, *a.g.e.*, s. 350.; BATlas'ta Tauros Irmağı: İstanos Çay. Talbert, *a.g.e.*, s. 1005.

⁴⁹⁴ Polybius'da "Cyrmasa" şeklinde geçmektedir. Günümüzde Burdur'un Çallica ve Boğaziçi köyleri dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Polybius, *Historiai*, 21.36., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.; G. E. Bean, "Notes and Inscriptions from Pisidia. Part 1", *Anatolian Studies, British Institute at Ankara*, 1959, Vol. 9, s. 113-117.; Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", s. 264, 265.

⁴⁹⁵ Mehmet Özsait, Darsa'nın ismine sadece Titus Livius'da rastlandığını başka antik yazarlarda veya epigrafik buluntularda rastlanmadığını ifade etmektedir. Darsa'nın yeri konusunda da Burdur'un Kozluca köyündeki Kozluca Höyük yakınlarında Kınalıtaş mevkiinde olabileceğini dile getirmektedir. Mehmet Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, s. 61.; Mehmet Özsait, "İsparta ve Burdur 2010 Yılı Yüzev Araştırmaları", *ANMED*, 2011-9, s. 172.

⁴⁹⁶ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.

⁴⁹⁷ Polybius, *Historiai*, 21.36., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.

⁴⁹⁸ Manlius'un İsiende-Termessos dolaylarından Cormasa'ya kadar izlediği güzergâh hakkında yapılan tartışmalar için bkz. Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", s. 128-131.; Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", s. 272-275.; Bean, "Notes and Inscriptions from Pisidia. Part 1", s. 113-117.; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 56-61.

(Karakent)⁴⁹⁹ şehrinin teslimiyetini bildiren elçiler geldiğinden söz eder.⁵⁰⁰ Manlius'un Darsa'dan hareket ettikten sonra karşılaştığı bataklıklar büyük bir ihtimalle Burdur Gölüne dökülen Eren ya da Boz Çay olarak bilinen akarsuyun üzerinde yer alan bataklıklardır. Bu bataklıklardan ilki, İsin Ovasındaki Pınarbaşı Gölü dolaylarındaki bataklıklar, ikincisi Burdur Gölü kenarında yer alan Yazı Ovasındaki bataklıklardır. Burada dikkat edilmesi gereken Lysinoe elçilerinin gelip teslimiyetlerini bildirmesi hadisesidir. Zira Lysinoe ile Yazı Ovasındaki bataklıklar arasındaki mesafe kuş uçuşu on kilometredir. Yani Lysinoe'ye en yakın bataklıklar Burdur Gölü kenarında yer almaktadır. O halde Livius ve Polybius'un anlatımlarında geçen bataklıklar bunlar olmalıdır.⁵⁰¹

Manlius, bu bataklıklardan geçtikten sonra Sagalassos topraklarına girmiş lakin şehirden herhangi bir elçi heyetinin gelmediğini görünce ordusuna bölgeyi yağmalatmıştır. Livius, “*burada oturan Pisidia'lular, bu bölgenin en üstün savaşçılarıydılar. Bu durumun yanı sıra toprağın verimliliği, insanların çokluğu, birkaç kent arasında yalnız bu kentin tahkimli konumu onlara cesaret verdi.*” ifadeleriyle Sagalassos'luların isteksizliklerinin nedenini açıklamaktadır.⁵⁰² Lakin Sagalassos'lular bu yağma hadisesi üzerine Manlius'a elçilerini göndererek, elli talent, 20 bin medimnium buğday ve yirmi bin medimnium arpa karşılığında barış yapmak istediler.⁵⁰³ Ordunun yağmaladığı topraklar büyük bir ihtimalle günümüz Burdur şehir merkezinin çevresi olmalıdır. Sagalassos'luların isteklerini kabul eden Manlius, buradan hareketle Rhotrine

⁴⁹⁹ Burdur'un Karakent köyü yakınlarında Burdur Gölü kenarındadır. Hierocles, *Synecdemus*, 680.12., Yay. Haz. Burckhardt, s. 25.; Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)”, s. 21.; Umar, *a.g.e.*, s. 528.; BATlas'ta Lysinoe: Üveyik Burnu, Karakent. Talbert, *a.g.e.*, s. 1002.

⁵⁰⁰ Livius'da bataklık diye tekil bir ifade kullanırken, Polybius'da çoğul bir ifadeyle bataklıklar şeklinde geçmektedir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.; Polybius, *Historiai*, 21.36., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 58.

⁵⁰¹ Heinrich Kiepert'e göre bu bataklıklar Burdur Gölü yakınlarındakiler olmayıp Kestel Gölü dolaylarındakilerdir. Ayrıca o Cormasa'yı Kestel Gölünün güneye yerleştirmektedir. Lakin G. E. Bean'in Burdur'un Boğaziçi köyünde bulunduğu yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Cormasa'nın Çallica ve Boğaziçi köyleri dolaylarında olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Kiepert'in Cormasa'ya dair görüşleri geçerliliğini yitirmiştir. Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 58.; Bean, “Notes and Inscriptions from Pisidia. Part 1”, s. 93-94.; Ramsay, “Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)”, s. 128-131.; W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*, Vol. I, Oxford 1895, s. 327, 328.

⁵⁰² Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.

⁵⁰³ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.; Polybius, *Historiai*, 21.36., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.

kaynaklarına (Pınarbaşı/Eldere Gölü)⁵⁰⁴ doğru ilerleyerek Acoridos Come (Eldere)⁵⁰⁵ adıyla bilinen bir köyde ordugâh kurdu.⁵⁰⁶ Ertesi günde III. Antiokhos'un oğlu IV. Seleukos, Apamea (Dinar)'dan⁵⁰⁷ Acoridos Come isimli köye gelerek Manlius'la görüşmüştür. Manlius, hasta adamlarını ve yararı olmayan fazla yüklerini Apamea'ya gönderilmek üzere ona emanet etmiş ve ondan yolları gösterecek kılavuzlar alarak Metropolis (Tatarlı)⁵⁰⁸'e gelerek ordugâhını kurmuştur. Ertesi günde bir Phrygia şehri olan Dyniae (Karaadilli)⁵⁰⁹ hareketmiş, oradan da Synnada (Şuhut)⁵¹⁰'ya gelmiştir. Anlaşılan Manlius, Burdur Gölünün kenarından dolaşarak önce Keçiborlu'ya gelmiş, oradan da Livius'un Rhotrine kaynakları diye andığı Eldere/Çapalı Gölü yakınlarında bulunan Acoridos Come isimli köyde ordugâhını kurmuştur. Bu esnada ise Seleukosların önemli şehirlerinden birisi olan ve buraya oldukça yakın Apamea'dan IV. Seleukos ordugâha gelmiştir.⁵¹¹ Manlius'un amacı Galatia bölgesine gitmek olduğuna için, önce Apamea'dan doğuya istikametine giden Çöl Ovasındaki Metropolis'e ve Çamur

⁵⁰⁴ Sözü edilen su kaynaklarının Afyonkarahisar'un Dinar ilçesi yakınlarındaki Aulutrene/Aulocrene isimleriyle bilinen Pınarbaşı/Eldere Gölü olduğu tahmin edilmektedir. Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", s. 131.; BATlas'ta Rhotrini Fontes: Pınarbaşı. Talbert, *a.g.e.*, s. 1004.

⁵⁰⁵ Afyonkarahisar'un Dinar ilçesi Eldere Köyü dolaylarında olduğu sanılmaktadır. Umar, *a.g.e.*, s. 89, 90.; BATlas'ta Aporidos Come: Eldere. Talbert, *a.g.e.*, s. 997.

⁵⁰⁶ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364, 365.

⁵⁰⁷ Apamea şehri, Afyonkarahisar'ın Dinar ilçe merkezinde bulunmaktaydı. Livius ve Strabon'da yer alan bilgilere göre şehir, Seleukos kralı I. Antiokhos Soter (MÖ 324-261) zamanında Kelainai'den çok uzak olmayan bir yerde tekrar kurulmuş ve halk buraya iskân ettirilmiştir. Şehir tekrar kurulurken I. Antiokhos Soter şehrin ismini değiştirerek annesi Apama'nın ismi vermiştir. Plinius ise şehrin isminin önce Celaenas (Kelainai) sonra Apameam (Apamea) ve daha sonrada Ciboton (Cybotos) olduğunu söyler. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362.; Strabon, *Geographika*, 12.8.15., Türkçe çev., s. 83.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.106., İngilizce çev., Vol. II, s. 301.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.16,20, 21., İngilizce çev., s. 377, 389, 405.; Hierocles, *Synecdemus*, 673.4., Yay. Haz. Burckhardt, s. 22.

⁵⁰⁸ Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesi Tatarlı Beldesidir. Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. III, Yay. Haz. Billerbeck, s. 317.; Umar, *a.g.e.*, s. 568.; BATlas'ta iki tane Metropolis söz konusudur: Metropolis: Tatarlı ve Metropolitanus Campus: Gülovası, eskiden Çölovası. Talbert, *a.g.e.*, s. 962, 963.

⁵⁰⁹ Afyonkarahisar'ın Şuhut ilçesi Karaadilli beldesi olduğu tahmin edilmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 215.; BATlas'ta Diniae: Synnada'nın (Şuhut) güneyinde. Talbert, *a.g.e.*, s. 997.

⁵¹⁰ Dinar'ın Şuhut ilçesi yakınlarındadır. Strabon, Synnada'nın büyük bir kent olmadığını; fakat önünde, çevresi hemen hemen 60 stadion olan zeytin ağaçları ekili bir ova olduğundan bahsederek Şuhut Ovasını tarif etmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.8.14., Türkçe çev., s. 82, 83.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.16,20,21., İngilizce çev., s. 377, 389, 405.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. IV, Yay. Haz. Billerbeck, s. 233.

⁵¹¹ Dinar, tarihsel süreç içerisinde farklı isimler olsa bile yollar üzerinde stratejik bir konumu olması onu hep ön planda tutmuştur. Strabon bu konuda, "*Apameia, Asia'nın büyük bir ticaret merkezidir, burada Asia'ya özel bir anlamda kullanıyorum (Küçükasya kasti ediliyor) ve bu kent Ephesos'tan sonra ikinci gelir; burası hem İtalya'dan hem de Hellas'tan gelen ticaret eşyasının genel ambarıdır.*" ifadeleriyle durumu adeta özetlemektedir. Strabon, *Geographika*, 12.8.15., Türkçe çev., s. 83.; Bir diğer güzel örnekte Dinar'ın, MÖ 188 yılında Anadolu'nun kaderini belirleyen Roma, Pergamun ve Seleukos devletleri arasında yapılan Apamea barışına ev sahibi olmasıdır. David Magie, *Anadolu'da Romalılar IV, M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu*, çev. Nezir Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 43, 44, 145-148.

Ovasındaki Dyniae'ye, daha sonrada Şuhut Ovasındaki Synnada'ya gelmiştir. Bu yol daha sonra Akroenos (Afyonkarahisar) yakınlarında Eskişehir-Kütahya dolaylarından gelip Lykaonia bölgesine inen ana yola bağlanmaktadır. Burada dikkat çekici bir diğer husus ise, Manlius'un IV. Seleukos'dan yollar için kılavuzlar almasıdır. Zira Ephesus'tan sonra Apamea'ya kadar Pergamum Krallığının kılavuzları yolları gösterirken, Apamea'dan sonrası için ise Seleukosların kılavuzları yol gösterici olmuştur. Ayrıca burada Romalıların henüz Anadolu'da mil taşlarını dikmeye başlamadığı ve Anadolu içlerini ilk defa ilerleyecekleri bir sefer nedeniyle yollar konusunda yerli unsurlardan destek aldığını belirtmek gerekir.

Manlius'un komutasındaki Roma ordusu Synnada'ya geldiğinde çevre şehirler bile korkudan boşalmış durumda idi. Ordunun Synnada'dan elde ettikleri ganimetler o kadar çoktu ki, beş millik uzaklıkta olan Beudos (Yarışlı)'a⁵¹² gitmek için bile bütün gün yürümek zorunda kalmışlardır.⁵¹³ Daha sonra ordu buradan hareketle birinci gün Anabura'da⁵¹⁴, ikinci gün Alander'in⁵¹⁵ kaynaklarında, üçüncü gün ise Abbassium'da⁵¹⁶ ordugâh kurmuştur. Manlius, Abbassium'a vardığında ise ordusunu burada uzun bir süre konuşlandırdı, zira burası Galatların bir boyu olan Tolostoboglara ait topraklar idi. Bu bölge Galatlara yakın olması hasebiyle ordusunu toplayarak onları cesaretlendirici sözler söylemiş ve Magnesia savaşında III. Antiokhos'un yanında yer almayan Galat şefi Eposognatus'a elçiler göndermiştir.⁵¹⁷ Manlius'un, Şuhut Ovasındaki Beudos'dan sonra uğradığı Anabura, Alander Irmağı ve Abbassium'un yerleri tam olarak bilinmediği için ordunun güzergâhını kestirebilmek zordur. Lakin mevki olarak bu üç yerin günümüzdeki tahmini konumu Şuhut-Emirdağ-Akşehir üçgeninde olmalıdır. Livius, Abbassium'dan

⁵¹² Titus Livius, burası için yerlilerin Eski yani Vetus) ismiyle de andığı Beudos şeklinde söz etmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 163.; BATlas'ta Beudos (Palaion): Yarışlı, eskiden Bazlar. Talbert, *a.g.e.*, s. 959.

⁵¹³ Manlius'un, Acoridos Come ile Beudos arasında izlediği güzergâhı Ramsay yazdığı makalesinde değerlendirmiş olup, onun görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. W. M. Ramsay, "Metropolitanus Campus", *The Journal of Hellenic Studies*, 1883, Vol. 4, ss. 53-72.

⁵¹⁴ Özsait, biri Phrygia'da birisi de Pisida'da olmak üzere iki tane Anabura olduğundan söz etmektedir. Ancak burada Livius'un bahsettiği yer, Phrygia'da Akşehir'in kuzeybatısında olduğu tahmin edilen Anabura'dır. Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 62, 123.; Sitlington Sterrett, "The Wolfe Expedition to Asia Minor", *Papers of the American School of Classical Studies at Athens*, 1884-1885, Vol III, Boston, 1888, s. 193-203.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 442, 443.

⁵¹⁵ Eber Gölünü dökülen Akarçay veya Sakarya Nehrinin kollarından birisi olabilir. BATlas'ta Alandrus: Yarışlı, Abbasium ve Tyscos arasında. Talbert, *a.g.e.*, s. 966.

⁵¹⁶ Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesi yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 10.; BATlas'ta Abbasium: Palaion Beudos'un kuzeyinde. Talbert, *a.g.e.*, s. 966.

⁵¹⁷ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 368.; Polybius, *Historiai*, 21.37., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.

sonra gelinen yerin ilk gün Alander Irmağı, ikinci günde Tyscon adlı bir köye geldiğini söyler.⁵¹⁸ Livius'un Alander ismini iki defa anması ilginçtir. Büyük bir ihtimalle ordu Alander Irmağı bir süre takip etmiş önce Abbassium'a sonra Tyscon köyüne gelmiştir. Herhalde bu iki yerleşim yeri Alander Irmağı çevresinde kurulmuş olmalıdır. Ordunun güzergâhını tam olarak tespit edemesek bile, buradan geçen yollara bakarak bir tahminde bulunmamız mümkündür. Bu bağlamda en son konumunu bildiğimiz Synnada'dan kuzeydoğu istikametine giden ana yol Emirdağ üzerinden Gordion'a giden yoldu. Zira bu yolun daha önceleri MÖ 481'de Kserkses ve MÖ 333'de Büyük İskender tarafından kullanılan Pers Kral Yolu olma ihtimali yüksektir.⁵¹⁹

Manlius, Tyscon köyüdeyken Oroanda⁵²⁰, elçileri arkadan yetişmiş ve ondan Roma'nın dostluğunu dilemişlerdir.⁵²¹ Manlius'da cevaben iki yüz talent vermelerini gerektiğini emrederek, onlara bu fiyatı iletmelerini için Oroanda'ya geri göndermiştir. Daha sonra ordu buradan hareket ederek Plite'ye⁵²² doğru yönelmiş ve buradan Alyatti'ye⁵²³ gelerek ordugâhını kurmuştur. Burada Galat şefi Eposognatus'a gönderdiği elçiler geri dönmüş ve Galatların bir diğer boyu olan Tectosagları Romalılara karşı savaşmamaya ikna edeceği haberini getirmişlerdir. Konsül Manlius bunu kabul ettikten sonra ordusunu Axylon (Haymana)⁵²⁴ ismi verilen arazi için geçirmeye başladı. Livius verdiği malumata göre coğrafya o kadar kuruydu ki, “burada ağaç yetişmediği gibi, gerçekten ateş yakacak ne bir diken ne de besin vardı. Buranın yerlileri ateş yakmak için ağaç yerine sığır gübresi” kullanmaktaydılar.⁵²⁵ Bu bölgede Cuballum⁵²⁶ isimli bir Galat kalesinde kaldıkları esnada Galatlar ani bir saldırı ile Romalıları şaşırsalar da onlara yenilmişlerdir. Düşmanlarının ülkesinde olduğunu iyice anlayan Manlius, yolu

⁵¹⁸ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.18., Türkçe çev., s. 368.; Manlius'un, Tyscon ve Ancyra arasında izlediği güzergâh ile ilgili Ramsay'in görüşleri için bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 471, 472.

⁵¹⁹ Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 525.; Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.

⁵²⁰ Oroanda'nın tam olarak yeri bilinmemekle birlikte Beyşehir Gölü'nün doğu kıyısında olduğu tahmin edilmektedir. Polybius, *Historiai*, 21.44., İngilizce çev., Vol. II, s. 297.; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 62.; BAtlas'ta Orondeis: Beyşehir Gölünün doğusunda. Talbert, *a.g.e.*, s. 1003.

⁵²¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.18., Türkçe çev., s. 368.; Polybius, *Historiai*, 21.44., İngilizce çev., Vol. II, s. 297.

⁵²² Yeri tespit edilememiştir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 471.

⁵²³ Yeri tespit edilememiştir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 471.

⁵²⁴ Ankara'nın Haymana ilçesi dolaylarıdır. BAtlas'ta Axylon: Haymana bölgesi. Talbert, *a.g.e.*, s. 977.

⁵²⁵ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.18., Türkçe çev., s. 368.

⁵²⁶ Ankara'nın Polatlı ilçesi Çanakçı Mahallesi dolaylarında olduğu sanılmaktadır. BAtlas'ta Cuballum: Galat kalesi, muhtemelen Gordion'un güneydoğusunda, belki de Çanakçı. Talbert, *a.g.e.*, s. 977, 982.

üzerindeki yerler hakkında ön araştırma yaptırdıktan sonra ordusunu dikkatli bir şekilde yürüyüşe geçirdi. Sürekli bir yürüyüş halinde Sangarius (Sakarya)⁵²⁷ Nehri kenarında geldiğinde buradan geçişin olmadığını görünce köprü yaptırmaya karar verdi. Nitekim köprü tamamlanıp nehir geçilince ordu kıyı boyunca ilerlemeye devam etmiştir. Nehir boyunca ilerledikleri esnada Pessinus (Ballıhisar)'dan⁵²⁸ Mater Magna (Cybele) Tapınağının rahipleri ile karşılaştılar ve rahipler ona zafer kazanacağını kehanet ettiler.⁵²⁹ Bu kehanet Manlius'un hoşuna gitmiş ve orada ordugâh kurmuştur. Ertesi gün olduğunda da Gordion'a gelmiştir. Livius, “*şehir gerçekten pek büyük değil, fakat çoğu iç bölgedeki kasabalardan daha büyük ve alışılmışın ötesinde iyi tanınan ve sık ziyaret edilen bir pazara sahiptir*” ifadeleriyle Gordion'un o dönemdeki durumu hakkında bilgi verir.⁵³⁰ Manlius'un, Gordion'da olduğu esnada daha önce Galat boylarına elçi olarak gönderdiği Eposognatus'dan Galatların teslim olmayacağını ve Olympus (Çile) Dağına⁵³¹ sığınacakları yönünde haber aldı. Bunun üzerine hareket geçen Manlius'un ordusu Galat boyları olan Tolostobog, Tectosog ve Trocme'leri Olympus Dağında ve Ancyra dolaylarında yapılan savaşlarda yenilgiye uğratmıştır.⁵³² Halys (Kızılırmak) Nehrini geçip hayatta kalabilenler ise konsül Manlius ile barış yapmak istemişlerdir. Ancak Manlius onlara cevap olarak barış görüşmeleri için Ephesus'a gelmelerini söyledi.⁵³³ Çünkü MÖ 189 yılının sonbaharının ortalarına gelmişti ve bir an önce muzaffer bir komutan olarak deniz kıyısındaki kışlağına geri dönmek istiyordu.

Manlius'un geri dönüş yolu hakkında ne Titus Livius ne de Polybius bir malumat vermez. Büyük bir ihtimalle kış bastırmasından çekindiği için Ephesus'a en kısa kestirme

⁵²⁷ Umar, *a.g.e.*, s. 705.; BATlas'ta Sangarius Irmağı: Sakarya. Talbert, *a.g.e.*, s. 791.

⁵²⁸ Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı Ballıhisar mahallesindedir. Eskiçağ yazarlarından Pessinus'un bir ticaret şehri ve Cybele inancına bağlı önemli bir tapınım merkezi olduğu öğrenilmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.5.3., Türkçe çev., s. 63.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.18., Türkçe çev., s. 369.; Polybius, *Historiai*, 21.37., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.; BATlas'ta Pessinus/Iustinianoupolis: Ballıhisar. Talbert, *a.g.e.*, s. 962.

⁵²⁹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.18., Türkçe çev., s. 369.; Polybius, *Historiai*, 21.37., İngilizce çev., Vol. II, s. 292.; Strabon, *Geographika*, 12.5.3., Türkçe çev., s. 63.; Bu tapınak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 52-53.

⁵³⁰ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.18., Türkçe çev., s. 369.

⁵³¹ BATlas'ta Olympus Dağı: Çile Dağ. Talbert, *a.g.e.*, s. 980.

⁵³² Manlius'un Galatlarla yaptığı savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.20-27, Türkçe çev., s. 370-377.; Polybius, *Historiai*, 21.37-39., İngilizce çev., Vol. II, s. 293-295.; Ayrıca Galat boyları ve yerleşimleri ile ilgili bilgi için bkz. Strabon, *Geographika*, 12.5.2., Türkçe çev., s. 63.; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 85.

⁵³³ Manlius'un seferinden sonra meydana gelen olaylar için bkz. David Magie, *Anadolu'da Romalılar I*, s. 43-50.; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 63-68.

ve arızasız yol olan Apamea-Colossae üzerinden geri dönmüş olmalıdır. Nitekim bu yol bundan yaklaşık yüz yıl sonra Roma ile Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator (MÖ 120-63) arasında yaşanan I. Mithridates Savaşı (MÖ 88-85) sırasında aktif bir şekilde kullanılmıştır.⁵³⁴

2.2. Antik Dönem Peutinger Haritası ve Roma Mil Taşları Işığında Bölgedeki Roma Yolları

2.2.1. Denizli-Dinar Yolu

Şehirler	Mesafeleri
Lavdicivm pilycvm-So[-?]-tv	-
So[-?]-tv-Ad vicvm	-
Ad vicvm-Apamea ciboton	14
Toplam	14 (?) Mil

Tablo 4: Peutinger Haritasında Denizli-Dinar Arasındaki Şehirleri ve Mesafelerini Gösteren Tablo

Denizli-Dinar yolu konusunda Peutinger Haritasında ciddi hatalar söz konusudur. Hatanın temelinde Lykos (Çürüksu) Vadisi ve Maiandros (Menderes) Vadisi yer alan şehirlerin yanlış konumlandırılması yatmaktadır.⁵³⁵ Haritayı incelediğimizde Lavdicivm pilycvm (Denizli)'dan⁵³⁶ sola doğru iki yolun gittiği görülmektedir: İlki, Carvra, Antiochi(a)e, Magnesia, Trallis, Hierapoli, Tripoli ve Philadelfia'ya bağlanan yoldur. İkincisi, Lavdicivm pilycvm'dan Trallis istikametine gidip, Trallis'e varmadan bir

⁵³⁴ VI. Mithridates'in Roma ordularını bir bir yenmesi üzerine Roma konsülü Manius Aquillius ve Asia Eyaleti valisi Gaius Cassius, Batı Anadolu'ya doğru geri çekilişe geçmişti. İşte bu geri çekiliş esnasında Cassius ve yanındaki diğer Roma büyükelçileri önce Afyonkarahisar dolaylarındaki kuvvetli bir tahkimata sahip Leonton Kephale (Arslan Başı) isimli kaleye sığınmışlar, lakin burasını yetersiz görererek Apamea geçmişlerdir. Onları takip eden VI. Mithridates'in yolda olduklarını öğrenir öğrenmez de buradan Rodos'a kaçmışlardır. VI. Mithridates ise Galatia'dan sonra Büyük İskender'in yol güzergâhını takip ederek önce Apamea'ya gelmiş ve henüz depremden zarar görmüş bu şehre maddi yardım da bulunarak Laodicea (Denizli)'ya geçmiştir. Daha sonra burada Romalı komutan Quintus Oppius'un ordusunu da yenilgiye uğratmıştır. Appian, *Romaika*, 3.19., İngilizce çev. Horace White, *Appian's Roman History II*, Books VIII Part II-III, The Loeb Classical Library, Great Britain, 1962, s. 271-273.; Strabon, *Geographika*, 12.8.18., Türkçe çev., s. 86. Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, 5.4-9., 6.6,8,9., Türkçe çev., s. 127-135, 143, 145, 147.; Athenaeus, *Deipnosophistae*, 8.6., İngilizce çev., Vol. II, s. 526.; Ayrıca Mithridates Savaşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Arslan, *Mithridates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yay., İstanbul, 2007.; Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s. 71-85.; Tekin, *a.g.e.*, s. 213-215.

⁵³⁵ David French'de bu hatanın farkına varmış olmalı ki, çalışmasında Peutinger Haritasını günümüz haritalarına aktarırken Denizli-Dinar arasındaki 54 numaralı yolu 53, 54, 55, 56 ve 57 numaralı yollarla bir göstermiştir. Harita için bkz. XII. French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s 24, 35. Ayrıca Ramsay'de bu yolun çok sorunlu bir şekilde çizildiğini, bu nedenle buradan hiçbir şey öğrenmenin kabil olmadığından söz eder. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 179.

⁵³⁶ Denizli'nin Eskişehir Mahallesi yakınlarındaki "Laodicea ad Lycum/Diospolis/Roas" antik şehri Peutinger Haritasında "Lavdicivm pilycvm" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

dönemeç ile yol sağa So[-?]-tv ve Ad vicvm üzerinden Apamea ciboton (Dinar)'a⁵³⁷ gitmektedir.⁵³⁸ Görüldüğü üzere burada bütün olay Trallis'in yanlış yere yerleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Trallis sanki Lavdicivm pilycvm'dan sonra Hierapoli'den önce yer alan kavşak bir yer gibi gösterilmiştir. Hâlbuki Trallis, Maiandros (Menderes) Vadisinin son şehirlerinden birisidir. Bu hatadan dolayı haritada yer alan Lavdicivm pilycvm ve Apamea ciboton arasındaki yolun güvenilirliği oldukça sıkıntılıdır. Aslında bölgedeki topografyayı incelersek en tabî ve en kısa yol daha önce sık sık sözünü ettiğimiz Denizli-Acıtuz/Çardak Gölü-Dinar yolu idi. Fakat haritanın aslının yaklaşık iki bin yıl önce çizildiğini hesaba katarsak, topografyanın ön planda tutulmadığı gerçeğini rahatlıkla görebiliriz. Ayrıca bu ikinci yola So[-?]-tv ve Ad vicvm arasında Dorileo, Nacolea, Conni, Evcarpia, Evmenia, Pella üzerinden bir yol daha bağlanmaktadır. Bu yol günümüzde tahminen Eskişehir-Seyitgazi-Demirözü-Çivril üzerinden Dinar'a giden yoldur. Pella, Ad vicvm ve So[-?]-tv'nun yerleri belli değildir. Sorun her ne kadar Trallis'in harita üzerindeki yanlış konumu olsa da, bu şehirlerin yerlerinin tam olarak bilinmemesi Lavdicivm pilycvm ve Apamea ciboton arasındaki yolun tespitini zorlaştırmaktadır. Lakin Peutinger Haritasına göre, Pella ve Ad vicvm şehirleri Evmenia ve Apamea ciboton arasında görünmektedir. Ad vicvm, eğer Ramsay'in iddia ettiği gibi Çivril'in Gümüşsu Mahallesi dolaylarında ise⁵³⁹, Lavdicivm pilycvm ve Apamea ciboton arasındaki yolun Acıtuz/Çardak Gölü üzerinden geçtiği bir kez daha kanıtlamaktadır.⁵⁴⁰ Ayrıca Peutinger Haritasında Ramsay'in Ad vicvm iddiasını destekleyici belirtiler söz konusudur. Haritada Ad vicvm'dan Apamea ciboton'a giderken dağ kenarından çıkıp denize dökülen bir nehrin geçildiği görülmektedir.⁵⁴¹ Sözü geçen nehir daha önceleri sık sık dile getirdiğimiz Maiandros (Menderes) olduğu açıkça bellidir. Bu bağlamda Dinar'dan kuzeybatıya doğru akışını sürdüren Maiandros Nehri, Ad vicvm önlerinden geçerek bünyesine kattığı diğer kaynaklarla birlikte Ege Denizine dökülmektedir. Ayrıca burada Peutinger Haritasında Ege ve Akdeniz tek bir denizmiş

⁵³⁷ Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesindeki "Apamea/Kelainai/Kibotos" antik şehri Peutinger Haritasında "Apamea ciboton" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁵³⁸ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.

⁵³⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 82, 83, 147.

⁵⁴⁰ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 183.; W. M. Ramsay'in 1888 yılında yayımladığı "Güney Phrygia'nın Eski Eserleri ve Sınırları" adlı makalesindeki harita da, Bizans askeri yolunu Denizli'den sonra Acıtuz/Çardak Gölü kenarından geçirip Dinar'a getirmek yerine yolu ilginç seyirle Baklan Ovası ve Harir Boğazından geçirerek Gümüşsu'ya getirmektedir. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)", s. Harita II.

⁵⁴¹ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Harita için bkz. XI.

gibi düz bir hat üzerinde çizilmiştir. Bu bakımdan haritanın incelenmesi esnasında kartografin çizim tekniğini göz önünde bulundurmanız gerekmektedir.

Peutinger Haritasında yer alan bu yola, Roma mil taşlarından da rastlamaktayız. David French'in Roma mil taşları üzerine yaptığı epigrafik incelemeye göre yol, Ephesus'tan başlayıp Tralles ve Laodicea üzerinden Apamea'ya ulaşmaktadır.⁵⁴² Bu yol üzerinde MS I. yüzyıldan başlayıp MS IV. yüzyıla kadar tarihlenen altı tane mil taşının varlığı bilinmektedir.⁵⁴³ Sözü ettiğimiz altı mil taşından özellikle French'in "039. Tekin" ismini verdiği mil taşı önem arz etmektedir. Zira bu mil taşı Hierapolis ve Laodicea şehirlerinden Apamea'ya giden yol üzerinde bulunmuştur.⁵⁴⁴ Yolun başındaki bir şehrin veya bölgesel bir merkezin arasındaki mesafeyi gösteren "Caput Viae" ise mil taşında Apamea olarak gösterilmektedir. Taş üzerindeki metinlerde yer yer silinmelerin olduğu görülmekle birlikte mil taşının üzerinde Roma İmparatoru Marcus Aurelius Carus'un ve oğulları Carinus ve Numerianus'un imparatorluk dönemlerine (MS 282-284) ait atıflar mevcuttur.⁵⁴⁵

2.2.2. Denizli-Antalya Yolu

Şehirler	Mesafeleri
Lavdicivm pilycvm-Temissonio	20
Temissonio-Cormassa	34
Cormassa-Perge	12
Toplam	66 Mil

Tablo 5: Peutinger Haritasında Denizli-Antalya Arasındaki Şehirleri ve Mesafelerini Gösteren Tablo

Peutinger Haritasında Denizli'den güneydoğuya yani Antalya bölgesine inen yol Temissonio⁵⁴⁶ ve Cormassa şehirleri üzerinden geçmektedir. Haritada Lavdicivm pilycvm (Denizli) ile Temissonio şehirlerinin arası 20 mil, Temissonio ile Cormassa'nın arası ise 34 mil olarak verilmektedir.⁵⁴⁷ Ayrıca haritada Temissonio ile Cormassa şehirleri arasından Maiandros (Menderes) Nehri geçtiği görülmektedir. Daha önce sözünü

⁵⁴² David H. French, *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.5 Asia, BİAA Yay., Electronic Monograph 5, Ankara, 2016, s. 81.

⁵⁴³ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 81-87.

⁵⁴⁴ D. H. French, "Milestones of Pontus, Galatia, Phrygia and Lycia", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1981, c. 43, s. 171, 172.; French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 85-87.

⁵⁴⁵ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 85-87.

⁵⁴⁶ Günümüzdeki yeri tam belli olmamakla birlikte Acıpayam ilçe merkezine bağlı Karahüyük Mahallesi dolaylarında olduğu tahmin edilen "Themisionion" antik şehri, Peutinger Haritasında "Temissonio" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁵⁴⁷ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.; French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s 24, 35.

ettiğimiz gibi kartograf Akdeniz ve Ege Denizini tek bir düzlemde çizerek resmetmişti. İşte kartografin bu hususa dikkat etmemesi nedeniyle sanki Temissonio ile Cormassa arasından Maiandros Nehrini geçiyormuş gibi çizilmiştir. Hâlbuki nehir güneye yani Akdeniz'e değil, Denizli'den sonra batıya yönelerek Ege Denize akmaktadır.

Temissonio ve Cormassa yerleşim yerlerinin günümüzde tam manasıyla yerleri bilinmemektedir. Ancak Temissonio'un Acıpayam ilçe merkezine bağlı Karahüyük Mahallesi dolaylarında olduğu⁵⁴⁸, Cormassa'nın ise Burdur'un Çallica köyü yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁴⁹ Temissonio ve Cormassa arasındaki yolun tespiti sadece Peutinger Haritasını kılavuz alınarak çözülemez. Bu aradaki yolun tespiti konusunda en büyük yardımcılarımız topoğrafya ve bölgedeki Roma mil taşlarıdır. Topoğrafik imkânlar dolayısıyla yol, ilk önce Denizli il merkezinden sonra güneye doğru dağlara tırmanarak Kazıkbeli Geçidine çıkmakta, daha sonrada Acıpayam Ovasına inmekteydi. Zira topoğrafik olarak Denizli ve Antalya arasındaki en tabii yol burasıydı. Ayrıca David French, Kazıkbeli Geçidinde iyi durumda olan bir Roma yolunun varlığını ve Denizli'nin Serinhisar beldesi ve yine Denizli'nin Acıpayam ilçesi Alaattin Mahallesinde birer tane de mil taşı tespit etmiştir. Serinhisar beldesinde bulunan mil taşındaki yazıtın okunması hemen hemen olanaksızdır. Alaattin Mahallesindeki mil taşındaki en erken yazıt imparator Septimius Severus (MS 193-211) dönemine aittir. Taş üzerinde ismi geçen diğer imparatorlar ise daha geç dönemlere yani IV. yüzyıla aittir.⁵⁵⁰ Ayrıca Karahüyük Mahallesinde önem arz eden bir mil taşı daha bulunmuştur. MS 293-305 yılları arasında Diocletianus ve Maximianus'un müşterek imparatorlukları dönemine tarihlenen mil taşında, Caput Viae belli olmamakla birlikte Themisonio olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁵¹ Görüldüğü gibi Acıpayam Ovasında oldukça fazla mil taşlarının varlığı dikkat çekicidir. Zira bunun en büyük sebebi topoğrafik şartlar hasebiyle güneye giden Laodicea-Cibyra-Perge yolunun buradan geçmesidir. Nitekim Roma yolları daha oluşturulmadan önce yani MÖ 189 yılında Roma konsülü Manlius Vulso'nun Galat seferi esnasında Acıpayam Ovasından güneye inerek İsinde ve Termessos dolaylarına gelmişti. Ancak yol topoğrafik

⁵⁴⁸ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 146.; Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", s. 362, 363.

⁵⁴⁹ Özsait, "Isparta ve Burdur 2010 Yılı Yüzey Araştırmaları", s. 171.; N. P. Milner, *An Epigraphical Survey in the Kibyra-Olbasa Region Conducted by A.S. Hall*, BİAA Yay., Ankara, 1998, s. 67.

⁵⁵⁰ David H. French, "1990 Yılı Roma Yolları ve Miltaşları Çalışması", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Araştırma Sonuçları Toplantıları 9*, İstanbul, 1991, s.154.

⁵⁵¹ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 180.

şartlar nedeniyle Laodicea-Cibyra-Perge güzergâhında olsa da, Peutinger Haritasında yol devrin siyasi ve askeri şartlarından olsa gerek ilginç bir seyirle Lavdicivm pilycvm-Temissonio-Cormassa-Perge doğrultusunda⁵⁵² Yani Cibyra yolu Cormassa yoluna göre oldukça kısa bir yol olmasına rağmen Romalılar, Cibyra üzerinden Perge'ye giden yolu değil de, Cormassa üzerinden Perge'ya giden daha uzun bir yolu kullanmayı tercih etmişlerdir. Hiç şüphesiz bunun nedeni ise Roma'nın ilk imparatoru Augustus'un (MÖ 27-MS 14), Pisidia bölgesinin doğusundaki Homonadeis'i kontrol altında tutabilmek için Olbasa (Belenli)⁵⁵³, Comama (Ürkütlü)⁵⁵⁴, Cremna (Çamlık)⁵⁵⁵, Parlais (Barla)⁵⁵⁶ ve Antiochia (Yalvaç) gibi askeri koloniler kurmasıdır.⁵⁵⁷ Sözü ettiğimiz yerlerde birer Roma kolonisi kuran Augustus, daha sonrada bu koloniler arasında ulaşımı ve iletişimi kolaylaştırmak adına da Pamphylia ve Pisidia içlerinden ilerleyen Via Sebaste yolunu yaptırmıştır.⁵⁵⁸ İşte bu nedenle Peutinger Haritasında yolun Cormassa üzerinden geçirilmiş olma ihtimali yüksektir. Zira Cormassa ile Olbasa, Comama ve Cremna coğrafi olarak birbirine yakın yerlerde kurulmuş yerleşim yerleridir.

Tüm bu bilgilere rağmen Temissonio'dan sonra yolun Cormassa'ya kadar nasıl bir yol izlediği ise hala daha muallaktır. Bu iki yerleşim yeri arasında topografik olarak üç tane alternatif güzergâh söz konusudur. Birincisi, Temissonio-Güney-Yeşilova-Karamanlı yoluyla Cormassa'ya gelen yoldur. Bu güzergâh oldukça kısa olmasına rağmen yer yer arızalı bir yoldur. İkincisi, Temissonio-Güney-Yeşilova-Yarışlı-Boğaziçi

⁵⁵² *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s 24, 35.

⁵⁵³ Burdur'un Kemer ilçesi Belenli köyüdür. W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)", s. 17, 18.; BATlas'ta Olbasa/Colonia Iulia Augusta: Belenli. Talbert, *a.g.e.*, s. 1002.

⁵⁵⁴ Burdur'un Bucak ilçesi Ürkütlü köyüdür. Umar, *a.g.e.*, s. 458.; BATlas'ta Comama/Colonia Iulia Augusta Prima Fida: Şerefönü, Ürkütlü. Talbert, *a.g.e.*, s. 999.

⁵⁵⁵ Burdur'un Bucak ilçesi Çamlık köyüdür. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", s. 266.; Umar, *a.g.e.*, s. 477, 478.; BATlas'ta Cremna/Colonia Iulia Augusta Felix: Girme, Çamlık. Talbert, *a.g.e.*, s. 999.

⁵⁵⁶ Isparta'nın Eğirdir ilçesi Barla köyüdür. Umar, *a.g.e.*, s. 155.; BATlas'ta Parlais/Colonia Iulia Augusta Hadriana: Barla. Talbert, *a.g.e.*, s. 1003.

⁵⁵⁷ Anadolu'daki Roma kolonileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barbara Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford, 1967.

⁵⁵⁸ Via Sebaste'nin belli bir merkeze bağlanmamakla birlikte Antalya-Burdur-Isparta-Konya doğrultusunda ilerlediği buralarda bulunan mil taşlarından anlaşılmaktadır. Bu yolun belli bir merkeze bağlanmadığının önemi bir göstergesi Sebaste kelimesinden anlaşılmaktadır. Zira Sebaste kelimesi Grekçedeki Sebastus'dan gelmekte olup bu da Latince'deki Augustus'un karşılığına denk gelmektedir. Yani Via Sebaste kelime anlamı itibarıyla Augustus'un yolu veya Augustus'un yaptırdığı yol anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Olbasa, Comama, Cremna ve Parlais gibi yerleşim yerleri için "Colonia Iulia" tabirinin kullanılması yolun Augustus tarafından yaptırıldığını destekler niteliktedir. Çünkü "Iulia" sıfatının Augustus için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Nitekim yol üzerinde bulunan mil taşlarında Via Sebaste'nin MÖ 6'da Augustus tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Via Sebaste yolu hakkında daha fazla bilgi için bkz. French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 213-220.

üzerinden Cormassa'ya gelen yoldur. Bu yol birinci yola göre biraz daha uzun bir yoldur. Üçüncüsü, Temissonio-Acıpayam-Çavdır-Tefenni-Karamanlı yoluyla Cormassa'ya gelen yoldur. Bu güzergâh ise diğer iki yola göre oldukça dolambaçlı uzun bir yoldur. David French, Peutinger Haritasını değerlendirdiği haritasında bizim ikinci yol olarak bahsettiğimiz, Temissonio-Güney-Yeşilova-Yarışlı-Boğaziçi üzerinden Cormassa'ya gelen yolu tercih ettiği görülmektedir. Lakin kendisi de yolun nereden geçtiğini tam olarak tespit edemediği için Acıpayam Ovasından sonra Takina (Yarışlı)'ya⁵⁵⁹ kadar yolu kesik çizgilerle belirtmiştir.⁵⁶⁰ French'in yolu Takina'dan geçirmesinin sebebi ise hiç şüphesiz Roma Cumhuriyet döneminde buraya bağlanan farklı bir yolun varlığından kaynaklanmaktadır. MÖ 129'da Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaleti olan Provincia Asia'nın kurulduğu esnada, konsül Manius Aquillius (ö. MÖ 88) hem eyaletin sınırlarıyla ilgilenmiş hem de Anadolu'daki ilk Roma yollarını yaptırmıştı. İşte Manius Aquillius'un Anadolu'da yaptırdığı bu yol Pergamum-Tralles-Sardis-Laodicea ve Takina üzerinden Side'ye giden -Peutinger Haritasındaki yola göre- oldukça kestirme bir yoldu. Nitekim bu yolun varlığını üzerlerinde Manius Aquillius isminin yer aldığı mil taşlarından anlaşılmaktadır.⁵⁶¹ İşte French'in yolu Takina'ya kadar getirmesinin sebebi bu olsa gerek.

Peutinger Haritasında Cormassa ve Perge arasında başka bir şehrin ismi zikredilmediği görülmektedir. Haritada bu iki yerleşim yerinin mesafesi ise 12 mil olarak verilmektedir.⁵⁶² Ancak yolun Cormassa'dan sonra Perge'ye kadar nasıl bir seyir takip ettiği tam manasıyla bilinmemektedir. Lakin yol büyük bir ihtimalle Cormasa'dan sonra Via Sebaste yolunu takip ederek Perge dolaylarına ulaşması en akla yatkın seçenektir. O halde yol güzergâhı Cormassa'dan sonra Kestel ve Kemer Dağları dolaylarından geçerek önce Comama'ya daha sonra Döşeme Boğazı (Klimax)'nı geçerek de Perge'ye

⁵⁵⁹ Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", s. 366-368.

⁵⁶⁰ Harita için bkz. XII.

⁵⁶¹ MÖ 129-126 yıllarına tarihlenen beş mil taşında Caput Viae belli olmamakla birlikte mil taşlarının üzerinde yer alan mesafelerden yolun Pergamum-Side arasında uzandığı tespit edilmektedir. Bu bahsettiğimiz beş mil taşından dördü Burdur'un Yeşilova ilçesindeki Erli Ovasında ve bu ovanın etrafındaki geçitlerde bulunmuştur. Bu taşlar bulunmadan önce Laodicea'dan Pamphylia körfezine inen yolun sadece Cibyra üzerinden gittiği tahmin edilmekteydi. Ancak bu dört mil taşının varlığı yolun Laodicea'dan sonra alternatif bir güzergâhı daha takip ederek Takina üzerinden geçerek Pamphylia körfezine indiği ortaya çıkartmıştır. Manius Aquillius'un diktirdiği bu mil taşları için bkz. David H. French, "Roma Yolları ve Mil Taşları", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Araştırma Sonuçları Toplantıları 2*, İstanbul, 1984, s. 124.; David H. French, *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.1 Republican, BİAA Yay., Electronic Monograph 1, Ankara, 2012, s.39-42.

⁵⁶² *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s 24, 35.

bağlanmaktaydı.⁵⁶³ Comama ve Döşeme Boğazı çevresinde bulunan köylerde bulunan beş adet mil taşından yolun varlığı epigrafik veriler sayesinde de rahat bir şekilde görülebilmektedir. Bu beş mil taşından dördü MÖ 6'da yılında Augustus tarafından diktirilmiştir. Diğeri ise daha geç bir döneme, MS 198-209 yıllarına yani L. Septimius Severus ve M. Aurelius Antoninus (Caracalla)'un imparatorluk dönemlerine tarihlendirilmektedir.⁵⁶⁴

2.2.3. Dinar-Uluborlu-Yalvaç-Konya Yolu

Şehirler	Mesafeleri
Apamea ciboton-Appollonia	24
Appollonia-Antiochia pisidia	45
Antiochia pisidia-Yconio.	60
Toplam	129 Mil

Tablo 6: Peutinger Haritasında Dinar-Konya Arasındaki Şehirleri ve Mesafelerini Gösteren Tablo

Peutinger Haritasında Apamea ciboton (Dinar)'dan Yconio (Konya)'ya⁵⁶⁵ kadar toplam 129 mil olduğu görülmektedir. Haritada Apamea ciboton'dan sonra gelen ilk şehir Appollonia (Uluborlu) olup, bu şehirlerin arası 24 mil olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁶ Burada batı yönünden gelip de doğu istikametine yani Apamea ciboton'dan Appollonia'ya giden bir adet yolun varlığından söz edilebiliriz. Sözü ettiğimiz bu yol, Apamea ciboton'dan hareketle Eldere-Çapalı-İleydağı köyleri üzerinden Appollonia'ya giden yoldur. Coğrafyayı tasvir edecek olursak; Apamea ciboton'dan sonra doğuya yöneldiğimizde bizi eskiçağın mitoloji yönünden meşhur gölü Aulutrene/Aulocrene (Eldere/Çapalı) Gölü ve onun kenarında kurulan Eldere köyü karşılar. Bu köyde bulunan bir yazıtta bölgede MS 198-202 yıllarına tarihlenen bir Roma karakolunun (Castellum Aulutrene) varlığı tespit edilmiştir.⁵⁶⁷ Hiç şüphesiz bu karakol yolların kavşak noktasında olması nedeniyle

⁵⁶³ Mehmet Özsait bölgede yaptığı yüzey araştırmaları esnasında Korkuteli'nin Karakuyu ve Döşemealtı'nın Bademağacı Mahalleleri arasındaki Karatepe Dağı üzerinde bir Roma yolunun kalıntılarını rastlamıştır. Özsait ayrıca yer yer ana kayanın oyulması yer yer de iri ufaklı taş döşenmesi suretiyle oluşturan bu yolun Döşeme Boğazı'na bağlanan kestirme bir yol olduğundan söz eder. Mehmet Özsait, "1995 Yılı Antalya-Korkuteli ve Burdur Yüzey Araştırmaları", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, 27-31 Mayıs 1996, 1997, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s. 200.

⁵⁶⁴ Via Sebaste'nin Comama ve Döşeme Boğazı dolaylarındaki seyri ve mil taşları için bkz. David H. French, *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones Fasc. 3.6 Lycia Et Pamphylia, BİAA Yay., Electronic Monograph 6, Ankara, 2014, s. 19, 20, 26-30.

⁵⁶⁵ Konya'nın merkez ilçesindeki "İconium/Claudiconium" antik şehri Peutinger Haritasında "Yconio" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁵⁶⁶ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s 24, 35.

⁵⁶⁷ Septimius Severus (MS 193-211)'un imparatorluğu döneminde XI. Claudia ve I. İtalica lejyonlarının Part savaşından sonra Balkanlardaki kışlarına dönerken bu bölgede bir Roma karakolunu inşa etmekle

bölgenin güvenliğini sağlamak adına Romalılarca oluşturulmuştu. Ayrıca MÖ 189'da yani daha mil taşları dikilmeden ve Roma yolları oluşturulmadan önce Roma konsülü Manlius Vulso'nun Galat seferi esnasında bu bölgede konakladığını düşünürsek, yolların kavşak noktasında kurulmuş olan bu karakolun kurulma sebebinin ipuçlarını yakalayabiliriz. Eldere'den sonra yol Eldere/Çapalı Gölünü önce güneye doğru paralel bir şekilde takip eder daha sonrada doğu istikametine yönelerek gittikçe daralan bir vadiye girer ve en nihayetinde Çapalı köyüne gelir. Çapalı köyünden sonra ise gittikçe dikleşen sarp bir dağ geçidine gelinir. Bu geçitte günümüzde hala daha izleri görülebilen, kayaların yontulması suretiyle açılmış bir Roma yolunun kalıntıları vardır.⁵⁶⁸ Nitekim Çapalı köyünde bulunan ve MS II-IV. yüzyıllar arasına tarihlenen üç adet mil taşı da epigrafik kanıt olarak burada bir yolun varlığını desteklemektedir.⁵⁶⁹ Zorlu Çapalı Belinden sonra yol evvela Aygündüz Yaylası üzerinden önce İleydağı köyüne daha sonrada Popa Boğazı yoluyla Appollonia'ya ulaşır.⁵⁷⁰

Peutinger Haritasında Apamea ciboton ile Appollonia dikkat çekici bir husus söz konusudur. Haritada bu iki şehir arasında dağlardan çıkan bir akarsuyun denize döküldüğü görülmektedir.⁵⁷¹ Günümüzde Dinar ve Uluborlu arasından doğup da doğrudan Akdeniz'e veya Ege Denizine dökülen bir akarsu bulunmamaktadır. Ancak Dinar ve Uluborlu arasında İleydağı ve Popa/Üyüllü (Hippophoras) Çaylarının varlığından söz edebilir. Bu iki akarsu eskiden bölgede barajlar yapılmadan önce Popa Boğazı içerisinde birleşerek, Uluborlu Ovası boyunca doğu yönünde ilerleyip Eğirdir Gölüne dökülmekteydi. Haritada gösterilen akarsu ise büyük bir ihtimalle Eğirdir ve Kovada Gölleri dolaylarından doğup Akdeniz'e dökülen Aksu (Kestros) Nehri olmalıdır.

görevlendirilmişlerdir. Epigrafik buluntulardan "Castellum Aulutrene" ismiyle anıldığı anlaşılan bu karakol günümüze kadar ulaşmamıştır. Drew-Bear, *a.g.m.*, s. 100.; Christol-Drew-Bear, *a.g.e.*, s. 33, 34.

⁵⁶⁸ Thomas Drew-Bear burada bulunan bir sınır taşından yola çıkarak bu yolun Hadrianus (MS 117-138)'un imparatorluk döneminde yapıldığından söz eder. Drew-Bear, *a.g.m.*, s. 100.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 187.; Arundell, *a.g.e.*, Vol. I, s. 233-235.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol II, s. 364.

⁵⁶⁹ David H. French, *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones Fasc. 3.2 Galatia, BİAA Yay., Electronic Monograph 2, Ankara, 2012, s. 35-39.

⁵⁷⁰ Hans Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappodokien und Lykien*, Leipzig, 1908, s. 3, 4.; Popa Boğazında günümüzde Uluborlu baraj setinin tutturulduğu dik bir kayalık tepe üzerinde bir kale veya gözcü istihkamı olması muhtemel duvar kalıntıları bulunmaktadır. Halk tarafından "Gâvurun Çevriği" adıyla anılan yapının Popa Boğazından geçen ana yolu kontrol altına almak amacıyla yaptırıldığı çok açıktır. Bugüne kadar söz konusu yapı hakkında herhangi bir arkeolojik çalışmanın yapılmaması nedeniyle kalenin ne zaman inşa edildiğine dair bir bilgi yoktur. Ancak Uluborlu ve Dinar bölgesinin hem eskiçağda hem de ortaçağda oldukça önemli olması nedeniyle sözü edilen yapının uzun süre kullanıldığını düşünmek güç değildir.

⁵⁷¹ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

Kartograf belli ki burada ufak bir hata yaparak Appollonia ve Antiochia pisia (Yalvaç)⁵⁷² arasında olması gereken su kaynağını Apamea ciboton ile Appollonia arasında gibi göstermiştir.

Via Sebaste yolunun Appollonia'ya geçit veren Popa Boğazı içerisindeki kalıntıları günümüzde hala yer yer gözlenebilmektedir. Popa Boğazından sonra Appollonia'ya ulaşan Via Sebaste antik yolu, Uluborlu Ovası üzerinden doğuya doğru Büyükkabaca-Gençali-Kumdanlı üzerinden Antiochia pisia'ya ulaşmaktaydı. Peutinger Haritasında bu yol 45 mil olarak verilmektedir. Burada antik bir yolun varlığını destekleyen epigrafik veriler ise oldukça zengindir: Uluborlu ilçesinde 1, Yassıören köyünde 2, Büyükkabaca beldesinde 5, Gençali köyünde 8, Aşağıkaşıkara köyünde 2, Kumdanlı köyünde 1 ve Sücüllü köyünde de 2 tane Roma mil taşı bulunmaktadır. Bunlardan Uluborlu, Yassıören, Büyükkabaca ve Gençali'de bulunan mil taşlarında Caput Viae olarak Apollonia'nın ismi geçerken, Aşağıkaşıkara, Kumdanlı ve Sücüllü'dekiler de ise Antiochia geçmektedir. Bölgede bulunan en erken tarihli mil taşları MÖ 6'da yılında imparator Augustus tarafından diktirilen ve Via Sebaste ile ilintili olan mil taşlarıdır. Diğer mil taşları ise MS II. ve IV. yüzyıllar arasında tarihlenmektedir.⁵⁷³

Peutinger Haritasında, Antiochia pisia'dan sonra yol bir müddet düz bir şekilde devam etmekte daha sonra Sultan Dağları olduğunu tahmin ettiğimiz dağlardan yukarıya (gerçekte güneydoğuya) doğru kıvrılarak dağları aşır Yconio gelmektedir. Bu iki şehir arasındaki mesafe haritada 60 mil olarak gösterilmektedir.⁵⁷⁴ Coğrafi olarak ise yol, Yalvaç'tan sonra Sultan Dağlarına paralel bir şekilde güneydoğuya istikametine yönelmekte ve Şarkikaraağaç ilçesine geçerek Beyşehir Gölü dolaylarına gelmektedir. Topoğrafik olarak Beyşehir Gölünden doğuya yani Yconio istikametine giden üç adet yolun varlığından söz edilebilir: Birincisi, Neapolis (Kıyakede)-Kırelî-Selki-Pappa (Yunuslar), Bağırsakdere Boğazı, Sağlık Ovası ve Altınapa Barajı yakınlarından Konya'ya gelen yoldur.⁵⁷⁵ Neapolis ve Pappa arasındaki bu yol aslında Via Sebaste yoludur. Bu iki yerleşim yeri arasında yer alan mil taşlarını incelediğimizde: Dedeçam

⁵⁷² Isparta'nın Yalvaç ilçesi yakınlarındaki "Antiochia/Colonia Caesarea" antik şehri Peutinger Haritasında "Antiochia pisia" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁵⁷³ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 141-158.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.

⁵⁷⁴ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁵⁷⁵ Sterrett, "The Wolfe Expedition to Asia Minor", s. 190.; Sitlington Sterrett, "An Epicographical Journey in Asia Minor", *Papers of the American School of Classical Studies at Athens*, 1883-1884, Vol II, Boston, 1888, s. 186-188.

köyünde 2, Kıyakede köyünde 5, Kireli Mahallesinde 1, Selki Mahallesinde 3 ve Yunuslar Mahallesinde 1 tane mil taşının varlığını görürüz. Bunlardan pek çoğunun Caput Viae'si bilinmemekle birlikte Dedeçam, Kıyakede ve Selki'deki mil taşlarında Caput Viae olarak Antiochia yazdığı tahmin edilmektedir. Mil taşlarından en erken tarihli olanları ise MÖ 6'da yılında imparator Augustus tarafından diktirilen mil taşlarıdır. Daha önce tıpkı Appollonia ve Antiochia arasında olduğu gibi geriye kalan diğer mil taşları ise MS 2. ve 4. yüzyıllar arasında tarihlenmektedir. Lakin burada Via Sebaste yolunun Pappa dolaylarından Colonia Lystra (Hatunsaray)⁵⁷⁶ ile bağlantı kurduğunu ve İconium (Konya)'a ulaştığını belirtmek gerekir.⁵⁷⁷ İkinci yol, aslında yukarıda sözünü ettiğimiz güzergâhtan çok farklı olan bir yol olmayıp biraz daha güneyden yolu uzatarak Yconio gitmektedir. Buna göre birinci yoldan tek farkı, Selki'den Pappa'ya geçmek yerine Eflatunpınar Anıtı⁵⁷⁸ dolaylarından önce Mistea (Beyşehir)'e daha sonra da kuzeydoğuya yönelerek Sarıöz Deresi üzerinden Pappa'ya gelmektedir. Pappa'dan sonrada yukarıda ifade ettiğimiz gibi yol Bağırsakdere Boğazı, Sağlık Ovası ve Altınapa Barajı dolaylarından Konya'ya gelmekteydi. Üçüncü yol ise, yine Selki'den hareketle doğuya ya da Pappa üzerinden kuzeye yönelerek Üççatak Deresini takiple Derbent ilçesi dolaylarına gelmektedir. Oradan Aladağların kuzeyinden geçen tabî bir vadiyi takiple önce doğuya devam etmekte, sonra da güneydoğu istikametine yönelerek Beylik ve Taşboğaz Dereleri (Başarasu Vadisi) dolaylarından günümüzde Altınapa Barajına gelmekte ve burada da yukarıda sözünü ettiğimiz diğer yollara bağlanarak Konya'ya gelmektedir.⁵⁷⁹

2.2.4. Dinar-Şuhut-İscehisar-Eskişehir Yolu

Şehirler	Mesafeleri
Apamea ciboton-Evforbio	36
Evforbio-Synnada	37
Synnada-Docymeo	32

⁵⁷⁶ Konya'nın Meram ilçesi Hatunsaray Mahallesi dolaylarındadır. BAtlas'ta Lystra/Colonia Iulia Felix Gemina: Hatunsaray. Talbert, *a.g.e.*, s. 1017.

⁵⁷⁷ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 15, 19, 166, 167.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.

⁵⁷⁸ Eflatun Pınar Hitit Su Anıtı, Konya ilinin Beyşehir ilçesinde, Beyşehir Gölü'ne yaklaşık on kilometre mesafede bulunan Geç Hitit döneminden kalan anıtlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati-1895 Yazı-Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul, 1998, s. 151-155.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol I., s. 350, 351.; Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Isparta, 2012, s. 94, 95.

⁵⁷⁹ 1895 yılında başta Başarasu Vadisinde incelemelerde bulunan Friedrich Sarre, yukarıda sözünü ettiğimiz yollar hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Bkz. Sarre, *a.g.e.*, s. 131-138.

Docyмео-Dorileo	-
Toplam	105 (?)Mil

Tablo 7: Peutinger Haritasında Dinar-Eskişehir Arasındaki Şehirleri ve Mesafelerini Gösteren Tablo

Dinar'dan doğu ve kuzeydoğu istikametine giden en önemli yolların başında Şuhut üzerinden geçip Eskişehir'e dolaylarına giden yol gelmektedir. Bu yol Peutinger Haritasında toplamda 105 mil gösterilmekle birlikte Docyмео (İscehisar)⁵⁸⁰ ve Dorileo (Eskişehir)⁵⁸¹ şehirlerinin arasındaki mesafenin verilmediğini ifade etmek gerekir.

Haritaya göre Apamea ciboton'dan sonra Evforbio'ya kadar 36 mil, Evforbio'dan Synnada (Şuhut)'ya kadar ise 37 mil yol kat etmek gerekmektedir. Apamea ciboton ile Synnada arası toplamda 73 mil olarak verilmektedir. Evforbio (Euphorbium)'un günümüzde yeri belli olmamakla birlikte Dinar'ın doğusundaki Çöl ve Çamur Ovaları dolaylarında olduğunu tahmin etmek güç değildir. Topoğrafik olarak yol, Apamea ciboton'dan sonra doğuya yönelmekte ve Aulutrene/Aulocrene (Eldere/Çapalı) Gölünün kuzeyinden geçerek önce Çöl Ovasına sonra Çamur Ovası dolaylarına gelmektedir.⁵⁸² Buralarda Evforbio'ya uğrayarak kuzeye yönelmekte ve Synnada'ya gelmektedir. Peutinger Haritasında, Synnada önemli bir kavşak noktası olarak resmedilmiştir. Haritada kuzeyden yani Nicea (İzmit), Dorileo ve Docyмео üzerinden güneye inen yol Synnada'ya gelmekte ve yol burada iki ayrılmaktadır. İlk yol güney istikametine doğru yoluna devam ederek Yconio inmektedir. Bu bahsettiğimiz yol tarih boyunca pek çok medeniyetin kullandığı Constantinopolis (İstanbul)'den Kilikia Geçitlerine (Gülek Boğazı) ve Caesarea (Kayseri)'ya doğru giden ana yoldur. İkinci yol ise biraz önce söz ettiğimiz Çöl ve Çamur Ovaları üzerinden Apamea ciboton'a gelen yoldur.

Apamea ciboton ve Synnada arasında Roma mil taşlarının varlığına ulaşılammıştır. Yalnızca Çamur Ovasında Şuhut'un Arızlı köyü yakınlarında iki adet mil taşına rastlanmıştır. Ancak bu mil taşlarının deforme olmasından dolayı Caput Viae gibi bilgiler okunamamaktadır. Ancak Arızlı köyünde bulunan bu mil taşının Apamea ve Synnada arasında yolla bir bağının olmama ihtimali yüksektir. Zira yaklaşık 20 km doğuda Karamık Bataklığı kenarındaki Devederesi köyünde bulunan mil taşı bu yolun

⁵⁸⁰ Afyonkarahisar'ın İscehisar ilçe merkezinde olduğu tahmin edilen "Dokimeion" antik şehri Peutinger Haritasında "Docyмео" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁵⁸¹ Eskişehir'in merkez ilçesindeki "Dorylaion" antik şehri Peutinger Haritasında "Dorileo" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁵⁸² Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364-368.

Synnada bir bağlantısının olmadığını kanıtlar niteliktedir. Büyük bir ihtimalle bu yol Dinar-Çöl Ovası-Çamur Ovası-Karamık Bataklığı üzerinden Eber Gölü bölgesine gitmekteydi. Veyahut Arızlı köyündeki bu mil taşları, Apollonia (Uluborlu) ve Antiochia (Yalvaç) arasındaki Via Sebaste yoluyla, Yalvaç'ın Aşağıkaşıkara köyü dolaylarından ya da Şuhut'un Karacaören köyü dolaylarındaki Bozdurmuş Beli üzerinden bağlantı kurmaktaydı. Her ne kadar Apamea ciboton ve Synnada arasındaki yolu Roma mil taşları yönünden yolun seyrini takip edemesek de bu yol aslında MÖ 189 yılında daha Roma mil taşları dikilmeden önce Roma konsülü Manlius Vulso'nun Galat seferi esnasında izlediği yolun bir parçasını oluşturmaktadır.⁵⁸³

Peutinger Haritasında Synnada'dan sonra yol sola (gerçekte kuzeydoğuya) doğru devam ederek Docyme'o'ya gelmektedir. Haritada bu iki şehrin arası 32 mil olarak verilmektedir. Lakin haritada Synnada ve Docyme'o arasında fazladan boş bir çentik işareti daha mevcut olup şehrin ismi verilmemiştir. Kartograf ya bu çentiği fazla olarak yanlışlıkla atmış ya da şehrin ismini yazmayı unutmuş olmalıdır. Synnada ve Docyme'o arasındaki yola Afyonkarahisar dolaylarında Kütahya ve Eskişehir üzerinden yani kuzeyden güneye doğru Konya bölgesine inen bir ana yol daha bağlanmaktadır. Bu bağlamda Apamea ciboton-Synnada-Docyme'o hattının bir ana yola bağlanması bu yolun önemi artırmaktadır. Haritaya göre, Docyme'o'dan sonra yolun hangi güzergâhı takip ettiğini kestirmek oldukça zordur. Normalde biz yolun Synnada üzerinden kuzeydoğu istikametine gidilecekse, Emirdağ üzerinden geçilmesi gerektiğini konsül Manlius Vulso'nun MÖ 189 yılında takip ettiği güzergâhtan anlıyoruz. Ayrıca bölgede bulunan Roma mil taşlarından Docimium-Amorium yolunun ve Amorium-Nacolea-Dorylaion yolunun var olduğunu anlamaktayız.⁵⁸⁴ Fakat Peutinger Haritasında yolun Amvrio (Emirdağ)'ya⁵⁸⁵ uğramadan doğrudan Sagar (Sakarya) Nehri üzerinden Dorileo'ya geldiği görülmektedir. Bu nedenle yolun Docyme'o ve Dorileo arasında izlediği güzergâhı anlayabilmek oldukça zordur. Ayrıca haritada bu iki şehir arasındaki mesafenin de belirtilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Belki bir ihtimal yol Emirdağ'a uğramadan İscehisar'dan sonra dağlardan geçerek Seyitgazi üzerinden Eskişehir'e gelmekteydi. Elimizde bu yolun varlığına ve kullanıldığına dair bilgilerin olmaması ve sadece

⁵⁸³ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364.

⁵⁸⁴ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 26, 28, 165-172

⁵⁸⁵ Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesi yakınlarındaki "Amorion" antik şehri Peutinger Haritasında "Amvrio" ismiyle geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

Peutinger Haritası üzerinden topoğrafyayı yorumlamanın oldukça yetersiz olduğu aşikârdır.⁵⁸⁶

2.2.5. Dinar-Işıkli-Seyitgazi-Eskişehir Yolu

Şehirler	Mesafeleri
Apamea ciboton-Ad vicvm	14
Ad vicvm-Pella	12
Pella-Evmenia	-
Evmenia-Evcarpia	30
Evcarpia-Conni	32
Conni-Nacolea	40
Nacolea-Dorileo	20
Toplam	148 (?)Mil

Tablo 8: Peutinger Haritasında Dinar-Eskişehir Arasındaki Şehirleri ve Mesafelerini Gösteren Tablo

Peutinger Haritasında Apamea ciboton (Dinar)'dan hareketle Synnada (Şuhut) üzerinden geçerek Dorileo (Eskişehir)'ya giden yollardan bir tanesini yukarıda ele aldık. Şimdide yine Apamea ciboton'dan hareketle farklı bir güzergâhı takip ederek Nacolea (Seyitgazi)⁵⁸⁷ üzerinden geçip Dorileo'ya giden ancak oldukça tartışmaları bir başka yolu ele alacağız.

Peutinger Haritasında Apamea ciboton-Dorileo arasındaki bu yolun toplam uzunluğu Pella⁵⁸⁸ ve Evmenia şehirlerinin arasındaki mesafe eksik olmak üzere 148 mil olarak gözükmektedir. Yol üzerinde yer alan Ad vicvm⁵⁸⁹, Pella ve Conni⁵⁹⁰ şehirlerinin günümüzde yerlerinin belli olmaması bu yolun Apamea ciboton-Dorileo arasında nasıl bir seyir izlediğini tespit etmemizi bir hayli zorlaştırmaktadır. Normalde Apamea ciboton'dan Dorileo'ya giden yol ya Amorion (Emirdağ) ya da Kotiaeion (Kütahya)

⁵⁸⁶ French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s. 24, 35, 36.

⁵⁸⁷ Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinin yerinde bulunan ilkçağ şehridir. Umar, *a.g.e.*, s. 596.; BATlas'ta Nakoleia: Seyitgazi. Talbert, *a.g.e.*, s. 962.

⁵⁸⁸ Pella ismi tarihsel süreç içerisinde Peltaı, Peltenos ve Pelteni gibi isimlerle karşımıza sık sık çıkan bir yerleşim yeridir. Ayrıca burası MÖ 401 yılında Genç Kyros'un ağabeyi II. Artakserkses'e karşı giriştiği sefer sırasında uğradığı bir yerdir. Günümüzde Dinar'ın kuzey veya kuzeydoğusunda olduğu tahmin edilmektedir. Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.10,11., Türkçe çev., s. 33.; Strabon, *Geographika*, 12.8.13., Türkçe çev., s. 81.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.95, 106., İngilizce çev., Vol. II, s. 293, 301.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Asia Minor.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s. 203.; Umar, *a.g.e.*, s. 411, 412.; Leonhard Schmitz, "Peltae", *DGRG*, Vol. II, s. 572.

⁵⁸⁹ Yeri tam olarak tespit edilememiş olmakla birlikte Dinar çevresinde olduğu tahmin edilmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 147.; BATlas'ta Ad Vicum: Apamea ve Peltaı arasında. Talbert, *a.g.e.*, s. 966.

⁵⁹⁰ Yeri tespit edilememiştir. BATlas'ta Conium/Conni/Demetrioupolis/Konna/Kone: Nakoleia ve Eukarpia arasında. Talbert, *a.g.e.*, s. 967.; Philip Smith, "Conni or Cunei", *DGRG*, Vol. I, s. 655.

üzerinden geçerek gitmesi gerekirdi. Lakin Peutinger Haritasında yolun açık bir şekilde bu iki şehre uğramadan Nacolea'ya ulaştığı görülmektedir.⁵⁹¹

Topoğrafik manada Apamea ciboton'dan Dorileo'ya giden -Synnada (Şuhut) üzerinden giden yol hariç- iki tane yolun varlığından bahsedebiliriz. İlk yol Işıklı-Çivril-İğdir Geçidi-Sivaslı-Banaz-Demirözü-Seyitgazi üzerinden giden dolambaçlı bir yoldur. İkinci yol ise Dombay Ovası-Sandıklı Ovası-Demirözü-Seyitgazi üzerinden giden ancak birinci yola göre bir hayli kısa yoldur. Peutinger Haritasında topografik olarak bu iki yoldan hangisinin işaret edildiğini tespit etmek güçtür. Zira Evmenia (Işıklı)⁵⁹² birinci yolun üzerinde iken, Evcarpia (Emirhisar köyü)⁵⁹³ ise ikinci bahsettiğimiz güzergâh üzerindedir. Belki de yol bu bağlamda Apamea ciboton'dan sonra Marsyas yani Maiandros Nehrini takiben önce Gököl ve Işıklı Göllerine gelmekte, daha sonra doğuya yönelerek Burgaz Dağı ile Orta Dağ arasındaki Kufi Boğazı üzerinden Evcarpia'ya geçmekteydi. Şu hâlde Kufi Boğazı üzerinden bir ara yolun olma ihtimali, Peutinger Haritasında yolun Evmenia'den sonra Evcarpia'ya nasıl geldiğini açıklayabilir. Zira bu tespitini aksini düşünmek için bölgede ikinci bir Evmenia veya Evcarpia'nın varlığından söz etmemiz ya da Peutinger Haritasının bu konuda hatalı olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Tüm bilgi ve değerlendirmeler ışığında, yolun alternatif bir rota ile Dinar-Çivril-Kufi Boğazı-Sandıklı Ovası-Demirözü-Seyitgazi güzergâhından geçmesi gerekmektedir. Ancak bu yolun seyrinin ilginç bir rota izlediği ortadır. Çünkü Dinar'dan doğuya veyahut kuzeydoğuya giden yolların kuzeye yönelerek Kufi Boğazına ulaşması ve sonra tekrar doğuya veya kuzeydoğuya yönelmesi oldukça tuhaf bir görünüm sergilemektedir. Üstelik topoğrafik manada Dinar'dan doğuya ve kuzeydoğuya geçiş daha kolayken Menderes Nehrinin oluşturduğu nehri takip ederek önce kuzeye daha sonra da doğuya yönelip Kufi Boğazı gibi zorlu bir yolun tercih edilip Evcarpia'ya gelmiş olması haritanın bu konuda verdiği bilginin doğruluğu konusunda akıllarda ciddi soru işaretleri bırakmaktadır.

⁵⁹¹ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.

⁵⁹² Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı Işıklı Mahallesindedir. Hierocles, *Synecdemus*, 667.4., Yay. Haz. August Burckhardt, s. 19.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. II, Yay. Haz. Billerbeck, s. 181.; Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", s. 281.; Umar, *a.g.e.*, s. 260.; BATlas'ta Fulvia/Eumeneia: Işıklı. Talbert, *a.g.e.*, s. 960.

⁵⁹³ Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesine bağlı Emirhisar köyü dolaylarındadır. Hierocles, *Synecdemus*, 676.8., Yay. Haz. Burckhardt, s. 24.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. II, Yay. Haz. Billerbeck, s. 181.; Umar, *a.g.e.*, s. 259.; BATlas'ta Eukarpia: Emirhisar. Talbert, *a.g.e.*, s. 960.

David French, Peutinger Haritası üzerine yaptığı değerlendirme de yolun, Evmenia, Evcarpia, Kidyessos (Çayhisar), Aquae Ger..., Meiros (Demirözü), Nacolea ve Dorileo doğrultusunda ilerlediğini ifade etmektedir.⁵⁹⁴ French, bölgedeki Roma mil taşları üzerine yaptığı bir diğer çalışmasında yolun, Apamea-Eumenia-Sebaste-Acmonia-Nacolea-Dorylaion doğrultusunda yani bizim yukarıda birinci yol olarak ifade ettiğimiz Işıklı-Çivril-İğdir Geçidi-Sivaslı-Banaz-Demirözü-Seyitgazi güzergâhında seyrettiğini belirtmektedir.⁵⁹⁵ French, bu bağlamda Denizli'nin Çivril ilçesi Yuva Mahallesi'nde 2, Emirhisar Mahallesi'nde 1 ve Cabar Mahallesi'nde de 1 tane mil taşının varlığını tespit etmiştir. Yuva Mahallesi'nde bulunan her 2 mil taşı da oldukça deforme olduğu için yazıların okunması oldukça güçtür. Sadece bir mil taşında Caput Viae olarak Apamea yazısı seçilebilmektedir. Emirhisar Mahallesi'ndeki mil taşı Herennius Etruscus, Trajan Decius ve Hostilian'ın imparatorluk tarihleri olan MS 249-251 yıllarına tarihlenmekle beraber Caput Viae olarak Eumenia tahmin edilmektedir. Cabar Mahallesi'nde bulunan mil taşı ise en erken MS 340-350 II. Constantius ve Constans'ın müşterek imparatorlukları dönemlerine, en geç MS 423-425 Honorius, II. Theodosius ve III. Valentinianus'un imparatorluk devirlerine tarihlenmektedir. Mil taşında Caput Viae olarak ise Eumenia'nın ismi geçmektedir. French, Cabar Mahallesi'nde bulunan mil taşından sonra bu yol üzerinde Kütahya'nın Altıntaş ilçesi'nin Akçaköy köyünde 2 adet mil taşı tespit etmiştir. Bu mil taşlarından birincisi en erken MS 293-305 Diocletianus ve Maximianus, en geç MS 313-317 Constantinus ve Licinius'un imparatorluklarının dönemlerine tarihlenmektedir. İkinci mil taşı ise MS 198-209 Septimius Severus ve M. Aurelius Antoninus (Caracalla)'un, MS 324 I. Constantinus'un imparatorlukları dönemlerine aittir. Her iki mil taşında da Caput Viae olarak Appia (Pınarcık)'nın isminin geçtiği tahmin edilmektedir.⁵⁹⁶

Apamea ciboton'dan Dorileo'ya giden birinci yol olarak nitelendirdiğimiz güzergâhı mil taşları bağlamında yukarıda değerlendirmeye çalıştık. Şimdide ikinci yol olarak sözünü ettiğimiz Dombay Ovası-Sandıklı-Demirözü-Seyitgazi üzerinden giden yolu mil taşları yönünden incelemek faydalı olacaktır. David French, bahsettiğimiz bu yolun Apamea ve Bruzus (Karasandıklı) üzerinden Kotiaion'a gitmiş olabileceğini

⁵⁹⁴ French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s 24, 36.

⁵⁹⁵ French, *a.g.e.*, Vol. 4, Fasc. 4.1, s 36.; French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 130-135.

⁵⁹⁶ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 130-135.

tahmin etmektedir.⁵⁹⁷ Topoğrafik olarak yolun Kotiaaeion'a bağlandığı doğru olsa bile, bu yol üzerindeki bölgede sadece 1 adet mil taşının bulunduğunu belirtmek gerekir. Sözünü ettiğimi bu mil taşı Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesi Başkuyucak köyünde bulunmuştur. Mil taşının üzerinde dört adet yazı bulunmakla birlikte Caput Viae olarak Evcarpia yakınlarındaki Hieropolis (Koçhisar)'in ismi yazmaktadır. Ayrıca mil taşı üzerinde imparatorlar olarak; MS 276-282 Probus'a, MS 284 Diocletianus'a, MS 286 Diocletianus'a ve Maximianus'a ve MS 293 I. Constantius'a övgü ve atıflar yapıldığı görülmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 136.

⁵⁹⁸ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.5, s. 136.

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATOR ALEKSİOS KOMNENOS VE İMPARATOR İOANNES KOMNENOS DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLERDE KULLANILAN YOLLAR

1. İmparator Aleksios Komnenos Döneminde Türkiye Selçukluları Üzerine Düzenlenen Seferler (1097)

1.1. Komutan İoannes Dukas'ın Batı Anadolu ve Göller Yöresi Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1097)

1071 yılındaki Malazgirt Zaferini takip eden süreçte Türklerin Anadolu'ya yönelmeleri ve gerçekleştirdikleri fetihler neticesinde, İznik (Nicaea) merkezli bir Selçuklu Devleti kurmalarını sağlamıştı. Kutalmışoğlu Süleymanşah (1075-1086) ve I. Kılıçarslan (1092-1107) dönemindeki fetihler sayesinde iyice Marmara Denizi kıyılarına sıkışan Bizans, içerisinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik buhran nedeniyle de zor günler yaşıyordu. Bir başka Türk beyi olan Emir Çaka'da (ö. 1095 ?)⁵⁹⁹, Bizans'ın içerisinde olduğu güç durumdan ve Anadolu'yla irtibatının kesilmesinden yararlanarak İzmir'i ve çevresini fethetmeyi başarmıştır. Daha sonrada ilk açık deniz Türk donanmasını kurarak Ege'deki bazı adalarda ve Çanakkale Boğazı dolaylarında hâkimiyet sağlamıştır. Bizans'ın bu dönemdeki imparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) ise Türklerin ilerleyişlerini durdurmaya çabılıyor, ancak devletin Avrupa topraklarında giderek artan Norman, Kuman ve Peçenek saldırıları, imparatorun tam olarak Anadolu'yla ilgilenmesini engelliyordu.

⁵⁹⁹ Çaka Bey hakkında bilgi için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 229-234, 248, 265-268, 269-271.; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 165.; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M.S. 1081-1096*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1966.; Turan, *a.g.e.*, s. 87-95.; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı ?", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, 1984, İstanbul, Sy. 34, s.55-60.; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara, 1989, s. 109-111.; Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *DİA*, c. 8, ss. 186-188.; Necmi Ülker, "Batı Anadolu'nun Türkleşmesi: İzmir Örneği", *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, ss. 288-293.; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2000, s. 216-219.

Bizans açısından olumsuz olan tüm bu gelişmeler, 1097 yılında I. Haçlı Seferi (1096-1101) ordularının Türkiye Selçuklu Devletinin başşehri İznik’i almaları ve Eskişehir (Dorylaion) Muharebesinde Selçuklu kuvvetlerinin geri çekilmek zorunda kalması neticesinde değiştiği görülmektedir.⁶⁰⁰ Nitekim kurnaz bir insan olan imparator Aleksios Komnenos, Haçlıların getirdiği fırsattan yararlanarak Emir Çaka’nın ardıllarından hem Batı Anadolu’yu geri almak hem de Haçlıları olabildiğince Anadolu’da takip ederek Türkiye Selçuklularının topraklarını ele geçirmek niyetindeydi.⁶⁰¹ İmparator işte bu nedenlerle kayınbiraderi İoannes Dukas’ı (1064-1137)⁶⁰², Ege Denizinde ve kıyılarında bulunan yerleri Türklerden geri almakla görevlendirmiştir. İmparator bu amaçla da çeşitli ülkelerden devşirilmiş askerlerin ve kıyı kentlerini kuşatmaya almak için yeterli güçte bir filonun komutasına ona vermiştir. İmparator Aleksios, seferin başarıya ulaşmasını garantiye almak için sadece askeri hazırlık yapmakla yetinmemiş, ayrıca İznik’in Haçlılarca ele geçirilişi sırasında esir edilen ve Çaka Bey’in, Sultan Kılıçarslan ile evli olan kızını da ona emanet olarak vermiştir.⁶⁰³ İmparator’un niyeti, Dukas’ın gittiği her yerde İznik’in Türklerden geri aldığı duyurmak ve buna inanmayanlara da sultanın eşi olan Çaka Bey’in kızını kanıt olarak gösterip kentleri savaşmadan teslim almak istemesidir.⁶⁰⁴ Lakin burada Çaka Bey’in bundan beş yıl önce ölmüş olması hasebiyle, imparatorun bu taktiğinin ne kadar işe yaradığını söylemek oldukça güçtür. Zira bu olaylar hakkında bilgi veren Anna Komnena (1083-1153)

⁶⁰⁰ I. Haçlı Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Türkçe çev. Ayhan Can, “Fulcherius Carnotensis’in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi”, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.; Türkçe çev. Mukadder Yıldız, “Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana) Kitap 1”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.; Türkçe çev. İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi, Kutsal Toprakları Kurtarmak*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.; *Anonim Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum*, Türkçe çev. Ergin Ayan *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2016.; Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui Ceperunt jerusalem*, İngilizce çev. John Hugh Hill-Laurita L. Hill, American Philosophical Society, Philadelphia, 1968.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1989.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay., İstanbul, 1997, s. 21-72.

⁶⁰¹ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 324, 336.

⁶⁰² İoannes Dukas, Dukas Hanedanı mensubu olup imparator Aleksios Komnenos’un eşi İrene Dukena’nın ağabeyidir. Aleksios Komnenos devrinin önemli komutanlarından olup, uzun süre Draç valiliği ve donanma başkomutanı olarak görev yapmıştır. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 78, 79, 233, 234, 266-269, 337-339.

⁶⁰³ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 328, 337.

⁶⁰⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 337.

eserinde hatalı bir şekilde Çaka Bey'in hala daha yaşadığını sanarak, yapılan seferin Çaka Bey'e ve Efes (Ephesus) şehrinin hâkimi Tanrıvermiş Bey'e karşı yapıldığını söylemektedir.⁶⁰⁵

Sefer için gerekli hazırlıkları tamamlayan İoannes Dukas, başkent Byzantion (İstanbul)'dan ayrılarak Çanakkale Boğazı kıyısında kurulmuş önemli bir liman kenti olan Abydos (Nara Burnu)'a gelmiştir. Anna Komnena, Dukas'ın başkentten Abydos'a kadar deniz yoluyla mı yoksa kara yoluyla mı geldiği ile ilgili bir bilgi vermez. Ancak emrinde bir donanmanın olması, kara yoluyla sürecektir uzun ve zahmetli yolcuktansa kısa bir yolculuğu tercih ederek deniz yoluyla Abydos'a gelmiş olma ihtimali daha yüksektir. Dukas, Abydos'ta bulunduğu sıralarda çıkılacak seferin hem karadan hem de denizden olmak üzere geniş bir coğrafyada yapılacağını ve tek bir komutanın bu iş için yeterli olmadığını fark etmiş olmalı ki, kendisi kara ordusunun başında kalırken, Kaspax adlı bir komutanını da donanmanın başına geçirmiştir.⁶⁰⁶ Dukas'ın niyeti donanma sayesinde hem denizden hem de karadan Türklerin elinde bulunan yerlere saldırmaktı. Zira tek yönlü yapılacak bir sefer ancak kısmi bir başarı getirebilirdi. Çünkü Türkler hem Ege bölgesinin iç kesiminde hem de sahil kesiminde söz sahibiydi.

İoannes Dukas ve Kaspax'ın ilk hedefi bölgenin önemli liman şehri olan İzmir (Smyrna) idi.⁶⁰⁷ Ancak Anna Komnena'nın Anadolu'ya dair bilgisinin az olması⁶⁰⁸ nedeniyle olsa gerek, o kara ordusunun Abydos'tan İzmir'e kadar izlediği güzergâh hakkında bir malumat vermez. Bu bağlamda topografik olarak Dukas'ın izlemiş olabileceği iki rota söz konusudur. Birincisi, Büyük İskender'in MÖ 334 yılında izlediği⁶⁰⁹ Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar hattı üzerinden Gediz Vadisine inen yolu kullanmış olabilir.⁶¹⁰ İkinci olarak da Pers Kralı Kserkses'in MÖ 481'de Ege Denizi kıyı şeridini takiple bir kısmını kat ettiği⁶¹¹ Ezine-Edremit-Ayvalık-Aliğa-Menemen üzerinden İzmir'e gelen yolu tercih etmiş olabilir. Ancak bahsettiğimiz birinci yol ikinci yola göre oldukça uzun ve dolambaçlı bir yoldur. Ayrıca Ege Deniz kıyısından ilerleyip,

⁶⁰⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 337, 338.

⁶⁰⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 337.

⁶⁰⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 337.

⁶⁰⁸ Bilge Umar Anna Komnena'nın *Alexiad* adlı eserinin çevirisi sırasında bu durumun farkına vararak, onun hatalarını örneklerle açıklama yoluna gitmiştir. Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 7, 8.

⁶⁰⁹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, Türkçe çev., s. 32, 33.

⁶¹⁰ Franz Taeschner, sözü edilen yolun Osmanlı döneminde kullanılmaya devam ettiğini tespit etmiştir. Krş. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, terc. Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 203-205.; Ayrıca harita için bkz. Ek XVI.

⁶¹¹ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 527-532.

donanmanın desteği sağlayarak ilerlemek askerî açıdan en mantıklı olanıydı. Bu gibi nedenlerle Dukas'ın Ezine-Edremit-Ayvalık-Aliğa-Menemen üzerinden İzmir'e gelen yolu tercih etmiş olma ihtimali daha yüksektir.

Çaka Bey'in 1092 yılında ölümünden sonra İzmir'e hâkim olan bey veya komutanın ismi bilinmese de şehrin 1097 yılında hala Türklerin elinde olduğu bilinen bir gerçektir.⁶¹² Kaspax'ın komutasındaki donanmanın denizden, Dukas'ın komutasındaki ordunun da karadan ablukaya aldığı İzmir'in, uzun süreli bir kuşatmaya pek dayanacak gücü yoktu. Zira İznik'in Haçlılarca Selçuklulardan alınıp Bizans'a teslim edildiği önceden duyulmuş, bu da ahali ve askerler arasında moral bozukluğuna yol açmıştı. Ayrıca Anadolu içlerinden kendilerine kısa sürede bir desteğin gelmesi de imkânsız görünmekteydi. Tüm bu olumsuz durum karşısında İzmir'e hâkim olanlar, Dukas'ın barış görüşmelerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. İki taraf arasında varılan anlaşmaya göre; İzmir Bizanslılara teslim edilecek, Bizanslılarda buna karşılık kimsenin canına dokunmadan içeridekilerin şehri terk edip yurtlarına dönmesine müsaade edecekti. Lakin şehir daha yeni Bizanslılara teslim edilmişti ki, şehir de çıkan bir kargaşa olayların fitilini ateşlemiş ve nihayetinde Bizans askerleri bu kargaşayı fırsat bilerek şehirde 10 bin kişiyi kılıçtan geçirmiştir.⁶¹³ Dukas, İzmir'in Türklerden alınmasından sonra burada düzeni sağlamak ve şehrin güvenliği için gerekli gördüğü tedbirleri almak üzere bir müddet şehirde kalmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Bizanslılarca İzmir'in alınmasından sonra Dukas'ın bir sonraki hedefi, Efes'i ellerinde tutan Tanrıvermiş ile Marak (Barak ?) isimli iki Türk beyiydi.⁶¹⁴ Burası Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes vadileriyle bağlantısı olan yollar üzerinde kurulmuş eskiçağın meşhur kıyı şehirlerinden birisiydi. Dukas, İzmir'e oldukça yakın olan bu şehri de Türklerin elinden almak için yola çıkmadan önce İzmir'e olası bir saldırı ihtimalini de göz ardı etmeyerek, bütün donanmasını İzmir limanında bırakmayı uygun görmüş ve kendisi de kara ordusunun başında İzmir'den Efes'e gitmek üzere harekete geçmiştir. İzmir'den hareketle güneye yani Efes'e giden en kestirme ve tabii yol; Torbalı Ovasından geçip, Alaman Dağının doğusunda Küçük Menderes Nehrini takiple batıya doğru yönelmekte ve daha sonra da Selçuk Ovasına ulaşmaktaydı. İşte Dukas'ın

⁶¹² Çaka Bey'in ölümü ve onun yerine geçen ardılları hakkında yapılan tartışmalar için bkz. Kurat, *a.g.e.*, s. 53-55.; Turan, *a.g.e.*, s. 95.; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 2014, s. 19, 20.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 89-91, 97.

⁶¹³ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 338.

⁶¹⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 338.

İzmir'den hareketle Efes'e kadar izlediği güzergâh büyük bir ihtimalle budur. Nitekim bahsettiğimiz bu yol bundan 50 yıl sonra II. Haçlı Seferi (1147-1148) esnasında, Fransız Kralı VII. Louis'in (1120-1180) önderlik ettiği ordunun İzmir-Efes arasında kullandıkları güzergâh ile aynı yoldur.⁶¹⁵

İoannes Dukas, kara ordusunun başında Efes önlerine geldiğinde, Tanrıvermiş ile Marak (Barak ?) beyler ise ordusuyla şehirden çıkarak ovada savaş düzeni almışlardır. Anlaşılan bu iki Türk beyi en iyi savunma saldırıdır anlayışından hareketle, şehir savunması yerine meydan muharebesini tercih ettikleri görülmektedir. Bizans ve Türk ordusu arasında gün boyu süren çatışmalarda, önce iki tarafta birbirine üstünlük sağlayamamıştır. Ancak Bizans ordusunun üstün kuvvetleri sonucunda olsa gerek, Türk ordusu geri çekilme kararı aldığı anlaşılmaktadır. Anna Komnena, bu savaş esnasında pek çok Türk'ün öldürüldüğünden kaçmayı başaranların ise Menderes (Maiandros) Nehrini geçerek Bolvadin (Polybotos)'e⁶¹⁶ geçtiği bilgisini vermektedir. Ayrıca bu savaş esnasında yaklaşık 2 bin civarında bir Türk'ünde esir olarak aldığından söz etmekle birlikte, bunların imparatorun emriyle Ege'deki adalara dağıtılacağından bahsetmektedir.⁶¹⁷ Böylece, bu seferle birlikte İzmir ve Selçuk yöresinin Bizans tarafından geri alınması, bölgede 15 yılı aşkın süren Türk hâkimiyetini sona erdirmiş oldu.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Odo of Deuil, *De profectioe Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry, *De profectioe Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948. s. 107.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, "Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum (Deniz aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserin XVI., XVII., ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994, s. 50.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003, s.79.; Özergin, *a.g.t.*, s. 36; Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 7, 8; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, Ağustos 2001, c. LXV, Sy. 243, s. 578-581.

⁶¹⁶ Günümüzde Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesi yakınlarında önemli yolların kavşak noktasında kurulmuş bir şehir idi. Hierocles, *Synecdemus*, 677.10., Yay. Haz. Burckhardt, s. 24.; Prokopius, *Anekdotia (Historia Arcana)*, Türkçe çev. Orhan Duru, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001, s. 118.; Umar, *a.g.e.*, s. 671.; BAtlas'ta Polybotos: Bolvadin'in 3 mil güneybatısında. Talbert, *a.g.e.*, s. 963.

⁶¹⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 338.

⁶¹⁸ Türklerin İzmir ve civarına tekrar hâkimiyetleri 1317 yılında Aydınolu Mehmet Bey sayesinde olmuş, ancak 1344 yılında İzmir limanı ve hisarı Haçlı donanmasınca ele geçirilmiştir. İzmir'in kesin olarak Türk yurdu haline gelmesi ise, 1402-03 yılında Emir Timur'un buradaki hisarı alması neticesinde gerçekleşmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, Türkçe çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987, s 318, 319.; Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafername*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2013, s. 402-404.; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr*, Türkçe çev. İsmail Aka, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, TTK, Ankara, 2011, s. 35.; İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdur fî Nevâib-i Timûr*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2012, s. 321, 322.; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nûzzar fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, Türkçe çev. Aykut, s. 426.; Halil İnalçık,

Anna Komnena, savaş esnasında geriye çekilen Türklerin Menderes Nehri boyunca, kıyı kentlerine⁶¹⁹ uğrayarak yol aldıktan sonra Bolvadin'e ulaştıklarından bahsetmektedir. Anna'nın anlatımlarından ve topoğrafyadan yola çıkarak, Büyük Menderes Nehri oluşturan vadiden doğuya doğru yani Bolvadin'e giden en kestirme yol; Çürüksu (Lykos) Vadisi, Acıtuz/Çardak (Anaua/Sanaos) Gölü ve Dinar (Apamea/Kelainai/Kibotos) üzerinden ulaşan yol idi. O halde bu Türk birliğinin Bolvadin'e geri çekiliş yolu bu güzergâh doğrultusunda olmalıdır. İşte İoannes Dukas'ın sonraki hedefi, savaş esnasında Bolvadin'e çekilen Türk birliklerini izleyip onları da tıpkı İzmir ve Efes'te yaptığı gibi yenilgiye uğraşmaktı. Ancak Anna, Dukas'ın Türklerin geri çekildiği yolu değil, daha kısa bir yoldan gidip baskınla önce Sardis (Sart)'i sonrada Alaşehir (Philadelpheia)'i ele geçirdiğinden söz etmektedir. Anna'nın daha kısa bir yoldan diye tarif ettiği güzergâh, coğrafi olarak incelenirse aslında Türk birliklerinin geri çekilirken izlediği yol göre oldukça uzun olduğu görülecektir. Dukas'ın Efes'ten sonra Sardis ve Alaşehir'e uğradığı göz önüne tutup bölgeyi topografik olarak incelersek, Efes-Sardis arasında üç alternatif yol olduğunu görürüz: Ödemiş-Salihli arasında Bozdağlardan geçen zorlu bir dağ yolu, ikincisi Torbalı-Kemalpaşa arasındaki Karabel Geçidi yolu, üçüncüsü ise İzmir üzerinden dolanan yoldur. Dukas'ın hangi yolu tercih ettiği bilinmemekle birlikte, Selçuk'tan hareketle yukarıda ikinci yol olarak bahsettiğimiz Karabel Geçidini kullanarak Sardis'e ulaşmış olabilir. Nitekim MÖ 334 yılında Büyük İskender'de tam tersi istikamette olmak üzere Sardis'ten Efes'e giderken benzer bir güzergâhı kullanmıştır.⁶²⁰ Görüldüğü gibi Dukas'ın Efes, Sardis ve Alaşehir'i takiple Çürüksu Vadisine gittiği yol, Anna'nın ifade ettiği gibi Türk kuvvetlerinin geri çekiliş yoluna göre daha kısa bir yolmadığı açıkça bellidir.

Anna Komnena, Dukas'ın Sardis ve Alaşehir'den sonra geldiği ilk yerin Denizli (Laodicea)⁶²¹ olduğunu bilgisini bizlere vermektedir. O halde Dukas'ın izlediği güzergâh,

"Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997)*, TTK, Ankara, 1999, s. 182, 183.; Yusuf Ayönü, "İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2009, İzmir, c. 9, Sy. 1, ss. 1-8.

⁶¹⁹ Anna Komnena'nın kıyı kentleri diye bahsettiği yerler, Büyük Menderes Nehrinin kıyısında kurulmuş kentler olmalıdır. Bu kentler; Magnesia ad Maeandrum (Germencik), Tralles (Aydın), Antiochia ad Maeandrum (Kuyucak) vb. olarak sıralanabilir.

⁶²⁰ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.17.10., Türkçe çev., s. 32.

⁶²¹ Günümüzde Denizli'nin Eskişehir Mahallesi yakınlarında bulunmaktaydı. Çürüksu Vadisinin bereketli toprakları üzerinde kurulmuş olan büyük ve zengin bir kentti. Eskiçağdan ortaçağa kadar önemini yitirmemiş, ancak XII. yüzyılın yarısından itibaren şehir çeşitli nedenlerle yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Bölgenin Türkler tarafından fethi ile birlikte şehrin ismi, Ladik şeklinde kullanılmaya devam etmiştir. Kaynaklarda Ladik isminin yanında Tonguzlu, Tonuzlu, Toğuzlu ve Toğurla şeklinde kullanımları

MÖ 481’de Pers Kralı Kserkses’in tam tersi istikamette Kelainai (Dinar)’den hareketle Colossae (Honaz) üzerinden ilerleyerek Sardis’e geldiği yoldur.⁶²² Anna, Dukas’ın Denizli’ye geldikten sonra, buranın halkının kendiliğinden ona boyun eğip itaat ettiğinden ve buna karşılık onun da şehre yönetici atamayarak özgürce kendi kendilerini yönetmelerine izin verdiğinden söz etmektedir.⁶²³ Ayrıca o, Dukas’ın Denizli’den sonra “*Khoma yoluyla, Lampe Ovasına*” vardığı bilgisini bizlere aktarmaktadır.⁶²⁴ Khoma günümüzde kabul gören yaygın görüşe göre, Denizli’nin Çivril ilçesine bağlı Gümüşsu Mahallesi’nde idi.⁶²⁵ Lakin Ramsay’in de belirttiği gibi Khoma, sadece bir yer ismi

mevcuttur. İbn Battuta’da ise Dûngûzla şeklinde geçmekle birlikte, kelimenin anlamının “Beldetü’l-Hanâzîr” yani domuz diyarı anlamına geldiğinden söz etmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.8.16., Türkçe çev., s. 84, 85.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.29., İngilizce çev., Vol. II, s. 299.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Caria.; *Itinerarium Antonini*, 337.2., Haz. G. Parthey-M. Pinder, *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, Berolini, 1848, s. 160.; Hierocles, *Synecdemus*, 665.1., Yay. Haz. Burckhardt, s. 19.; İbn Battûta, *Tuhfetü’n-Nûzzar fî Garâibi’l-Emsâr ve Acâibi’l-Esfâr*, Türkçe çev. Aykut, s. 408-410.; Ebu’l-Fidâ, *Takvimü’l-Büldan*, Türkçe çev., s. 302.; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü’l-Coğrafiya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, s. 185.; Laodicea hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F. Akçakoca Akça, *Küçük Denizli Tarihi, (Yunanlılardan Osmanlılara -1434M. 832- Kadar)*, Denizli, 1945, s. 1-9.; Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 109-116.⁶²² Herodotos, *Historiai*, 7.31. Türkçe çev., s. 527.

⁶²³ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 17.; Denizli bölgesine ilk Türk akını 1070 senesinde, Sultan Alparslan’a karşı isyankâr tutum içerisine giren Erbasgan (Erisiği)’ı Anadolu’da takip eden Afşin Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Sıbt İbnü’l-Cevzi, *Mir’âtü’z-zamân fî Târîhi’l-âyân*, Türkçe çev., s. 168-169.; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 130.; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK, Ankara, 1990, s. 12; Ancak Denizli ve çevresinin 1071 tarihindeki Malazgirt Savaşından sonraki süreçte Kutalmışoğlu Süleymanşah’ın komutanları tarafından fethedilmiştir. Lakin bölgeyi fetheden komutanların isimleri bilinmemektedir. Daha sonra da 1097 yılında İoannes Dukas’ın komutasında Bizanslıların şehri Türklerden geri aldığı anlaşılmaktadır. Şehrin Türkler tarafından nihai olarak fethi ise I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) döneminde 1205-07 yıllarında gerçekleşmiştir. Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 109-116.

⁶²⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.; Anna’nın 1097 yılındaki olay için düştüğü bu tarihi kaydın benzerini, 1176 yılında yani Myriokephalon Savaşı öncesinde hem Niketas Khoniates’de hem de İoannes Kinnamos’da eserlerinde rastlarız. Bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123, 135.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.

⁶²⁵ Khoma isminin tarihsel süreç içerisinde bölgeye yerleşen Türkler tarafından da benimsenerek Homa şeklinde varlığını devam ettirdiği tahmin edilmektedir. Homa köyü Cumhuriyet Döneminde yapılan değişiklikle Gümüşsu ismini almıştır. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 82, 83, 147.; Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)”, s. 281.; BAtlas’ta Homadena: Gümüşsu, eski adı Homa. Talbert, *a.g.e.*, s. 960.; Umar’a göre, Khoma/Homa kelimesi “Yığın” anlamı gelmekte olup, bir kasabayı berkitmek ve arkasına geçip savunma yapmak için hazırlanmış siper tümseği yığını anlamına gelmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 318, 319.; Ayrıca Plinius, Hierocles ve Ptolemy’de Lycia’da başka bir Khoma’nın varlığından söz edilmektedir. Bu Khoma günümüzde Antalya’nın Elmalı ilçesi Sarılar ve Hacımusalar Mahalleleri dolaylarındadır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.28., İngilizce çev., Vol. II, s. 297.; Hierocles, *Synecdemus*, 683.9., Yay. Haz. Burckhardt, s. 27.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Licia, Mylias.; W. M. Ramsay, “Manuel’in Türklere Karşı Seferi, 1176”, çev. Arslan Durdu-Fatih Demir, *Asia Minor Studies*, 2018, c. 6, Sy. 12, s. 329-334.; Edward Herbert Bunbury, “Choma”, *DGRG*, Vol I, s. 612.; 1968 yılında yayınlanan Köylerimiz adlı eserde Akdeniz bölgesinde; Beyşehir’deki Aşağı ve Yukarı Homa (Esence) ve Manavgat’taki Homa (Oymapınar) olmak üzere iki tane daha Homa ismine rastlanmaktadır. *Köylerimiz, 1 Mart 1968 Gününe Kadar*, T:C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi D.S.İ., Ankara, 1968, s. 51, 435, 579, 608, 677, 678.

olmayıp aynı zamanda Bizans'ın Anadolu'daki askeri thema⁶²⁶ bölgelerinden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶²⁷ Bu bağlamda Anna'nın eserinde de sık sık Khoma'dan devşirilmiş askerlerden söz edilmekle birlikte, bu birliklerin bir dönem Bizans ordusunda önemli işler yaptığı anlaşılmaktadır.⁶²⁸ Anna ayrıca Khoma'luların sanki Romalı değilmiş gibi, bazen Khoma'lı ve Romalı şeklinde bir ayrıma gittiği görülmektedir.⁶²⁹ Lampe ise kelime anlamı itibariyle “köpük; sazlık yöre, bataklık, köpüklü su birikintileri” gibi anlamlara gelmektedir.⁶³⁰ O halde Denizli'den doğuya doğru gidildiğinde, bölgede coğrafi olarak bu tarife uyan iki tane yer olduğunu görürüz: Birinci bölge, Acıtuz/Çardak Gölü'nün güneybatı ucunda, Söğüt Dağının kuzeyindeki Beylerli, Çaltı ve Gölcük köylerinin önünde Hambat (Hanabad) kırına doğru uzanan ve şuanda pek çoğu kurumuş veya oldukça küçülmüş durumda bulunan göl ve bataklıklardır.⁶³¹ Burası eskiçağlardan beri kullanılan Denizli'den Dinar'a giden ana yol üzerinde olan bir bölgedir. İkinci yer ise, Dinar'dan başlayarak Çivril'e kadar, Menderes Nehri ve Gümüşsu Şelalesi gibi çeşitli membalarla beslenen Gökgöl ve Işıklı Gölleri dolaylarıdır.⁶³² Günümüzde Dinar'dan itibaren Menderes Nehrinin yatağını takiple Gökgöl ve Işıklı Göllerine kadar ki coğrafya, Acıtuz/Çardak Gölü'nün güneybatı ucundaki göl ve bataklıklara göre daha geniş bir sahaya yayılmıştır. Lampe ve Khoma üzerine yapılan tartışmaların merkezinde, ortaçağ ana kaynaklarının “*Lampe yoluyla*” veya “*Lampe üzerinden geçerek*” gibi benzeri ifadeler

⁶²⁶ VII. yüzyılın yarısından itibaren giderek artan Müslüman Arapların akınları nedeniyle Bizans, thema adı verilen idari, askeri ve iktisadi olguların birleştirildiği yeni bir sisteme geçiş yapmıştır. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos eserinde X. yüzyılda Anadolu'daki thema'lar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz. Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, ed. Bekker, Vol. III, s. 11-64.; Texier, *a.g.e.*, s. 19-26.

⁶²⁷ Khoma Thema'sının ne zaman teşekkül ettiği tam olarak bilinmemekle birlikte Anatolikan Thema'sının bir parçası olduğu kabul edilmektedir. Anna Komnena'nın 1081 yılında Kappadokia ve Khoma Bölge Komutanı olarak Bourtzes isimli birisinden bahsetmesi bu themanın varlığına dair en büyük kanıttır. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 119.; Ramsay, “Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176”, s. 329-334.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 82, 83.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 226, 227.

⁶²⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 26, 29, 30, 93, 95, 118, 119, 124.; Nikephoros Bryennios, *Historiae (Materials for a History)*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 151, 155, 156.

⁶²⁹ Bilge Umar'da bu ayrıma dikkat çekerek, Anna'nın Khoma halkını, Rumların yanı sıra ama onlardan ayrı olarak andığından söz etmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 124, 125.

⁶³⁰ Umar, *a.g.e.*, s. 502.; Lopadion (Ulubat) yakınlarında ve Mysia bölgesinde Atramyteion (Edremit) yakınlarında iki tane daha Lampe olup, Göller Yöresindeki Lampe ile karıştırmamalıdır. Lopadion ve Atramyteion'daki Lampe için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 203.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 182.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. III, Yay. Haz. Billerbeck, s. 195.;

⁶³¹ Paul Wittek, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, Türkçe çev. Mihin Eren, *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969, c. I, TTK, Ankara, 1970, s. 207, 208.

⁶³² Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29.; Umar, *a.g.e.*, s. 502.

kullanmaları yatmaktadır.⁶³³ Bu ifadelerden yola çıkılarak Lampe'nin Acıtuz/Çardak Gölü dolaylarını yoksa Gökgöl ve Işıklı Gölleri dolaylarını olduğunu çıkarmak oldukça zordur. Çünkü anlam olarak baktığımız zaman, her iki bölgede yukarıda sözü edilen ifadeleri coğrafi olarak karşılamaktadır. Ayrıca bu bölgelerin birbirine oldukça yakın bir yerde olması yer tespitini zorlaştıran bir diğer etmendir. Bu nedenle belki de Acıtuz/Çardak Gölü'nün güneybatı ucundaki ve Gökgöl ve Işıklı Gölleri dolaylarındaki her iki yerin aynı özellikleri taşıması nedeniyle birlikte Lampe denilmiş olabilir. Bir de Anna Komnena'nın "*Khoma yoluyla, Lampe Ovasına*" gidilmesi gerektiği ile ilgili sözlerinden anlaşılması gereken, aslında Khoma üzerinden geçerek değilde, Khoma'ya giden yoldan ilerleyerek Lampe Ovasına varıldığı şeklinde algılanmalıdır. Bu bakımdan hiç şüphesiz ki burada kast edilen Khoma bir yer isminden daha ziyade askeri bölge olan Khoma Thema'sıdır.

Anna Komnena, Dukas'ın bu yöreye komutan olarak Eusthatios Kamitzes'i atadıktan sonra Bolvadin'e yöneldiği bilgisini vermektedir. Ancak Anna'nın bundan sonraki anlatımları özet niteliğinde olduğu için olaylara dair eksikliklerin olduğu açıkça bellidir. O, Dukas'ın Bolvadin'e geldiğinde burada oldukça kalabalık bir Türk grubuyla karşılaşmış onlarla savaştığını ve Türkleri yenip bolca ganimet elde ettiğinden söz etmektedir.⁶³⁴ Ancak Anna, onun Khoma ve Lampe üzerinden hangi yolu takip ederek Bolvadin'e geldiğinden bahsetmemektedir. Ayrıca Khoma ve Lampe'den söz etmesine rağmen yollar bakımından bölgenin kavşak noktasında bulunan ve antikçağın bölgedeki en önemli şehirlerinden birisi olan Dinar'dan söz etmemesi oldukça ilginçtir. Tüm bunların sebebi olarak Anna'nın, Anadolu'ya dair bilgisinin kısıtlı olmasından kaynaklandığını düşünmek çokta abartılı olmaz. Dukas'ın Khoma ve Lampe'den sonra Bolvadin'e kadar izlemiş olabileceği tek bir güzergâh söz konusudur; Dinar üzerinden geçerek, Çöl Ovası, Çamur Ovası, Karamık Bataklığı ve Akarçay (Kaystros) Nehri üzerinden geçerek Bolvadin'e ulaşan yoldur. Veyahut Dinar, Çöl ve Çamur Ovaları üzerinden kuzeye doğru yani Şuhut Ovasına doğru dönüp, ilkinde göre biraz daha uzun bir rota izlemiş olabilir.⁶³⁵ Nitekim buradaki yolların daha önce MÖ 481'de Pers Kralı Kserkses'in, MÖ 334'de Büyük İskender'in ve MÖ 189'da Manlius Vulso'nun seferleri

⁶³³ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.

⁶³⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.

⁶³⁵ Ayrıca harita için bkz. Ek XV.

sırasında kullanılan askeri yol güzergâhları olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.⁶³⁶ Ancak Anna, tıpkı Dukas'ın Khoma ve Lampe'den sonra Bolvadin'e kadar izlediği güzergâhı vermediği gibi, onun sefer sonrasında ne yaptığı ve hangi yolları kullanarak geri döndüğü hakkında da bir bilgi vermez. Ancak Bolvadin'den sonra İstanbul'a döndüğü varsayımında bulunursak, muhtemelen Eskişehir üzerinden Byzantion (İstanbul)'a giden yolu kullanmış olmalıdır. Ayrıca bu ihtimali güçlendiren bir diğer bilgide, I. Haçlı Seferi ordularının arkasından Antakya (Antiochia)'ya doğru gitmek üzere hareket geçen Aleksios Komnenos'un Akşehir (Philomelion)'e⁶³⁷ kadar gelmiş olduğu bilgisidir.⁶³⁸ Aleksios'un büyük bir ihtimalle planı, Dukas'ın komutasındaki destek kuvvetlerinin yolda kendisine katılmasıydı. Ancak Anna'nın "*O (İoannes Doukas) henüz dönmemişken ve Türklerle savaşmayı sürdürüyorken, İmparator, Antakya yöresindeki Kelt'lere yardıma gitmek için hazırlıklarını tamamladı*"⁶³⁹ sözlerinden Aleksios'un, Dukas'tan önce Akşehir-Bolvadin dolaylarına geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Aleksios'un Antakya'ya gitmeden vazgeçip geri dönmek zorunda kalması, Dukas'ın da Kütahya-Eskişehir dolaylarından ilerleyerek İznik üzerinden İstanbul'a giden yolu kullanmış olma ihtimalini arttırmaktadır.

1097 yılındaki I. Haçlı Seferinin neticesinde Bizans, Batı Anadolu ve Göller Yöresinde Türk hâkimiyetindeki yerleri ele geçirerek, buralardaki Türk idaresine son vermiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş Selçuklular, 10-15 yıl içerisinde kaybettikleri toprakların bir kısmını geri almak adına Alaşehir (Philadelphiea), Eskişehir, Kütahya (Kotiaieion), ve İznik dolaylarına akınlarını sıklaştırmaya başladığı anlaşılmaktadır.⁶⁴⁰

⁶³⁶ Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 525.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6,7., Türkçe çev., s. 31.; Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364, 365.; Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.

⁶³⁷ Günümüzde Konya'nın Akşehir ilçesinde olduğu bilinen, önemli yollar üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Prokopius'da "Filomodes" ismiyle anılmaktadır. Fulcherius Carnotensis ise Lesser ismiyle anılan Akşehir diye söz etmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.8.14., 14.2.29, Türkçe çev., s. 82, 241.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.95., İngilizce çev., Vol. II, s. 293.; Prokopius, *Anekdotia (Historia Arcana)*, Türkçe çev., s. 118.; Hierocles, *Synecdemus*, 672.12., Yay. Haz. Burckhardt, s. 22.; Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Türkçe çev. Barlas, s. 71.

⁶³⁸ Anna, 1097 yılındaki Eskişehir (Dorylaion) Muharebesini kazanan I. Haçlı Seferi ordularının Eskişehir-Bolvadin-Akşehir-Konya daha sonra da Ereğli (Heraklea)'dan Antakya'ya kadar olan yolculuklarında kullandığı yolu eserinde "Hızlı yol" olarak nitelendirmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 333, 339-341.; Özergin, *a.g.t.*, s. 36.; Altan, *a.g.m.*, s. 571-578.

⁶³⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.

⁶⁴⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 440-463, 481-484.; Turan, *a.g.e.*, s. 153-158.; Sevim-Yücel, *a.g.e.*, s.119-121.; Işın Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", *Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri 21 Mayıs 2001*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, s. 3.

2. İmparator İoannes Komnenos'un Saltanat Dönemindeki Seferler (1119 ve 1141)

2.1. İoannes Komnenos'un Denizli Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1119)

1116 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı Şahinşah (Melikşah) (1110-1116) ile Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos arasında bir sulh akdi imzalanmıştı.⁶⁴¹ Ancak bu anlaşmanın üzerinden çok geçmeden Türkiye Selçuklu tahtında değişiklik yaşanmış, Sultan Şahinşah (Melikşah), kardeşi I. Mesud (1116-1155) tarafından tahtan indirilmiştir.⁶⁴² Yeni sultan olan I. Mesud'un, kardeşi Şahinşah (Melikşah) ve Aleksios Komnenos arasında imzalanan anlaşmaya 2 yıl daha riayet ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Aleksios Komnenos'un 1118 yılında vefatı üzerine yerine oğlu İoannes Komnenos'un (1118-1143) geçmesiyle bu durumun değiştiği görülmektedir.⁶⁴³ Zira İoannes Komnenos, imparator olduktan sonra iç meseleler ile ilgilenmek ve otoritesini sağlamlaştırmak ile meşgul olmuştur.⁶⁴⁴ Selçuklular ise Bizans tahtında yaşanan bu değişiklik ve karışıklık ortamından yararlanmak istemiş olsalar gerek, 1097 yılındaki I. Haçlı Seferi esnasında

⁶⁴¹ Aleksios Komnenos'un İstanbul'dan hareketle Eskişehir üzerinden Akşehir'e kadar gelmiş, ancak Konya'ya inme cesareti gösterememişti. Nitekim bu sefer neticesinde iki taraf arasında söz edilen anlaşma imzalanmıştı. Ancak Anna Komnena, barış anlaşmasının tarihi hakkında bir bilgi vermemektedir. Fakat eserinde geçen olay örgüsünden yapılan anlaşmanın tarihinin 1116 yılı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca anlaşmanın maddeleri ve içeriği hakkında da bilgi vermemesi de oldukça ilginçtir. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 494-498.; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 180.

⁶⁴² Sultan Şahinşah (Melikşah)'ın kardeşi, I. Mesud tarafından tahtan indirilmesi ve yay kirişiyle boğdurulması hakkında bilgi için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 498-501.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), 1944, s. 54, 55.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 349, 350.; Cenâbi Mustafa, *El-'Aylemü 'z-zâhir fî ahvâli 'l-evâil ve 'l-evâhir (Târîhu 'l-Cenâbi)*, Türkçe çev. Muharrem Kesik, "Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Özel Sayısı*, 2000, İstanbul, s. 240.; Turan, *a.g.e.*, s. 158-160; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1555)*, TTK, Ankara, 2003, s. 32-35.

⁶⁴³ Aleksios Komnenos'un ölümü ve yerine oğlu İoannes Komnenos'un geçişi ile ilgili bilgi için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 524.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 5.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 5.; İbnü'l-Azîmî, *Tarihü 'l-Azîmî*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538 = 1038/39-1143/44)*, TTK, Ankara, 2006, s. 49, 50.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi 't-Tarih*, Türkçe çev., c. X, s. 423.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk (Zeyli Târîhi Dimaşk)*, Yay. Haz. H. F. Amedroz, *History of Damascus*, Leyden, 1908, s. 199.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 66.; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK, Ankara, 2000, s. 265.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 355.; Müverrih Vardan (Vardan Vardapet), *Cihan Tarihi*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1937, Sy. 2, s. 195.

⁶⁴⁴ İoannes Komnenos'a karşı tertiplenen suikast girişimi ve Anna Komnena'nın ev hapsi cezası almasına ilişkin bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 6-8.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 66.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 467.

İoannes Dukas'ın Batı Anadolu'da ele geçirdiği yerleri geri almak istedikleri anlaşılmaktadır.⁶⁴⁵

Türklerin bu bağlamda Çürüksu (Lykos) Vadisine doğru akınlarını yoğunlaştırdığı Bizans kaynaklarından takip edilebilmektedir. Nitekim İoannes'in, imparator olduktan sonraki ilk hedefi, Menderes (Maiandros) Nehri kenarında, Phrygia'da bulunan şehirlere taarruz eden Türkleri durdurmak idi.⁶⁴⁶ Bu amaçla da 1119 yılının ilkbahar başlangıcında Alaşehir (Philadelpheia)'den başlayarak Denizli (Laodicea)'ye kadar ki bölgede sefere çıkması bunu kanıtlamaktadır. İoannes Komnenos devri hakkında bilgi veren Khoniates ve Kinnamos'un eserlerinde onun dönemi özet olarak verilmiştir.⁶⁴⁷ Bu nedenle olsa gerek, imparatorun İstanbul (Byzantion)'dan hareketle Denizli'ye kadar izlediği yol güzergâhı hakkında yok denecek kadar az bilgi vermektedirler. Ancak Kinnamos'un anlatımlarında yer alan imparatorun önce Alaşehir yakınlarına gelip karargâh kurması, onun hangi yolu izleyerek Denizli'ye geldiğini anlamamız konusunda bizlere ipucu vermektedir. Muhtemelen önce İzmit (Nicomedia)-İznik (Nicea) üzerinden Rhyndakos Ovası dolaylarına gelmiş, daha sonra MÖ 334'de Büyük İskender'in Daskyleion (Ergili)-Sardis (Sart) arasında izlediği güzergâh olan⁶⁴⁸, Susurluk-Balıkesir-Kırıkçağaç-Akhisar hattı üzerinden Gediz Vadisine inen yolu kullanmış olmalıdır.⁶⁴⁹ Nitekim bu yol Marmara Denizinden güneye doğru giden ana yol olup, Bizans'ın XII. yüzyıl boyunca Anadolu'ya düzenlediği seferlerde güvenlik endişesi nedeniyle sık sık bu yolu kullanmak zorunda kaldığı görülmektedir.⁶⁵⁰ Kinnamos ise bu güzergâhı "*kıyı şehirlerden geçen yol*" diye tasvir etmektedir.⁶⁵¹

Kinnamos'un verdiği bir diğer malumat da, İmparator İoannes'in Alaşehir dolaylarına geldiğinde burada ordugâh kurup etrafını kazıklarla çevirttiğidir. İoannes'in bu kadar güvenlik önlemi almasının sebebi, büyük bir ihtimalle olası bir baskına karşı

⁶⁴⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 5, 6.; İoannes Dukas'ın komutanlığında düzenlenen sefer esnasında tekrardan Bizans'a bağlanan yerler için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 336-339.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 97.

⁶⁴⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 5, 6.

⁶⁴⁷ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 5.

⁶⁴⁸ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.17.10., Türkçe çev., s. 31.

⁶⁴⁹ Ayrıca harita için bkz. Ek XVII.

⁶⁵⁰ İleride değineceğimiz gibi Eskişehir-Kütahya hattının Türkler tarafından tutulması, Bizans'ın Batı Anadolu'nun içlerinden geçen yolları kullanmak zorunda bırakmıştır. Nitekim İoannes ve Manuel Komnenos devirlerindeki 1119, 1146, 1159, 1175 ve 1176 yıllarındaki seferlerde bu sözü geçen yol güzergâh kullanılmıştır.

⁶⁵¹ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

tedbirsiz yakalanmamak olsa gerek. Zira bölge hala Bizans toprağı olmasına rağmen Türklerin, Denizli'den sonra Büyük Menderes Vadisi ve Gediz Vadisi dolaylarına akınlar yapıyor olma ihtimali oldukça yüksektir. Nitekim bu düşünceyi destekleyen bir diğer olay da, imparatorun başkumandan İoannes Aksukhos'u⁶⁵² öncü birlikler ile Denizli'ye göndermesidir. İmparatorun niyetinin Alaşehir'den sonraki yolların durumunu ve Denizli'deki Türk kuvvetlerinin mevcudiyetini önceden öğrenmek olduğu açıkça bellidir.⁶⁵³ Ayrıca Aksukhos'un Denizli'ye geldikten sonra durumun istedikleri gibi lehlerine olduğunu bildiren haberi imparatora göndermesi, daha sonrada imparatorunda bütün ordusuyla birlikte Denizli'ye gelmesi bu düşünceyi destekleyen bir diğer bilgidir.⁶⁵⁴

Kinnamos'un verdiği bilgiye göre, Denizli'nin yani eski Laodicea'nın kurulduğu yer, Lykos (Çürüksu) ve Kapros (Kadıköy) akarsularının yakınındaydı.⁶⁵⁵ Çürüksu Vadisinin mümbit coğrafyası, topoğrafyası ve önemli yol kavşaklarında bulunması itibariyle eskiçağdan ortaçağa kadar hep önemini korumuş bir bölgedir. Bu nedenle önce Colossae (Honaz) sonra Laodicea ve Khonai (Honaz) bölgede önem kazanmış ünlü şehirler olmuştur. Selçuklu Türklerinin bu bölgeyi fethetmek istemelerinin ve imparator İoannes'inde Denizli'yi geri almak istemesinin arkasında yatan sebepler hiç şüphesiz bunlardır. İmparator ve başkumandan Aksukhos, Denizli önlerine geldiğinde şehri Selçuklular adına savunan kişi Alphikharas (Alpkara)⁶⁵⁶ adlı komutandı. Alphikharas,

⁶⁵² Aslen bir Türk olan bu kişi 1097 yılında I. Haçlı Seferi ordularının İznik'i aldıklarında Haçlılara esir düşüp, daha sonrada Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'un hizmetine verildiği bilinmektedir. İoannes Komnenos'un imparator olduktan sonra en çok teveccüh gösteri kişi olup, Bizans orduları başkumandanlığına getirilmiştir. İoannes'in ölümü üzerine oğlu Manuel'in tahta çıkmasında en büyük rolü oynayan kişi yine İoannes Aksukhos'dur. Aksukhos'un, Manuel devrinde de 1150-51 yılında vefat edinceye kadar başkumandanlığa devam ettiği bilinmektedir. O sadece İoannes ve Manuel'in sevgisini kazanmamış aynı zamanda halkında sevip saydığı bir kişi olmuştur. İoannes Aksukhos hakkında bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 6, 7, 27, 30, 33-35, 56.; Turan, *a.g.e.*, s. 160; Işın Demirkent, "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı İoannes Aksukhos", *Belleten*, Nisan 1996, c. 60, Sy. 227, ss. 59-72.

⁶⁵³ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.

⁶⁵⁴ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.

⁶⁵⁵ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.

⁶⁵⁶ Kinnamos'da "Pikharas" ismiyle geçmekle birlikte birçok savaşta ün kazanmış bir kişi olarak bahsedilmektedir. Niketas'da ise ismi "Alphikharas" şeklinde geçmekte ve şehrin korunmasıyla görevli kişi olarak isminden söz edilmektedir. Sadece Bizans kaynaklarında rastladığımız "Pikharas" ve "Alphikharas" kelimelerinin aslının Türkçe'de güçlü, kuvvetli veya büyük asker manasına gelen "Alpkara" olduğu tahmin edilmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.; Yınanç, "Alaşehir: Tarih", s. 291.; Turan, *a.g.e.*, s. 160.; Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 37.; Gyula Moravcsik'de "Alpiksaras" şeklinde geçmekle birlikte bu şahıs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. II, Akademie-Verlag, Berlin, 1958, s. 65.

Bizans kaynaklarının da sözü ettiği üzere birçok savaşta bulunmuş, Bizanslılarca ünü duyulmuş bir askerdi. Ancak İoannes'in imparator olduktan sonra ilk hedef olarak Denizli'yi seçeceği tahmin edilememiş olsa gerek, şehri savunan Türk birliğinin sayısı sadece 800 kişiydi.⁶⁵⁷ Karşısında kalabalık bir Bizans ordusu ve başında bizatihi imparatorun kendisi olduğunu gören Alphikharas'ın yapacak çokta bir şeyi yoktu. Böyle çetin bir ahval içerisinde Alphikharas'ın sulh yoluyla şehri imparatora teslim ettiği ve güvenli bir şekilde şehirden ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁵⁸ Türklerin elinden şehri almayı başaran imparator, burada yeterli bir garnizon bırakıp, askerlerin iâşe ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.⁶⁵⁹ Devrin önemli kaynakları Khoniates ve Kinnamos'un eserlerinde imparatorun Denizli'den geri İstanbul'a geri dönüş yolu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemeldir ki, Denizli'ye geldiği güzergâhın tersine Alaşehir-Akhisar-Kırıkçağaç-Balıkesir-Susurluk-Rhyndakos Ovası-İznik-İzmit üzerinden başkente dönmüş olmalıdır.

İmparator İoannes'in 1119 yılında Denizli'ye düzenlendiği sefer görünürde şehri Türklerden geri alma niyetiyle yapılmış gibi görünmektedir. Ancak İoannes'in asıl amacı Türklerin Büyük Menderes Vadisi ve Gediz Vadisine olan akın güzergâhlarının önüne geçmek olduğu açıkça bellidir. Nitekim Çürüksu Vadisinin batıda Ege Denizinden, kuzeyde Marmara bölgesinden, güneyde Akdeniz'den ve doğuda Türkiye Selçuklularının başkenti Konya üzerinden gelen yollar üzerinde olması bu seferin aslında ne amaçla yapıldığının önemli bir göstergesidir.

⁶⁵⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.; Tıpkı 1097 yılında İoannes Dukas'ın seferi esnasında olduğu gibi burada da yoğun bir Türk nüfusunun olmayışı şehrin Bizanslılarca geri alınmasını etkileyen önemli faktörlerden bir tanesidir. Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 3, 4.

⁶⁵⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.

⁶⁵⁹ Türkler 1159 ve 1172 yıllarında olduğu gibi zaman zaman Denizli ve Honaz civarına akınlar yapsalar da, bölgedeki kesin Türk hâkimiyeti I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) döneminde 1205-07 yıllarından sonra başladığı bilinmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 144.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhnê (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 488.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 27, 50, 60-63.; Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 66-69.

2.2. İoannes Komnenos'un Uluborlu Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1119)

Bizans imparatoru İoannes Komnenos, 1119 yılının bahar başlangıcında çıktığı seferde, Denizli (Laodicea)'yi Türklerden geri almayı başarmış ve muzaffer bir şekilde başkent İstanbul'a dönmüştü. Ancak onun düşüncesine göre, Batı Anadolu'daki Bizans şehirlerinin olası Türk akınlarından korunması için sadece şehirlerin alınıp tahkim edilmesi yeterli değildi. Ona göre, en büyük savunma aslında meydan savaşlarında düşmanını yenmektir. Böylelikle Türklerin elindeki şehirlerin alınmasının yanında onların birde meydan muharebelerinde yenilmesi fikri, onun ülkesinin topraklarını daha iyi bir şekilde emniyete alacağını düşündürüyordu. Ayrıca Khoniates'in kaydına göre, imparator Türklerin savaşa hazır olmadığını biliyor ve bu sayede de onlara ağır kayıplar verdireceğini düşünüyordu.⁶⁶⁰

İmparator sözünü ettiği hedeflerini gerçekleştirmek için İstanbul'da uzun süre kalmamış, Denizli'nin doğusunda kalan bölgelerde de tekrar Bizans hâkimiyetini sağlamak adına Uluborlu (Sozopolis)⁶⁶¹'ya sefer düzenlemeye karar vermiştir.⁶⁶² Bizlere

⁶⁶⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.

⁶⁶¹ Isparta'nın Uluborlu ilçe merkezinde sarp bir tepenin üzerinde kurulmuş bir ortaçağ şehri idi. Şehrin Sozopolis ismini almadan önceki eski isimlerinin ise Apollonia ve Mordiaion olduğu bilinmektedir. Ortaçağ tarihinin Türk kaynaklarında Borlu, Burgulu ve Borgulu gibi isimlerle anılmakla birlikte, Selçuklu meliklerinin eğitim gördüğü önemli bir uç şehri olduğu bilinmektedir. Türkiye Selçuklularından sonra beylikler döneminde ise Hamidoğulları Beyliğinin temellerinin atıldığı şehir olarak önemini sürdürmüştür. Strabon, *Geographika*, 12.6.4., Türkçe çev., s. 66.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Hierocles, *Synecdemus*, 673.1., Yay. Haz. Burckhardt, s. 22.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 299.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6, 7.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8, 9.; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk name) I-II*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s. 27, 41, 89, 142, 148, 238.; Yazıcızâde Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Yay. Haz. Abdullah Bakır, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Çamlıca Basım Yay. İstanbul, 2017, s. 52, 515, 516, 575, 612, 618, 693, 742.; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK, Ankara, 2000, s. 24, 103, 103.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluç, s. 34, 35, 40, 41, 64.; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlik'il-Emsâr*, Türkçe çev., s. 162.; Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Türkçe çev., s. 321.; Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, Türkçe çev., s. 406.; Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara, 2006, s. 116.; Uluborlu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sy. 30, ss. 55-66.

⁶⁶² Sözü edilen bu seferin tarihi belli olmayıp genel kaniya göre 1120 yılının bahar ayları olarak kabul edilmektedir. Turan, *a.g.e.*, s. 160, 161; Sevim-Yücel, *a.g.e.*, s. 122.; Kesik, *a.g.e.*, s. 50, 51.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 114-116.; Ancak Khoniates'in, imparatorun uzun süre İstanbul'da kalmadan Uluborlu üzerine sefere çıktığından bahsetmesi, Uluborlu seferinin de 1119 yılı içerisinde olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Denizli seferi bahar ayının başlangıcında yapıldığını ve çok uzun sürmeden Denizli'nin ele geçirildiğini düşünürsek, Uluborlu seferinin de 1119 yılının yaz aylarına doğru yapılmış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. İmparatorun Denizli seferinden sonra doğrudan Uluborlu'ya almak yerine neden İstanbul'a dönüp, birkaç ay sonra da tekrardan yollara düşüp Uluborlu'ya geldiği sorusu akıllara gelebilir. Aslında cevap yine imparatorun, Türklerin hazırlıksız bir durumda olduğunu bilmesi ve bundan yararlanmak

bu olaylar hakkında malumat veren Khoniates ve Kinnamos, daha önce dile getirdiğimiz gibi, İoannes Komnenos'un imparatorluk devrini eserlerinde özet olarak yazmışlardır. Bu bağlamda adı geçen Bizans tarihçileri eserlerinde, imparatorun hangi güzergâhı izleyerek Uluborlu'ya geldiğiyle ilgili bir bilgi vermemektedirler. Akla yatkın en iyi muhtemel güzergâh, daha önce Denizli'ye sefer düzenlenirken kullanılan; İzmit (Nicomedia)-İznik (Nicea)-Rhyndakos Ovası-Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar-Alaşehir üzerinden Denizli'ye gelen yolu izlemiş olmalıdır.⁶⁶³ Denizli'den Uluborlu'ya kadar ki yol güzergâhını ise daha önce eskiçağ kısmında zaman zaman değinsek de, Ortaçağda bölgedeki yol sisteminin daha iyi anlaşılması adına burada özet olarak tekrar etmekte faydalı olacaktır. Bu bağlamda Denizli-Uluborlu arasındaki yol güzergâhı, Denizli-Dinar ve Dinar-Uluborlu olmak üzere iki bölümde incelenmelidir. Denizli-Uluborlu arasındaki yol; Hambat (Hanabad) kıyı üzerinden doğuya doğru yönelmekte ve Maymun Dağı eteklerindeki Acıtuz/Çardak Gölü'nün kuzeyinden geçerek, Dazkırı Ovası üzerinden Dinar (Apamea/Kelainai/Kibotos)'a gelmekteydi. Bu sözünü ettiğimiz yol eskiçağda MÖ 481'de Pers Kralı Kserkses'in ve MÖ 401'de Genç Kyros'un kullandıkları yollar ile aynı güzergâhtır.⁶⁶⁴ Dinar-Uluborlu arasındaki yol ise; Dinar'dan hareketle Eldere/Çapalı (Aulutrene/Aulocrene) Gölünün kenarından önce güneye daha sonra da doğu istikametine yönelmekte ve gittikçe daralan bir vadiye girerek Çapalı köyüne gelmekteydi.⁶⁶⁵ Çapalı köyünden sonra ise gittikçe dikleşen sarp bir dağ geçidine tırmanarak, Aygündüz Yaylası üzerinden önce İleydağı köyüne daha sonrada Popa Boğazı üzerinden Uluborlu'ya

istemesinde gizlidir. Zira Türklerin Denizli'den sonra diğer şehirleri daha fazla tahkim etmeye imkân vermeden ansızın saldırıp buraları alma isteği seferin 1119 yılı içerisinde olmuş olabileceğinin güçlü kanıtlarıdır. Ayrıca Süryanî Mikhail ve Abû'l-Farac'ın aynı yıl üç tane kalenin alındığını bildirmeleri de oldukça dikkat çekicidir. Bu yerler büyük bir ihtimalle Denizli, Uluborlu ve ileride sözünü edeceğimiz Hierakoryphite olma ihtimali yüksektir. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 66.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 356. Nitekim benzer bir taktiği oğlu Manuel Komnenos'ta 1158-59 yıllarında Çukurova ve Antakya'ya düzenlediği sefer dönüşünde de uygulamıştır. Manuel sefer dönüşünde çok beklemeden önce Eskişehir (Dorylaion)'e daha sonra da İstanbul'a döner gibi yapıp Alaşehir üzerinden hareketle Göller Yöresindeki Türkler üzerine sefere çıkmıştır. İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 140-144.

⁶⁶³ Ayrıca harita için bkz. Ek XVII.

⁶⁶⁴ Herodotos, *Historiai*, 7.26-31., Türkçe çev., s. 525-527.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6-9., Türkçe çev., s. 31-33.; Sözü edilen yolun Osmanlı döneminde kullanıldığı bilinmektedir. Krş. Taeschner, *a.g.e.*, s. 211.

⁶⁶⁵ Sözünü ettiğimi bu yol üzerinde Türkiye Selçukluları döneminde yaptırılan Karasungur, Akhan, Çardak ve Pınarbaşı kervansarayları mevcuttur. Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2007, s. 91, 92; Özergin, *a.g.e.*, s. 140.; Ayrıca kervansaraylara dair harita için bkz. *İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.

varmaktaydı.⁶⁶⁶ Bu yolun kalıntılarını hala daha Çapalı köyünün üzerindeki sarp bel de ve Uluborlu'ya geçit veren Popa Boğazı'nda çıplak gözle görmemiz mümkündür. Sözünü ettiğimiz bu yolun bir kısmı, Roma imparatoru Augustus tarafından MÖ 6'da yaptırılan ve Via Sebaste ismiyle anılan yolun bir bölümünün de parçası olduğundan burada söz etmek gerekir.⁶⁶⁷ Ayrıca bahsettiğimiz bu yol, bundan 72 yıl sonra III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın (1122-1190) önderlik ettiği ordunun Denizli-Uluborlu arasında kullandıkları güzergâhın aynısıdır.⁶⁶⁸

Uluborlu coğrafi konumu itibariyle Konya ve Denizli arasındaki önemli yol güzergâhı üzerinde eskiçağdan ortaçağa kadar önemi yitirmemiş bir şehirdi. Şehrin merkezi noktası olan Uluborlu Kalesi ise, topografik yapısı itibariyle Torosların bir uzantısı olan Kapıdağı'nın eteklerinde üç tarafı derin uçurumlarla çevrili, kayalık ve oldukça sarp bir tepenin üzerinde yer almaktaydı.⁶⁶⁹ Bizans kaynaklarının da dile getirdiği üzere gayet muhkem bir kalesi olan bu şehre, güney yönündeki dar bir geçit dışında hiçbir yönden hücum etmek mümkün değildi. Üstelik kale kalabalık bir Selçuklu kuvveti tarafından savunulmasının yanında, sarp ve erişilmez konumu nedeniyle de surları yıkmak için kuşatma silahları da kullanılmıyordu.⁶⁷⁰ Bu kadar zorlu bir kalenin düşürülmesi hemen hemen imkânsız görünmekteydi. Ancak tüm bu olumsuz coğrafi şartlar karşısında kaleyi almakta ısrarcı olan imparator İoannes'in aklına savaş hilesine başvurmak gelmiştir. Onun planına göre, atlı askerlerden oluşan bir birliğin başına Paktarios ve Dekanos adlı komutanlarını koyarak, bunları kale burçlarındaki Türk askerlerini sürekli taciz etmekle görevlendirmiştir.⁶⁷¹ Onlara eğer Türkler kaleden çıkarda kendileriyle savaşmaya çalışırsa, savaşmadan hızlı bir şekilde çekilmelerini daha sonra bir müddet geçince kaleye doğru geri dönmelerini tembihlemiştir. Kendisi de asıl birliklerini, kaleye doğru çıkan dar geçidin olduğu yere yakın çalılıklara gizlemişti.

⁶⁶⁶ Drew-Bear, *a.g.m.*, s. 100.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 187.; Arundell, *a.g.e.*, Vol. I, s. 233-235.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol II, s. 364.; Ayrıca harita için bkz. Ek XV.

⁶⁶⁷ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 141-158.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.; Rott, *a.g.e.*, s. 3, 4.

⁶⁶⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 99-102.; Özergin, *a.g.t.*, s. 36, 37.; Ümit Kozcaz, "Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2014, s. 53-60.; Ümit Kozcaz, "Üçüncü Haçlı Seferine Katılan Alman Haçlı Ordusunun Pisidia Bölgesindeki Sefer Güzergâhı Üzerine Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 213-230.

⁶⁶⁹ Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", s. 56.

⁶⁷⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.

⁶⁷¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 7.

İmparator'un amacı, kale dışına çıkan Türk birliğini sahte ricat taktiği ile iki Bizans kuvvetinin arasında sıkıştırarak imha etmektir. Nitekim imparatorun bu taktiği işe yaramış, Türkler kaleden çıkarak Paktiaros ve Dekanos'un komutasındaki atlı birlikleri takibe başlamıştır. Çalılıklarda gizlenen asıl Bizans kuvvetleri de kale kapılarının önünü keserek kaleden çıkan Türklerin geri dönüş yolunu kapatmıştır. En nihayetinde kaçır gibi yapan Bizans atlıları geri dönmüş ve Türk askerleri iki Bizans birliği arasında pusuya düşürülerek katledilmişler.⁶⁷² Böylelikle bu askeri taktik neticesinde Uluborlu Türklerin elinden çıkarak tekrar Bizans'ın hâkimiyeti altına girmiştir.⁶⁷³

İmparator İoannes Uluborlu'nun alınmasından sonraki hedefi bu bölgeden Antalya (Attalea)'ya⁶⁷⁴ körfezine inen yolu Türklerden temizlemektir.⁶⁷⁵ Zira Antalya,

⁶⁷² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8, 9.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6, 7.

⁶⁷³ Süryanî Mikhail'in kaydına göre, Türkler 1131 yılında tekrar toparlanıp Uluborlu'yu ele geçirmek istemiş ancak başarısız olunca bölgeyi yağmalayıp geri dönmek zorunda kalmışlardır. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 98.; Kinnamos' da 1142 yılında Türklerin şehri kuşattığını ancak imparatorun orduyla birlikte geldiğini duyunca geri çekilmek zorunda kaldıklarını bildirmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6, 7.; Görüldüğü üzere Selçukluların önemli bir uç şehri olan Uluborlu'yu tekrar fethetmek için uzun süre uğraştıkları anlaşılmaktadır. Şehrin nihai olarak fethi ise 1182 yılında Sultan II. Kılıçarslan zamanında olacaktır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 45.

⁶⁷⁴ Günümüzde Antalya'nın il merkezinde bulunmaktaydı. Bergama Kralı II. Attalos tarafından kurulan şehir, onun ismine izafeten "Attalos Ülkesi" manasına gelen Attalea şeklinde kullanılmıştır. Attalea kelimesi daha sonra Antalya şeklinde değişime uğrayarak günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Strabon, *Geographika*, 14.4.1., Türkçe çev., s. 67.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Ptolemy, *Geographia*, Tabula I Asiae, Asia Minor, Pamfilia.; Hierocles, *Synecdemus*, 679.5., Yay. Haz. Burckhardt, s. 25.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 301.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 7, 20, 132.; er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, Türkçe çev. Ahmed Ateş, TTK, c. I, Ankara, 1999, s. 133, 134.; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 115-119, 162-167.; İbn Bibi, *Muhtasar Selçuknâme (Târihi-î Âl-i Selçuk)*, Türkçe çev. M. Nuri Gençosman, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s. 43-46, 58-60.; Yazıcızâde Alî, *Tevârihi-î Âl-i Selçuk*, Yay. Haz. Bakır, s. 192-198, 216-220.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 40, 46.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 27, 28, 32.; Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Türkçe çev., s. 303.; Mukaddesî, *Ahsenü't-Takâsîm*, Türkçe çev., s. 83.; İstahri, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Türkçe çev. Murat Ağarı, *Ülkelerin Yolları*, Ayışığıkitapları Yay., İstanbul, 2015, s. 76.; İbn Havkal, *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik (Kitâbu Sûreti'l-Arz)*, Türkçe çev., s. 171.; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nüzzar fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, Türkçe çev. Aykut, s. 402-405.; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlik'il-Emsâr*, Türkçe çev., s. 169, 170, 338.; Umar, *a.g.e.*, s. 77.

⁶⁷⁵ Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 4.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 424.; Göller Yöresine olan yoğun Türkmen göçü, Bizans'ın düzenlediği bu sefere rağmen yolların ve önemli geçitlerin kısa zaman içerisinde tekrar Türklerin kontrolüne geçtiği bilinmektedir. Nitekim Bizans bölgedeki yolları temizlemek, şehirlerin güvenliğini sağlamak ve bölgedeki hâkimiyetini tekrar tesis etmek adına ileride değineceğimiz gibi XII. yüzyıl boyunca çeşitli seferler tertiplemiştir. Ayrıca İbn Saîd bölgedeki Türkmen çadırlarının sayısının 200 bin olduğu bilgisini vermesi de bir hayli ilginç ve oldukça yüksek bir rakamdır. İbn Saîd'in verdiği bu malumatın tahminen XIII. yüzyılın sonları XIV. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğu tahmin edilmektedir. Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Türkçe çev., s. 302.; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, s. 185.; Claude Cahen, "İbn Sa'îd Sur L'asie Mineure Seldjuqide", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1968, Ankara, Sy. 10, s.

Bizans için önemli bir liman şehri olup, Akdeniz'deki diğer limanlarla bağlantıyı sağlaması bakımından Bizans için bir hayli kıymete sahipti. İmparator bu bağlamda kaynaklarda sözü edildiği üzere istikametini güneye çevirmiş, Hierakoryphite⁶⁷⁶ ve Antalya yakınında daha önce Selçuklu Türklerince fethedilmiş olan pek çok şehri ve müstahkem yeri ele geçirmiştir.⁶⁷⁷ İmparatorun Uluborlu'dan hareketle Antalya'ya inen hangi yolu emniyete aldığı ise bilinmemektedir. Bölgeden, Antalya'ya 4 tane yol söz konusudur: İlk yol, Uluborlu-Beyşehir Gölü (Pusguse)-Kimyos/Gembos Ovası üzerinden Side dolaylarına doğru Antalya Körfezine inmektedir.⁶⁷⁸ Böyle bir yolun mevcut olduğu Peutinger Haritasında da görülmekle birlikte, 1142 yılında imparator İoannes'in Uluborlu ve Beyşehir Gölü dolaylarına yaptığı sefer esnasında bu yolun bir kısmını kullandığı tahmin edilmektedir.⁶⁷⁹ Ayrıca 1207 tarihinde I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1164-1211) Antalya'ya düzenlendiği sefer esnasında sözünü ettiğimiz yolu kullanıldığı düşünülmektedir.⁶⁸⁰ İkinci yol, Uluborlu-Burdur-Çeltikçi Beli-Çubuk Beli⁶⁸¹ (veyahut Döşeme Boğazı (Klimax)) üzerinden Antalya Körfezine gelmektedir. MÖ 334'de Büyük İskender'in bir kısmını kullandığı bu yol⁶⁸², günümüzde dahi Antalya inen en işlek yol

42, 43.; Bu bakımdan Bizans bölgeye ne kadar sefer düzenlerse düzenlesin başarıları geçici olmuş, bölgedeki Bizans varlığı ancak müstahkem şehir ve kaleler ile sınırlı kalmıştır.

⁶⁷⁶ Kinnamos'da "Hierakoryphite" ismiyle geçen yer, Khoniates'de ufak bir değişikliklerle "Hierakokoryphitis" şeklinde geçmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 9.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 7.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 424, 470.; Umar, bu kelimenin "Kutsal Doruğun Halkı(nın Hisarı)" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 317.; Büyük bir ihtimalle burası Antalya'ya inen yollardan birisinin üzerinde, Torosların yalçın zirvelerinde ya da yamaçlarında kurulmuş askeri hüviyete sahip müstahkem bir kale idi.

⁶⁷⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 2.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20.

⁶⁷⁸ Ritter, *a.g.e.*, s. 641, 681.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s.346.; Ayrıca bkz. Louis Vivien de Saint-Martin, *Description Historique et géographique de l'Asie Mineure*, Vol. II, Paris, 1852, s. 181 vd.; G. Hirschfeld, "Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien", *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 1879, Sy. 14, s. 293-296.; Sözünü ettiğimiz bu yol üzerinde Türkiye Selçuklular döneminde yaptırılan Şarkikarağaç, Sekili, Kireli, Küçükafşar, Beyşehir, Derebucak, Ortapayam, Eyniftol, Mutbel ve Kargıhan kervansarayları mevcuttur. Tuncer, *a.g.e.*, s. 91-93.; Ayrıca kervansaraylara dair harita için bkz. *İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.

⁶⁷⁹ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 7.; Nitekim Muharrem Kesik, imparatorun Uluborlu seferinden sonra bahsettiğimiz bu birinci yolu kullanarak önce Beyşehir Gölü civarına ve oradan da Antalya'ya kadar ilerleyerek başta Hierakoryphite kalesi olmak üzere birçok kaleyi Türklerden aldığını belirtmektedir. Kesik, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁸⁰ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 115-121.

⁶⁸¹ Antalya Körfezinden Burdur-Isparta gibi iç bölgelere ulaşma sağlayan önemli geçitlerden birisidir. Süleyman Şükrü, Seyahatü'l-Kübra adlı eserinde Çubuk Beli/Boğazı ve Burdur-Antalya arasındaki yol güzergâhı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bkz. Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s. 55-56.; Davis, *a.g.e.*, s. 198-202.

⁶⁸² Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.27.5.-29.1., Türkçe çev., s. 48-51.

olarak varlığını devam ettirmektedir.⁶⁸³ Üçüncü yol ise, Uluborlu'dan geri dönerek Denizli-Kazıkbeli Geçidi-Acıpayam Ovası-Göhlisar Ovası-Korkuteli-Yenice/Güllük Boğazı dolaylarından Antalya Körfezine ulaşmaktadır.⁶⁸⁴ Bu yol da Peutinger Haritasında görülmenin yanında MÖ 189 Roma konsülü Manlius Vulso'nun seferi esnasında da bir kısmı kullanılmıştır.⁶⁸⁵ Ayrıca II. Haçlı Seferi (1147-1148) sırasında Fransız Kralı VII. Louis'in (1120-1180) liderliğindeki haçlı ordusunun da bu yolu kullandığından söz etmek gerekir.⁶⁸⁶ İfade ettiğimiz bu üçüncü güzergâha alternatif bir dördüncü yol olup, Uluborlu-Burdur-Tefenni-Karamanlı-Çavdır-Korkuteli-Yenice/Güllük Boğazı üzerinden Antalya Körfezine inen daha bir kısa yol mevcuttur. Bu yolun varlığını ise yine Roma konsülü Manlius Vulso'nun MÖ 189 yılındaki seferi esnasında kullandığı için bilmekteyiz.⁶⁸⁷

İmparatorun bu yollardan hangisi tercih ederek Antalya'ya körfezine inen güzergâhı Türklerden temizleyerek açtığını söylemek zordur. Ancak yukarıda birinci ve ikinci yollar olarak sözünü ettiğimiz yol güzergâhlarının kullanılmış olması daha akla yatkın görünmektedir. Ayrıca sözü geçen yerleri elde ettikten sonra İstanbul'a geri dönüş yoluna dair kaynaklarda herhangi bir ipucu da söz konusu değildir. Ancak daha önce düzenlenen seferlerden ve devrin şartlarından bilinmekteyiz ki, Eskişehir-Kütahya hattında yoğunlaşan Selçuklu kuvvetlerinin ve Türkmenlerin varlığı söz konusuydu. Bu nedenle imparator hem kendisini hem de ordusunu tehlikeye atmamak için bölgeye geldiği güzergâh olan; Denizli-Alaşehir-Akhisar-Kırıkçağ-Balıkesir-Susurluk-Rhyndakos Ovası-İznik-İzmit üzerinden İstanbul'a dönmüş olmalıdır.

⁶⁸³ krş. Taeschner, *a.g.e.*, s. 43, 44.

⁶⁸⁴ Sözünü ettiğimiz bu yol üzerinde Türkiye Selçukluları döneminde yaptırılan Karasungur, Karasungur Yeni, Pazar ve Evdir kervansarayları mevcuttur. Tuncer, *a.g.e.*, s. 91; Özergin, *a.g.e.*, s. 139, 140.; Ayrıca kervansaraylara dair harita için bkz. *İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.; Osmanlı Döneminde kullanılan yol ile krş. Taeschner, *a.g.e.*, s. 212.

⁶⁸⁵ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13.-15., Türkçe çev., s. 363, 365.

⁶⁸⁶ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 125-129.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., s. 55.; Özergin, *a.g.t.*, s. 36.; Ebru Altan, *a.g.e.*, s. 86-92.; Kozcaz, *a.g.t.*, s. 16-22.; Ümit Kozcaz, "İkinci Haçlı Seferi (1147-1148) Zamanında Teke Yöresi'nde Kullanılan Askerî Yol Sistemleri ve Siyasî Durum", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Teke Yöresi Sempozyumu (04-06 Mart 2015) Bildiriler Kitabı*, c. 2, Burdur, 2015, ss. 1175-1178.

⁶⁸⁷ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13.-15., Türkçe çev., s. 363, 365.

2.3. İoannes Komnenos'un Göller Yöresine Düzenlemiş Olduğu Son Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1141)

İmparator İoannes Komnenos daha önce 1137-1138 yılları arasında Çukurova ve Kuzey Suriye'ye bir sefer düzenlemişti. Bu sefer esnasında Antakya (Antiochia)'yı ve bölgedeki Ermenileri kısmen tabiiyeti altına almış, lakin seferden istediği sonuçları tam olarak elde edemeden başkent İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı.⁶⁸⁸ İmparator Suriye Seferinden hemen sonra öncelikli olarak Sakarya'nın korumasız bölgelerine giren Türk akıncılarına karşı sefere çıkmış⁶⁸⁹, daha sonra da Anadolu'daki bir diğer Türk devleti olan Danişmendliler'in kontrolündeki Niksar (Neocaesarea)'ı kuşatmıştır.⁶⁹⁰ Ancak kuşatma başarısız olmuş ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Fakat çok geçmeden Türklere tekrar saldırmak adına, İstanbul'dan ayrılarak Rhyndakos (Orhaneli Çayı)⁶⁹¹ kenarında

⁶⁸⁸ İoannes Komnenos'un I. Suriye Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 14-20.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 14-18.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 55, 56, 58-61.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk (Zeylû Târîhi Dimaşk)*, Yay. Haz. Amedroz., s. 258, 263-266.; İbnü'l-Azîmî, *Tarihü'l-Azîmî*, Türkçe çev., s. 73-79.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 111, 112.; Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 290-295.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 374.; Başkumandan Simbat (Simbat Gundstabil), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrnt D. Andreasyan, *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946, s. 53.; Vardapet Vahram, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrnt D. Andreasyan, *Vahram Vekayinamesi Kilikya Kralları Tarihi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946, s. 7, 8.; Hetum Paemiç (Haython), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrnt D. Andreasyan, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946, s. 3.; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, İngilizce çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, Nisan 1933, II. Kısım, s. 275-279.; Türkçe çev. Vedii İlmen, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Yaba Yay., İstanbul, 2005, s. 45-50.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2018, s. 324-348. Turan, *a.g.e.*, s. 174, 175.; Sevim-Yücel, *a.g.e.*, s. 124, 125.; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146) II*, TTK, Ankara, 1994, s. 119-129.; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 140.; Kesik, *a.g.e.*, s. 55-57.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 122-124.

⁶⁸⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 21.

⁶⁹⁰ İoannes Komnenos'un başarısız Niksar kuşatması için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 22-24.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 18, 19.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 116, 117.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 376.; Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 54.; Turan, *a.g.e.*, s. 176.; Sevim-Yücel, *a.g.e.*, s. 124, 125.; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 141.; Kesik, *a.g.e.*, s. 57-59.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 124-127.; Mükrimin H. Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, c. 3, s. 471.; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler", *DİA*, c. 8, s. 471.; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un Dânişmendliler Hâkimiyetindeki Niksar'ı Kuşatması (1140)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Bildiriler Kitabı*, Tokat, 2016, s. 73-78.

⁶⁹¹ Rhyndakos veya Adranos günümüzde Ulubat (Apolyont) Gölüne dökülen Orhaneli çayıdır. Bizans kaynaklarında ismi sık sık geçen bir yer olup askeri seferler öncesi orduların ordugâh kurduğu bir yerdir. Ayrıca Bizans kaynaklarından Rhyndakos'un sadece bir akarsu ismi olmadığı, aynı zamanda ova ve küçük bir bölge ismi olduğu da anlaşılmaktadır. Strabon, *Geographika*, 12.8.10., Türkçe çev., s. 78.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.40., İngilizce çev., Vol. II, s. 313.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. IV, Yay. Haz. Billerbeck, s. 124.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 13, 24.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 13, 34, 54, 211, 213, 214.

ordugâh kurduğu müstahkem yeri Lopadion (Ulubat)'a⁶⁹² gelmiştir. Lakin mevsim şartları yeni bir sefere el vermediğinden dolayı tekrar İstanbul'a dönmüştür. İşte İoannes'in başarısız Niksar kuşatmasının neden olduğu düş kırıklığından yararlanmak isteyen Selçuklu Sultanı I. Mesud, bundan 22 yıl önce yani 1119 yılında kaybettikleri uç şehri Uluborlu (Sozopolis)'yu tekrar geri almak için şehri muhasara altına almıştır.⁶⁹³ Bunun üzerine derhal Uluborlu'ya hareket etmek isteyen imparator, bahar aylarında mevsim şartları yollardan geçişe el verir vermez Uluborlu üzerine harekete geçmiştir. İoannes'in amacı sadece Uluborlu muhasarasını kırmak değildi. O aynı zamanda 1119 yılında Denizli-Uluborlu-Antalya dolaylarına düzenlediği seferi pekiştirmek ve bölgeyi Selçuklu akınlarına karşı daha da güçlendirmek istiyordu. İmparator ayrıca 1137-1138 yıllarında Kuzey Suriye'ye düzenlediği sefer sırasında isteklerini tam olarak elde edememişti. Bu amaçla da Göller Yöresinde düzeni ve güvenliği yeniden tesis ettikten sonra yeniden Antakya'ya doğru sefere çıkmak niyetindeydi.⁶⁹⁴

İmparator İoannes'in İstanbul'dan hareketle Antalya (Attalea) ve Uluborlu'ya kadarki yol güzergâhı hakkında Kinnamos'da herhangi bir kayıt söz konusu değildir.⁶⁹⁵ Sadece Khoniates'de imparatorun, Phrygia kenarından geçerek Antalya'ya ulaştığından söz edilmektedir.⁶⁹⁶ Khoniates'in bu kaydından anlaşıldığı kadarıyla imparator, Batı Anadolu içlerinden geçen ve daha önceki seferlerinde de kullandığı; İzmit (Nicomedia)-İzmit (Nicaea)-Rhyndakos Ovası-Susurluk-Balıkesir-Kırıkkağaç-Akhisar-Alaşehir üzerinden Denizli (Laodicea)'ye gelen "kıyı şehirlerden geçen yolu"⁶⁹⁷ kullanmış olmalıdır. Daha sonra da Türkler tarafından kuşatılan Uluborlu üzerine hareket etmek için Dinar (Apamea/Kelainai/Kibotos) dolaylarına gelmiş olmalıdır.⁶⁹⁸ Ancak imparatorun büyük bir orduyla muhasarayı kırmak için üzerlerine geldiğini haberini alan Türk

⁶⁹² Günümüzde Bursa'nın Karacabey ilçesi Uluabat Mahallesi'dir. Ulubat (Apolyont) Gölü kenarında Bizans'ın Apollonia ve Lopadion olmak üzere iki tane müstahkem yeri söz konusudur. Bu yerler İoannes ve Manuel Komnenos devirlerinde Anadolu'ya düzenlenecek Bizans seferleri öncesinde Thrakesion, Optimaton ve Opsikon thema'larının genel manada askeri toplanma yeri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Hierocles, *Synecdemus*, 693.2., Yay. Haz. Burckhardt, s. 31.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 203, 207, 458, 480, 481,483.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 21, 22.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 13, 35.

⁶⁹³ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19.

⁶⁹⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 20.

⁶⁹⁵ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19.

⁶⁹⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.

⁶⁹⁷ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

⁶⁹⁸ Ayrıca harita için bkz. Ek XVIII ve XV.

birlikleri geri çekilmek zorunda kalması⁶⁹⁹ üzerine imparator, yönünü Antalya (Attalea)'ya çevirmiştir.⁷⁰⁰ İoannes'in Dinar'dan Antalya'ya kadar izlediği muhtemel güzergâh ise, Burdur-Çeltikçi Beli-Çubuk Beli (veyahut Döşeme Boğazı (Klimax)) üzerinden Antalya'ya ulaşan yol olmalıdır.⁷⁰¹ İbn Havkal, “*Antalya ile İstanbul arasının posta şeklinde karadan 8 gün, denizden ise gemiyle 15 gün*” olduğu bilgisini vermektedir.⁷⁰² İbn Havkal'ın tarif ettiği yol büyük bir ihtimalle Burdur-Dinar-Afyonkarahisar üzerinden Kütahya-Eskişehir dolaylarına, oradan da İznik-İzmit üzerinden İstanbul'a ulaşan yol olmalıdır.⁷⁰³ Çünkü Kinnamos'un “*kıyı şehirlerden geçen yol*” diye tarif ettiği Batı Anadolu yolu, sözünü ettiğimiz Kütahya-Eskişehir yoluna göre biraz daha uzun bir yoldur.

İmparator İoannes'in, Antalya'ya ulaştıktan sonraki hedefi Uluborlu'nun doğusunda daha önce Selçuklu hâkimiyeti altına girmiş topraklarda tekrar Bizans otoritesini tesis etmektir. Bu amaçla da Beyşehir (Pusguse) Gölü⁷⁰⁴ dolaylarını kendisine

⁶⁹⁹ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19.

⁷⁰⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 372.; Işın Demirkent'in görüşüne göre imparator önce Uluborlu'ya gelmiş daha sonrada yolu uzatmayı göze alarak Pusguse (Beyşehir) Gölünü doğru sefere çıkmak için harekete geçmiştir. Demirkent, “XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, s. 5.; Eğer Işın Demirkent'in düşüncesi doğru ise o zaman imparator, Pusguse-Kimyos/Gembos Ovası üzerinden Side dolaylarına yani Antalya Körfezine inen yolu kullanarak Antalya'ya gelmiş olmalıdır.

⁷⁰¹ İmparator İoannes, bundan 4 yıl önce Çukurova ve Kuzey Suriye'ye düzenlediği sefer esnasında Antalya'ya deniz yolunu kullanarak gelmişti. Bu yeni seferin ilk hedefinin Uluborlu olması imparatorun deniz yolculuğu yerine kara yolculuğunu tercih etmesinde önemli olduğu açıktır. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 56.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk (Zeylû Târîhi Dimaşk)*, Yay. Haz. Amedroz., s. 258.; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146) II*, s. 118.

⁷⁰² İbn Havkal, *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik (Kitâbu Süreti'l-Arz)*, Türkçe çev., s. 171.

⁷⁰³ Bkz. Özergin, *a.g.t.*, s. 138.

⁷⁰⁴ Beyşehir Gölünün ismi, Strabon'da Korolis Gölü şeklinde geçerken, Khoniates ve Kinnamos'da ise Pusguse Gölü şeklinde ismine rastlanmaktadır. Ayrıca Kinnamos, Pusguse isminden önce halkın bu göle “Skleros'a ait” ismiyle hitap ettiğinden söz etmektedir. Strabon, *Geographika*, 12.6.1., Türkçe çev., s. 65.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 48, 49.; Cramer, *a.g.e.*, Vol. II., s. 75-78.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol II., s. 349, 350.; Skleros'lar X. yüzyılda Bizans'ın tanınmış ünlü ailelerinden birisidir. Burada “Skleros'a ait” ifadesiyle kast edilen kişi ya Bardas Skleros ya da onun soyundan gelen bir kişi olmalıdır. Sözü edilen kişi için bkz. Mikhaîl Psellos, *Khronographia*, Yay. Haz. Işın Demirkent, *Mikhaîl Psellos'un Khronographia'sı*, TTK, Ankara, 2014, s. 6, 37, 110.; İoannes Skylitzes, *Synopsis Historiarum*, İngilizce çev., s. 93, 275.; İoannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 16.; Skleros'lar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Werner Seibt, *Die Skleroi: Eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Byzantina Vindobonensia 9, Vienna, 1976.; Pusguse Gölünün günümüzde Beyşehir veya Eğirdir Gölü olabileceği yönünde farklı görüşler söz konusudur. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 433, 434.; Sarre, *a.g.e.*, s. 146-148.; Tartışmaların odağında Kinnamos'un buradaki adalardan günü birlik Konya'ya gidip gelmenin mümkün olduğu bilgisini vermesi yatmaktadır. Beyşehir Gölündeki adaların Konya'ya olan uzaklığı yaklaşık 120 km iken, Eğirdir Gölündeki adaların Konya'ya uzaklığı ise yaklaşık 180 km kadardır. Ortaya çıkan bu iki sonuca bakılırsa günü birlik Konya'ya gidilip gelmesi oldukça zordur. Bu bakımdan Kinnamos'un verdiği coğrafi bilgide bir hata olduğunu kabul edip, yazarın adalarda yaşayan Rumlarla bölgede yaşayan Türkler arasındaki yakın ilişkiye vurgu yapmak istediği için böyle bir bilgi verdiğini düşünmemiz gerekmektedir. Ayrıca İbn Battûta'nın

hedef olarak belirlemiştir. Khoniates ve Kinnamos kaydına göre, Beyşehir Gölü üzerinde birçok ada bulunmakta ve bunlar Konya yolu üzerinde müstahkem konumları nedeniyle stratejik bir öneme sahipti. Ancak adalar da yaşayan halk her ne kadar Hristiyan olsa da, coğrafi olarak uzun süre Türklere yakın yaşamaları ve ticari ilişkiler kurmaları nedeniyle Türk kültürünü benimsemeye başlamışlardır. Bu sebeple de sınır komşuları olan Türklerin tarafını tutup ve Bizanslıları kendilerine düşman görüyorlardı.⁷⁰⁵ İşte imparator İoannes bu gibi nedenlerle Beyşehir Gölü üzerindeki adaları ele geçirmek için harekete geçmiştir.⁷⁰⁶ İmparatorun Antalya'dan Beyşehir Gölü dolaylarına kadar izlediği yol güzergâhı kaynaklarda ifade edilmemektedir. Ancak coğrafi olarak Antalya'dan Beyşehir Gölüne giden 2 tane yoldan söz edebiliriz: İlk yol, Burdur-Uluborlu-Yalvaç üzerinden Beyşehir Gölüne giden yoldur. Bu yolun bir kısmını Roma devri yolu olan Via Sebaste teşkil etmekle birlikte, aynı zamanda Peutinger Haritasında da bu yolun varlığı görülebilmektedir.⁷⁰⁷ İkinci yol, Antalya'dan doğuya doğru hareketle Side dolaylarından Toroslara tırmanarak Kimyos/Gembos Ovası üzerinden Beyşehir Gölüne gelen yoldur. İfade ettiğimiz bu yol ilk yola göre oldukça zorlu ancak kısa bir yol olup, aynı şekilde Peutinger Haritasında varlığı görülebilmektedir.⁷⁰⁸ Kaynaklardan yola çıkarak İmparator

Eğirdir'den teknelerle Eğirdir Gölünü geçip Akşehir ve Beyşehir'e iki günde gitmenin mümkün olduğundan söz etmesi mesafe yönünden değerlendirildiğinde Puscuse'nin Eğirdir Gölü olmadığına dair önemli bir delil teşkil etmektedir. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nüzzar fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, Türkçe çev. Aykut, s. 406.

⁷⁰⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20.

⁷⁰⁶ Beyşehir Gölü'nde Mada (Kazak) Adası, Hacı Akif Adası, İğdeli Ada, Orta Ada, Kes Adaları, Aygır Adası, Kızılada, Çeçen Adası, Gölkaşı Adası, Eşek Adası, Akburun Adası, Kirse Adası, Kız Kulesi, Höyük Adası, Mındıras Adası, Kül Adası, Kara Ada, Tek Ada (Tavşanlı Ada), Taşlı Ada (Helim Adası), Kum Adası, Geyik Adası, Keltaş Adası, Yılan Adası, Kuşkondu Adası (Mezar Höyük) vb. isimlerle anılan irili ufaklı yaklaşık 27 ada ve 10 adet kayalık vardır. Eğirdir Gölünde ise Can (Gülistan) Ada, Yeşil Ada (Nis), Gaziri (Limenia) Adası, Kayaagzı Adası ve Domuz Höyüğü olmak üzere toplamda 5 ada vardır. Beyşehir Gölü'ndeki adalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Burcu Korucu Üçüncü, "Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü Adalarında İskân, Nüfus ve Sosyo-Ekonomik Faaliyetler", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014, s. 38-67.

⁷⁰⁷ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 141-158.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.; Sözüünü ettiğimi bu yol üzerinde Türkiye Selçukluları döneminde yaptırıldığı tahmin edilen Borgulu Menzilhanı kervansarayını ile Şarkikaraağaç, Sekili, Kömürçü, Kireli ve Küçükafşar kervansaraylarını mevcuttur. Tuncer, *a.g.e.*, s. 92, 93.; Borgulu Menzilhanı için ayrıca bkz. Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s. 362, 363.; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012, s. 17, 18.; Ayrıca kervansaraylara dair harita için bkz. *İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.

⁷⁰⁸ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Ritter, *a.g.e.*, s. 641, 681.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol. II., s.346.; Ayrıca bkz. Saint-Martin, *a.g.e.*, s. 181 vd.; Hirschfeld, *a.g.m.*, s. 293-296.; Sözüünü ettiğimiz yol güzergâhı üzerinde yer alan Türkiye Selçuklu kervansarayları için bkz. Tuncer, *a.g.e.*, s. 91-93.; *İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.

İoannes'in bu iki yoldan hangisini tercih ederek Beyşehir Gölü dolaylarına geldiği ile ilgili bir malumat edinmemiz söz konusu değildir. Lakin Uluborlu her ne kadar Türklerin kuşatmasından kurtulmuş olsa da imparator, Uluborlu'dan Beyşehir Gölüne kadar ki coğrafyayı da Türklerden temizlemek istemiş olabilir. Zira bahsettiğimiz bu güzergâh Konya ve Denizli arasındaki önemli ana yollardan bir tanesini oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz yollardan birisini kullanarak Beyşehir Gölüne gelen imparator, Hristiyan oldukları halde Türk kültürünü benimseyen ada sakinlerinden adaları teslim etmelerini istemiştir. Ancak adalarda yaşayanlar Beyşehir Gölünün sağladığı müstahkem konumları nedeniyle adaları imparatora teslim etmek istemedikleri gibi imparatora hakaret edecek kadarda ileri gitmişlerdir. Bunun üzerine imparator, kayıkları ve salları birleştirmek suretiyle ordusunu kendisine direnen ada sakinlerinin üzerine göndermiştir. Ancak bu harekât sırasında Beyşehir Gölünde meydana gelen sert bir rüzgâr nedeniyle pek çok sal ve kayık alabora olmuş, en nihayetinde uzun uğraşlar sonucunda adalar tekrar Bizans kontrolü altına alınmıştır.⁷⁰⁹ İmparator İoannes, böylece Türkiye Selçuklularının başkenti Konya yakınlarındaki ana yol üzerindeki müstahkem noktaları ele geçirmiştir.

İmparator 1 yıl boyunca Göller Yöresinde kalarak burada düzeni tesis etmiş ve çıkacağı Antakya ve Kuzey Suriye seferi için hazırlıklarını sürdürmüştür. Ancak imparator İoannes bu süreçte, ilk önce büyük oğlu Aleksios'u kaybetmiş, daha sonra da onun cenazesini deniz yoluyla İstanbul'a götüren bir diğer oğlu Andronikos da yolda ölmüştür. Geri kalan diğer iki oğlundan en büyüğü, ancak bedenen sağlıklı olmayan İsaakios ise vefat eden iki kardeşinin cenazelerine refakat ederek İstanbul'a dönmüştür.⁷¹⁰ İoannes'in en küçük oğlu Manuel ise babasıyla birlikte kalarak yakında çıkacakları seferlerde ona refakat edecekti. Khoniates, imparatorun Göller Yöresinden sonra Isauria Eyaletini sefer ettiği ile ilgi çok kısa bir malumat verir.⁷¹¹ Bu bilgiden yola çıkarak imparatorun Antakya'ya gitmek için deniz yolu yerine kara yolunu tercih etmiş olduğu bilgisi ortaya çıkmaktadır. O halde imparator Beyşehir Gölü dolaylarından güneydoğuya

⁷⁰⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24, 25.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20.

⁷¹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 20, 21.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 372.

⁷¹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 372.

doğru yönelerek önce Suğla Gölüne daha sonra da Geyik Dağlarını paralel bir şekilde takip ederek Bozkır (Isaura)-Ermenek (Germanicopolis) dolaylarından Dağlık Kilikia'ya yönelip, Orta Toroslardan Mut (Claudiopolis) üzerinden Silifke (Seleucia) dolaylarına inmiş olmalıdır. Ancak imparatorun Bozkır'dan sonra Karaman (Laranda)'a yönelip ve Sertavul Geçidi üzerinden Silifke'ye yönelmiş olma ihtimalinden burada söz etmek gerekir. Lakin sözünü ettiğimiz Sertavul Geçidi yolu yerine Bozkır-Ermenek-Mut-Silifke yolunun kullanılmış olma ihtimali daha kuvvetli görünmektedir.⁷¹² Ayrıca Beyşehir Gölünden sonra Lykaonia yoluyla Gülek Boğazı (Kilikia Geçitleri)'ni geçip Tarsus dolaylarına gelen ana yolun varlığını burada hatırlatmak yerinde olacaktır. Fakat imparatorun Gülek Boğazını kullanmadığı açıkça bellidir, zira Konya dolaylarından Lykaonia yoluyla Gülek Boğazı (Kilikia Geçitleri)'ni geçmeye çalışsaydı, Türkiye Selçukluları tarafından saldırıya uğrar ve bu durum mutlaka Bizans kroniklerinde yer alırdı.⁷¹³ Bu nedenle imparator Toroslara aşp, yukarıda sözünü ettiğimiz Ermenek-Mut yolunu izleyerek Silifke dolaylarına daha sonra da doğuya yönelerek Tarsus ve Çukurova'ya gelmiştir. Haçlı kroniği Willermus Tyrensis'in belirttiğine göre imparator bölgeye geldikten sonra doğrudan Antakya üzerine gitmek yerine doğuya yönelerek önce ani bir harekâtle Tell-Bâşir'e gelmiş ve Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin'i (1131-44) itaat altına almıştır.⁷¹⁴ Daha sonrada Bagras Kalesi dolaylarına gelerek, Antakya Prinkepsi Raimond'a (1236-49) kendisine itaat etmesi ve şehri teslim etmesi yönünde mektuplar göndermiştir. Ancak Raimond şehri imparatora teslim etmeyi kabul etmediği gibi, onu şehre dahi almamıştır.⁷¹⁵ Bunun üzerine Raimond'a kızan imparator şehrin etrafını yağmalatarak Tarsus dolaylarına çekilmiştir. İoannes, mevsimin sonbahar olması ve kışın yaklaşması sebebiyle ordusuyla birlikte Çukurova'da kışlamak niyetindeydi. Amacı kışı

⁷¹² Ayrıca harita için bkz. Ek XVIII.

⁷¹³ Nitekim İoannes'in Kilikia'da ölümü ve Manuel'in ordusuyla İstanbul'a dönüşü esnasında, Bizans ordusu Türk topraklarından geçerken avlanmak için ordudan ayrılan Manuel'in kuzeni Andronikos Komnenos ve Manuel'in ağabeyi Andronikos'un kızı Maria ile evli olan Theodoros Dasiotes'in Türklerce esir edilip Sultan Mesud'un huzuruna çıkarılmaları bu duruma bir güzel bir örnektir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.; Ayrıca 1158-59 yıllarında yeni bir Çukurova ve Antakya seferine çıkan imparator, Kinamos'un belirttiğine Lykaonia'nın ortasından geçerek Karaman (Laranda)-Konya-Kütahya hattını kullanarak İstanbul'a dönüş yoluna geçmiş ancak Türkiye Selçukluları ile Bizans'ın anlaşması olması rağmen Kütahya bölgesindeki Türkmenler Bizans ordusuna saldırarak ağır kayıplar verdirmiştir. İoannes Kinamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 139, 140.

⁷¹⁴ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 372, 373.; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146) II*, s. 132.

⁷¹⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25, 26.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 374.

ayları boyunca bölgede kalmak ve bahar geldiğinde tekrar Antakya üzerine yürümekti. Onun asıl hedefi ise Antakya ve İstanbul ile birleştirip, Kudüs'e doğru sefere çıkmaktı.⁷¹⁶

Kış geçip 1143 yılının bahar ayları geldiğinde imparator, karargâhını Korakon Nossiai (Karga Yuvası)'da⁷¹⁷ kurmuş, tekrar Antakya meselesiyle ilgileneceği sıralarda burada avcılıkla meşgul oluyordu. Bir gün yine çıktığı av esnasında karşısına bir yaban domuzu çıkmış, imparator da hayvanı mızrağıyla yaralamayı başarmıştı. Ancak hayvanla girdiği mücadele esnasında kendi sadağından düşen zehirli bir ok imparatorun eline saplanmış, imparator da bunu önemsemeyip yarayı bir deri parçası sarmakla yetinmişti. Ancak bu ihmalkârlığı çok geçmeden sonucunu göstermiş ve o yara imparatorun hastalanarak yatağa düşmesine sebep olmuştur. İmparator durumunun kötü olduğunu anlayınca da, yerine küçük oğlu Manuel'i veliht ilan etmiş ve kısa bir süre sonrada vefat etmiştir.⁷¹⁸ İmparator İoannes'in vakitsiz ölümü üzerine başkumandan İoannes Aksukhos ve diğer devlet erkânı Manuel'i imparator olarak ilan etmişlerdir. Yeni imparator Manuel, babasının vefat haberinin İstanbul'da bulunan ağabeyi İsaakios'a ulaşmasından ve olası iç çatışmadan çekindiği için önden İoannes Aksukhos ve Basileios Tzintzilukes'i başkente göndermiştir.⁷¹⁹ Kendisi de babasının cenazenin deniz yoluyla İstanbul'a nakledilmesi ve Antakya meselesi ile ilgilendikten sonra başkente doğru yola çıkma niyetindeydi.⁷²⁰ Ancak Aksukhos ve Tzintzilukes'den İstanbul'da durumu kontrol altına

⁷¹⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 375.

⁷¹⁷ Khoniates bu yerin neresi olduğu hakkında bir bilgi vermezken, Tyrensis ise imparatorun Anavarza (Dilekkaya) surları içerisinde Çayır Örtüsü denilen yerde vefat ettiğini söylemektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 26.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 379.

⁷¹⁸ İmparator İoannes Komnenos'un ölümü ve yerine oğlu Manuel Komnenos'un geçişi ile ilgili bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 26-30.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 21-24.; İbnü'l-Azîmî, *Tarihü'l-Azîmî*, Türkçe çev., s. 81.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 89.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk (Zeylû Târîhi Dımaşk)*, Yay. Haz. Amedroz, s. 277.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 121-124.; Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 296.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 377.; Müverrih Vardan (VardanVardapet), *Cihan Tarihi*, Türkçe çev., s. 202, 203.; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, İngilizce çev., II. Kısım, s. 279, 280.; Türkçe çev., s. 50, 51.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 377.

⁷¹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 33.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 29.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 379.

⁷²⁰ 1143 yılında İmparator İoannes'in ölümü ile yarıda kalan Antakya Seferi sonucunda istenilen sonuç elde edilememişti. Yeni imparator Manuel'de imparatorluk işleriyle ilgilenmek zorunda kaldığından bölgeden hızlı bir şekilde çekilerek istemeye istemeye İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Bu olumsuz intibanın bilincinde olan Manuel babasının yarım bıraktığı işi tamamlamak amacıyla, Porsuk (Prosukh) adlı bir komutanını güçlü bir donanma eşliğinde Kilikia bölgesine ve Antakya üzerine gönderdi. Yapılan mücadeleler sonucunda Antakya Prinkepsi Raimond, Bizans kuvvetlerine yenilmiştir. Bizans ordusu karşısında çaresiz kalan Raimond, İmâdeddin Zengi'nin (1085-1146) giderek artan gücü karşısında da tek

almaları için onlara zaman vermiş olmalı ki babasının ölümünden sonra burada 30 gün kalmıştır.⁷²¹

Manuel, gerekli ortamın oluşması ve geriye kalan işlerin tamamlanmasından sonra başkent İstanbul'a doğru yola koyulmuştur. Kinnamos, Manuel'in ordusuyla birlikte izin istemeksizin Türk topraklarının ortasından yürüdüğünü bilgisini verirken, Khoniates ise Phrygia yolu üzerinden Kilikia'yı terk ettiğinden söz etmektedir.⁷²² Anlaşılan yeni imparator Manuel, babasının bölgeye geldiği güzergâh olan Silifke-Mut-Ermemek-Bozkır-Suğla Gölü-Beyşehir Gölü yolunu kullanmak yerine, Selçuklu topraklarından geçen bir yolu tercih etmiştir. Sözü ettiğimiz bu yol büyük bir ihtimalle yukarıda da dile getirdiğimiz, Gülek Boğazı'ndan geçip Lykaonia yoluyla Konya'nın Bozkır ilçesi dolaylarından Beyşehir Gölüne gelen yol olmalıdır. Lykaonia bölgesi 1143 yılında Türklerin hâkimiyeti altında olduğuna göre, Kinnamos'un imparatorun Türk topraklarının ortasından yürüdüğünü bilgisi bu sayede doğrulanmaktadır.⁷²³ Ancak sorgulanması gereken asıl kısım, Manuel Türk topraklarından geçecek kadar gözünü karartmışken neden Eskişehir-Kütahya hattı üzerinden İstanbul'a giden yolları tercih etmeyip de, daha uzun bir yolu kullanmış olmasıdır.⁷²⁴ Bunun cevabı aslında Manuel'in İstanbul'a dönüp imparatorluk işlerini yoluna koyduktan sonra düzenlediği ilk sefer ile yakından ilişkilidir. Daha önceleri sık sık dile getirdiğimiz üzere Eskişehir-Kütahya hattı yani Sakarya Nehri dolaylarında yoğun bir Türk nüfusu ve kuvveti söz konusuydu.⁷²⁵ Manuel'de bunu iyi bildiği için bu bölgeden İstanbul'a gitmek istememiş, imparatorluk

başına tutunamayacağını anladığından İstanbul'a imparator Manuel'in yanına ziyarete gitmeye mecbur kalmıştır. Bu ziyaret sırasında da imparatora bağlılığını bildirmiş ve onun vassalı olmuştur. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 31, 32.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 35, 36.

⁷²¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 27.

⁷²² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 28, 29.

⁷²³ Daha önce kısaca değindiğimiz gibi bu geçiş esnasında kuzeni Andronikos Komnenos ile ağabeyi Andronikos'un kızı ile Maria ile evli olan eniştesi Theodoros Dasiotes yolda avlanmak için ordudan ayrılmalari sonucunda Selçuklu kuvvetleri tarafından esir edilip daha sonra Sultan Mesud'un huzuruna çıkartılmışlardır. Daha sonra da bunlar kurtuluş akçesi dahi ödenmeden imparator Manuel tarafından kurtarılmıştır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.; Ayrıca harita için bkz. Ek XIV.

⁷²⁴ İoannes'in vefat ettiği ve Manuel'in başkente dönüş yoluna geçtiği sıralarda Sultan Mesud, Malatya'yı kuşatmakla meşgul idi. Manuel'in imparator unvanıyla Türk topraklarından izinsiz geçtiğini haber alır almaz derhal kuşatmayı kaldırarak Konya'ya doğru harekete geçmiştir. Ancak Manuel'in hızlı bir şekilde İstanbul yolunu tuttuğunu öğrenince daha sonra Malatya'ya dönerek şehri tekrar kuşatma altına aldırıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kesik, *a.g.e.*, s. 47.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 130, 131.

⁷²⁵ Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 5.

işlerini düzene koyduktan sonrada ilk iş olarak Sakarya dolaylarında bulunan Malagina⁷²⁶ bölgesini Türklerden temizlemek olmuştur.⁷²⁷

İmparatorun Gülek Boğazı-Lykaonia-Beyşehir Gölü-Uluborlu güzergâhını takiple geldiği bilinen son nokta Honaz (Khonai)⁷²⁸’dır.⁷²⁹ Şu halde imparatorun takip ettiği yol güzergâhı; Beyşehir Gölü’nün doğu kesiminden hareketle, Sultan Dağlarına paralel bir şekilde takip ederek önce Şarkikaraağaç ve Yalvaç dolaylarına gelmiş, daha sonra da Eğirdir Gölünün kuzeyinden batıya yönelerek Uluborlu Ovasına ulaşmış olmalıdır. Zira sözünü ettiğimiz bu güzergâh Via Sebaste ismiyle anılan Roma yolunun bir kısmını teşekkül etmekle birlikte, Peutinger Haritasında da bu yolun varlığını görebilmekteyiz.⁷³⁰ İmparator Uluborlu’dan sonra ise, Dinar üzerinden batıya doğru giden ana yol olan, Dazkırı Ovası-Acıtuz/Çardak Gölü-Hambat (Hanabad) Ovası yoluyla Honaz’a gelmiştir. Dinar-Honaz arasındaki bu yol güzergâhı tarih boyunca; MÖ 481’de

⁷²⁶ Tarih boyunca Malagina, Melagina, Melaina, Melagena, Melangia veyahut Mela gibi isimlerle anılmakla birlikte, Constantinopolis (İstanbul) ve Dorylaion (Eskişehir) arasında Bizans için önemli bir askeri noktadır. Günümüzde tam olarak belli olmamakla birlikte Sakarya Nehri Vadisi dolaylarında olduğu bilinmekle birlikte, tahmini olarak Osmaneli ve Vezirhan arasında olduğu sanılmaktadır. VII.-IX. yüzyıllar arasında Emeviler ve Abbasiler devrinde Anadolu’ya düzenlenen akınlarda, Constantinopolis üzerine sefere giden İslam ordularının önemli uğrak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Hurdazbih, burasının Constantinopolis giden yol üzerinde kralın ahırlarının ve mallarının saklandığı depoların bulunduğu bir yer olarak ayrıca söz eder. XI.-XIII. yüzyıllar arasında ise Selçuklu-Bizans mücadeleleri esnasında da önemini yitirmediği Bizans kaynaklarından anlaşılmaktadır. Nitekim Kinnamos’un kaydına bakılırsa, Manuel Komnenos Türklerin Bithynia bölgesine olan akınlarını önleyebilmek için 1143-44 yıllarında burada aynı isimle kale inşa ettirmiştir. İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, Türkçe çev., 97.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 460, 481.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 35, 73.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 33, 64, 97, 211.; Georges Pachymeres, *Hromaike Historia*, Türkçe çev. İlcan Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016, s. 84.; Malagina hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 221, 223-226.; Murat Keçiç, “Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II (3-5 Nisan 2015) Bildirileri, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları*, c. I, Kocaeli, 2016, ss. 73-82.

⁷²⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 35.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s.33, 34.

⁷²⁸ Günümüzde Denizli’nin Honaz ilçe merkezidir. VIII.-IX’uncu yüzyıllarda Çürüksu Vadisinin meşhur şehirlerinden olan Colossae’nin yerini almıştır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Sarp bir tepe üzerine kurulu olan kalesi ve savunma imkânlarının güçlü olması sebebiyle, Ege Denizinden Konya’ya giden veya Denizli’den Antalya’ya inen yolların kontrol edilmesinde önemli rol oynamıştır. İbn Saîd, Toğurlu (Denizli) Kalesi ve Hayas (Honaz) Kalesinin arasının 2 fersah olduğundan ve Hayas Kalesinde güzel okların imal edildiğinden söz etmektedir. Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Bıldan*, Türkçe çev., s. 302.; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, s. 185.; Cahen, *a.g.m.*, s. 43.; Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 32.; Honaz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Tuncer Baykara, “Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1979, c. 7, Cüz 3-4, ss. 207-210.

⁷²⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 152.

⁷³⁰ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 141-158.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.

Kserkses'in, MÖ 401'de Genç Kyros'un, 1097'de İoannes Dukas'ın ve 1119'da İoannes Komnenos'un kullandıkları yol ile aynı güzergâhtır.⁷³¹

Khoniates'in verdiği malumata göre, imparator Manuel, Honaz'da Başmelek Mikhaıl Kilisesi'ni⁷³² ziyaret etmiş ve başpiskopos tarafından takdis edildikten sonra taht mücadelesinde ağabeyi İsaakios'a karşı üstün geleceğini müjdeleyen bir dizi kehaneti dinlemiştir.⁷³³ Manuel'in Honaz'dan önce başkent İstanbul'a dönüş yolu ile ilgili kaynaklarda geçen tüm bilgiler sadece yukarıda bahsettiğimiz olaylarla sınırlıdır. Ancak biz Bizans'ın Batı Anadolu'da kullandığı daha önceki askeri yol tercihlerinden bilmekteyiz ki, Bizans orduları Denizli üzerinden hareketle Alaşehir-Akhisar-Kırkağaç-Balıkesir-Susurluk-Rhyndakos Ovası-İznik-İzmit güzergâhını takip ederek İstanbul'a dönüşü kullanmaktaydı. Büyük bir ihtimalle de Manuel'in İstanbul'a dönüş yolu da bu doğrultudadır.

1141-43 yılları arasında imparator İoannes Komnenos'un başlattığı Göller Yöresi seferi olumlu sonuçlanırken, Antakya seferi imparator İoannes'in ansızın ölümü üzerine yarıda kalmıştır. İoannes'in küçük oğlu Manuel ise, İstanbul'da bulunan ağabeyine babasının ölüm haberi ulaşmadan hızla bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Manuel'den önce İstanbul'a gelen başkumandan Aksukhos, İsaakios ve destekçilerini derdest ettirmiş böylece Manuel'in yeni imparator olarak ilan edilmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır.⁷³⁴ Yeni imparator olan Manuel, imparatorluk işlerini yoluna koyar

⁷³¹ Herodotos, *Historiai*, 7.26-31., Türkçe çev., s. 525-527.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6-9., Türkçe çev., s. 31-33.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8, 9.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6, 7.

⁷³² Michael, Mikhaıl veyahut Mikail, Eski ve Yeni Ahit'te isimleri zikredilen iki baş melekten birisidir. Hristiyanlık inancında isminin büyüklüğü dolayısıyla Honaz'da bulunan büyük kiliseye onun adı verilmiştir. Honaz'daki Başmelek Mikhaıl Kilisesi, Ortaçağda bölgenin en ünlü kilisesi haline gelmiş olup, devrin kaynaklarında yer yer isminden söz edilmektedir. 1070 yılında Afşin Bey, Erbasgan (Erisığı)'ı Anadolu'da takip ettiği esnada Honaz'a geldiğinde kilisenin de Türklerin eline geçtiği Bizans tarihçisi Zonaras'un eserinde kayıtlıdır. Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 130.; 1176 yılında Myriokephalon Savaşı öncesinde Honaz'a gelen imparator Manuel Komnenos, tıpkı 33 yıl önce yani 1143 yılında olduğu gibi kiliseyi ziyaret ettiğini bir diğer Bizans tarihçisi Khoniates eserinde bahseder. Kilisenin XIII. yüzyılın başında Bizans'ın iç isyanları sırasında yakılarak yok edildiği bilinmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123, 152, 153.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 205.; Başmelek Mikhaıl Kilisesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 214-216.

⁷³³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 152, 153.

⁷³⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 33, 34.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 29, 30.

koymaz hemen Sakarya dolaylarındaki Türkler üzerine sefer düzenlemiş⁷³⁵, tıpkı babası gibi en iyi savunmanın saldırı olduğu düşüncesini benimsediğini herkese göstermiştir.

⁷³⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 35.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 33, 34.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATOR MANUEL KOMNENOS DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLERDE KULLANILAN YOLLAR

1. Manuel Komnenos'un Saltanat Dönemindeki Seferler (1146, 1158-59, 1176)

1.1. Manuel Komnenos'un Konya Seferi ve Sefer Dönüşü Esnasında Göller Yöresinde İzlediği Yol Güzergâhı (1146)

Bizans imparatoru İoannes Komnenos için Kilikia ve Antakya'ya hâkim olmak oldukça önemli bir konuydu. Bu amaçla da 1137-38 ve 1141-43 yılları arasında bölgeye iki sefer düzenlemişti. 1137-38 yılı seferi esnasında Antalya üzerinden hareketle deniz yolunu kullanarak sefere çıkmış, lakin 1141-43 yılında ise Konya'nın Bozkır ilçesi dolaylarından yani Isauria Eyaleti üzerinden Mut-Silifke güzergâhını kullanmak suretiyle Kilikia ve Antakya'ya sefere çıkmıştı. İoannes'ten sonra imparator olan oğlu Manuel'de 1144 yılında güçlü bir donanmayla desteklediği Porsuk (Prosukh)'un⁷³⁶ komutasında bölgeye ordu sevk etmiş, bunun neticesinde Kilikia'daki Bizans kalelerine gereken destek sağlanmış ve Antakya Prinkepsi Raimond'da Bizans vassalı olmuştu.⁷³⁷ Tüm bu gelişmeler Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un gözünden kaçmamış olsa gerek, Bizans'ın Isauria Eyaleti üzerinden Kilikia ve Antakya'ya olan kara bağlantısını kesmek amacıyla 1145 yılında bölgeye sefere çıkarak Prakana şehrini⁷³⁸ fethetmiştir.⁷³⁹ Sultan Mesud belli

⁷³⁶ İoannes Komnenos (1118-1143) ve Manuel Komnenos (1143-1180) devirlerinde Bizans ordusunda görev almış Türk asıllı bir komutandır. Bizans kaynaklarında Prosukh şeklinde geçen ismin Türkçe'deki karşılığının Porsuk olduğu tahmin edilmektedir. İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 31, 31, 57-59, 61.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36, 42.; Gyula Moravcsik'de "Prosouks" şeklinde geçmekle birlikte bu şahıs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Moravcsik, *a.g.e.*, Vol. II, s. 257.

⁷³⁷ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 31, 32.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 35, 36.

⁷³⁸ Günümüzde tam olarak yeri belli olmamak ile beraber Mersin'in Silifke ilçesi Uzuncaburç Mahallesi dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Ramsay, Prakana isminin halkın kullandığı bir isim olduğunu Bizans'ın resmi kayıtlarında Diocaesarea şeklinde geçtiğinden bahsetmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 25, 310, 343, 404.; İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35, 36, 54.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

⁷³⁹ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

ki Bizans'ın bölgeyle olan kara bağlantısını keserek bölgedeki Türk fetihlerini hızlandırmak istiyordu. Bu durumun farkında olan imparator Manuel, toprakları arasında önemli bir bağlantı noktasının Selçuklularca ele geçirilmesine oldukça kızarak yeni bir sefer için hazırlıklara başlamıştır.⁷⁴⁰ Daha önceleri babası İoannes Komnenos'un yaptığı gibi Thrakesion, Optimaton ve Opsikon thema'larının genel olarak askeri toplanma merkezi olan Rhyndakos Ovası'ndaki Lopadion'da (Ulubat) ordusunu toplamaya başladı.⁷⁴¹ Kinnamos'un kaydına göre imparatorun amacı; “*Türkler hiçbir şeyin farkına varmadan birdenbire karşularına çıkıp gençlerden yaşlılara kadar*” hepsini kılıçtan geçirmekti.⁷⁴² Olabildiğince hazırlandıktan sonra süratle hareket edip, Uludağ (Olympos)'ı kat ettikten sonra Pithekas⁷⁴³ dolaylarına gelmiştir. Khoniates'in verdiği bilgiye göre Türkler, Pithekas yakınlarındaki müstahkem mevkiyi kuşatmaktaydı.⁷⁴⁴ Büyük bir ihtimalle imparatorun niyeti de öncelikli olarak buradaki Türklere saldırmaktı. Lakin Manuel'in bölgedeki dağları geçerken aniden rahatsızlanıp bayılması ve bir gününü yatakta istirahatle geçirmesi nedeniyle bizzat kendisi Pithekas dolaylarındaki Türklere saldıramamıştır. Ancak komutanlarıyla ordusunun bir kısmını bölgedeki Türkler üzerine göndermeyi de ihmal etmemiştir. Bizans ordusu Pithekas dolaylarında yapılan küçük çarpışmaları kazandıktan sonra imparatorlarına zafer müjdesiyle dönmüştür.⁷⁴⁵

İmparator Manuel, Bithynia⁷⁴⁶ ve Mysia bölgelerindeki Selçuklu akınlarıyla meşgulken, bir diğer Selçuklu akını da günümüz Batı Anadolu'sundaki Thrakesion

⁷⁴⁰ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.

⁷⁴¹ Ramsay, “*Optimate bölükleri pek tabii olarak Malagina'da, Opsikia ile Thrakesia'dan gelenler Dorylaion'da, Domesticus Scholarum (hassa alayı) ya Dorylaion'da yahut da Kaborkion'da, Anatolia bölükleri ile Seleukeia'dan gelenlerin de Kaborkion'da toplanmış*” olmaları gerektiğinden söz etmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 221, 222.; Ancak Komnenos'lar devrinde Anadolu'ya yapılacak seferlerde imparatorlar, Rhyndakos Ovasını sözü edilen thema'lardaki askerlerin genel toplanma yeri olarak seçtiği görülmektedir.

⁷⁴² İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.

⁷⁴³ Günümüzde yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Bilecik'in Osmaneli ve Bozüyük ilçeleri dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Anna Komnena, babası Aleksios Komnenos'un 1116 yılındaki seferi esnasında Pithekas yakınında bulunan bir köprüyü geçtiğinden söz etmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 487.; Sözü edilen köprü Sakarya Nehri ve Göksu Çayının birleştiği yerde bulunan Taşköprü isimli Roma devrine ait köprü olabilir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 220, 221.; Refik Arıkan, “Osmaneli Göksu Taşköprüsü ve Ulaşım Ağındaki Yeri”, *Bir İnsan-ı Selim (Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan)*, Lotus Yay., İstanbul, 2016, ss. 503-513.; Kinnamos ise Manuel Komnenos'un burada güçlü bir kale inşa ettirdiğinden söz etmektedir. İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.; BAtlas'ta Pithekas? Irmağı: Karasu. Talbert, *a.g.e.*, s. 791.

⁷⁴⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.

⁷⁴⁵ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.

⁷⁴⁶ Bithynia bölgesi günümüzde İstanbul'un tüm Anadolu yakasını; Kocaeli, Adapazarı, bolu illerinin tümünü; Zonguldak'ın batı yarısını; Bilecik ve Bursa illerinin daha çok kuzey kesimlerini kapsıyordu. Sevin, *a.g.e.*, s. 29.

Thema'sına yapılmaktaydı. İmparatorun Lopadion'da ordu toplamasını fırsat olarak gören Türk birliklerinin denize yakın Kelbianon (Küçük Menderes) bölgesine kadar ki bölgeye akınlar yaptığı anlaşılmaktadır.⁷⁴⁷ Khoniates'in aktardığına göre imparator, “*Lydia içinden, Menderes Nehri kenarında ve Phrygia’da bulunan şehirlere kadar ilerleyerek*” bölgeyi Türklerden temizlemiştir.⁷⁴⁸ Khoniates bu işi yapan kişinin imparatorun kendisi olduğu bilgisini verse de, bunun bizzat imparator tarafından yapılması zor görünmektedir. Zira Kinnamos’un verdiği bilgiye bakılırsa, Manuel Türklerin Batı Anadolu’ya akına çıkıp, büyük ganimetlere döndüğünü duyduktan sonra çok sinirlenmiş ve Sultan Mesud’a Konya (İconium)’ya doğru harekete geçtiğini, savaş için hazırlanması gerektiği yönünde bir mektup kaleme almıştır. Sultan Mesud’da Selçuklu ordusunun hazır olduğunu, kendilerini bekletmeden bir an önce ordugâh kurdukları Akşehir (Philomelion)’de buluşmak istediği yönünde cevap vermiştir.⁷⁴⁹ Görüldüğü gibi imparator Konya seferine çıkmak üzereyken Batı Anadolu’ya yönelmesi bir hayli zor görünmektedir. Khoniates’in yukarıda söz ettiği olayları gerçekleştiren kişi ise büyük bir ihtimalle Konya seferi öncesinde imparator tarafından Batı Anadolu’dan asker toplamak ile görevlendirilen Theodoros Kostostephanos olmalıdır.⁷⁵⁰

İmparator kısa süreli rahatsızlığını atlatıp hızla toparlandıktan sonra, Akşehir’de ordugâh kurmuş olan Selçuklu ordusunu yenip, dedesi Aleksios Komnenos’un bile kuşatmaya gitmeye cesaret edemediği Konya’yı almak için ordusuyla birlikte harekete geçmiştir.⁷⁵¹ Bizans ordusunun ilerlediği yollar hakkında ne Kinnamos’da ne de Khoniates’de yol güzergâhı bakımından tamin edici bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Kinnamos, Sultan Mesud’un ordusunun büyük bir kısmıyla ordugâh kurduğu Akşehir’de kaldığını, bunun yanında sultanın üzerlerine doğru ilerleyen Bizans ordusunun önünü

⁷⁴⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35, 36.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

⁷⁴⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.

⁷⁴⁹ Sözü edilen mektuplar için bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36.; Anonim Selçuknâme’de Manuel’in Konya’ya geldiğinde Sultan Mesud’un Kayseri’de olduğunu ve olayları duyunca gizlice 17 kişiyle birlikte Konya’ya gelip ordusunun başına geçip Bizanslılar ile savaştığı bilgisi kayıtlıdır. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.; Khoniates ise sultanın Konya’dan kaçarak Taksara (Aksaray), eski Koloneia’ya gittiği iddiasında bulunmaktadır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.

⁷⁵⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 54.

⁷⁵¹ 1097 yılında Aleksios Komnenos, I. Haçlı Seferi ordularının oluşturduğu avantajlı ortam sayesinde Haçlı ordularının arkasından Antakya (Antiochia)’ya doğru gitmek üzere hareket geçmiş ancak Akşehir-Bolvadin dolaylarına kadar gelmesine rağmen Konya’ya kadar inmeye cesaret edemeyerek İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştı. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339-343.

kesmek için Süleyman (Solymas)⁷⁵² adlı bir beyin öncülüğünde belli bir kuvvet ayırıp onları Afyonkarahisar (Akroenos)'a gönderdiğinden söz etmektedir.⁷⁵³ Bu bilgiden yola çıkarak imparatorun Eskişehir (Dorylaion) üzerinden gelmediği anlaşılmaktadır. Zira imparator Bursa (Prusa) önlerinden Uludağ'ı dolaşıp önce İnegöl (Sarkotyle)'e oradan da Bozüyük (Lamounia)'e gelmiş olmalıdır.⁷⁵⁴ Daha sonrada Eskişehir'den güneye inen hattın Türklerin kontrolünde olduğunu bildiği içinde⁷⁵⁵, Bozüyük'den güneye dönerek Kütahya (Kotiaieion)'ya üzerinden Afyonkarahisar'a inen alternatif yolu kullandığı açıkça görülmektedir.

Süleyman Bey'in kuvvetleri Afyonkarahisar yakınlarına geldiğinde, imparator Kalograia Tepesinde⁷⁵⁶ ordugâh kurmuş bir haldeydi. Süleyman Bey, kuvvetleriyle hiç beklemeden imparatorun ordugâhına saldırmış, lakin kendisinden katbekat üstün bir orduyla karşılaştığı için yenilerek sultanın Akşehir'deki ordugâhına çekilmek zorunda kalmıştır. Kinnamos, bu savaşta Türkler arasında ün kazanmış Khaires (Hairî ?)⁷⁵⁷ de dâhil olmak üzere pek çok Selçuklu askerinin öldürüldüğü bilgisini vermektedir.⁷⁵⁸ İmparator bu kazandığı küçük zaferin etkisiyle, Sultan Mesud'u korkaklıkla suçlayarak moral bozmaya yönelik bir mektup kaleme aldı.⁷⁵⁹ Bu esnada Süleyman Bey, gelen Bizans ordusunun ne kadar kalabalık olduğunu Sultan Mesud'a iletmiş, sultanda olası bir meydan savaşında kalabalık orduyla mücadele etmenin zorluğunu bildiği için Akşehir'den geri çekilerek savunmayı başkent Konya yakınlarında yapmaya karar

⁷⁵² Kinnamos ve Khoniates'in kayıtlarına bakılırsa I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıçarslan (1155-1192) dönemlerinde Türkiye Selçuklu Devletinde görev yapmış bir önemli bir emir olduğu anlaşılmaktadır. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37, 54, 143.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.; Turan, *a.g.e.*, s. 201.; Moravcsik, *a.g.e.*, Vol. II, s. 285.

⁷⁵³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36.

⁷⁵⁴ Sözü edilen bu yol Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. Krş. Taeschner, *a.g.e.*, s. 201, 211.

⁷⁵⁵ Manuel Komnenos, Eskişehir yöresindeki Türkmen varlığına son vermek için 1159 yılının kış aylarında ani bir sefer düzenlemiş ve buradaki Türkmenleri bölgeden uzaklaştırmıştır. Ancak 1159 yılında Eskişehir'in harabe durumunda olması ve bölgede bir garnizonun ikamet edeceği yer olmaması nedeniyle Bizans bölgede tutunamamıştır. Manuel, ancak 1175 yılında Eskişehir'i yeniden inşa edip içerisine de bir garnizon yerleştirdiği zaman Eskişehir yöresinde tekrardan söz sahibi olabilmıştır. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 140, 211-213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 121, 122.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 220, 221, 233.

⁷⁵⁶ Kinnamos, Kalograia Tepesinin Afyonkarahisar yakınında olduğu bilgisini vermektedir. Günümüzde yeri belli değildir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 37, 54.

⁷⁵⁷ Bu şahsın isminden sadece Kinnamos'ta söz edilmekle birlikte Türkçe karşılığının Hairî (Hayri/Hayreddin?) olduğu düşünülmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.; Gyula Moravcsik'de "Kaires" şeklinde geçmekle birlikte bu şahıs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Moravcsik, *a.g.e.*, Vol. II, s. 337.

⁷⁵⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 37.

⁷⁵⁹ Sözü geçen mektup için bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.

vermiştir. Kinnamos, sultanın Akşehir'den sonra Türklerce Andrakhman⁷⁶⁰ diye anılan bir yerde ordugâh kurduğundan söz etmektedir.⁷⁶¹ Manuel ise sultanın Akşehir'den geri çekildiğini öğrenir öğrenmez buraya gelip şehri zapt etmiş daha sonrada bütün şehri yaktırmıştır. İmparator daha sonra sultanın Andrakhman'da ordugâh kurduğunu öğrenince ordusuyla yola çıkarak Hadrianoupolis (Doğanhisar)'i⁷⁶² geçtikten sonra Gaita'da⁷⁶³ ordugâh kurmuştur. Kinnamos'un kaydına bakılırsa Selçuklu ve Bizans kuvvetlerinin ordugâh kurduğu Andrakhman ve Gaita birbirine yakın konumda bulunan yerlerdi.⁷⁶⁴ Anlaşılan Bizans ordusu Afyonkarahisar'dan sonra da kuzey-güney ana yoluna devam etmiş, Sultan Dağlarını batısına alarak Eber, Akşehir ve Ilgın göllerinin içinde bulunduğu tabii coğrafyayı takiple Ladik dolaylarına gelmiş olmalıdır. Bu yol Genç Kyros'un MÖ 401'de Kaystroupedion (Eber Gölü) ve Konya arasında izlediği güzergâh olup⁷⁶⁵, Peutinger Haritasında da Docymeo (Kütahya)-Synnada (Şuhut)-Ivllae-Philomelo (Akşehir)-Lavdiciaca tacecavmeno (Ladik)-Caballvcome-Sabatra-Pyrgos-Yconio (Konya) güzergâhı olarak varlığına rastlanmaktadır.⁷⁶⁶ Yine 1097 yılında I. Haçlı Seferi ordularının da bu yolun Akşehir-Konya arasındaki kısmını kullanmış olduğu bilinmektedir.⁷⁶⁷

⁷⁶⁰ Kinnamos, Andrakhman ismini Türklerin verdiğini belirtmektedir. Büyük bir ihtimalle de Türkçeden Grekçe'ye geçerken Türkçe bir adın bozulmuş hali olmalıdır. Kelimenin Türkçe karşılığının ne olduğu henüz tespit edilememiştir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.

⁷⁶¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.

⁷⁶² Günümüzde Konya'nın Doğanhisar ilçesi dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Ramsay, Thymbriion (Ulupınar köyü)'un yeniden inşa edildiği vakit Hadrianopolis ismini aldığını söylemektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 151, 193, 398.; BAAtlas'ta Hadrianoupolis: Doğanhisar yakınları. Talbert, *a.g.e.*, s. 960.

⁷⁶³ Yeri bilinmemekle birlikte Doğanhisar yakınlarındaki Hadrianoupolis ve Konya yolu üzerinde bir köy olduğu bilinmektedir. Ramsay, Konya'nın Akşehir ilçesi Üçhüyük (Akait) Mahallesinde olduğu kanısındadır. İmparator Aleksios Komnenos, 1116 yılındaki seferinde İzmit'ten hareketle İznik-Osmaneli-Bilecik-Eskişehir-Seyitgazi-Bolvadin üzerinden Akşehir dolaylarına kadar gelmişti. Anna Komnena, işte bu sefer esnasında İznik'den Osmaneli'ne giden yolun üzerinde bir Gaita'dan daha söz etmektedir. İşin ilgi çekici yeri Aleksios bu sefer esnasında Akşehir dolaylarındaki Hristiyan halkı yanına alarak bunları Bithynia bölgesine yerleştirmesidir. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 492, 501, 502.; Ramsay, Gaita isminin belki de bu suretle Bithynia'ya gelmiş olabileceğinden söz etmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 220, 398.

⁷⁶⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 37.

⁷⁶⁵ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.11., Türkçe çev., s. 33-37.

⁷⁶⁶ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.

⁷⁶⁷ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Türkçe çev. Barlas, s. 71.; *Anonim Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum*, Türkçe çev., s. 76.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., s. 134.; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 144, 145; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 36.; Anna, 1097 yılındaki Eskişehir (Dorylaion) Muharebesinden sonra I. Haçlı Seferi ordularının Eskişehir-Bolvadin-Akşehir-Konya üzerinden Antakya'ya kadar ki yol güzergahlarından "Hızlı yol" diye bahsetmesi Akşehir-Konya yolunun önemini ortaya koymaktadır. Anna

Manuel, ertesi gün olunca Gaita'daki ordugâhını bozarak Andrakhman'a doğru harekete geçmiştir. Zaten birbirinden uzak olmayan iki ordu tekrar karşılaşmış, daha ilk saldırıda geri çekilmeye başlayan Selçuklu kuvvetleri Konya yakınlarına çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁶⁸ Kinnamos'un buraya kadar verdiği bilgileri değerlendirecek olursak aslında Sultan Mesud oldukça taktiksel hareket etmiş, kendisinden katbekat üstün bir orduyla savaşa savaşa onları en iyi bildikleri coğrafya olan Konya yakınlarına çekmeyi başarmıştır.⁷⁶⁹ Böylece sultan coğrafyanın verdiği avantajı değerlendirerek ordusunu ikiye bölmüş, bir kısmını güvendiği emirlerinin komutasına verdikten sonra onları Konya'nın arkasındaki yamaçlara yerleştirmiş, diğer kısmını da kendi komutasında Konya ile Kaballa Kalesi⁷⁷⁰ arasında, coğrafi konumuna güvendiği bir dağa, yani şehrin sağ tarafına konumlandırmıştır.⁷⁷¹ Ayrıca imparatorun asıl hedefinin Konya olduğunu bildiği için başkentin kaybedilmesini göze alınamazdı. Bu amaçla da Sultan Mesud, Konya'yı olası Bizans kuşatmasına karşı savunmak amacıyla önemli bir garnizonu da şehre bıraktığı anlaşılmaktadır. Khoniates, burada şehrin savunmasını üstlenen kişinin sultanın kızlarından birisi olduğu bilgisini bizlere vermektedir.⁷⁷²

İmparator, birkaç gün içerisinde kazandığı başarıların etkisiyle Konya (Ruzbe) Ovasına⁷⁷³ varır varmaz Selçuklu ordusuna saldırmak istemiş, fakat sultanın nerede

Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 333.; Adnan Eskikurt, "7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları", *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, Yıl 7, Sy. 20, s. 66.

⁷⁶⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 38.

⁷⁶⁹ Ayrıca harita için bkz. Ek XX.

⁷⁷⁰ Konya'nın batısındaki Takkeli (Gavale/Gevele) Dağı üzerinde bulunan bir kaledir. Ramsay, Kaballa'nın Konya'nın Ilgın ilçesi Çiğil Mahallesi olduğu düşünürken, Friedrich Sarre ise Konya'nın Selçuklu ilçesi Başarakavak Mahallesi olabileceğini görüşünü seyahatnamesinde dile getirmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 398.; Sarre, *a.g.e.*, s. 134-137.; Peutinger Haritasında, Caballvcome ismiyle geçmekle birlikte Philomelo (Akşehir) ve Lavdiciaca tacecavmeno (Ladik) arasında gösterilmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 23.; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 108, ; c. II, s. 33, 203.; İbn Bibi, *Muhtasar Selçuknâme (Târîh-i Âl-i Selçuk)*, Türkçe çev., s. 42, 197, 290.; Yazıcızâde Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Yay. Haz. Bakır, s. 521, 677.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 53.; Wittek, *a.g.m.*, s. 206.; Kaballa Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Bahar, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya'nın Tarihi Bakımından Önemi", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1994, Sy. 3, ss. 307-311.

⁷⁷¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 38.

⁷⁷² Khoniates, sözü edilen sultanın kızının bir rivayete göre, imparatorun kuzeni İoannes Komnenos evli olan kız olabileceğinden bahsetmektedir. İsmi geçen İoannes, 1139 yılında amcası imparator İoannes Komnenos ile birlikte Niksar kuşatmasına katılmış, ancak amcası ile yaşadığı tartışma nedeniyle saf değiştirerek Türklerin yanına geçmiştir. Khoniates'in belirttiğine göre taraf değiştiren yeğen İoannes daha sonra Müslüman olup sultanın kızıyla evlenmiştir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 23, 36.

⁷⁷³ Ruzbe'nin İbn Bibi ve Aksarayî'nin anlatımlarından Konya Ovası olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir ihtimalle Emir Eseddin Ruzbe tarafından burada yaptırılan Ruzbe (Horozlu) Han'dan ismini almıştır. İbn

olduğunu bilmediği için gözlem yaparak bunu anlamaya çalışmıştır. Daha sonra sultanın şehrin sağındaki yani Kaballa tarafındaki ordunun başında olduğunu düşünüp, öncü birlikleri yanına aldıktan sonra geriden gelen asıl Bizans ordusuna disiplin içerisinde, Türklerin pususuna düşmeden arkalarından gelmelerini tembihleyip hücumla geçmiştir. Dağ yamacındaki Selçuklu ordusu askeri taktik gereği bozguna uğramış gibi geri çekilirken, imparatorun başında bulunduğu Bizans kuvvetleri ise onları takip etmeye başlamıştır. Bu esnada şehrin arkasındaki yamaçlarda mevzilenen diğer Selçuklu ordusu harekete geçerek arkadan gelen asıl Bizans ordusuna ani bir baskın vermiştir. Bunlara Konya'yı savunan kuvvetlerde huruç hareketleri yaparak destek verince Bizans ordusu neye uğradığını şaşırarak kargaşa içerisine düşmüştür. Bu durumu haber alan imparator derhal öncü kuvvetlerden kısmını ayırıp bunları Pyrrhogeorgios adlı bir komutanın emrine vererek geride zor durumda kalan Bizans ordusuna destek için gönderdi. Ancak bu durumda pek yeterli olmamış imparator bizzat kendisi geri dönerek ordunun başına geçmiştir.⁷⁷⁴ Fakat ordusundakilerin çoktan korkuya yenik düştüğünü görünce askerleri arasından Bempitziotes'i çağırarak ona miğferini vermiş ve ordunun içerisinde miğferi havada sallayarak dolaşmasını istemiştir. Manuel böyle yapmakla zor durumda olan ordusunun maneviyatını yükseltmek için sultanı esir etmiş gibi göstermek niyetindeydi. Nitekim bu askeri hile işe yaramış, Bizans askerleri cesaret bularak Selçuklu ordusunu geri püskürtmeye muvaffak olmuştur.⁷⁷⁵ İki ordu arasında süren çatışmalar havanın kararmasıyla birlikte durmak zorunda kalmıştır. İmparator gece ilerlemenin tehlikeli olacağına kanaat getirmiş olmalı ki, ordusuna buldukları yerde karargâh kurdurtmuştur. Manuel ertesi gün şafak sökerken tekrar harekete geçmiş, Bizans ordusu Konya önlerine gelince de şehri çembere alarak kuşatma altına almıştır. İmparator gerçek hedefi olan Konya'yı alabilmek için şehri mancınık atışlarıyla döverek surları yıkmaya çalışmıştır. Ancak Selçuklu ordusunun kuşatmaya karşı düzenlendiği huruç hareketleri meyvesini vermiş, son düzenledikleri huruç ile de Bizans ordusunun geri çekiliş yolundaki açık araziye işgal etmeyi başarmışlardır.⁷⁷⁶ Manuel böylece Konya'dan Kütahya-Eskişehir dolaylarına giden ana yolun tutulduğunu ve şehrin surlarını döven

Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 126, 163, 233; c. II, s. 123, 159.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 52.

⁷⁷⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 39.

⁷⁷⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 38, 39.

⁷⁷⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.

mançınıklarında çok fazla işe yaramadığını görünce⁷⁷⁷, Konya yakınlarındaki her şeyi tahrip ettikten sonra İstanbul'a giden başka bir güzergâhı kullanarak dönüş yoluna geçti.⁷⁷⁸ Kinnamos'un kayıtlarından yola çıkarak imparatorun izlemek istediği güzergâha bakarsak, Batı Anadolu içlerinden yani Bizans topraklarından geçen güvenli yolları kullanmak istediğini görürüz. Bu bağlamda da Konya'dan batı yönüne giden yolların kullanıldığını tahmin etmek hiçte güç değildir. Nitekim biraz sonra değineceğimiz gibi Bizans ordusunun Beyşehir Gölüne ulaşması bu söylediğimiz durumu destekleyen ilk kanıtlardan birisidir.

İmparator, “*barbar dilinde Tzibrelitzemani*”⁷⁷⁹ denilen yere geldiği esnada, Selçuklu ordusu da kendisine destek amacıyla gelen Danişmendli kuvvetleri sayesinde

⁷⁷⁷ Kinnamos, imparatorun Konya kuşatmasını kaldırmasının bir diğer nedeni olarak, Batı'da yeni bir Haçlı Seferi hazırlıklarının yapılmaya başlandığı yönünde hergün giderek artan duyuları göstermektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 40.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 139.

⁷⁷⁸ Kinnamos eserinde, Bizans ordusunun şehrin dışındaki Türk mezarlarını tahrip ederek mümkün olduğunca çok cesedi mezarından dışarı çıkardığından söz etmekle birlikte, imparatorun bu vahşet sırasında sultanın annesinin mezarının hakarete uğramamasını emrettiği bilgisini bizlere vermektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 40.; Ancak Khoniates bu bilginin tam tersine imparatorun kuşatma sırasında mezarlara dokunulmasını yasakladığından söz etmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.; Anonim Selçuknâme'de ise Manuel'in Konya'yı harap edip bir Cuma günü Konya'da katliam yaptığını ve 7 bin Müslümanın şehit olduğu bilgisi yer almaktadır. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 24, 25.; İmparator Manuel, Konya'dan geri çekilişi esnasında biri sultanın eşine diğeri de bizzat Sultan Mesud'a olmak üzere iki mektup kaleme almıştır. Sultan'ın eşine yazdığı mektupta Sultan Mesud'un savaştan kaçtığı için hayatta olduğunu belirtirken, bizzat sultanın kendisine yazdığı mektup da ise onun sürekli savaşmaktan kaçtığını bu nedenle evlerine döneceklerini, ancak baharda daha hazırlıklı bir şekilde tekrar geleceğini söylemiştir. Sözü edilen mektuplar için ayrıca bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 40, 41.; Ayrıca harita için bkz. Ek XX.

⁷⁷⁹ Kinnamos'un kaydından oldukça dar bir geçit olduğu anlaşılan Tzibrelitzemani'nin günümüzde yeri tam olarak belli olmamak ile beraber Konya ile Beyşehir (Pusguse) Gölü arasındaki bir coğrafyada olduğu onun anlatımlarından çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ramsay ve Sarre Tzibrelitzemani Geçidinin Konya'nın Derbend ilçesi dolaylarında olan “Devrend Çam Geçidi” olduğu düşüncesindedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 398.; Sarre, *a.g.e.*, s. 135.; Bu olaylar hakkında Kinnamos'dan sonra bizlere bilgi veren bir diğer Bizans tarihçimiz Khoniates ise, 1146 yılında yapılan bu savaşı ve sonrasındaki olayları adeta özet olarak yazdığı için Tzibrelitzemani'den söz etmemektedir. Ancak Khoniates, 1176 yılında yapılan Myriokephalon Savaşından hemen önce Bizans ordusunun Myriokephalon Kalesini geçtikten sonra “Tzibritze” adı verilen oldukça dar bir geçitten geçmek istediği bilgisini bizlere aktarmaktadır. Manuel Komnenos, Myriokephalon yenilgisi sonrasında İngiltere Kralı II. Henry'e yazdığı mektupta bu dar geçitten Pers (Türk) dilinde “Cybrilcymani/Cibrilcimanı/Cibrilcima/Cibrilciman” şeklinde bahsetmektedir. Abû'l-Farac ise savaşın yapıldığı yerin “Bet-Toman (Beth-Thoma)”ın derin geçitleri” olarak vermektedir. Ancak burada bahsedilen Bet-Toman (Beth-Thoma) geçit veya geçitlerin ismi olmayıp, daha ziyade içerisinde geçitler barındıran dağ ismi olduğu anlaşılmaktadır. Tzibrelitzemani ve Tzibritze kelimeleri etimolojik ve onomastik olarak incelendiğinde birbirine yakın kelimeler olduğu bellidir. Ancak Kinnamos'da 1146 yılı savaşında geçen Tzibrelitzemani ile Khoniates'de 1176 yılı savaşında anlatılan Tzibritze Geçidinin aynı yer mi yoksa benzer isimler taşıyan farklı yerler mi olduğu tartışmaya açıktır. Zira Anadolu'da aynı ismi taşıyıp da farklı coğrafyalarda olan veya bir bölgede olup da aynı isimi taşıyan farklı yerlerle karşılaşmak hiçte tesadüfi değildir. Bu duruma örnek olarak konumuzla yakından ilişkili olan Çivril, Elmalı, Manavgat ve Beyşehir'deki Homa isimli yerleşim yerlerini verebiliriz. Yine Galatia'da bir tane daha Myriokephalon ismine rastlanması ise bu konuya dair bir diğer güzel örnektir. Ayrıca tüm bunlardan söz etmişken Kinnamos'un belirttiği barbar dilin Türkçe olduğunu varsaysak bile,

artık üstün bir duruma gelmişti.⁷⁸⁰ Sultan Mesud, Bizans ordusunun Konya'nın dışında yaptığı tahribatın ve kaybettikleri nice askerinin intikamını almak amacıyla Bizans ordusunun peşinden yola koyuldu. Kinnamos'un belirttiğine göre Tzibrelitzemani, diğer bütün yerlerden daha zor geçilen, sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük gruplarla yolculuk yapanlar için de geçilmesi zor olan bir geçit idi.⁷⁸¹ İşte imparator sözü edilen geçit yakınlarında ordugâh kurmuş, kendisini takip eden Selçuklu ordusunu burada pusuya düşürmek için ordugâhın iki tarafındaki derin uçurumlara askerlerini gizlemiştir.⁷⁸² Kurduğu pusunun başarılı ulaşmasını sağlamak için de komutanlarına kendisinin düşmana saldırdığını görünceye kadar sessizce beklemelerini emretmiştir. Fakat başkumandan İoannes Aksukhos ve ağabeyi İsaakios'un ısrarları üzerine pusu yerinden ayrılarak askerlerinin gruplar halinde yiyecek bir şeyler aradıkları yere gitti. Bölgede Selçuklu birlikleriyle karşılaşma ihtimalinin olması nedeniyle tedbirli olmak ve hemen tanınmamak amacıyla kaliteli silahlarını gizlemeyi tercih etmiştir. Daha sonra da belki burada Türklerle savaşırım umuduyla beklemeye başlamış, ancak hiçbir yönden gelen kimseyi görünmeyince de Türk kökenli Pupakes (Ebu Bekr)'i⁷⁸³ çevreyi kolağan

Türkler bu ismi Türkçe bir kelimedenden kendileri mi verdi yoksa Anadolu'nun yerli (Luwi, Hitit vb.) dillerinden yüzyıllar boyunca kullanılan kelimeyi Türkçeye mi uyarladılar? İşte bu nedenle Tzibrelitzemani/Tzibritze kelimelerinin aslını anlayabilmek için Türkler'in isim verme geleneklerinin etimolojik ve onomastik çerçevede iyi irdelemek gerekmektedir. İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41, 49.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Henry Savile, *Rerum Anglicarum Scriptores Post Bedam Praecipvi*, Londini, 1596, s. 316.; ed. Henry Savile, Francofurti, 1601, s. 554.; İngilizce çev. Henry T. Riley, *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising The History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*, Vol. I., London, 1853, s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. William Stubbs, Vol. I, Oxford, 1867, s. 128.; ed. William Stubbs, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene*, Vol. II., London, 1869, s. 103.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 422.; Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, ed. Bekker, Vol. III, s. 225.

⁷⁸⁰ Kinnamos, Danişmend'lilerin hâkim olduğu bölgelerden çok sayıda Türk birliğinin müttefik olarak gelip Selçuklu ordusuyla birleştiği bilgisini aktarmaktadır. İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41.; Anonim Selçuknâme'de de bu bilgiyi destekleyen ifadeler olup, Kayseri yolundan yani Lykaonia üzerinden bir ordunun geldiğinden söz etmektedir. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

⁷⁸¹ İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41.

⁷⁸² Kinnamos'a bakılırsa sözü edilen pusu esnasında Bizans kuvvetleri iki grup halinde gizlenmişlerdir. Birinci grubun başında Manuel'in en yakın arkadaşları ve kız kardeşleriyle evli olan enişterisi bulunurken, ikinci grubun başında ise cesaretiyle ün salmış Nikolaos Angelos adlı bir komutan yer almaktaydı. Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41.

⁷⁸³ İmparator Manuel Komnenos devrinde Bizans'ta ordusunda komutanlık yapmış Türk asıllı bir kişidir. Pupakes isminin Türkçedeki karşılığının Ebu Bekir olduğu düşünülmektedir. Khoniates'de Pupakes'in başkumandan İoannes Aksukhos'un kişisel muhafızlarından birisi olduğu bilgisi kayıtlıdır. 1164 yılından sonra imparatora isyan eden yeğeni Andronikos Komnenos'a yardım ettiği gerekçesiyle gözden düşmüştür. İoannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42, 43.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 56, 57, 90.; Gyula Moravcsik'de "Poupakses" şeklinde geçmekle birlikte bu şahıs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Moravcsik, *a.g.e.*, Vol. II, s. 256, 257.

edip gözlemesi amacıyla öncü kâşif olarak göndermiştir.⁷⁸⁴ Pupakes, keşif işini bitirdikten sonra imparatorun yanına geri döndüğünde sekizden fazla Türk görmediğini bildirmiş, bunun üzerine imparator Tzibrelitzemani'de pusa da bekleyenleri yerlerinde bırakarak yanına sadece Pupakes, Aksukhos ve ağabeyi İsaakios'u alarak yola çıkmıştır.⁷⁸⁵ Pupakes'in dediği yere geldiklerinde Türklerin sayısının sekiz değil on sekiz kadar bir atlı keşif birliği olduğu anlaşıldı. İmparator Türklerin hafif silahlı ve hızlı atlara sahip olduğunu bildiğinden dolayı Pupakes'i onları kendi üzerlerine çekmek görevlendirdi. Pupakes'in çabalarına rağmen imparatorun planı başarılı olmadığı gibi Türkler arkadaki diğer keşif birlikleriyle buluşup sayıları yetmiş kadar olunca geri dönerek imparatora saldırmak üzere harekete geçmişlerdir.⁷⁸⁶ Bu esnada Aksukhos ve ağabeyi İsaakios ordudan çok uzakta olduklarını ona söyleyerek geri çekilmelerini gerektiğini söylemesine rağmen Manuel onlara kulak asmayıp aksine Türk keşif birliğini takip etmeyi sürdürmüştür. Tzibrelitzemani geçinde pusuda bekleyen kuvvetler imparatorundan uzun süre haber alamayınca Kotertzes'i onu bulmak üzere göndermek zorunda kaldılar. Kotertzes ona ulaşınca Manuel pusuda bekleyen bütün birliklerin derhâl yanlarına gelmesini emretti. Çünkü bu sırada biraz önce sözünü ettiğimiz yetmiş kadar atlı keşif grubu kendi üzerlerini gelmekteydi. Ayrıca onların gerisinde sayıları yaklaşık beş yüzü bulan kalabalık bir Selçuklu öncü birliği de kendisinin bulunduğu yere doğru yaklaşmakta, bu birliğin hemen arkasında da Sultan Mesud'un başında olduğu asıl Selçuklu ordusu gelmekteydi.⁷⁸⁷ Bu durum karşısında imparator arkadan gelecek birlikleri beklemek için bir tepe üzerine çıkmış ve yanında sadece Pupakes olmasına rağmen gereksiz bir cesaret gösterisi sergileyerek öncü birliklere çatışmaya girmiştir. Fakat arkadan gelen Bizans birliklerinin zamanında yetişmesi üzerine talihinin de yardımıyla esir düşmekten zor zar kurtulmuştur.⁷⁸⁸ İmparator ve yanındaki Bizans kuvvetleri geri çekilirken hem arkadan kendilerine destek için gelen hem de Selçuklu ordusundan kaçan birliklerin güvenliğini sağlamak için en yakın çukurda pusu

⁷⁸⁴Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42.

⁷⁸⁵ Tzibrelitzemani geçinde pusuda bekleyen Manuel'in enişteleri, onun sadece üç kişiyle birlikte Türklerle savaşa gittiğini ve kendilerine önem verilmeyip çağrılmadıklarını öğrenince Manuel'e çok kızmışlardır. Bu kızgınlıkları öylesine fazlaydı ki, imparator bizzatı istese bile artık onun yanında savaşmayacaklarını söylemişlerdir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42.

⁷⁸⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42, 43.

⁷⁸⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 43.

⁷⁸⁸ Manuel Komnenos, genel karakteri itibarıyla gençlik yıllarından itibaren sabırsız, düşünmeden ani kararlar veren lakin bir o kadar cesaretli yapıya sahip bir kişiliktir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42-45.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 23.

kurulmasına, geri kalanların askerlerinden ordugâha geri dönmelerine karar verildi. İmparator ise her zaman yaptığı gibi öncü birlikleri yanına alarak kendilerini takip eden Selçuklu kuvvetlerini karşılamak üzere harekete geçmiştir. Bu sırada gözlem yapmak için bir tepe üzerine çıktığı esnada Selçuklu öncü birliklerinin kendilerine doğru geldiğini görünce arkasından tepeye tırmanan askerlerine hemen yanına gelmelerini ve beklemeden düşmana saldırılarını emretti.⁷⁸⁹ Daha sonra tepedekilerin çatışmaya girdiğini gören çukurda pusuya yatmış askerlerde hemen harekete geçerek diğerlerine destek olmuştur. Görünüşte Selçuklu öncü kuvvetleri sayı bakımından Bizans kuvvetlerinden fazlaydı. Ancak arazinin sarp olması nedeniyle çatışma iki taraf içinde oldukça zor ve yorucu bir almıştır. Hal böyleyken imparator askerlerine hızlı bir şekilde vadiye doğru at sürmelerini yani ileriye doğru gider gibi yapmalarını, fakat fazla uzaklaşmalarını tembihledi.⁷⁹⁰ İmparatorun taktığı işe yaramış Türkler toparlanmak için bir tepe üzerine durdukları esnada, Bizans ordugâhından imparatora destek olması amacıyla gönderilen Kotertzes ve okçu birliği de çatışmaya yetişince Selçuklu kuvvetleri geri çekilmek durumunda kalmıştır. Bu olay üzerine Selçuklu askerlerini takip etmek istemeyen imparator, sabah tekrar yola koyulmak düşüncesi içerisinde ordugâha geri dönmüştür.⁷⁹¹ Sultan Mesud ise her ne kadar Bizans ordusunun geri çekilişini engelleyemese de Bizanslıların hala Türk topraklarından geçtiği sırada olabildiğince düşmana zayıf verdirmeye gayret ettiği görülmektedir. Özellikle öncü birliklerini Bizans ordusuna arkadan saldırılar düzenleterek onları yıpratmak istediği bu sayede Bizans ordusunun maneviyatını bozmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim bu olayların üzerinden bir gün geçmişti ki, Selçuklular daha büyük bir kuvvet ile Bizans ordusuna saldırdığı anlaşılmaktadır. Yapılan savaş esnasında pek çok Bizans ordusundaki yaya hayatını kaybetmiştir.⁷⁹² Kinnamos, bu olumsuz gelişme üzerine Bizans ordusunun maneviyatının ve dolayısıyla da düzenin bozulduğunu, askerlerin imparatorun emirlerine karşı durup onu dinlememekte ısrar ettiklerinden bahsetmektedir. Bizans ordusunda durum bu iken Sultan Mesud, düşman ordusunun artçı muhafızlarıyla öncü birliklerinin birbirine karışıp askerlerin dar bir bölgede sıkıştığını görür görmez hemen bütün ordusuyla Bizanslıları

⁷⁸⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 45.

⁷⁹⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 45.

⁷⁹¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 46.

⁷⁹² Anonim Selçuknâme'de yapılan savaş esnasında Bizans ordusundan 20 bin esirin alındığını ve bunların hepsinin idam edildiği bilgisi yer almaktadır. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

kuşatma altına aldırıştır. Bizans ordusu ise moral bozukluğunun üstüne birde kuşatılınca orada ordugâh kurup daha fazla ilerlemek istememiştir. Ancak imparator karakteri yapısı itibariyle tıpkı babası İoannes Komnenos gibi en iyi savunmanın saldırı olduğu anlayışında ısrar etmiş, lakin ordugâhtaki pek çok kumandanın buna karşı çıktığını görünce de yanına Kritoples, Tzikandyles, Sinopites ve diğer birkaç kumandanla birlikte Selçuklu kuvvetlerine saldırıya geçmiştir. Manuel'in az bir kuvvet ile sayıca kendisinden katbekat üstün Selçuklu ordusuna karşı saldırıya geçmesi olması pek mümkün gözükmemektedir. Muhtemeldir ki yolları üzerinde denk geldikleri sayıca kendisiyle eşit veya daha az olduklarını gördükleri keşif birliğine saldırmış olmalıdır. Ancak Kinnamos'un kaydına bakılırsa çatışmadan zaferle dönen imparator sultanın şarab-sâlârı Pharkusas'ı yanında esir olarak getirmesi ve aslen Bizanslı olan ancak Türkler arasında yetişmiş Gabras'ın öldürülmesi hadisesi hakkında bilgi verilmesi bir hayli ilginçtir. Zira Manuel bütün Bizans ordusunun desteğini alarak bu işi gerçekleştirmemişti. Bu demek oluyor ki, bütün Selçuklu ordusu kuşatmaya katılmamıştı ya da taktik gereği geri çekilmişlerdi. Çünkü Bizans ordusunu sıkıştırmışken ve biranda geri çekilmenin başka bir anlamı olmasa gerektir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken imparator ordugâha dönünce kargaşa durumunun devam ettiğini hatta yük hayvanlarının sırtlarından hala yüklerinin indirilmediğini bile görünce derhal ordugâhın etrafını çitlerle çevirterek askerlerini uygun yerlere savunma amaçlı yerleştirme oluna gitti. Ancak dar bir alan sıkışıp kalan Bizans ordusundaki askerlerin pek çoğu her an saldırı olabilir korkusuyla geceyi atlarının sırtında geçirmek zorunda kalmışlardı. Zira “*hala düşman ülkesinin ortasında ve Roma sınırlarından çok uzakta*”⁷⁹³ bulunuyorlardı. Ertesi gün olunca imparator askerlerinin

⁷⁹³ İoannes Komnenos vefat etmeden önce 1142 yılında Uluborlu ve Beyşehir (Pusguse) Gölü dolaylarına bir sefer düzenleyerek bölgede Bizans varlığını yeniden tesis etmeyi başarmıştı. Lakin bölgedeki Bizans varlığının yalnızca kaleler ile sınır kalması, buna karşılık olarak sözü edilen bölgenin Türkiye Selçuklularının başkenti Konya'ya yakın bir konumda olması ve civardaki yoğun Türkmen varlığı gibi sebepler, üstünlüğün kısa sürede tekrar Bizans'ın aleyhine döneceğini gösteren bulgulardı. Nitekim Manuel Komnenos'un 1146 yılındaki başarısız Konya seferinden sonra Menderes'in kaynaklarında yani Dinar'da ordugâh kurduğu sırada düşman topraklarının dışına çıktığını sanmış, fakat burada bile Türkmen gruplarıyla karşılaşmış ve onlarla savaşmıştır. Yukarıda verilen tarihi olaylar aslında Bizans-Selçuklu sınırının coğrafi olarak iki kısımdan oluştuğunu göstermektedir: İlk kısım iki taraf arasında geçişli bir bölge olmasına rağmen aslında Türkiye Selçuklularının üstün konumda olduğu Uluborlu'dan Sultan Dağlarına kadar olan bölgedir. İkinci kısım ise Bizans'ın coğrafyanın verdiği imkânları da kullanarak Türklere karşı savunma hattı kurdukları Uluborlu-Dinar dolaylarıdır. Nitekim yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci kısmı destekleyen bilgi ise, Manuel Komnenos'un 1175 yılında Menderes kaynaklarına yani Dinar'a yakın bir yere Sublaion Kalesini inşa ettirmesidir. Bu kalenin inşasıyla birlikte Bizans daha önceki geçişli sınır bölgesi olan Honaz (Khonai)-Uluborlu arasındaki bölgeyi güvence altına almış, sınır güvenliğini ise biraz daha ileri taşıyarak Burgaz, Ortadağ, Akdağ ve Samsun dağlarının oluşturduğu doğal hatta yani Uluborlu-Dinar dolaylarına

içerisine düştüğü moral bozukluğundan kurtarmak için onlara hitap ederek cesaretlendirici sözler söylemiştir. Daha sonrada yolda yürüyüş esnasında olası saldırılara mâni olmak amacıyla ordusunu düzene soktuktan sonra Tzibrelitzemani isimli dar geçitten Beyşehir Gölüne (Pusguse) doğru yola koyulmuştur. İmparator, dar geçidi arkasında bırakıp Beyşehir Gölü dolaylarındaki ovalara çıkıp düz alana varınca kendisini bir nebze olsa güvende hissetmiş olsa gerek Türklerden birisini yanına çağırarak Sultan Mesud'a haberci olarak göndermiştir. Manuel, habercinin sultana gidip onun korkarak kendisiyle savaşmayıp sürekli yer değiştirdiğini söylemesini ve seneye daha büyük bir orduyla tekrar karşısına çıkacağından dolayı hazırlık yapmasını bildiren sözleri aktarmasını emretmiştir.⁷⁹⁴

Kinnamos'un verdiği bilgiye göre, imparator Beyşehir Gölünden sonra Menderes (Maiandros) Nehrinin kaynağında yani Dinar (Apamea/Kelainai/Kibotos)'da karargâh kurmuştur. O halde Manuel'in Konya'da itibaren geri çekiliş güzergâhına bakacak olursak; Konya-Beyşehir Gölü arasında topografik manada üç tane yolun varlığından söz edebiliriz. Bu yollarda daha önce Peutinger Haritasına değinirken söz etmiş olsak ta konumuz itibariyle tekrardan ele almak faydalı olacaktır. Birinci yol, Konya'dan batıya yönelerek Altınapa Barajı yakınlarından geçerek Sağlık Ovası-Bağırsakdere Boğazı-Yunuslar (Pappa) üzerinden Selki'ye gelen yoldur.⁷⁹⁵ Bu yol MÖ 6'da yılında imparator Augustus tarafından yaptırılan Via Sebaste yolunun bir kısmını teşkil etmektedir.⁷⁹⁶ İkinci yol, aslında yukarıda sözünü ettiğimiz güzergâhtan çok farklı bir yol olmayıp

taşımıştır. Ancak 1176 yılındaki Myriokephalon Savaşından sonra Sublaion Kalesinin yıkılmasını takiben durum değişmiş, özellikle de 1182 yılın da Uluborlu'nun fethi ile beraber Türkler sınır hattını Honaz yakınlarına kadar taşımıştır. İkinci kısmı destekleyen bir diğer bilgi ise, III. Haçlı Seferi esnasında Türk-Bizans sınırının Denizli olduğu bilinmekle birlikte Türklerin 30 Nisan 1190 tarihinde sözünü ettiğimiz Bizans-Selçuklu sınırına yakın Dinar dolaylarında kenarında kamp kurmuş olan Friedrich Barbarossa'nın ordusuna saldırmalarıdır. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak XII. yüzyıl boyunca Bizans, yolların kavşak noktasındaki Dinar'a yakın konumda bulunan müstahkem yerleri vasıtasıyla Türkiye Selçuklularının ve Türkmen gruplarının Batı Anadolu'ya kadar ilerlemelerini engellemek istediği anlaşılmaktadır. Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20, 48-50, 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24,25, 122.; Ansbart, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 101.; Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", s. 128.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 434.

⁷⁹⁴ Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 49.

⁷⁹⁵ Sterrett, "The Wolfe Expedition to Asia Minor", s. 190.; Sterrett, "An Epicgraphical Journey in Asia Minor", s. 186-188.; Sözünü ettiğimiz bu yol üzerinde Türkiye Selçukluları döneminde yaptırılan Dibidelik, Altınapa, Kuruçeşme, Kızılören, Yunuslar, Hanardı, Çerçi, Kömürcü ve Sekili kervansarayları mevcuttur. Tuncer, *a.g.e.*, s. 92.; Ayrıca kervansaraylara dair harita için bkz. *İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.

⁷⁹⁶ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 15, 19, 163-173.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.

Yunuslar üzerinden biraz daha güneyden yolu uzatarak Sarıöz Deresi üzerinden Beyşehir (Mistea)'e gitmektedir. Üçüncü yol ise, Altınapa Barajı dolaylarından önce kuzeye yönelerek Taşboğaz ve Beylik Dereleri (Başarasu Vadisi) üzerinden geçen tabii bir vadiyi takip etmektedir. Daha sonra da bu vadi ve dolayısıyla da yol güzergâhı Aladağların kuzeyinden batıya doğru kıvrım yaparak Derbent ilçesi dolaylarına gelmektedir.⁷⁹⁷ Buradan da Üççatak Deresinden geçerek ya güneye yönelip yukarıda sözünü ettiğimiz Yunuslar üzerinden geçen yola bağlanmakta ya da batıya doğru yoluna devam ederek Selki dolaylarına gelmektedir.⁷⁹⁸ İşte Kinnamos'ta sözü edilen Tzibrelitzemani isimli dar geçitte yukarıda sözünü ettiğimiz bu üç yoldan birisinde olmalıdır.⁷⁹⁹ Konya-Beyşehir Gölü arasındaki yolları değerlendirdikten sonra şimdi Beyşehir Gölü-Dinar arasındaki yolları ele almakta fayda vardır. Buna göre Beyşehir Gölü-Dinar arasındaki ana yol daha önce yine Peutinger Haritasını değerlendirirken söz ettiğimiz Via Sebaste adlı Roma yoludur.⁸⁰⁰ Bahsettiğimiz güzergâh, Beyşehir Gölü dolaylarından Sultan Dağlarına paralel bir şekilde takip ederek kuzeye yönelmekte ve Yalvaç (Antiochia)'a gelmektedir. Devamında yol batıya doğru seyrederek Kumdanlı-Gençali-Büyükkabaca üzerinden Uluborlu Ovasına gelmekteydi. En nihayetinde de yol Uluborlu'dan batıya yönelip Popa Boğazını geçmekte ve Eldere/Çapalı (Aulutrene/Aulocrene) Gölü kenarından geçerek Dinar'a gelmekteydi.⁸⁰¹

İmparator Manuel'in Menderes'in kaynaklarında yani Dinar'da ordugâh kurması tesadüfi değildir. Kinnamos'a bakılırsa imparator "*burasının suyu bol ve insanın gözüne çok hoş görünen bir yer olduğunu fark ederek, savaşın verdiği sıkıntıyı avlanmanın*

⁷⁹⁷ Ayrıca burada Derbent ilçesi dolaylarından kuzeye yönelerek Konya'nın Ilgın ilçesine bağlı Çiğil-Balkı Mahalleri arasında dar bir geçidi geçerek Akşehir yoluna bağlanan alternatif bir yolun varlığından da söz etmek gerekir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 398.; Sarre, *a.g.e.*, s. 134-141.

⁷⁹⁸ Sözü edilen yollar hakkında en iyi araştırmayı 1895 yılında Başarasu Vadisinde incelemelerde bulunan Friedrich Sarre yapmıştır. Bkz. Sarre, *a.g.e.*, s. 131-138.; Sözünü ettiğimiz bu yol üzerinde Türkiye Selçukluları döneminde yaptırılan Dibidelik, Altınapa, Başarakavak, Elikesik ve Sekili kervansarayları mevcuttur. Tuncer, *a.g.e.*, s. 92, 93.; Ayrıca kervansaraylara dair harita için bkz. *İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.

⁷⁹⁹ Ramsay, Tzibrelitzemani geçidinin ya Konya'nın birkaç mil batısındaki dağların geçidi yahut da Derbent ilçesi yanındaki boğaz olabileceğini dile getirmektedir. Friedrich Sarre'de Ramsay ile aynı görüşte olup sözü edilen Tzibrelitzemani Geçidinin günümüzde Konya'nın Derbent ilçesi dolaylarında olan "Devrend Çam Geçidi" olduğu düşüncesindedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 398.; Sarre, *a.g.e.*, s. 135.

⁸⁰⁰ French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 15, 19, 141.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁸⁰¹ Rott, *a.g.e.*, s. 3, 4.; Ayrıca harita için bkz. Ek XV.

eğlencesi ile üzerinden atıp gevşemek” istemiştir.⁸⁰² Dinar bölgesinin bu durumundan etkilenen yalnızca Manuel olmayıp, MÖ 481-80 yılında Pers İmparatoru Kserkses’de başarısız Yunanistan seferi dönüşünde savaşın verdiği stresi atmak için burada uzun süre kalmıştır.⁸⁰³ Yine MÖ 401’de ağabeyi II. Artakserkses’e karşı ayaklanan Genç Kyros’un, MÖ 334’de Doğu Seferi’ne çıkan Büyük İskender’in ve MÖ 189 yılında Galat Seferine çıkan Roma konsülü Manlius Vulso’nun ordularını dinlendirdiği bölge olmuştur.⁸⁰⁴ Ayrıca Bizans imparatoru Manuel Komnenos’ta tıpkı 1146 yılında olduğu gibi bundan otuz yıl sonra yani 1176 yılındaki Myriokephalon Savaşı öncesinde ordularını burada konaklatmıştır.⁸⁰⁵ Nitekim III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında Friedrich Barbarossa’nın önderlik ettiği ordunun da Dinar bölgesinde konakladığı bilinmektedir.⁸⁰⁶ Görüldüğü üzere Dinar’ın mümbit bir coğrafyaya sahip olması ve yolların kavşak noktasında bulunması sebebiyle tarih boyunca orduların hep uğrak yeri ola gelmiştir.

İmparator Manuel, burada “*düşman topraklarının dışına*”⁸⁰⁷ çıktığını düşünüp av işleriyle meşgul olduğu sıralarda, uzaklarda bitki örtüsünün içerisinde bir hareketlilik gördü. Fakat mesafenin uzak olmasından dolayı ne gördüğünden emin olamadığı için de birkaç adamını keşif amacıyla gönderdi. Geriye dönen adamlar imparatora orada birçok çadır kurulu olduğunu ve gördükleri hareketliliğinde çevrede otlayan eysiz (yılık) at sürüsü olduğunu bildirdiler. İmparator ise bu kişilerin bölgeye akın amacıyla gelen

⁸⁰² Kinnamos Menderes’in kaynaklarını anlatırken, “*Orada, kayalardan ve dağ eteklerinden sanki onbinlerce ağızdan fışkırır gibi akan ölçülemez miktardaki su çevreye yayılır; önce bir gölde biriktikten sonra derin bir kanal açarak ilerler ve buradan itibaren nehir olur.*” sözleriyle tıpkı eskiçağ yazarları gibi Dinar’ın tarihi coğrafyasına değinmektedir. Kinnamos’un sözünü ettiği kayalardan ve dağ eteklerinden fışkıran sular aslında Eldere/Çapalı (Aulutrene/Aulocrene) Gölünden düdenler aracılığıyla önce yeraltına batıp, daha sonra da kot farkı olarak daha düşük bir konumda bulunan Dinar’ın çeşitli yerlerinden; Suçıkan, Hüdaverdi, Şeyh Arap, Beşpınar, Düden, İncirli, Ilıca gibi vb. isimler olarak yeryüzüne çıkan su kaynaklardır. Tüm bu kaynaklar Kinnamos’un ve El-Ömerî’nin eserlerinde sözünü ettikleri gibi önce bir gölde toplanmaktadır. Sözünü ettiğimiz göl günümüzde iki parçaya ayrılmış Gököl ve Işıklı Gölleridir. Bu kaynaklar aslında Büyük Menderes Nehri’nin adeta can damarını oluşturmakta ve Büyük Menderes Nehrine katılan diğer kollarla birlikte Ege Denize dökülmektedir. Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 49, 52.; El-Ömerî, *Mesâlikü’l Ebsâr fi memâlik’il-emsâr*, Türkçe çev., s. 157.; Eskiçağ yazarlarının bu konu hakkında verdiği bilgilerle karşılaştırmak için bkz. Herodotos, *Historiai*, 7.26., Türkçe çev., s. 525.; Strabon, *Geographika*, 12.8.15., Türkçe çev., s. 83, 84.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362, 364.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.7-10 Türkçe çev., s. 31, 33.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.; Athenaeus, *Deipnosophistae*, 8.6., İngilizce çev., s. 526.

⁸⁰³ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33.

⁸⁰⁴ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.7.-9., Türkçe çev., s. 31, 33.; Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364, 365.; Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.

⁸⁰⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.

⁸⁰⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 100, 101.

⁸⁰⁷ Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 49.

beylerinin ismi Raman⁸⁰⁸ olan Türkmenler olduğunu tahmin ederek, askerlerden bazılarını seçtikten sonra bunları Türkler üzerine gönderdi.⁸⁰⁹ Kendisi de yüksekçe bir yere çıkararak durumu izlemek üzere beklemeye başladı. Bu esnada Türkmenler de durumun farkına varmış olmalı, toparlanıp at sürüsünü önlerine kattıktan sonra harekete geçmişlerdi. Ancak Bizans askerlerinin gruplar halinde peşlerine düştüğünü görünce hem sürülerini hem de kendilerini korumak adına sık sık geriye dönüp karşı saldırıya geçmeleri Bizans askerlerini bir hayli şaşırtmıştır. Türkmenlerin uyguladığı taktiğin işe yaradığını ve kendi askerlerinin onları takip etmekte isteksiz olduğunu gören imparator, gözlem yaptığı yerden derhal ayrılp bizatihi kendisi askerlerinin başına geçip takibi sürdürmüştür. Ancak uzun süren takip neticesinde askerlerinden bir kısmı hiçbir şey başaramadıklarını ve “*geldikleri yerin büyük kısmıyla çöl gibi bomboş ve erişilemez*” olduğunu anlayarak geri dönmüştür.⁸¹⁰ İmparator ise yorulan atını kuzeni Andronikos’un ki ile değiştirdikten sonra ısrarla takibini sürdürerek Türklerle yetişmiştir. Türkmenler ise at sürülerini ortalarına almış olarak iki kısım halinde ilerlemeye çalışıyordu. İmparatorun tek başına kendilerinin üzerine geldiğini gören Türkmenler onu çembere alıp esir edebilmek için bir hayli uğraşmış ancak imparatorun çatışmaya girdiği yerin iki tarafının da uçurum olması buna imkân vermemiştir. İmparator bu küçük çatışma esnasında atlı bir Türk’ü mızrağıyla vurmuş, fakat Türk de atından düştüğü esnada attığı ok ile imparatorun topuğunu yaralamayı başarmıştır.⁸¹¹ Bu olay üzerine daha fazla takip etmenin mantıklı olmadığını anlayan imparator ordugâha dönmek üzere yola koyulmuştur. Ancak yarasının iltihap kapmasından çekindiği için dönüş yolunda kendisine katılan askerlere yarasını tedavi ettirmek istemiş, fakat kimsenin yarayı nasıl tedavi edeceğini bilmemesi üzerine ordugâha kadar idare etmesi için yolda yorgunluktan ölen atların birisinden bir parça et keserek yarasının üzerine koydurmuştur.⁸¹² İmparator ve yanındakiler ordugâhtan bir

⁸⁰⁸ Kinnamos’un sözünü ettiği bu Türkmen Beği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Raman kelimesinin aslı bilinmemekle birlikte Türkçedeki karşılığının Kahraman, Karaman, Ramazan, Aburrahman vb. olma ihtimali söz konusudur. Ayrıca bkz. Moravcsik, *a.g.e.*, Vol. II, s. 259.

⁸⁰⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 50.

⁸¹⁰ Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 50.; Kinnamos’un çöl gibi, erişilemez ve yer yer de uçurumlarla andığı bölge, Dinar’ın batısında bulunan Dazkırı Ovası ve Hambat (Hanabad) Ovası dolayları ya da Baklan Ovası dolayları olmalıdır. Zira Kinnamos’un tasvir ettiği yer ile yukarıda sözünü ettiğimiz yerler coğrafi olarak birebir örtüşmektedir.

⁸¹¹ Kinnamos bu yaralanma hadisesinin Konya savaşı sonrasında olduğundan bahsederken, Khoniates ise bu olayın Konya kuşatmasından önce Philomelion (Akşehir)’da yapılan savaş sırasında olduğundan söz etmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 51.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. İşıltan, s. 36.

⁸¹² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 52.

hayli uzaklaşmaları sebebiyle gece yarısına kadar süren uzun bir yürüyüşe katlanarak Menderes'in kaynağında kurulmuş olan ordugâh gelebilmişlerdir.

Kinnamos, imparator Manuel'in ne kadar süre Dinar'da kalıp dinlediğini veya hangi yolları kullanarak İstanbul'a döndüğü hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. O sadece imparatorun İstanbul'un yolunu tuttuğunu ve Bithynia'ya varınca daha önce Philomelion'da hapisten kurtardığı esir Bizanslıları buraya yerleştirdiğinden söz eder.⁸¹³ İmparatorun Dinar'dan başkent İstanbul'a gidebileceği 3 tane yolun varlığından söz edebiliriz; İlk yol, Dinar-Dombay Ovası-Sandıklı Ovası-Afyonkarahisar-Kütahya-Bozüyük-İznik-İzmit-İstanbul yoludur. Bu yol şimdi sözünü edeceğimiz diğer iki yola göre oldukça kısa bir yol, olup imparatorun Konya seferine çıktığında kullandığı yolun bir kısmını oluşturmaktadır. İkinci yol, birinci yolla hemen hemen aynı olmakla birlikte biraz daha uzun bir yol seyrettiği görülmektedir. Bahsettiğimiz yol Menderes Nehrinin yatağını takiple Gökgöl-Işıklı Gölü-Çivril-İğdir Geçidi-Sivaslı üzerinden Banaz'a gelmektedir. Yol buradan ya Afyonkarahisar istikametinden Kütahya'ya gelir ya da yine Banaz-Dumlupınar-Altıntaş güzergâhını takip ederek Kütahya'ya ulaşırdı. Üçüncü yol ise, Dinar-Dazkırı ve Hambat (Hanabad) Ovaları-Honaz (Khonai)-Alaşehir-Akhisar-Kırkağaç-Balıkesir-Susurluk-Rhyndakos Ovası-İznik-İzmit yolunu takiple İstanbul'a gelirdi. Tasvir ettiğimiz bu yol Bizans tarafından sıkça kullanılmanın yanında, Kinnamos bu güzergâhtan "*kıyı şehirlerden geçen yol*" diye söz etmektedir.⁸¹⁴ İmparatorun kullandığı yolda büyük bir ihtimalle üçüncü yol olarak ifade ettiğimiz güzergâh olmalıdır. Çünkü sefer dönüşünde imparatorun önce Rhyndakos Nehri (Orhaneli Çayı)'ne daha sonrada Yalova (Pylai)'ya uğramış olması sözünü ettiğimiz üçüncü yolun kullanılmış olduğunu gösteren işaretlerdir.⁸¹⁵

İmparator Manuel, Konya kuşatmasının başarısız olmasının ardından ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁸¹⁶ Kinnamos'a göre imparatorun niyeti seneye tekrar büyük bir ordu ile Konya'ya doğru harekete geçmekti. Fakat günden güne ikinci bir haçlı seferinin daha olacağı haberleri, yeni bir Konya seferine çıkılmasına engel teşkil

⁸¹³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 52.

⁸¹⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.; Ayrıca harita için bkz. Ek XX.

⁸¹⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 52, 54.

⁸¹⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 39-48.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluç, s. 25.

etmiştir.⁸¹⁷ I. Haçlı Seferinin olumsuz sonuçlarını unutmamış olan Türkiye Selçukluları ise yeni bir haçlı seferi söylentilerinin ayyuka çıktığı bir zamanda Bizans ile anlaşma yapmak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Mesud bu amaçla da Süleyman Bey'in öncülüğünde bir heyeti Rhyndakos'da bulunan imparatora göndermiştir. İki taraf arasında yapılan görüşmeler neticesinde, Selçuklular Prakana başta olmak üzere daha önce aldıkları yerleri Bizans'a iade etmek kaydıyla barış anlaşması imzalanmıştır.⁸¹⁸

1146 yılında gerçekleştirilen bu sefer yollar bakımından bundan 30 yıl sonra yani 1176 yılında yapılacak olan Myriokephalon Savaşı'nın adeta provası gibidir. 1146 yılında Bizans'ın kullandığı yol sistemlerinin ve bölgenin tarihi coğrafyasının iyi anlaşılması 1176 yılı seferi için bizlere ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

1.2. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları ve Türkmenler Üzerine Düzenlediği Sefer Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1158-59)

1146 yılında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un başarısız Konya kuşatmasından sonra Türkiye Selçukluları ve Bizans arasında imzalanan barış anlaşması 1159 yılına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Ancak 1155 yılında Sultan Mesud'un ölümü⁸¹⁹ ve yerine tahta çıkan oğlu II. Kılıçarslan'ın (1155-92) kardeşleri ve eniştelere ile yaptığı mücadeleler imparator Manuel'e istediği fırsatı sunmuştur.⁸²⁰ İmparator Manuel,

⁸¹⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 40.

⁸¹⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 54.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 139.

⁸¹⁹ Sultan I. Mesud'un ölümü ve yerine oğlu II. Kılıçarslan'ın geçişi ile ilgili bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 179.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk (Zeylû Târîhi Dimaşk)*, Yay. Haz. Amedroz, s. 332, 333.; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 176.; Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 312.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 393.; Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 56, 57.; Müverrih Vardan (VardanVardapet), *Cihan Tarihi*, Türkçe çev., s. 204.; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, ed. Erkan Göksu, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhan-i Selçukiyân)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 116.; Muhammed Bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-safâ, fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015, s. 269.; Cenâbî Mustafa, *El-'Aylemü'z-zâhir fi ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir (Tarîhu'l-Cenâbî)*, Türkçe çev., Kesik, s. 240, 241.; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme II*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s. 148.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 22.; El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlik'il-Emsâr*, Türkçe çev., s. 281.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 79, 80.; Abduhalûk Çay, *II. Kılıçarslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 15-17; Kesik, *a.g.e.*, s. 114, 115.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 146-155.

⁸²⁰ Sultan I. Mesud, 1155 yılında hayatını kaybetmeden önce memleketi 3 oğlu ve 2 damadı arasında paylaştırdı: Konya, II. Kılıçarslan'a Aksaray ve Niğde'yi; Şahinşah'a Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu; damadı Nizameddin Yağlıbasan'a Sivas, Amasya, Niksar; diğer damadı Zünnun'a ise Kayseri ve çevresini de bıraktı. Ortanca oğlu Dolat (Devlet)'a ise hangi şehirlerin bırakıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

II. Kılıçarslan'ın ilk saltanat yıllarında kardeşleri ve enişmeleri ile yaptığı mücadelelerde olabildiğince sultanın rakiplerini destekleyerek Anadolu'da birleşik bir Türk varlığını engellemeye gayret etmiştir.⁸²¹ II. Kılıçarslan ise bu mücadeleler esnasında doğrudan Bizans ile mücadele etmek istememiş, bu işi ülkesinin batı uçlarında yani Bizans-Türkiye Selçuklu sınırında akınlara çıkan Türkmenler aracılığıyla yapmayı tercih etmiştir.

Batı Anadolu bölgesinde giderek artan Türkmen akınları nedeniyle imparator kendini yeni bir sefere çıkmaktan ala koyamamıştır.⁸²² Özellikle de Aşağı Phrygia yani Denizli (Laodicea) bölgesinde yoğunlaşan Türkmen akınları nedeniyle 1158 yılında bu bölgeye bir sefer tertiplelediği görülmektedir.⁸²³ Ancak Kinnamos'un ifade ettiğine göre imparatorun asıl niyeti Türkler üzerine sefere çıkar gibi görünerek aslında yeni bir Antakya ve Çukurova seferine çıkmaktı.⁸²⁴ Manuel, daha önce sıklıkla kullandığı; İzmit (Nicomedia)-İznik (Nicea)-Rhyndakos Ovası-Susurluk-Balıkesir-Kırıkkağaç-Akhisar-Alaşehir üzerinden Denizli'ye gelen yolu kullanarak bölgeye gelmiştir. Burada Türkmenlere karşı büyük bir katliam gerçekleştirmiş ve Türk topraklarına girip bölgeyi tahrip etmiştir.⁸²⁵ Daha sonra da tıpkı daha önce 1137-38 ve 1141-43 yıllarında düzenlenen seferlerde olduğu gibi Antalya (Attalea)'ya üzerinden Çukurova ve Antakya dolaylarına hareket etmiştir. Burada yeni Antakya prinkepsi olan Renaud de Châtillon'u (1120-87) ve Kilikia'da II. Toros'un (1144/1145-1169) liderliğindeki Ermenileri itaat altına aldıktan sonra İstanbul'a geri dönmek için yola koyulmuştur.⁸²⁶ Lakin imparator

İşte II. Kılıçarslan yukarıda sözünü ettiğimiz kardeşleri ve enişmeleri ile saltanatının ilk yıllarında yaptığı mücadeleler hakkında bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 79-81.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 257, 258.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 176-178.; Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 312-315.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 393; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluç, s. 25.; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, Yay. Haz. Ali Öngül, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2017, s. 25-28.; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, ed. Göksu, s. 116.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 23.; İbnu'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid (Târihu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Ahmet Savran, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1992, s. 182.; Çay, *II. Kılıçarslan*, s. 24-28.; Kesik, *a.g.e.*, s. 115.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 146-155.

⁸²¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 79-81.

⁸²² 1162 yılında Bizans ve Türkiye Selçukluları arasında imzalanan barış anlaşmasının başlıca maddelerinden birisinin, Türkmenlerin Bizans topraklarına yaptığı akınlar ve Sultan II. Kılıçarslan'ın bu akınlara önlemesi üzerine olduğu düşünülmüşse, Bizans-Selçuklu sınırındaki Türkmenlerin faaliyetlerinin ne kadar yoğun olduğu gözler önüne serilmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 151.

⁸²³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131.

⁸²⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 70.

⁸²⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131.

⁸²⁶ İmparator Manuel'in 1158 yılı sonbarında Çukurova ve Antakya'ya düzenlediği seferin ayrıntıları hakkında bilgi için bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131-139.; Niketas Khoniates, *Historia*,

daha önce 1146 yılında Türkiye Selçukluları yapılan barış anlaşmasına binaen dönüş yolu için Antalya yerine Türk topraklarından geçen yolu tercih ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Bizans ordusu; Gülek Boğazı (Kilikia Geçidi)-Karaman-Laranda-Konya-Kütahya üzerinden İstanbul'a giden yolu kullanarak geri dönüşe geçmiştir. Ancak Kütahya bölgesinde yoğunlaşan Türkmenler imparatorun dağınık bir şekilde arkadan gelen artçı birliklerine saldırarak onlara ağır kayıplar verdirmiştir.⁸²⁷ Zaten Sultan Mesud'un 1155 yılında ölümünden sonra karşılıklı siyasi oyunlar nedeniyle iyice kırılğan bir hal alan barış anlaşması bu olay üzerine Bizans açısından geçerliliğini yitirmiştir.⁸²⁸ Kinnamos'a bakılırsa imparator Manuel bu olaydan çok etkilenmiş ve Kütahya-Eskişehir hattındaki Türkmenlerden intikam almak istemiş, bu amaçla da 1159 yılının kış mevsiminin başlarında İpsala (Kypsella) ovalarında topladığı ordu ile Eskişehir'deki Türkmenlere ani bir saldırı düzenleyerek onları bölgeden uzaklaştırmıştır. II. Kılıçarslan, imparatorun bu hareketi karşısında barış anlaşmasının tamamen bozulduğunu anlayınca o esnada Yalova (Pylai)'da bulunan imparatora bir elçi heyeti göndermiş, lakin imparator kendisine gelen elçileri dinlemediği gibi onları başından savmıştır. Eskişehir dolaylarındaki Türkmenleri uzaklaştıran imparatorun sonraki hedefi ise Göller Yöresindeki Türkmenler olmuştur. Nitekim sultanın elçileri daha Yalova'dan yola çıkıp Eskişehir dolaylarına geldiğinde, imparator çoktan Bithynia'dan yola çıkıp ordusuyla "kıyı şehirlerden geçen yoldan" ilerleyerek İznik (Nicaea)-Rhyndakos Ovası-Susurluk-Balıkesir-Kırıkçağaç-Akhisar hattını takiple Alaşehir (Philadelpheia)'e gelmiş ve burada ordugâhını kurmuştur bir haldeydi.⁸²⁹ Alaşehir'de gerekli hazırlıklarını tamamlayan imparator, kış şartlarına rağmen askeriyle birlikte Türk topraklarına yağma ederek Denizli'den Afyonkarahisar'a kadar olan coğrafyada yağma yaparak yerli halkın

Türkçe çev. Işıltan, s. 70-75.; Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 322-327.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 397, 398.; Müverrih Vardan (VardanVardapet), *Cihan Tarihi*, Türkçe çev., s. 204.

⁸²⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 75.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 140.; Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 327.; Müverrih Vardan (VardanVardapet), *Cihan Tarihi*, Türkçe çev., s. 204.

⁸²⁸ İmparator Manuel, uzun süre imparatorluğunun Avrupa topraklarındaki Norman, Macar, Sırp ve Kumanlarla meşgul olması nedeniyle tam anlamıyla Anadolu'yla ilgilenemiyordu. Ancak batıdaki düzeni tesis ettikten sonra yüzünü yeniden Anadolu'daki olaylara dönmüş ve II. Kılıçarslan'a karşı sultanın kardeşi Şahinşah ve yine sultanın eniştereleri olan Danişmendli Nizameddin Yağıbasan ve Musul Atabeği Nureddin Mahmud Zengi (1118-74) ile anlaşmalar imzalamıştır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 70, 80, 81.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 138, 145.; Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 327.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 148.

⁸²⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

Sarapata Mylonos⁸³⁰ adını verdiği bir köye kadar gelmiştir. Bölgenin hâkimi olan Süleyman (Solymas) Bey ise imparatorun Bithynia bölgesinde olmadığını aksine kendi üzerlerine doğru saldırıya geçtiği haberleri üzerine yeğeni Pupakes'i⁸³¹ haberlerin doğruluğunu teyit etmek için göndermiştir. Pupakes, imparatorun bizzat ordunun başında olduğunu ve Türk topraklarına girerek yağma hareketine giriştiğini teyit edince Süleyman Bey, derhal kuvvetlerini Bizans ordusunun geçebileceği geçitleri ve önemli noktaları tutmaya gönderdi. Türkler aldıkları tedbirler ve arazinin oldukça sarp bir olmasından da faydalanarak Bizans ordusuna ağır kayıplar verilmeyi başardılar.⁸³² İmparator böylece Çukurova dönüşü sırasında Kütahya dolaylarında kaybettiği askerlerinin intikamını almış bir şekilde İstanbul'a dönüş yoluna geçmiştir. Denizli-Afyonkarahisar arasındaki coğrafyada cereyan ettiği anlaşılan tüm bu yağma hareketleri aynı zamanda Türkmenlerin ve Türkiye Selçukluların Batı Anadolu'ya kadar uzanan akınlara karşı üzere çıkılmış bir sefer olduğu ortadadır.

Türkler ise imparator Manuel'in 1159 kışında gerçekleştirdiği bu sefere karşı harekâtlarla cevap vererek Denizli ve Phileta'ya⁸³³ akımlar düzenlemiştir. Kinnamos'a göre imparator, Türklerin Denizli'den sayılamayacak kadar çok sayıda kişi esir aldığını duyunca yeni bir Konya seferi için hazırlıklara başlamıştır.⁸³⁴ Bu amaçla da 1060-61

⁸³⁰ Sarapata Mylonos'un günümüzde yeri bilinmemekle birlikte, İmparator Manuel'in düzenlediği seferin amacı ve güzergâhından anlaşıldığı kadarıyla Denizli ve Afyonkarahisar arasında olmalıdır. Işın Demirkent, bu köyün yerini Sandıklı Ovasında aranması gerektiğini ifade ederken, Abduhalûk Çay ise Menderes'in kaynaklarının bulunduğu bölgeden Eskişehir yöresine kadar olan bölgede olabileceği düşüncesindedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 143.; Çay, *II. Kılıçarslan*, s. 33.

⁸³¹ Kinnamos'ta Süleyman Bey'in yeğeni olduğu belirtilmekle birlikte bu şahsın imparatoru daha önce pek çok defa gördüğünden söz etmektedir. Bu nedenle bazı tarihçiler daha önce 1146-1164 yılları arasında Bizans ordusunda komutanlık yapan ve başkumandan İoannes Aksukhos'un kişisel muhafızı olan başka bir Pupakes ile karıştırmaktadırlar. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42, 43, 143, 144.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 56, 57, 90.; Moravcsik, *a.g.e.*, Vol. II, s. 256, 257.

⁸³² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 144.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 254, 255.

⁸³³ Phileta kelimesinin kökeni Pela/Pila olup "Su (göl/deniz) Geçidi" anlamına geldiği tahmin edilmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 661.; Günümüzde yeri tam olarak bilinmemekle birlikte İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitus (905-959), Cibyraeotarum Thema'sını tarif ederken; "... Buradan Tlos ile Oenoanda'ya kadar uzanır. Phileta ve Podalia'ya dolaşarak İsaurlar (İsaures)ın oturduğu Toros (Taurus) sahası içinde Ağlasun (Sagalassus)'a ulaşır." sözleriyle Phileta'dan da bahseder. Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, ed. Bekker, Vol. III, s. 38.; Texier, *a.g.e.*, s. 25. Tlos'un Muğla'nın Seydikemer ilçesi Döğler Mahallesinde, Oenoanda'nın Muğla'nın Fethiye ilçesine İncealiler Mahallesinde ve Podalia'nın da Antalya'nın Elmalı ilçesi Karamık Mahallesindeki Avlan Gölü dolaylarında olduğu bilinmektedir. Tüm bu bahsedilen yerler Lycia'da olduğuna göre o halde Phileta'nın yerini Elmalı, Gölhisar ve Korkuteli üçgeninde aramak gerekir. Abduhalûk Çay ise Phileta'nın, Denizli'nin Acıpayam ilçesindeki Karaağaç/Acıpayam Ovasında bulunan Dodurga Mahallesinde olduğu görüşündedir. Çay, *II. Kılıçarslan*, s. 34.

⁸³⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 145.

yıllarında Kudüs Kralı III. Baudouin (1143-62), Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon ve Kilikia Ermenilerinin lideri II. Toros'a elçiler göndererek onlardan asker desteği istemiştir. Manuel ise imparatorluğu altındaki topraklardan büyük bir ordu toplamasının yanında Rodos'tan da paralı şövalyeler temin etti. Bununla yetinmeyip Sultan II. Kılıçarslan'ın rakip ve hasımlarını sultana karşı harekete geçmeye teşvik eden mektuplar göndermeyi de ihmal etmedi.⁸³⁵ Kendisine karşı büyük bir ittifak kurulduğunu öğrenen Sultan II. Kılıçarslan, imparatora elçiler göndererek yeni bir barış anlaşması yapmaya çalıştı.⁸³⁶ Ancak sultan başarılı olamadığı gibi eniştesi Danişmendli Nizameddin Yağıbasan (ö. 1164) ile yaptığı savaşı kaybedince bizzat kendisi 1162 yılında İstanbul'a gelerek uzunca bir süre imparatorun misafiri olmuş ve iki taraf arasında yeni bir barış anlaşması imzalanmıştır.⁸³⁷

1.3. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları Üzerine Düzenlediği Son Seferi Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1176)

1162 yılında Türkiye Selçukluları ve Bizans arasında imzalanan anlaşma sayesinde, Sultan II. Kılıçarslan kendisine karşı oluşturulan ittifakı bozmaya muvaffak olmuş ve böylece 1162-1174 yılları arasında kardeşi Şahinşah, eniştesi Danişmendli Nizameddin Yağıbasan ve onun ölümünün ardından da Danişmendli melikleriyle yaptığı çeşitli savaşlarda onları yenerek Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini yeniden tesis etmeyi başarmıştır.⁸³⁸ Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ise 1162-1173 yılları arasında imparatorluğunun Avrupa kıtasında kalan topraklarındaki Macarlar ve Almanlar ile mücadele etmiş,⁸³⁹ bu nedenle de Anadolu'da yaşanan hadiseler pek müdahil olmak

⁸³⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 145, 146.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 80, 81.

⁸³⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 145.

⁸³⁷ Sultan II. Kılıçarslan'ın 1162 yılında İstanbul'a giderek İmparator Manuel Komnenos'un misafiri olması ve burada yapılan barış anlaşması hakkında bilgi için bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 149-151.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 81-83.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 258.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 188-191.; Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 334.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 399.; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türklerin Tarihteki İlk Uçuş Denemesi (1162)", *Belleten*, 2002, c. 66, Sy. 247, ss. 839-840.; Ayönü, *a.g.e.*, s. 155-160.

⁸³⁸ Sultan II. Kılıçarslan'ın 1162-1174 yılları arasında Anadolu'daki faaliyetleri ve verdiği mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 149-151.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 81-83.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 23.

⁸³⁹ İmparator Manuel Komnenos'un Avrupa'da verdiği mücadeleler için bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 154-206.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 87-110.

istememiştir.⁸⁴⁰ Ancak 1172-73 yılında Avrupa topraklarında düzeni sağladıktan sonra yüzünü yeniden Anadolu'ya dönmüş, Eskişehir (Dorylaion) ve Göller Yöresinde giderek artan Türkmen akınlarına karşı harekete geçmiştir. Hatta birkaç defa büyük kitleler halinde Bizans topraklarına giren Türkmenleri uzaklaştırmak zorunda kalmıştır.⁸⁴¹ İmparator özellikle de Pentapolis'de⁸⁴² bulunan Türkmenlere saldırmış ve pek çok esir ve ganimet ile geri dönmüştür.⁸⁴³

Manuel, yine 1173 yılındaki seferlerinin birisinde daha önce olduğu gibi Rhyndakos Ovası-Susurluk-Balıkesir-Kırıkağaç-Akhisar üzerinden Alaşehir (Philadelphieia)'e gelip burada karargâh kurarak, Türkmenler üzerine yapacağı saldırının planlarıyla meşgul olmuştur. İmparator Alaşehir'deyken II. Kılıçarslan'a elçiler göndererek onu 1162 yılında imzaladıkları anlaşmanın hükümlerine uymamakla suçlamıştır. II. Kılıçarslan ise Süleyman (Solymas) Bey'i imparatora elçi olarak göndermiş ve Türkmenlerin faaliyetlerinin sultanın emri dâhilinde yapılmadığını belirten birtakım mazeretler öne sürmüştür. Süleyman Bey, daha sonra imparatora yanında getirdiği çeşitli hediyeleri takdim etmiş, iki taraf arasında barış ortamının devam etmesi gerektiği arzusunda olduklarını bildirerek imparatorun gönlünü almaya çalışmıştır.⁸⁴⁴ Nitekim Süleyman Bey'in çabaları sonuç vermiş ve imparator Bizans topraklarına düzenlenen akınların sultan tarafından tertiplenmediğine kanaat getirmiştir. Aslında imparatorun Süleyman Bey'in söylediklerine inanıp barış anlaşmasını devam ettirmek istemesindeki en önemli olgu, kendisinin daha önce Türkmenlere karşı düzenlediği seferlere sultandan herhangi bir karşı cevap gelmemesi idi.⁸⁴⁵ Ancak iki taraf arasındaki bu mutabakatın artık uzunca bir süre daha devam etmeyeceği belliydi. Zira imparator batıdaki işleri hallettiğinden dolayı Anadolu'da gittikçe güçlenen sürekli II. Kılıçarslan'ı durdurmanın yollarını arıyordu. Yine bu süreçte Türkmenler ise boş durmamış, 1173-74 yıllarında Denizli (Laodicea)'ye bir akın düzenlemişlerdir. Denizli şehrinin yerleşim düzeninin dağınıklığı ve şehir surlarının bulunmayışı nedeniyle Türkmenler için kolay bir

⁸⁴⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 209.

⁸⁴¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.

⁸⁴² Pentapolis, günümüzde Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesi dâhilindeki Sandıklı Ovasında bulunan Eukarpiya, Hieropolis, Otreus, Brouzos ve Stektorion adlı şehirlerin oluşturduğu beşli bir birliktir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 150.

⁸⁴³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.

⁸⁴⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.

⁸⁴⁵ Ayönü, *a.g.e.*, s. 164.

hedef haline gelmiştir.⁸⁴⁶ Türkmenlerin Denizli'ye yaptıkları akını duyan imparator, Gudelos Tzykandeles ve Mikhail Angelos'un öncülüğündeki iki orduyu Bizans topraklarına giren Türkmenlerin üzerlerine sevk etmiştir.⁸⁴⁷

İmparator Manuel, tüm bu gelişmeler yaşanırken II. Kılıçarslan'ın 1174 yılında Musul Atabeği Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümünün ardından hamisiz kalan Şahinşah'ı ve Danişmendli Zünnun'u yenmesi üzerine Türkiye Selçuklularına karşı harekete geçme kararı almıştır.⁸⁴⁸ Bu bağlamda da 1162 yılında imzalanan anlaşmada yer alan sultanın ele geçirdiği şehirlerden önemli olanlarını Bizans'a teslim etmesi şartını yerine getirmediğini öne sürerek ordu toplama hazırlıklarına başlamıştır.⁸⁴⁹ Sultan II. Kılıçarslan ise bu durumdan haberdar olur olmaz imparatora elçiler göndererek, meseleyi imparatorun istediği doğrultuda halletmeyi kabul etmiş ve şehirleri teslim almak üzere garnizonlar göndermesini istemiştir. İmparator da bu şartları kabul edip Aleksios Petraliphas'ı 6 bin kişiden fazla askerle destekleyerek Anadolu'ya göndermiştir. II. Kılıçarslan ise kurnazca bir siyaset takip ederek, henüz ele geçiremediği şehirlere Bizans ordusunun dehşetini belirten haberciler göndermiştir.⁸⁵⁰ II. Kılıçarslan bu sayede hem Şahinşah'ın ve Zünnun'un topraklarını kolayca ele geçirmiş hem de şehirleri gelen Bizans ordusuna teslim etmeyerek, İmparator Manuel'in Anadolu'ya dair planlarını bozmuştur. Sultan II. Kılıçarslan'ın şehirleri teslim etmediğini bu nedenle de Bizans ordusunun eli boş döndüğünü öğrenen imparator, anlaşmayı fiilen bozup savaşa karar vermiştir. Ancak mevsimin bahar olması nedeniyle Türkiye Selçuklularına karşı yeni bir sefer yapmaktan vazgeçmiştir.⁸⁵¹ Çünkü yeni bir sefer için yapılacak hazırlıklar aylar öncesinden başlamalı ve bahar geldiğinde de ordu harekete geçebilmeliydi. Ancak yeni bir sefer düzenlemek yerine Mikhail Gabras'ı ve kendisine sığınan Şahinşah'ı birer orduyla 1175 yılında Amasya (Amaseia)'ya göndererek II. Kılıçarslan'dan intikam almayı düşündüğü

⁸⁴⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.

⁸⁴⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 86.

⁸⁴⁸ Nureddin Mahmud Zengi'nin 1174 yılında ölmesiyle birlikte Şahinşah ve Danişmendli Zünnun, Sultan II. Kılıçarslan karşısında tutunamayacaklarını anlayınca İmparator Manuel Komnenos'un yanına giderek ona sığınmışlardır. Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 233, 234, 246-248.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 418.; İbnu'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid (Târîhu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Savran, s. 182.; El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fi Memâlik'il-Emsâr*, Türkçe çev., s. 297.;

⁸⁴⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 209.

⁸⁵⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 210.

⁸⁵¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 210.

için şehri ondan önce ele geçirmek istiyordu.⁸⁵² Ancak II. Kılıçarslan'da Amasya'yı almak istediğinden dolayı onunda buraya bir ordu sevk etmesi nedeniyle Gabras bir şey elde edemedi geri dönmek zorunda kalmıştır. Şahinşah ise beraberindeki Bizans ordusu ile daha yolda iken pusuya düşürülmüş ve yenilgi üzerine de tekrar İmparator Manuel'in yanına dönmüştür.⁸⁵³

İmparator Türklerin Bithynia bölgesine olan saldırılarını önleyebilmek adına Sakarya Nehri Vadisini kontrol altına almak istiyordu. Bu amaçla da 1143-45 yılları arasında Osmaneli-Bozüyük dolaylarında yani Malagina ve Pithekas'de birer kale inşa ettirmişti.⁸⁵⁴ Daha sonra da Batı Anadolu'da Kırkağaç (Khliara), Bergama (Pergamum) ve Edremit'in (Atramytion) Türkler tarafından çok rahatsız edilmeleri nedeniyle, 1165-1170 yılları arasında burada dağınık haldeki iskân yerlerini birleştirerek etrafını surlarla çevirtmiş ve önemli müstahkem noktaları korumaya aldırılmıştır.⁸⁵⁵ Lakin 1173-74 yılından sonra yaşanan siyasi gelişmeler 1162 yılı barışının artık bozulacağını gösteren önemli emarelerdi. Nitekim giderek artan Türkmen akınları ve II. Kılıçarslan'ın aldığı şehirleri Bizanslılara vermemesi imparatorun yeni bir sefere çıkacağını göstermekteydi. Artık İmparator Manuel'in amacı Türkmenlere karşı oluşturduğu savunma hattını Anadolu'nun daha da içlerine taşımaktı. Özellikle de Türkmenlerin geniş otlakları ve bol sulak alanları nedeniyle yerleştikleri Eskişehir Ovasına güçlü bir kale inşa edip, zaman içerisinde terk edilmiş olan Eskişehir'i yeniden kurmayı planlamaktaydı.⁸⁵⁶ Bu amaçla da imparator Türkiye Selçukluları ile yapılan barış anlaşması fiilen bozulmadan önce elini çabuk tutup Eskişehir savunma hattını inşa etmek için, 1175 yılında Damalis Boğazını (Boğaziçi) geçerek Malagina'ya gelmiştir.⁸⁵⁷ Daha sonra da Bithynia ve Ryndakos şehirlerinden yeterli kuvvet topladıktan sonra Eskişehir Ovasına yönelmiştir. Burada ilk iş olarak Eskişehir Ovasında obalarını kurmuş sayıları 2 bin kadar olan Türkmenleri bölgeden uzaklaştırmak olmuştur.⁸⁵⁸ İmparator hemen şehir için sur ve kale inşasına başlamış, bu süreçte bizatihi kendisi de taş taşıyarak tahkimatların inşasında çalışmıştır.

⁸⁵² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 210, 211.; Süryanî Mikhaîl, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 246-248.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 421, 422.

⁸⁵³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211, 212.

⁸⁵⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 33-35.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 35, 36.

⁸⁵⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 103.

⁸⁵⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 121, 122.

⁸⁵⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211.

⁸⁵⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211.

Ancak Türkmenler bereketli Eskişehir Ovasından çıkarılmalarına ve burada kendilerine karşı güçlü bir kale inşa edilmesine oldukça kızgın bir haldeydiler. İnşaatı engellemek için zaman zaman yiyecek arayan Bizans askerlerine baskınlar düzenliyorlardı.⁸⁵⁹ Sultan II. Kılıçarslan'da imparator Manuel'in Eskişehir'de yaptıklarını duyunca, ona elçiler göndererek Eskişehir'den geri çekilmesini istemiştir. İmparator ise sultanın elçilerine, seferinin amacının ne olduğunu daha yeni mi farkına vardıklarını belirten sözler söyleyerek elçileri geri göndermiştir.⁸⁶⁰ Manuel, kırk günde Eskişehir'i yeniden inşa ettirip şehrin etrafına hendekler kazdırttıktan sonra burada yeterli bir garnizon bırakmıştır.⁸⁶¹ İmparator fikrince Eskişehir'de inşa ettirdiği kale ve şehir sayesinde sadece Türkmen akınlarını önlemekle kalmayıp aynı zaman da Bithynia'dan Eskişehir'e oradan da doğuya ve güneye inen yollarında güvenliğini sağlamış olacaktı. Zira Eskişehir, eskiden Bizans için konumundan dolayı ve ana askeri yollarla bağlantısı olması bakımından bölgenin önemli bir aplekton'u⁸⁶² yani karargâhı idi.⁸⁶³ Türklerin Anadolu'ya gelip İznik merkezli Türkiye Selçuklu Devletini kurmaları ile birlikte Eskişehir bölgesi Selçukluların ve Türkmenlerin kontrolü altına girmiştir. Ancak 1097 yılında I. Haçlı Seferiyle beraber İznik'in ve Batı Anadolu'nun kaybedilmesi ile birlikte Bizans buralarda tekrar söz sahibi olmaya başlamıştı. Fakat Eskişehir bölgesinde Bizans varlığı uzun süre devam etmemiş, Türkiye Selçukluları bölgede sayıları giderek artan Türkmenler vasıtasıyla Eskişehir yöresini yeniden elde etmeyi başarmışlardır. İşte bu durum imparator Manuel'in Eskişehir'i yeniden inşa edip bölgeden Türkmenleri uzaklaştırdığı 1175 yılına değin devam etmiştir.

Eskişehir'i tahkim eden imparator, ordusuyla birlikte geri dönerek Rhyndakos yakınlarında ordugâh kurmuştur.⁸⁶⁴ Niyeti burada bir müddet dinlendikten sonra Türklerin Batı Anadolu'ya geçiş için kullandıkları Yukarı Menderes Vadisine gidip, tıpkı Eskişehir'de olduğu gibi burada da bir kale inşa etmek istiyordu. Ancak bu dinlenme

⁸⁵⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211.

⁸⁶⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122.

⁸⁶¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 246.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 421.; İbnu'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid (Târîhu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Savran, s. 182.

⁸⁶² Aplekton'lar, orduların ordugâh kurabileceği kadar geniş ve rahatça yaşesini sağlayabileceği kadar da mümbit olan askeri toplanma yerleridir. Ayrıca toplanan birliklerin memleketlerinden kolayca gelebilecekleri doğal ve merkezi noktalarda olması nedeniyle de ordular için özel olarak seçilen yerlerdir. Keçiş, "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina", s. 73.

⁸⁶³ Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 333.

⁸⁶⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.

sürecinde ordunun büyük bir kısmı imparatorun haberi olmaksızın dağılınca, Manuel yanına aldığı birkaç adam ile birlikte “*ovalardan geçip Lampe’ye doğru*” yani Yukarı Menderes Vadisine ilerledi.⁸⁶⁵ İmparatorun Rhyndakos’da olduğu ve ovalardan geçerek ilerlediği bilgisine bakılırsa izlediği güzergâh, Batı Anadolu’nun iç kısımlarındaki vadilerden geçen yolu kullanarak Dinar (Apamea/Kelainai/Kibotos) bölgesine gelmiş olmalıdır. Üstelik Kinnamos’un da belirttiği gibi yanında oldukça az adam olması imparatorun Kütahya-Eskişehir hattını kullanarak sözünü ettiğimiz bölgeye gelmediğini açık bir şekilde göstermektedir.⁸⁶⁶ Zira yaşanan son gelişmelerden dolayı imparatorun Sultan II. Kılıçarslan ile arası oldukça kötü olduğu gibi Türkmenlerin Eskişehir ovalarından çıkarıldığı da düşünülürse Kütahya-Eskişehir üzerinden bölgeye gelen yollar Bizans açısından oldukça tehlike arz etmekteydi. Ayrıca 1146 yılındaki Konya kuşatması esnasında Selçuklu kuvvetlerinin Bizans’ın bölgeye gelmek için kullandığı Kütahya ve Eskişehir’e giden ana yolu tutmaları sebebiyle imparator, Beyşehir Gölü-Yalvaç-Uluborlu-Dinar güzergâhını kullanarak bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁸⁶⁷ Bu bakımından imparatorun 1176 yılındaki yeni Konya seferi için izlediği rota⁸⁶⁸, Bizans açısından güvenli olan ve daha önceki seferlerde de sık sık kullanılan; Rhyndakos-Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar-Alaşehir-Denizli üzerinden Dinar dolaylarına

⁸⁶⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Lampe, daha önce İoannes Dukas’ın 1097 yılındaki seferini aktarırken sözünü ettiğimiz gibi, “*köpük; sazlık yöre, bataklık, köpüklü su birikintileri*” gibi anlamlara gelmekteydi. Umar, *a.g.e.*, s. 502.; Anna Komnena, Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos’ın sözlerinden Lampe’nin Denizli-Dinar arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Lampe’nin yerine dair iki görüş ortaya atılmıştır. Birincisi, Acıtuş/Çardak Gölü’nün güneybatı ucunda, Söğüt Dağının kuzeyindeki Beylerli, Çaltı ve Gölcük köylerinin önünde Hambat (Hanabad) kırına doğru uzanan ve şunda pek çoğu kurumuş veya oldukça küçülmüş durumda bulunan göl ve bataklıklardır. İkincisi ise, Dinar’dan başlayarak Çivril’e kadar, Menderes Nehri ve Gümüşsu Şelalesi gibi çeşitli membalarla beslenen Gököl ve Işıklı Gölleri dolaylarıdır. Her iki coğrafyanın da sulak bir ovaya sahip olduğu göz önüne alınırsa Lampe’nin yerini kesin olarak söylemek zordur. Ortaçağ yazarları belki de birbirine yakın ve aynı özelliklere sahip bu iki yeri birleşik bir şekilde ele alarak Lampe ismini vermiş olabilirler. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123, 135.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1195-1206), s. 55.; Wittek, *a.g.m.*, s. 207, 208.

⁸⁶⁶ Adnan Eskikurt ise imparatorun izlediği rotanın farklı olduğu görüşündedir. Onun tespitlerine göre imparator Eskişehir bölgesinden güneye inerek; “*Afyonkarahisar kalesi, Sincanlı/Sinanpaşa (Cidyesus) ve Eukarpia (Emirhisar) geçtikten Akdağ’ın batı etekleri boyunca güneye uzanan sonra Gümüşsu (Khoma, Homa), Eumenia (Işıklı, Çivril-Denizli) ile Ege’den gelen yolların kavşak noktasındaki stratejik bir mevki olan Dinar’a (Apameia Kibotos) giden yolu*” izleyerek bölge gelmiştir. Eskikurt, “7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları”, s. 50, 51.; Demirkent, “XII. Yüzyılda Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, s. 12.

⁸⁶⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41-52.

⁸⁶⁸ Ayrıca harita için bkz. Ek XXI.

gelen “kıyı şehirlerden geçen yol”⁸⁶⁹ olmalıdır. Yukarı Menderes Vadisine gelen imparator burada Menderes Nehrinin doğduğu Dinar’a yere yakın bir yerde bulunan ve zamanla çökmüş Sublaion⁸⁷⁰ Kalesini yeniden inşa ettirmiştir.⁸⁷¹ Buradaki kalenin inşa işi bitince de yanında kuvvetli bir ordusu olmadığı için Türklerle savaşamayacağından dolayı yine aynı yoldan İstanbul’a geri dönmek zorunda kalmıştır.⁸⁷²

Khoniates’in eseri genel itibariyle dönemin adeta özeti niteliğinde olduğundan o, Sublaion’un nerede olduğu hakkında bilgi vermez. Khoniates sadece imparatorun Eskişehir’den sonra Sublaion’u yeniden inşa ettiğini ve Myriokephalon savaşından sonra yapılan barış anlaşmasının şartları gereğince Sublaion Kalesinin bizzat imparator tarafından tahrip edildiği bilgisini vermektedir.⁸⁷³ Oysaki Kinnamos, Khoniates’e göre oldukça ayrıntılı sayılabilecek bilgiler vermektedir. Kinnamos’un Sublaion’a dair ifadelerine bakılırsa Sublaion Menderes Nehrinin doğduğu yere yakın bir yerdedir.⁸⁷⁴ Yani Kinnamos’un tasvir etmeye çalıştığı coğrafya, hiç şüphesiz Dinar’dan başlayıp Samsun, Akdağ, Ortadağ ve Burgaz dağlarına⁸⁷⁵ paralel bir şekilde Çivril’e kadar uzanan Menderes Nehri’nin oluşturduğu vadidir.⁸⁷⁶ Eski Sublaion kasabası ve İmparator

⁸⁶⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

⁸⁷⁰ Günümüzde yeri tam olarak belli olmayıp Dinar ve çevresinde olduğu tahmin edilmektedir. Plinius’da “Silbianos” ismiyle geçmekle birlikte Apemai’nın Conventus (mahkeme merkezi)’una bağlı olan 15 kentten birisi olarak isminden söz edilmektedir. Ptolemy Haritasında “Silbium” adıyla Menderes Nehri kenarına kurulu olduğu görülmektedir. Hierocles’de ise “Siblia” şeklinde yer almakla birlikte Phrygia Pakatiane Eyaleti içerisindeki 38 yerden birisi olarak ismi sayılmaktadır. Ioannes Kinnamos ve Niketas Khoniates’de “Siblia” kelimesinin “Sublaion” şekline dönüştüğü görülmektedir. Bilge Umar’a göre, kelimenin aslı “Sw(a)-ila” olup “Güzel-geçit” anlamına gelmektedir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.106., İngilizce çev., Vol. II, s. 301.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.16.2; 5.20.1, İngilizce çev., s. 376, 389.; Dio Chrysostom, *Orationes*, 35.14.-15., İngilizce çev. J. W. Cohoon, Vol. III, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/London, 1940, s. 405.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Asia Minor.; Hierocles, *Synecdemus*, 664.5.-668.16., Yay. Haz. Burckhardt, s. 19, 20.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122.; Umar, *a.g.e.*, s. 724.; Ayrıca 451 yılındaki Kadıköy (Chalcedon) konsilinde, 787 yılındaki II. İznik (Nicaea) Konsilinde ve 869 yılındaki IV. İstanbul Konsilinde Siblia Piskoposlarının imzalarının yer alması burasının sözü edilen tarihlerde önemli bir piskoposluğa sahip olduğunu göstermektedir. Ramsay, *The Cities and Bishopricks of Phrygia*, Vol. I, s. 221-226, 233.; *The Acts of the Council of Chalcedon*, Vol. I., Yay. Haz. Richard Price-Michael Gaddis, Liverpool University Press, Liverpool, 2005, s. 8, 107, 124, 227.; Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)”, s. 281.; Ramsay, “Manuel’in Türklere Karşı Seferi, 1176”, s. 329-334.

⁸⁷¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122.; Süryanî Mikhaîl, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 246.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 421.; İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikin ve Amid (Târîhu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Savran, s. 182.

⁸⁷² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122.

⁸⁷³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122, 131, 133.

⁸⁷⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.

⁸⁷⁵ Sözü ettiğimiz dağ silsilesine Strabon “Mesogis” ismini verirken Plinius ise “Signia” olarak adlandırır. Strabon, *Geographika*, 13.4.12., Türkçe çev., s. 176.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.

⁸⁷⁶ Ayrıca harita için bkz. Ek XV.

Manuel'in yeniden inşa ettirdiği kalede mutlaka yukarıda sözünü ettiğimiz bu coğrafyada ve civarında aranmalıdır.⁸⁷⁷ Ayrıca topografik olarak batı-doğu ve güney-kuzey yönlü tüm yollar Dinar'dan ve yakınlarından geçiyordu. Bunun yanında sözü edilen bölge geniş ovaları ve mümbit coğrafyası sebebiyle askerlerin iâşe ve konaklama ihtiyaçları için adeta biçilmez bir kaftan idi. Bu nedenle sözü edilen kalenin neden bu bölgede inşa edilmiş olduğunu gösteren önemli ipuçlarıdır. Kinnamos ve Khoniates'in anlatımlarından Sublaion Kale'sinin daha önce inşa edilmiş bir savunma noktası olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zamanla önemini yitirdiği için metruk bir hal aldığı görülmektedir. Fakat Bizans'ın XII. yüzyılda bölgede Türkiye Selçukluları ile mücadeleleri esnasında tekrardan önem kazanmış, Türkmenlerin Çürüksu (Lykos) ve Büyük Menderes Vadilerine akınlarını engellemek amacıyla Manuel tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle de sözü edilen Sublaion Kalesi su götürmez bir şekilde önemli bir ana yol üzerinde ya da birden fazla yolu kontrol edebilecek bir konumda kurulmuş bir kale idi. Bu durumu destekleyen en büyük bilgi ise Myriokephalon savaşından sonra yapılan barış anlaşmasının şartları gereğince imparatorun geri dönüş yolunda Sublaion Kalesinin “önünden geçerken” burayı bizzat tahrip etmesidir.⁸⁷⁸ O halde en azından Sublaion Kalesi'nin yerine dair tahmini olsa da bir fikir edinebilmek adına, Yukarı Menderes Vadisine doğudan ve kuzeydoğundan gelen yolları tekrar ele almak faydalı olacaktır: Birinci yol, Konya-Yalvaç-Uluborlu-Dinar yoludur. İkincisi, Bolvadin-Karamık Bataklığı-Çamur Ovası-Çöl Ovası-Dinar güzergâhıdır. Ayrıca bu güzergâha Afyonkarahisar üzerinden gelip Şuhut Ovası dolaylarından geçen ve Çamur Ovasına bağlanan bir yol daha söz konusudur. Üçüncüsü, Afyonkarahisar-Sandıklı Ovası-Dombay Ovası üzerinden yine Dinar'a gelmektedir.⁸⁷⁹ Dördüncüsü ise Kütahya-Afyonkarahisar dolaylarından gelerek Banaz-

⁸⁷⁷ Tarihsel süreç içerisinde Dinar ve yakın çevresinde 2 saray'ın ve 2' de kalenin yaptırıldığı eski çağ tarihine ait kaynaklarda kayıtlıdır. MÖ 481-80 yıllarında Kserkses'in başarısız Yunanistan seferi dönüşünde Kelainai'de Marsyas Nehrinin kaynağı üzerinde bir kale inşa ettirmiştir. Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33.; Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.; Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3.1., İngilizce çev. Digby, s. 143, 144.; Diğer kale ise Septimius Severus (MS 193-211)'un imparatorluğu döneminde XI. Claudia ve I. İtalica lejyonlarının Part savaşından sonra Balkanlardaki kışlalarına dönerken onlara burada bir kale inşası emri verilmiştir. Aulutrene/Aulocrene (Eldere/Çapalı) Gölü kenarında bulunan epigrafik buluntudan “Castellum Aulutrene” ismiyle anıldığı anlaşılan bu karakol günümüze kadar ulaşamamıştır. Drew-Bear, *a.g.m.*, s. 100.; Christol-Drew-Bear, *a.g.e.*, s. 33, 34. Kinnamos'un Sublaion Kalesinin Menderes Nehrinin doğduğu yere yakın bir yerde inşa edildiği bilgisini vermesinden hareketle yukarıda sözünü ettiğimiz kalelerinde göz önünde bulundurulup değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁸⁷⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 133.

⁸⁷⁹ Ancak burada Peutinger Haritasında da varlığı görülen ve Sandıklı Ovasından sonra Dinar'a gelmeyip batıya yönelerek, Evcarpia (Emirhisar) ve Evmenia (Işıkli) şehirlerini Burgaz Dağı ile Orta Dağ arasındaki

Sivaslı-İğdir Geçidi üzerinden Çivril'e gelen yoldur. Yukarıda sözünü ettiğimiz yolların tamamı doğu ve kuzeydoğu istikametinden Yukarı Menderes Vadisine yani Dinar-Çivril arasına bağlanan yollardır.⁸⁸⁰

Sultan II. Kılıçarslan ise Eskişehir'de meydana gelen olaylardan dolayı oldukça canı sıkılmıştı. Üstelik imparator sadece Eskişehir'de kale inşa etmekle kalmamış birde Yukarı Menderes Vadisine de bir kale daha inşa ettirmişti. Ancak sultan her zaman olduğu gibi olayları sulh ile çözmeyi yeğlediğinden Gabras adlı birisini İstanbul'daki imparatora elçi olarak göndermiştir. Kinnamos'un kaydına göre sultan, Gabras'ı imparatorun hangi kaleyi isterse alabileceğini ve kendisine karşı husumet beslememesi ricasında bulunmak üzere imparatora göndermişti.⁸⁸¹ Ancak imparator bu teklifi reddettiği gibi sultanın 1162 yılında ziyarete geldikten sonra kendisine yaptığı iyilik ve yardımları unutmakla suçlamıştır. Nitekim suçlama suçlamayı doğurmuş, sultan da imparatoru, anlaşmaları bozmakla suçlamış hatta yazılı olarak kendisine vaad edilenlerin çok azını yerine getirmekle itham etmiştir.⁸⁸² Sonuçta iki taraf arasında yapılan görüşmeler netice vermediği gibi imparator 1175 yılı sonbaharından itibaren gelecek yılın baharında yeni bir Konya seferi için hazırlıklara başlamıştır. Khoniates, imparatorun birliklerini topladığını bunları yeni hizmete alınanlarla takviye ettiğini, bununla yetinmeyip Latinlerden ve Tuna İskitlerinden (Kumanlar) oluşan büyük bir paralı ordu topladığından bahsetmektedir.⁸⁸³ Kinnamos ise imparatorun, Sırp ve Macarlardan sayısız birlik topladığını, ayrıca Trakya'daki köylerden askerlere ve atlara malzeme taşımak için

Kufi Boğazı üzerinden birleştiren bir yolun varlığından daha söz etmek gerekir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.

⁸⁸⁰ W. M. Ramsay, "(Düzbel) Geçiti, herhangi bir haritada işaretlenmemiş ve biz 1883'te geçene kadar herhangi bir modern gezgin tarafından dikkatli bir şekilde incelenmemiş gibi görünüyor. Muhtemelen şu anda Alaşehir'den (Philadelphieia) Konya'ya giden bir gezeğe ve Yukarı Menderes Vadisinin herhangi bir yerindeki bir gezeğe kesinlikle, Düz Bel'i geçmesi katırcılar tarafından tavsiye edilir. Bir tesadüfle bende bu güzergâhı seçtim ..." sözleriyle Gökgöl üzerinden Düzbel'deki Turrije (Dubrice/Değirmen) Boğazı aracılığıyla Dombay ve Sandıklı Ovalarına gelen bir yolun daha varlığından söz etmektedir. Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 333.; Ramsay ayrıca Sublaion veyahut Sibia'nın Khoma (Gümüşsu) ve Justinianopolis ile aynı yer olduğu görüşündedir. Bkz. W. M. Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *The Journal of Hellenic Studies*, 1883, Vol. 4, s. 402.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 224.

⁸⁸¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.

⁸⁸² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122, 123.; Süryanî Mikhail ise imparatorun Eskişehir ve Sublaion'u inşa ettikten sonra ordusunu Türkmenlerin üzerine gönderip onlardan binlercesini öldürdüğü belirtir. Yaşanan gelişmeler üzerine Türkmenlerinde cevap olarak Karadeniz taraflarındaki Bizans topraklarını akınlar düzenlediklerini ve çok sayıda esirle döndüklerini kaydetmektedir. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 246.

⁸⁸³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

sayısız öküz ve 3 bin'den fazla da araba temin ettiğinden söz etmektedir.⁸⁸⁴ Yukarıda sözünü ettiğimiz bütün ordunun genel olarak askeri toplanma merkezi ise Rhyndakos idi.⁸⁸⁵ İmparator Manuel'in niyeti bahar aylarında Anadolu'ya doğru harekete geçip, yol güzergâhı üzerindeki yerlerde iâşe sıkıntısı yaşamamaktı. Ancak Macarların ve Sırpların vaktinde gelmemeleri nedeniyle imparatorun planı suya düştü ve ancak yaz aylarında sefere çıkabildi.⁸⁸⁶ Khoniates, imparatorun bu yeni seferinin amacını edebi bir dille; “*Türk milletini ortadan kaldırmak ve Konya surlarını bizzat yıkmak ... Sultanı eline geçirmek, ayağını ensesine dayayarak onu kendisine basamak basamak taşı yapmak istiyordu.*” şeklinde ifade etmektedir.⁸⁸⁷

1176 yılının yaz aylarında imparator Rhyndakos Ovasından hareketle önceki askeri seferlerinde sık kullandığı Susurluk-Balıkesir-Kırıkçağaç-Akhisar-Alaşehir-Denizli üzerinden yani Batı Anadolu içlerindeki güvenli vadilerden geçip Dinar dolaylarına gelen yolu kullanmıştır. Nitekim bu yol için Kinnamos, “*kıyı şehirlerden geçen yol*” şeklinde söz etmektedir.⁸⁸⁸ Ayrıca Khoniates'in ordunun Rhyndakos'dan hareket ettikten sonra ilk bahsettiği yerlerin Denizli ve Honaz (Khonai) olması yukarıda sözünü ettiğimiz yolun kullanıldığına dair kuvvetli delillerdir.⁸⁸⁹ İmparator Manuel, Honaz'a geldiğinde tıpkı 33 yıl önce yani 1143 yılında Kilikia'dan İstanbul'a dönerken olduğu gibi⁸⁹⁰ buradaki Başmelek Mikhail Kilisesi'ni ziyaret ederek dua etmiştir. Khoniates, imparatorun

⁸⁸⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.; Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene*, ed. Stubbs, Vol. II., s. 102.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 419, 420.; Süryanî Mikhail, Bizans ordusunda 5 bin erzak arabasının olduğundan söz etmektedir. İbnu'l-Ezrak 1175 ve 1176 yılı seferlerini birlikte ele alarak Bizans ordusunun 70 bin araba ve 700 bin süvariden oluştuğu yönünde bir bilgi vermektedir. Anonim Selçuknâme'de ise Bizans ordusunda 70 bin piyade okçusunun bulunduğu kayıtlıdır. Ancak İbnu'l-Ezrak ve Anonim Selçuknâme'de geçen sayıların çok yüksek ve abartılı bir rakam olduğunu burada belirtmek gerekir. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249.; İbnu'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid (Târihu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Savran, s. 182.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.; Gerçek sayının tahmini olarak 25 bin ile 35 bin arası olduğu tahmin edilmektedir. Murat Keçiş, “Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, s. 127.

⁸⁸⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.

⁸⁸⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.; Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene*, ed. Stubbs, Vol. II., s. 102.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 419, 420.

⁸⁸⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Murat Keçiş, İmparator Manuel'in en önemli amacının sadece Konya Sultanlığı'nın ortadan kaldırılmak olmadığını, aynı zamanda Anadolu'nun güvenliğinin sağlanması ve kutsal topraklara giden hac yolunun (Pilgrims Road) yeniden açılması olarak söz etmektedir. Keçiş, “Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, s. 124.

⁸⁸⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

⁸⁸⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Ayrıca harita için bkz. Ek XXI.

⁸⁹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 152, 153.

Honaz'dan sonra “*Lampis üzerinden Kelainai'ya*” yani Dinar (Kelainai)'a⁸⁹¹ yürüdüğü bilgisini bizlere vermektedir.⁸⁹² Lampe'yi daha önce İoannes Dukas'ın 1097 yılındaki Batı Anadolu ve Göller Yöresine yaptığı seferde ve bölgeye yapılan diğer seferlerden söz ederken değerlendirmiştik. Ancak Myriokephalon Savaşına giden yol güzergâhının ve bölgenin tarihi coğrafyasının daha iyi anlaşılması adına Lampe'yi burada tekrar ele almak fayda var. Bilindiği gibi Lampe, “*köpük; sazlık yöre, bataklık, köpüklü su birikintileri*” gibi anlamlara gelmekteydi.⁸⁹³ Anna Komnena, Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos'ın sözlerinden Lampe'nin Denizli-Dinar arasındaki bir coğrafyadaki yol güzergâhı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹⁴ Bu nedenle Lampe'nin yerine dair iki görüş ortaya atılmıştır. Birincisi, Acıtuz/Çardak Gölü'nün güneybatı ucunda, Söğüt Dağının kuzeyindeki Beylerli, Çaltı ve Gölcük köylerinin önünde Hambat (Hanabad) kıırına doğru uzanan ve günümüzde pek çoğu kurumuş veya oldukça küçülmüş durumda bulunan göl ve bataklıklardır.⁸⁹⁵ İkincisi ise, Dinar'dan başlayarak Çivril'e kadar, Menderes Nehri ve Gümüşsu Şelalesi gibi çeşitli membalarla beslenen Gököl ve Işıklı Gölleri dolaylarıdır.⁸⁹⁶ Görüldüğü üzere her iki coğrafyanın da sulak bir ovaya sahip olduğu göz önüne alınırsa Lampe'nin yerine dair net bir şeyler söyleyebilmek oldukça zordur. Yukarıda sözünü ettiğimiz ortaçağ yazarları belki de birbirine yakın ve aynı özelliklere sahip bu iki yeri birleşik bir şekilde ele alarak Lampe ismini vermiş olabilirler. Her ne kadar Lampe'nin yeri tartışmalı olsa da, biz yol güzergâhının Hambat (Hanabad)

⁸⁹¹ Khoniates'in Dinar'ı Kelainai ismiyle anması bir hayli ilginçtir. Zira şehir Seleukos kralı I. Antiokhos Soter (MÖ 324-261) zamanında Kelainai'den çok uzak olmayan bir yerde tekrar kurularak ismi Apamea olarak değiştirilmişti. Plinius ve Strabon daha sonra Apamea'nın yanı sıra şehrin bir diğer adının da Cybotos olduğunu kaydeder. Görüldüğü gibi Khoniates'in Dinar'ın ilk ismi olan Kelainai şeklinde bahsetmesi ve Satyr Marsyas efsanesine değinmesi onun eskiçağ yazarlarından yer yer alıntılar yaptığına göstermektedir. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., s. 362.; Strabon, *Geographika*, 12.8.15., Türkçe çev., s. 83.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.106., İngilizce çev., Vol. II, s. 301.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.16,20, 21., İngilizce çev., s. 377, 389, 405.; Şehrin isminin Bizans döneminde de Apamea şeklinde kullanılmaya devam ettiğini biz 451 yılındaki Kadıköy (Chalcedon) konsiline, 787 yılındaki II. İznik (Nicaea) Konsiline ve 869 yılındaki IV. İstanbul Konsiline Apamea'dan katılan piskoposlarının imzalarından öğrenebilmekteyiz. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, Part II, s. 482, 483.; Ayrıca VI. yüzyıl yazarları Hierocles ve Stephanos Byzantinos'un eserlerinde şehrin isminin Apamea şeklinde geçmesi bu durumu kanıtlayan bir diğer bilgidir. Hierocles, *Synecdemus*, 673.4., Yay. Haz. Burckhardt, s. 22.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 223.

⁸⁹² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁸⁹³ Umar, *a.g.e.*, s. 502.

⁸⁹⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123, 135.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1195-1206), s. 55.

⁸⁹⁵ Wittek, *a.g.m.*, s. 207, 208.

⁸⁹⁶ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29.; Umar, *a.g.e.*, s. 502.

kırı üzerinden doğuya doğru yönelmekte ve Maymun Dağı eteklerindeki Acıtuz/Çardak Gölü'nün kuzeyinden geçip⁸⁹⁷, Dazkırı Ovası üzerinden Dinar'a gelmekte olduğunu MÖ 481'de Pers Kralı Kserkses'in ve MÖ 401'de Genç Kyros'un düzenlemiş olduğu seferlerinden bilmekteyiz.⁸⁹⁸ Ayrıca bundan 14 yıl sonra 1190 yılında III. Haçlı Seferi'ne katılan Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın da Denizli-Dinar arasında kullandığı güzergâh yukarıda sözünü ettiğimiz yoldur.⁸⁹⁹

Khoniates'e göre Bizans ordusunun izlemek istediği sefer güzergâhı, Khonai-Lampe-Dinar-Khoma-Myriokephalon Kalesi-Tzibritze Geçidi-Konya idi. Ancak onun sözünü ettiği Khoma, Myriokephalon Kalesi ve Tzibritze Geçidi'nin günümüzde yerlerinin tam olarak bilinmemesi, Bizans ordusunun izlediği yol güzergâhı ve savaşın yapıldığı yerin neresi olduğuyla ilgili birçok iddianın ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bugüne kadar Myriokephalon Savaşının yerine dair pek çok öneri gündeme gelmiştir. Bunlar arasında en çok dile getirilenleri ise Düzbel⁹⁰⁰, Kûfi Boğazı⁹⁰¹, Popa Boğazı⁹⁰²,

⁸⁹⁷ Ayrıca harita için bkz. Ek XV.

⁸⁹⁸ Herodotos, *Historiai*, 7.26-31., Türkçe çev., s. 525-527.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6-9., Türkçe çev., s. 31-33.

⁸⁹⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 99-101.; Özergin, *a.g.t.*, s. 36, 37.; Kozcaz, *a.g.t.*, s. 53-60.; Kozcaz, "Üçüncü Haçlı Seferine Katılan Alman Haçlı Ordusunun Pisidia Bölgesindeki Sefer Güzergâhı Üzerine Bir Değerlendirme", s. 217.

⁹⁰⁰ Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 329-337.; Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara, 1972, ss. 231-258.; Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. II, Ankara, 1981, s. 680-683.

⁹⁰¹ Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", *X. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. 2, Ankara, 1991, ss. 1117-1155.; Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu", *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay., Denizli, 1997, ss. 4-26.; Bilge Umar, "Myriokephalon Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kûfi Çayı Vadisi", *Bellekten*, 1990, Sy. 209, Ankara, s. 99-120.; Mehmet Akif Ceylan-Adnan Eskikurt, "Kufi Çayı Boğazının Doğal ve Tarihî Coğrafyası (Çivril/Denizli)", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2001, c. 1, Sy. 3, ss. 123-152.

⁹⁰² Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 71-96.

Kumdanlı⁹⁰³, Karamık Beli⁹⁰⁴, Kemer Boğazı⁹⁰⁵ ve Bağırsakdere Boğazı⁹⁰⁶ iddialarıdır.⁹⁰⁷ Bütün bu iddiaların genel olarak temelinde Göller Yöresindeki yol güzergâhlarının dağların arasındaki vadilerden ve yine buradaki dağlarda bulunan geçitlerden geçiyor olması yatmaktadır. Yine kaynaklarda geçen bazı yer isimlerinin günümüzdeki benzerlerinin birbirine yakın coğrafyalar da bulunması da, Myriokephalon'un savaşının yapıldığı yere dair bir fikir birliğine varılmasını engellemektedir. Ancak bugüne kadar Myriokephalon Savaşının yerine dair yapılan çalışmalarda en büyük eksiklik sadece iddia edilen yerlere giden yolların ele alınmış olmasıdır.⁹⁰⁸ Hâlbuki askeri seferlerde orduların yol tercihini etkileyen mevsim, iâşe, güvenlik vb. pek çok faktör söz konusudur. Nitekim Myriokephalon'un savaşında da -her ne kadar imparator Manuel'in taktiksel pek çok hatası olsa da- tüm bu olgular ön planda tutulmuştur.⁹⁰⁹ Nitekim Bizans ordusunda görev yapan doukatores adı verilen askeri

⁹⁰³ Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, s. 346, 347.; W. M. Ramsay, "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, 1902/1903, Vol. 9, s. 249.; W. M. Ramsay, "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen, 1906, s. 235-238.

⁹⁰⁴ Wilhelm Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, c. 124, Sy. 8, Wien, 1891, s. 101.; Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s. 686.; M. Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984.; Abdulhalûk Çay, "Myriokephalon/Karamıkbeli Zaferi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 7-17.

⁹⁰⁵ Ramazan Topraklı, "Kemer Boğazı (Miryokephalon) ve Yenice Sivrisi Zaferi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 37-54.

⁹⁰⁶ Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy C. 300-1450*, Cambridge University Press, New York, 1985, s. 146-154.; Adnan Eskikurt-Mehmet Akif Ceylan, *Myriokephalon Zaferi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017.; Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 1-39.; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı - Konya)", *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 74-98.

⁹⁰⁷ Myriokephalon Savaşının yapıldığı yer hakkında bugüne kadar ortaçağ tarihinin ana kaynaklarının verdiği kısıtlı bilgilerden ve yüzey araştırmalarından yola çıkılarak birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bugüne kadar tarihçiler arasında herkesin kabul ettiği ortak bir görüş ortaya koyulamamıştır. Savaşın yapıldığı yerin kesin olarak tespit edilebilmesi, ancak disiplinler arası oluşturulacak bir ekip sayesinde ve savaş yeri olarak önerilen yerlerde yapılacak arkeolojik kazılar ile beraber ortaya çıkacak sonuçlara bağlı gözükmektedir.

⁹⁰⁸ Kudret Ayiter'in VIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu bildirisi bu konuda oldukça dikkat çekicidir. Ayiter'in kendisi savaşın yapıldığı yere dair herhangi bir yer belirtmeden Yukarı Menderes Vadisi ve Dombay Ovasından doğuya giden geçitleri incelemiştir. Bkz. Kudret Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. 2, Ankara, 1981, ss. 689-701.

⁹⁰⁹ İmparator Manuel'in yol boyunca ordunun güvenliğine dair aldığı tedbirler ve Tzibritze Geçidine girmeden önce yaptığı taktiksel hatalar için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123, 124. Ayrıca bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Roman Shlyakhtin, "The Failed Experience Why Did Manuel Komnenos Lose The Battle At Myriokephalon", *Annual of the Department of Medieval*

görevliler, çıkılacak seferlerde geçilecek bölgeyi ve yolları çok iyi bildiklerinden dolayı hangi yol güzergâhlarının seçilmesi gerektiği hakkında imparatora bilgi verirlerdi.⁹¹⁰ Bu bakımdan büyük emekler verilerek oluşturulmuş, kuşatma araçlarıyla desteklenen kalabalık bir ordunun Konya'ya kuşatmasına giderken kullanacağı yol güzergâhı hem lojistik hem de güvenlik açısından mutlaka ayrıntılarına kadar iyi planlanmış olması gerekmektedir.⁹¹¹ Ayrıca Macarların ve Sırların Rhyndakos'a geç gelmeleri sebebiyle ordunun ancak yaz aylarında sefere çıkmak zorunda kalması imparatorun mevsim ve iâşe konularındaki bütün planını alt üst etmiştir.⁹¹² Çünkü imparatorun amacı 1146 yılında yanında mancınıklar olmasına rağmen bir türlü almaya muvaffak olamadığı Konya'ya bir an önce varıp kış mevsimi bastırmadan şehri kuşatmaktı. Nitekim Willermus Tyrensis'in de vurguladığı gibi ordunun geçişi için özellikle de yük arabaların ve kuşatma silahlarının rahat geçebileceği daha geniş ve rahat yollar olmasına rağmen⁹¹³ imparator Konya'ya bir an önce gitmek için dar vadi geçidinden geçen yolu tercih etmiştir. Bu bakımdan Bizans ordusunun kesin olarak geldiği bilinen son nokta olan Dinar'dan Konya'ya giden ana yolların yukarıda sözünü ettiğimiz sebeplerle dikkate alınarak incelenmesi gerekmektedir.

Dinar-Konya arasındaki yol güzergâhlarına baktığımız da üç ana yol, bu ana yolların içerisinde de dört tane de tali yol olduğu görülmektedir.⁹¹⁴ Birinci yol, Dinar'dan kuzeye doğru hareketle Dombay ve Sandıklı Ovaları üzerinden önce yolların kavşak noktası durumundaki Afyonkarahisar'a gelmekte,⁹¹⁵ daha sonra da güneye yönelerek

Studies, 2008, Vol. 14, Budapest, ss. 137-150.; Keçiş, "Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi", s. 119-138.

⁹¹⁰ Tuğçe Müge Sakarya Bozalioğlu, "De Re Militari'ye Göre X. Yüzyılda Bizans Sefer Organizasyonları Hakkında Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, Yıl 7, Sy. 18, s. 230.; Sözü edilen doukatores'lerin 1176 yılı seferi esnasında ordu içerisinde istihdam edilip edilmediğine dair bir bilgi bulunmamasına rağmen, seferin büyüklüğü ve amacı dolayısıyla hesaba katıldığında orduda görevli olarak bulunma ihtimalleri çok yüksektir. Keçiş, "Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi", s. 126.

⁹¹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Keçiş, "Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi", s. 126.

⁹¹² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.

⁹¹³ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, İngilizce çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, Vol. II, Columbia University Press, New York, 1943, s. 415.

⁹¹⁴ Harita için bkz. Ek XV.

⁹¹⁵ Bu yol Peutinger Haritasında Apamea ciboton-Ad vicvm (14 mil), Ad vicvm-Pella (12 mil), Pella-Evmenia (Işıklı), Evmenia-Evcarpia (Emirhisar) (30 mil), Evcarpia-Conni (32 mil), Conni-Nacolea (Seyitgazi) (40 mil), Nacolea-Dorileo (Eskişehir) (20 mil) şeklinde gösterilmektedir. Haritada yolun Evmenia ve Evcarpia ile bağlantı kurması oldukça dikkat çekicidir. Zira yolun tabii seyrinin Sivasslı-Banaz dolaylarından ya da Dinar-Dombay Ovası-Sandıklı Ovası-Afyonkarahisar üzerinden geçmesi gerektiği düşünülürken yol bir hayli ilginç seyirle Burgaz, Ortadağ ve Akdağ dağlarından geçerek Çivril-Sandıklı arasında bağlantı kuruyor gibi görünmektedir. Daha önce de Peutinger Haritasını değerlendirirken dile

Kütahya-Eskişehir güzergâhından gelen yollarla birleşerek Akşehir-Ladik hattını takip ederek Konya'ya gelmektedir. İkinci yol Dinar'dan doğuya Çölova/Güngörmez Beli-Çöl Ovası-Çamur Ovası-Karamık Bataklığı güzergâhında ilerleyerek⁹¹⁶ Eber Gölünün kuzeyinde Kütahya-Afyonkarahisar ve Eskişehir-Emirdağ güzergâhlarından gelen yolla birleşerek Akşehir-Ladik üzerinden Konya'ya ulaşmaktadır.⁹¹⁷ Ayrıca bu yol Çamur Ovasında alternatif bir güzergâhı takip ederek kuzeye yönelip Şuhut Ovasına gelmekte oradan da Afyonkarahisar'a geldikten sonra yukarıda sözünü ettiğimiz Kütahya-Eskişehir güzergâhından gelen ana yola bağlanıp Konya'ya gelmekteydi.⁹¹⁸ Üçüncü yol ise Çapalı

getirdiğimiz gibi bu tespitin aksini düşünmek için bölgede ikinci bir Evmenia veya Evcarpia'nın varlığından söz etmemiz ya da Peutinger Haritasının bu yol güzergâhı hakkında verdiği bilginin hatalı olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.; Topografik olarak Evmenia ve Evcarpia şehirlerini birleştiren en önemli geçit ise Kûfi Boğazıdır. Bilge Umar'da Peutinger Haritasında gösterilen yol güzergâhına işaret ederek, Myriokephalon Savaşının Kûfi Boğazında yapıldığına dair bunu bir kanıt olarak sunmaktadır. Ayrıca Kemal Turfan ve Bilge Umar'a göre, Khoniates'in sözünü ettiği Khoma, günümüzde Gümüşsu ismini almış Homa köyüdür. Turfan ve Umar, Homa isminden hareketle yol güzergâhının Dinar-Gümüşsu (Homa)-Çivril Ovası-Kufi Boğazı-Sandıklı Ovası istikametinde olduğunu ancak Bizans ordusunun Kufi Boğazı'ndan geçerken yenilgiye uğradığı görüşündedir. Turfan ve Umar'un savaşın yapıldığı yere dair görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", s. 1117-1155.; Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatani Oluşu", s. 4-26.; Umar, *a.g.m.*, s. 99-120.

⁹¹⁶ Abdulhalûk Çay'a göre, Bizans ordusu Homa-Düzbel-Kartı-Haydarlı-Karadilli-Uzunpınar güzergâhını izleyerek Karamık'a ulaştığı vakit Sultan II. Kılıçarslan'ın elçileri sulh görüşmeleri için İmparator Manuel'in yanına gelmiştir. Bu olay üzerine de Selçuklu ordusunun Yalvaç Ovasında olduğunu öğrenilince de İmparator Manuel'in Akşehir-Konya yolunu takip etmek yerine Karamık Beli'ni aşmış Sultan II. Kılıçarslan'ı savaşa zorlamak istemiştir. Çay, bu tespitinden hareketle savaşın Karamık Beli'nde, yapılan kuşatmanın ise Sağır, Kırkbaş, Mısırlı ve Körküler bölgesinde olduğu görüşündedir. Abdulhalûk Çay'ın savaşın yapıldığı yere dair görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için M. Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 84, 90, 91, 102.

⁹¹⁷ Strabon eserinde Efes'den başlayıp, Apameia (Dinar)-Metropolis (Tatarlı)-Khelidonia (Karaadilli)-Holmi (Karamıkkaracaören)-Philomelion (Akşehir)-Tyriaion (İlgin)-Laodikeia Katakakaumene (Ladik) güzergâhını izleyen bir yol güzergâhından söz etmesi Dinar-Çöl Ovası-Çamur Ovası-Karamık Bataklığı üzerinden geçen yolun varlığına dair önemli bir kanıttır. Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.

⁹¹⁸ Strabon'un Efes'den başlatarak Apameia-Metropolis-Khelidonia'ya kadar getirdiği yol, coğrafi olarak Çamur Ovasından itibaren kuzeye yönelerek Şuhut Ovasına gelen alternatif bir yol güzergâhına daha sahipti. Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.; Nitekim bu yol daha önce MÖ 189'da Manlius Vulso tarafından Rhotrine Fontes (Eldere)-Acoridos Come-Metropolis (Tatarlı)-Dynaie (Karaadilli)-Synnada (Şuhut)-Beudos (Yarışlı)-Anabura güzergâhı şeklinde kullanılmıştı. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364, 365.; Peutinger Haritasında ise Apamea ciboton (Dinar)-Evsforbio (36 mil), Evforbio-Synnada (37 mil), Synnada-Ivllae (32 mil), Ivllae-Philomelo (Akşehir) (35 mil), Philomelo-Lavdiciaca tacecavmeno (Ladik) (28 mil), Lavdiciaca tacecavmeno-Caballvcome (23 mil), Caballvcome-Sabatra (32 mil), Sabatra-Pyrgos (23 mil), Pyrgos-Yconio (Konya) (20 mil) şeklinde gösterilmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.; Tüm bu bilgilerin yanında Pers Kral Yolunun da bu yollardan birisi olduğu tahmin etmek güç değildir. Herodotos, *Historiai*, 7.26-31., Türkçe çev., s. 525-527.; Yine MÖ 481'de Pers Kralı Kserkses'in, MÖ 401'de Genç Kyros'un, MÖ 334'de Büyük İskender'in ve MÖ 88-85'de VI. Mitrdates'in de Karamık yolu veya Şuhut yolundan birisini kullandığı da bilinmektedir. Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6-9., Türkçe çev., s. 31-33.; Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1., Türkçe çev., s. 51.; Appian, *Romaika*, 3.19., İngilizce çev. White, s. 271-273.

Beli-Popa Boğazı-Uluborlu'dan (Sozopolis)⁹¹⁹ geçerek Eğirdir Gölünün kuzeyinden⁹²⁰ Kumdanlı'ya gelmekte⁹²¹ sonra güneye yönelip Yalvaç'a (Antiochia) ulaşır güneye doğru yoluna devam ederek Kıyakede (Neapolis) üzerinden Beyşehir Gölü (Pusguse) dolaylarına gelmekteydi.⁹²² Bu aşamada Beyşehir Gölü-Konya arasında üç alternatif yoldan söz etmek mümkündür. Birincisi, Kıyakede-Kıireli-Selki-Yunuslar (Pappa), Bağırskdere Boğazı, Sağlık Ovası ve Altınapa Barajı yakınlarından Konya'ya gelen

⁹¹⁹ Myriokephalon Savaşının Uluborlu'ya geçit veren Popa Boğazında yapıldığı görüşünü ortaya koyan Abdullah Bakır, savaşı anlatan devrin kaynaklarında Uluborlu (Sozopolis), Yalvaç (Antiochia) ve Beyşehir Gölü (Pusguse) gibi önemli yer isimlerinden söz edilmediği bilgisinden hareketle savaşın yapıldığı coğrafyanın mutlaka Uluborlu'dan önce aranması gerektiği görüşündedir. Bu nedenle de Bizans ordusunun Dinar-Çapalı-Popa Boğazı-Uluborlu güzergâhını izleyerek Konya'ya gitmeyi planladığını ancak Uluborlu'ya geçit veren Popa Boğazında, kaynaklardaki savaş tasvirine birebir benzeyen coğrafi nokta da sözü edilen savaşın gerçekleşmesi neticesinde bu planını hayata geçiremediğini ifade etmektedir. Abdullah Bakır'ın savaşın yapıldığı yere dair görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", s. 71-96.

⁹²⁰ Ramazan Topraklı, Eğirdir Gölünün eskiden Eğirdir ve Hoyran olmak üzere iki gölden oluştuğunu ve bu iki gölü birbirine bağlayan da bir akarsu olduğunu belirtmektedir. Daha sonra bu akarsuyun üzerinde bulunan köprü aracılığıyla yolun Kemer Boğazına geldiğini ve savaşın burada yapıldığı görüşündedir. Ramazan Topraklı'nın savaşın yapıldığı yere dair görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Topraklı, *a.g.m.*, s. 37-54.

⁹²¹ W. M. Ramsay, 1886 yılında yayımladığı "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)" adlı makalesinde Myriokephalon Savaşının Düzbel'deki Turrije (Dubrice/Değirmen) Boğazında yapıldığını iddia etmiş daha sonra da 1895 yılında yayımladığı "The Cities and Bishoprics of Phrygia" adlı eserinde Wilhelm Tomaschek'in görüşlerinden etkilendiğini ifade edip, savaşın yapıldığı yere dair görüşünü değiştirmiş ve savaşın Limnai (Eğirdir/Hoyran Gölü) ve Gondani (Kumdanlı) arasındaki dar bir geçitte meydana geldiğini ileri sürmüştür. Ramsay, Tomaschek'in savaşın yapıldığı yere dair görüşlerini kabul etmediğini ancak III. Haçlı Seferi kaynaklarının ışığında savaşın Limnai'nın kuzeydoğusu civarında gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 329-337.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 346, 347.; Ramsay, "Pisidia and the Lycaonian Frontier", s. 249.; Ramsay, "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", s. 235-238.; Ramsay'ın Kumdanlı iddiasından sonra pek çok ilim insanı onun etkisiyle savaşın yapıldığı yerin Kumdanlı'da olduğu görüşünü eserlerinde kullanmış veya kabul etmiştir. Bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 208, 210.; Sevim-Yücel, *a.g.e.*, s. 133.; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 95.; Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 12.; Behset Karaca-Kadir Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokephalon", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 149-171.

⁹²² Uluborlu-Yalvaç-Beyşehir-Konya güzergâhında bulunan Roma mil taşlarından MÖ 6'da Augustus tarafından yaptırıldığı anlaşılan Via Sebaste yolunun sözü edilen yol güzergâhından geçtiği bilinmektedir. İfade edilen bu yol Kıyakede (Neapolis)-Yunuslar (Pappa)-Hatunsaray (Colonia Lystra) ile bağlantı kurduktan sonra Konya'ya gelmekteydi. French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 15, 19, 141-158, 166, 167.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.; Sterrett, "The Wolfe Expedition to Asia Minor", s. 190.; Sterrett, "An Epicographical Journey in Asia Minor", s. 186-188.; Ayrıca Dinar-Konya güzergâhı Peutinger Haritasında da mevcut olmakla birlikte yolun Yalvaç'tan sonra Beyşehir Gölü dolaylarından Konya'ya kadar coğrafi olarak nasıl bir yol seyrettiği muallaktır. Peutinger Haritasında bu yol; Apamea ciboton-Appollonia (24 mil), Appollonia-Antiochia Pisidia (45 mil), Antiochia pisidia-Yconio (60 mil) olarak verilmekle birlikte toplamda 129 mil olduğu görülmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.; Ayrıca 1143 yılında yeni imparator ilan edilen Manuel Komnenos'un Çukurova'dan İstanbul'a dönerken ve 1146 yılında başarısız Konya kuşatmasından sonra Beyşehir Gölü dolaylarından İstanbul'a geri döndüğü sefer esnasında sözünü ettiğimiz yolu kullanıldığı bilinmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34, 36, 152.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19-29, 34-52.

yoldur.⁹²³ İkincisi, aslında yukarıda sözünü ettiğimiz güzergâhtan çok farklı olan bir yol olmayıp biraz daha güneyden yolu uzatarak Konya'ya gitmektedir. Buna göre birinci yoldan tek farkı, Selki'den Yunuslar'a geçmek yerine Eflatunpınar Anıtı dolaylarından⁹²⁴ önce Beyşehir (Mistea)'e daha sonra da kuzeydoğuya yönelerek Sarıöz Deresi üzerinden Yunuslar'a gelmektedir. Yunuslar'dan sonrada yukarıda ifade ettiğimiz gibi yol Bağırskdere Boğazı, Sağlık Ovası ve Altınapa Barajı dolaylarından Konya'ya gelmekteydi. Üçüncüsü ise, yine Selki'den hareketle doğuya ya da Yunuslar üzerinden kuzeye yönelerek Üççatak Deresine oradan da Derbent ilçesi dolaylarına gelmektedir.⁹²⁵ Oradan Aladağların kuzeyinden geçen tabii bir vadiyi takiple önce doğuya devam etmekte, sonra da güneydoğu istikametine yönelerek Beylik ve Taşboğaz Dereleri (Başarasu Vadisi) dolaylarından günümüzde Altınapa Barajına gelmekte ve burada da yukarıda sözünü ettiğimiz diğer yollara bağlanarak Konya'ya gelmektedir. Khoma'dan sonra Bizans ordusunun Myriokephalon Kalesine ve Tzibritze/Cibrilcimanı Geçidine kadar izlediği yol güzergâhı yukarıda sözünü ettiğimiz bu üç ana yol güzergâhının, özellikle Dinar-Çöl Ovası istikametinde ya da Dinar-Uluborlu istikametinde olan bu iki yolun üzerinde olması gerekmektedir. Çünkü sözünü ettiğimiz bu iki yol, eskiçağdan ortaçağa kadar ki tarihsel süreçte pek çok askeri seferde aktif bir şekilde kullanılan yol güzergâhlarıdır. Nitekim Myriokephalon Savaşının yapıldığı yere dair ortaya konulan önerilerinde bu iki yol güzergâhı üzerinde yoğunlaşması bu bakımdan önemlidir.

Khoniates, Bizans ordusunun Dinar'dan sonra ilk geldiği yerin Khoma olduğu bilgisini bizlere vermektedir.⁹²⁶ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Khoma, günümüzdeki yaygın görüşe göre Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı Gümüşsu Mahallesi'ndeydi. Lakin

⁹²³ Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt'a göre Bizans ordusunun kullandığı yol Dinar-Uluborlu-Kumdanlı-Yalvaç-Beyşehir Gölü-Yunuslar üzerinden Konya'ya geçit veren Bağırskdere Boğazına gelmekteydi. Ceylan ve Eskikurt, Ermeni kaynaklarında da sözü edilen savaşın Konya'nın yakınında gerçekleştiği bilgisinden hareketle, Bizans ordusunun savaş öncesi ve esnasında uğradığı yer adlarını, Bağırskdere Boğazı ve çevresindeki yer adlarıyla karşılaştırılmasından hareketle savaş yeri olarak Bağırskdere Boğazını önermektedirler. Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt'un savaşın yapıldığı yere dair görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Ceylan, *a.g.m.*, s. 1-39.; Eskikurt, "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırskdere Boğazı - Konya)", s. 74-98.

⁹²⁴ Sarre, *a.g.e.*, s. 154.

⁹²⁵ W. M. Ramsay, 1146 yılındaki sefer esnasında Kinnamos'un sözünü Tzibrelitzemani geçidinin ya Konya'nın birkaç mil batısındaki dağların geçidi yahut da Derbent ilçesi yanındaki boğaz olabileceğinden bahsetmektedir. 1895 yılında Başarasu Vadisinde incelemelerde bulunan Friedrich Sarre, Ramsay ile aynı görüşte olup sözü edilen Tzibrelitzemani Geçidinin günümüzde Konya'nın Derbent ilçesi dolaylarında olan "Devrend Çam Geçidi" olduğu düşüncesindedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 398.; Sarre, *a.g.e.*, s. 135.

⁹²⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

Çivril, Elmalı, Manavgat ve Beyşehir’de de Homa ismini taşıyan yerleşim yerlerinin varlığına rastlandığını burada ifade etmek gerekir.⁹²⁷ Khoma, sadece yukarıda sözünü edilen yerlerdeki gibi bir yerleşim yeri ismi olmayıp aynı zamanda Bizans’ın Anadolu’daki askeri thema bölgelerinden bir tanesi olduğu da bilinmektedir.⁹²⁸ Nitekim Anna Komnena ve Nikephoros Bryennios, İmparator Aleksios Komnenos’un ilk saltanat yıllarında Khoma’dan devşirilmiş askerlerden söz etmekte ve bu birliklerin bir dönem Bizans ordusunda önemli görevler üstlendiklerini dile getirmektedirler.⁹²⁹ Ayrıca Khoma ismine daha önce 1097 yılında komutan İoannes Dukas’ın Batı Anadolu ve Göller Yöresine düzenlediği sefer esnasında söz etmiştir. Bu sefer hakkında bilgi veren Anna Komnena, Dukas’ın Denizli’den sonra “*Khoma yoluyla, Lampe Ovasına*” ulaştığını daha sonra da Bolvadin (Polybotos)’e geldiği bilgisini vermektedir.⁹³⁰ Ancak Anna’nın sözleri burada Khoma üzerinden geçerek değil, Khoma’ya giden yoldan ilerleyerek Lampe Ovasına varıldığı şeklinde algılanmalıdır. Bu bakımdan Anna’nın sözünü ettiği Khoma’yı bir yer isminden daha ziyade askeri bölge olan Khoma Thema’sı olduğu şeklinde düşünmeliyiz.

Khoniates’in eserinde Khoma’dan sonra Bizans ordusunun geldiği ilk yer olarak Myriocephalon⁹³¹ ismi yer almaktadır.⁹³² Bu isim daha sonra biraz sonra ayrıntısına değineceğimiz dar bir vadide yapılan ve Bizans’ın yenilgisiyle sonuçlanan savaşa ismini vermiştir. Myriocephalon kelime anlamı itibariyle “*bin kelle/binlerce baş*”⁹³³ anlamına

⁹²⁷ Günümüz de Antalya’nın Elmalı ilçesi Sarılar ve Hacimusalar Mahalleleri dolaylarındaki Homa’dan Plinius, Hierocles ve Ptolemy söz etmektedir. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.28., İngilizce çev., Vol. II, s. 297.; Hierocles, *Synecdemus*, 683.9., Yay. Haz. Burckhardt, s. 27.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Licia, Mylias.; Ramsay, “Manuel’in Türklere Karşı Seferi, 1176”, s. 330.; Bunbury, “Choma”, *DGRG*, Vol I, s. 612.; Konya’nın Beyşehir ilçesi Esence Mahallesi’nin eski isminin ve yine aynı şekilde Antalya’nın Manavgat ilçesi Oymapınar Mahallesi’nin de eski isminin Homa olduğu bilinmektedir. *Köylerimiz*, 1968, s. 51, 435, 579, 608, 677, 678.

⁹²⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 119.; Ramsay, “Manuel’in Türklere Karşı Seferi, 1176”, s. 330, 331.; Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 82, 83.; Ramsay, *The Cities and Bishopsrics of Phrygia*, Vol. I, s. 226, 227.

⁹²⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 26, 29, 30, 93, 95, 118, 119, 124.; Nikephoros Bryennios, *Historiae (Materials for a History)*, Türkçe çev., s. 151, 155, 156.

⁹³⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.

⁹³¹ İmparator VII. Konstantinos’un eserinden Anadolu’da “Myriocephali” isminde başka bir yerleşim yerinin daha olduğunu öğrenmekteyiz. Sözü edilen Myriocephalon, Galatia’da eskiden Buccellarion Thema’sına bağlı iken İmparator VI. Leon (886-912) döneminde Kharsia Thema’sına geçirilmiştir. Myriocephalon’un Kharsia Thema’sına bağlanmasıyla birlikte Berinopolis/Stavropolis (Sorgun) ile beraber bu iki yer, Kharsia Thema’sının alt idari ve askeri birimi olan Saniana adlı Tourma’yı oluşturmuşlardır. Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, ed. Bekker, Vol. III, s. 225.; Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 272, 273, 381.

⁹³² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁹³³ Umar, *a.g.e.*, s. 502.

gelmekle birlikte Khoniates'in eserinde; "... burası eski ve terkedilmiş bir kaledir veya orada olup bitenlerden bu adı almıştır, yahut da orada bu adın ifade ettiği olay vukubulmuştur. Çünkü bu kale yanında, tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesi inmiştir." sözleriyle tasvir edilmektedir.⁹³⁴ XIII. yüzyıl Ermeni kroniği olan Simbat ise Myriokephalon Kalesini, "Meltinis" ismiyle anmakla beraber tıpkı Khoniates gibi burasının harap bir kale olduğu bilgisini bizlere verir.⁹³⁵ Khoniates kalenin yerine dair doğrudan bir bilgi vermez, ancak savaş öncesine dair anlattığı olaylardan Myriokephalon Kalesinin, Bizans ordusunun geçeceği Tzibritze adı verilen uzun vadinin içerisinde değil de, bu vadinin hemen öncesinde veyahut vadinin başında bir yerde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹³⁶ Simbat ise eserinde herhangi bir vadi veya geçitten söz etmemekle beraber, sadece imparatorun Konya civarında bulunan Meltinis adlı harap haldeki bir kalenin önünde hezimete uğradığını ve Sultan II. Kılıçarslan'ın bu kaleyi zapt ettikten sonra tekrar geri bıraktığından bahseder.⁹³⁷ Khoniates ve Simbat'ın anlatımlarından bu kalenin Tzibritze Geçiti (Tzibritze Kleisoura)⁹³⁸ adı verilen ve vadi içerisinde geçen yolu kontrol eden bir kale olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak zaman içerisinde önemi yitirdiğinden dolayı terk edildiği için -özellikle de 1176 yılında Bizans ordusunun burada konakladığı esnada- metruk bir halde olduğu anlaşılmaktadır.

Tzibritze, Khoniates'in tasviriyle; "yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Güneye doğru gittikçe dikleşir ve sarplaşır".⁹³⁹ Ayrıca Khoniates'in Tzibritze'yi kleisoura şeklinde anması ise oldukça dikkat çekicidir.⁹⁴⁰ Zira VII. yüzyılın yarısından itibaren giderek artan Müslüman Arapların akınları nedeniyle Bizans thema adı verilen idari, askeri ve iktisadi olguların birleştirildiği yeni bir sisteme geçiş yapmıştı. İşte kleisoura'da tıpkı bandon ve tourma gibi bu Bizans thema'larının alt idari ve askeri birimlerini oluşturmuştur. Özellikle de orduların geçişine müsait olan stratejik dağ geçidi

⁹³⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁹³⁵ Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 61.

⁹³⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

⁹³⁷ Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 61.; Hetum Paemiç, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 7.

⁹³⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, ed. Immanuel Bekker, CSHB, Bonn 1835, s. 232; Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁹³⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124, 126.; Khoniates'in geçitin kuzeyindeki dağların yükseltisinin giderek azalması, güneyindeki dağların ise giderek sarplaşması tasvirinden anlaşıldığı kadarıyla Tzibritze/Cibrilcimani Geçiti doğu-batı doğrultulu bir geçit olmalıdır. Ayrıca savaşa anlatan kaynakların dar geçit geçildikten sonra açık bir araziye ulaşıldığından söz etmesi bu bilgiyi doğrulamaktadır. Ramsay, "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", s. 238.

⁹⁴⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, ed. Bekker, s. 232.

bölgelerini Müslüman Araplardan koruyup savunabilmek için sınırlarda kleisoura adı verilen müstahkem bölgeler kurulmuştur.⁹⁴¹ İşte sözü edilen Tzibritze'nin de bu bağlamda bir kleisoura olduğu ve Myriokephalon Kalesinin de bu geçidi kontrol edip koruyan bir müstahkem nokta olduğu gerçeğini düşündürmektedir.⁹⁴² Abû'l-Farac ise savaşın yapıldığı yerin “*Bet-Toman (Beth-Thoma)'ın derin geçitleri*” olarak bahsetmektedir.⁹⁴³ Lakin burada sözü edilen Bet-Toman (Beth-Thoma), geçit veya geçitlerin ismi olmayıp, daha ziyade içerisinde geçitler barındıran dağ veya bölge ismi olduğu anlaşılmaktadır. Khoniates, Tzibritze kelimesinin ne anlama geldiğini veya hangi dilden geldiğine dair herhangi bir malumat vermez, lakin İmparator Manuel'in savaştan sonra İngiltere Kralı II. Henry'ye (1154-1189) yazdığı mektubunda “*Persliler (Türkler) 'in Cibrilcimanı*” dedikleri geçitten söz etmektedir.⁹⁴⁴ Kinnamos ise, İmparator Manuel'in 1146 yılındaki başarısız Konya kuşatmasının ardından ordusuyla birlikte “*barbar dilinde (Türkçe'de) Tzibrelitzemani*”⁹⁴⁵ adı verilen benzer bir coğrafyadan geçtiğini anlatmaktadır. Nitekim Kinnamos, “... burası diğer bütün yerlerden daha zor geçilir; sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük gruplarla yolculuk yapanlar için de zordu.” sözleriyle dar bir vadi geçidini tasvir etmektedir.⁹⁴⁶ Kinnamos'un 1146 yılındaki sefere dair bu anlatımlarından Tzibrelitzemani Geçidinin Konya ile Beyşehir (Pusguse) Gölü arasında olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁹⁴⁷ Ancak 1146 yılı seferini anlatan diğer Bizans tarihçimiz Khoniates'in, Tzibrelitzemani'den veya herhangi

⁹⁴¹ Kleisoura, kelime itibariyle berkitmek, duvar veya çit ile çevirme işlemi; geçit, derbent vb. anlamlarına gelmektedir. W. M. Ramsay ise kleisoura kelimesinin, Türkçe “köprü” kelimesi ile alakası olduğunu, çünkü “trchuprija” şeklinde bunu slavlarında kullandığını iddia etmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 485.; Ayrıca kleisoura, bandon ve tourma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *a.g.m.*, s. 85-100.

⁹⁴² Ramsay, “Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176”, s. 331, 332.

⁹⁴³ Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 422.; Beth-Thoma, Süryanice (Aramice)'de Thoma Yurdu, Thoma Ülkesi veya Thoma Diyarı anlamlarına gelmektedir. Ancak kaynakların sözünü ettiği Thoma kelimesi etimolojik ve onomastik çerçevede başlı başına bir araştırma gerektiren konudur. Zira Thoma ve Khoma kelimelerinin aynı kökenden gelmesi söz konusu olabileceği gibi bu kelimelerin Pisidia ve İsauria bölgesinde yaşayan Homanadlar ile de bağlantılı olabilir. Homanadlar hakkında bilgi için bkz. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.23., İngilizce çev., Vol. II, s. 291, 293.; Strabon, *Geographika*, 12.6.3,5.-12.7.1, 14.5.1,24, Türkçe çev., s. 66-68, 251, 271.

⁹⁴⁴ Roger de Hoveden'in eserinin Henry Savile tarafından 1596 ve 1601 yıllarındaki neşirlerinde Cibrilcimanam şeklinde geçerken, William Stubbs tarafından 1867 ve 1869 yıllarında yayımlanan neşirlerinde ise Cibrilcimanı ve Cybrilcymani şeklinde geçmektedir. Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 316.; ed. Savile, 1601, s. 554.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 128.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 103.

⁹⁴⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41.

⁹⁴⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41, 49.

⁹⁴⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 40-49.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 433, 434.

bir geçitten bahsetmeyip de, 1176 yılındaki sefer esnasında Tzibritze ismindeki geçitten oldukça tafsilatlı şekilde bahsetmesi bir hayli dikkat çekicidir. Bu durumun muhtemel üç sebebi olabilir; Birincisi, Kinnamos ile karşılaştırıldığında Khoniates'in eserinin dönemi anlatan adeta özet gibi yazılmış olması. İkincisi, 1176 yılındaki savaşın sonuçlarının Bizans için çok ağır olması nedeniyle bu savaşı 1146 yılındakine göre daha ayrıntılı ele alması. Üçüncüsü ise 1146 yılı seferinde Kinnamos'un tasvir ettiği Tzibrelitzemani ile 1176 yılındaki sefer de Khoniates'in anlattığı Tzibritze ile farklı yerler olma ihtimalidir. Ancak Grekçe'deki Tzibritze ve Tzibrelitzemani kelimeleri ile Latince'deki Cibrilcimani kelimelerinin fonetik olarak bir birine yakın kelimeler olduğunu da burada ifade etmek gerekir.⁹⁴⁸ Her ne kadar Tzibritze/Cibrilcimani ve Tzibrelitzemani arasında hem fonetik olarak hem de dar bir vadi olmaları yönünden aynı yermiş gibi görünseler de, Anadolu'da aynı ismi taşıyıp da farklı coğrafyalarda olan veya bir bölgede olup da aynı isimi taşıyan farklı yerlerle karşılaşmak hiçte tesadüfi olmadığı gibi bu ihtimalinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu duruma örnek olarak konumuzla yakından ilişkili olan Çivril, Elmalı, Manavgat ve Beyşehir'deki Homa isimli yerleşim yerlerini verebiliriz.⁹⁴⁹ Yine Galatia'da bir tane daha Myriokephalon ismine rastlanması ise bu konuya dair bir diğer güzel örnektir.⁹⁵⁰ Ayrıca Tzibritze/Cibrilcimani ve Tzibrelitzemani'nin bir diğer ortak noktası

⁹⁴⁸ Grekçe'deki Tzibritze ve Tzibrelitzemani kelimeleri ile Latince'deki Cibrilcimani kelimesinin yaygın kaniya göre Türkçe'deki fonetik karşılığının Çivril/Civril kelimesiyle bağlantılı olduğu görüşü hâkimdir. Grekçe'deki "tzi/tze" yazımının Türkçe'de fonetik karşılığının "ci/ce" olduğu bilinmektedir. Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 333.; Bilge Umar'da bu bilgiyi doğrulamakla birlikte Grekçe'de y'nin artık i değeriyle, b'nin de v değeriyle kullanıldığını bilgisini vermektedir. Nitekim Grekçe'deki Tzibritze ve Tzibrelitzemani kelimelerini sözünü ettiğimiz fonetik karşılıklarıyla değiştirdiğimizde: Tzibritze=Cevrice/Civrici; Tzibrelitzemani=Cevrelizemani/Civrelizemani şeklini almaktadır. Bu kelimelerin Latince'deki yazımı olan Cibrilcimani'ye ise fonetik karşılıklarıyla değiştiğinde tam tersi bir şekilde Tzibrilzemani/Tzebrilzemani şekline dönüşmektedir. Yukarıdaki fonetik değişimlerden ortaya çıkan sonuca bakılırsa, Latince'deki Cibrilcimani kelimesinin Türkçeye daha yakın bir yazım olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Umar ayrıca değişime dikkat çekerek "Civr-/Çivr-/Cevr-/Çevr-" ögesini içeren adların kökenin Luwi/Pelasgos dilinde "Bol su, Gür su" anlamına gelen "Abra/Ebra/İbra" sözcüğünden geldiği görüşünü ortaya atmıştır. Ayrıca Çivril/Civril kelimesindeki -il ekinin de yine Luwi/Pelasgos dilinde "Geçit, boğaz" anlamındaki "Ela/İla" olduğunu belirtmektedir. Umar, bu tespitlerinden yola çıkarak Çivril/Civril kelimesinin aslında içinden gür bir suyun aktığı bir doğal geçide, bir "Sulu Derbent"e işaret ettiğinden söz eder. Umar, *a.g.e.*, s. 189, 190.; Ayrıca bu konu hakkında bkz. Wilhelm Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, c. 124, Sy. 8, Wien, 1891, s. 101.; Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy C. 300-1450*, Cambridge University Press, New York, 1985, s. 149, 153.

⁹⁴⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.28., İngilizce çev., Vol. II, s. 297.; Hierocles, *Synecdemus*, 683.9., Yay. Haz. Burckhardt, s. 27.; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Licia, Mylias.; Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 329-334.; Bunbury, "Choma", *DGRG*, Vol I, s. 612.; *Köylerimiz*, 1968, s. 51, 435, 579, 608, 677, 678.

⁹⁵⁰ Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematis et De Administrando Imperio*, ed. Bekker, Vol. III, s. 225.

ise hepsinde dar bir vadi içerisinde geçen yol tasvirlerine sahip olmalarıdır. Bilge Umar'ın da ifade ettiği şekilde bu üç kelimenin kökeni eğer günümüz Türkçesindeki Çivril kelimesiyle bağlantılıysa Tzibritze/Cibrilcimani ve Tzibrelitzemani geçitlerinin yakın coğrafyada aynı özellikleri taşıyan farklı geçitler olabileceğini göstermektedir. Çünkü yine Umar'ın tespitine göre günümüzdeki Çivril kelimesinin kökeni Anadolu'nun yerli halklarından birisi olan Luwi/Pelasgos'ların dilinden gelmekteydi. Bu kelimenin anlamı ise içinden gür bir suyun aktığı bir doğal geçit yani sulu derbent manasına gelmekteydi.⁹⁵¹ Nitekim bölgedeki Sultan Dağları ve onların uzantılarında pek çok geçit söz konusu idi. Bu geçitler su kaynakları yönünden zengin olmakla birlikte Khoniates'in de sözünü ettiği üzere geçit içerisinde -eylül ayında bile kurumayan- suları gür bir çaydan söz etmesi⁹⁵² ise yukarıda sözünü ettiğimiz değerlendirmelerin doğruluk ihtimalini güçlendirmektedir.

İmparator Manuel, Bizans ordusunun Rhyndakos'dan Tzibritze/Cibrilcimani Geçidine kadar izlediği yol güzergâhı boyunca her yürüyüş başlangıcını düşünerek konaklama yerlerini tespit etmiş ve her geceleme yerinde karargâhın etrafına siperler yaptırmıştır.⁹⁵³ Lakin yük arabalarının ve kuşatma silahlarının çokluğu nedeniyle ordu hantal bir hal aldığı için öncü birliklerin epey gerisinde kalmıştır.⁹⁵⁴ Üstelik ancak yazın sefere çıkılabilmesi nedeniyle de Bizans ordusu yol boyunca baş göstermeye başlayan iâşe sıkıntısının sebep olduğu hazımsızlık (Dizanteri) hastalığından muzdarip idi.⁹⁵⁵ Bizans ordusunun yol güzergâhı her ne kadar Gediz, Büyük Menderes ve Çürüksu Vadisi gibi sulak coğrafyalardan geçse de mevsim şartlarının gereği çoğu kurumuş su kaynaklarını göz önüne alırsak zaten yavaş yol alan ordunun hızını su sıkıntısının da oldukça etkilediği bir gerçektir.⁹⁵⁶ Bizans ordusunun Tzibritze/Cibrilcimani Geçidine

⁹⁵¹ Umar, *a.g.e.*, s. 189, 190.

⁹⁵² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 128, 129.

⁹⁵³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluç, s. 25.

⁹⁵⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 316.; ed. Savile, 1601, s. 554.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 128.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 102.

⁹⁵⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 316.; ed. Savile, 1601, s. 554.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 128.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 102.

⁹⁵⁶ "Sadece süvari birliklerinden oluşan bir ordu, atların düzenli olarak beslenmesi ve sulanması koşuluyla günde 40 ya da 50 mile kadar bir mesafeyi kat edebilirdi. Doğal olarak küçük birlikler büyük birliklere nazaran daha hızlı hareket ederdi. Yaya birlikleri de zorunlu bazı hallerde ve arazinin elverişli olması

kadar karşılaştığı tüm sıkıntılar bunlardan ibaret değildi. Sultan II. Kılıçarslan üzerlerine gelen sayıca kalabalık Bizans ordusuna karşı yol boyunca Türkmenlere vur kaç taktikleri uygulatarak Bizans ordusunu yıpratmış⁹⁵⁷, meraları ateşe verdiğini gibi su kaynaklarını da içilemeyecek hale getirmiştir.⁹⁵⁸ Anlaşıldığı kadarıyla orduda baş gösteren iâşe eksikliği, dizanteri hastalığı ve havanın sıcak olması gibi olaylar Bizans ordusunu ciddi manada yıpratarak güçten düşürmüştür.

Bizans tarafında tüm bunlar yaşanırken Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'da boş durmamış sayıca Bizans ordusu kadar kalabalık olmasa da içerisinde Türkmenlerinde bulunduğu büyük bir ordu toplamıştır.⁹⁵⁹ II. Kılıçarslan karakteri itibariyle olayları sulh ile çözmeyi yeğlediğinden henüz yolda bulunan imparatora iki defa elçi göndermiştir. Ancak Selçuklu elçileri elleri boş döndüğü gibi imparator kendinden emin bir şekilde sultana cevabını bizzat Konya'da vereceğini bildirmiştir.⁹⁶⁰ 1146 yılında imparator Manuel'in düzenlemiş olduğu seferden tecrübeli olan II. Kılıçarslan, kendilerinden katbekat üstün olan Bizans ordusuna karşı meydan muharebesi yapmaktan kaçınmıştır. Zira iyi donanımlı ve oldukça kalabalık bir Bizans ordusu karşısında hem

durumunda günde 30 millik bir mesafe ilerledikleri olurdu. Fakat ortalama askeri yürüyüş hızı, daha yavaş idi. Piyade birlikleri düzgün bir arazide ortalama saatte 3 mil yol alabilirken daha engebeli arazilerde bu 2,5 mile düşerdi. Yaya ve atlılardan oluşan karışık birlikler ise en yavaş hareket edenler olmakla birlikte ordunun hızı yol şartları ile doğrudan bağlantılıydı.” Bkz. Keçiş, “Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, s. 125.

⁹⁵⁷ Türkiye Selçukluları içerisinde Türkmenlerin rolü ve Anadolu'da askeri faaliyetlerdeki yeri hakkında bilgi için bkz. Erkan Göksu, “Miryokefalon Savaşından Sonra Türkiye Selçuklu Ordusunda Meydana Gelen Değişiklikler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, s. 63-68.; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası, Gulam ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi?)*, Kronik Yay., İstanbul, 2017, s. 38-43.

⁹⁵⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 248, 249.

⁹⁵⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123, 124. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 248-251.; İbnu'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid (Târîhu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Savran, s. 183.; Süryanî Mikhail, Türkmenlerinin sayısının 50 bin olduğundan bahsederken, Anonim Selçuknâme'de ise sultanın 1700 süvari seçtiği ve gece Bizans ordusuna saldırdığı bilgisi yer almaktadır Ancak Anonim Selçuknâme'de geçen bu 1700 süvarinin Selçuklu ordusunun öncü birlikleri veya sultanın hâssa birliği olarak düşünülmelidir. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.; İmparator Manuel'in mektubuna göre ise sultana Anadolu'dan gelen destekler sayesinde Türk ordusu Bizanslılar üstün bir duruma gelmiştir. Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 316, 317.; ed. Savile, 1601, s. 554.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 128.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 103.; Kardinal Boso ise sultanın emrindeki büyük asker ve okçu birliklerinin yanısıra Araplardan oluşan 10 bin okçuyu da ordusuna kattığı bilgisini vermektedir. Adnan Eskikurt, “Roger de Hoveden ve Kardinal Boso'nun Myriokephalon Savaşı'na Dair Bahisleri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017, c. 4, Sy. 1, s. 38.

⁹⁶⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.; Eskikurt, “Roger de Hoveden ve Kardinal Boso'nun Myriokephalon Savaşı'na Dair Bahisleri”, s. 38.

çok kayıp verilecekti hem de olası bir meydan savaşının kazanılıp kazanılmayacağı garanti değildi. Sultan II. Kılıçarslan'da bunun farkında olduğu için Bizans ordusuna karşı coğrafyanın verdiği avantajı kullanarak pusu taktiğini uygulamaya geçirmiştir. Ancak II. Kılıçarslan'ın stratejisini belirleyen unsur hiç şüphesiz Bizans ordusunun Konya'ya gelmek için kullanacağı yol tercihiyle bağlantılıdır. Bu nedenle Bizans ordusunun Konya'ya gelmek için kullanacağı coğrafyadaki yolları gözetim altına aldırıştır. Bizans ordusunun yol tercihinin göre pusu kuracağı yeri seçen sultan, Bizanslıların nihai olarak Tzibritze/Cibrilcmani adıyla anılan etrafi dağlarla çevrili dar vadi geçidinden geçmek zorunda olduğunu anladığında, vadi içerisinde yolun darlaştığı yere ordusunu yerleştirerek burayı tutma kararı almıştır.⁹⁶¹ Benzer bir taktik bundan 14 yıl sonra 1190 yılında III. Haçlı seferine katılan Alman ordusunun Dinar dolaylarından Konya'ya gitmek için yola koyulduklarında tekrar uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak sözü edilen dar vadi geçidinin Türkler tarafından tutulduğunun önceden haberdar olunması üzerine Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa geçide girmek yerine ordusunu dağlardan geçen zorlu yollardan ilerleterek Akşehir üzerinden Konya ulaşmıştır.⁹⁶²

İmparator Manuel'in başında bulunduğu Bizans ordusu Tzibritze/Cibrilcmani Geçidi önlerine geldiği zaman Bizans öncü kuvvetleri, Türklerin geçitteki yüksekleri tuttuğunu imparatora bildirilmesine rağmen imparator geçitten geçebilmek için hiçbir ön tedbire başvurmamıştır.⁹⁶³ Khoniates'in de vurguladığı gibi "*kendisini büyük ağırlıkların yükünden kurtarmamış, kuşatma, âletlerini taşıyan arabaları bile geride bırakmamıştı. Önce, ağırlıklarından kurtulmuş, hafif birliği ile Türkleri bu upuzun dağ geçidinden sürerek ordusuna böylece geçiti kolayca geçmek imkânını sağlamayı düşünmemiş ... ovada yürüdüğü gibi aynı düzende*" geçidi geçmek istemiştir.⁹⁶⁴ İmparator Manuel'in neden böyle bir taktiksel hataya düştüğü ise aslında Bizans ordusunun içerisinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. Zira ordu da baş gösteren dizanteri salgını,

⁹⁶¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 316, 317.; ed. Savile, 1601, s. 554.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 128.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 103.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249, 250.; Eskikurt, "Roger de Hoveden ve Kardinal Boso'nun Myriokephalon Savaşı'na Dair Bahisleri", s. 38.

⁹⁶² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861, s. 513.

⁹⁶³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

⁹⁶⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, İngilizce çev. Babcock-Krey, s. 415.; Eskikurt, "Roger de Hoveden ve Kardinal Boso'nun Myriokephalon Savaşı'na Dair Bahisleri", s. 38.

ordunun hantal olmasından dolayı yavaş hareket etmesi sebebiyle ordudaki yorgunluk, mevsimin yaz olmasının yanında Türkmenlerinde neden olduğu iâşe sıkıntısı gibi nedenler imparatorun bir an önce Konya'ya varmak istemesindeki önemli faktörlerdir. Üstelik imparatorun aşırı özgüvenli oluşu ve ordusunda güngörmüş yaşlı danışmanlar yerine deneyimsiz gençlerin sözünü dinlemesi de bu taktiksel hataya düşmesine neden olan bir diğer olgudur.⁹⁶⁵

Khoniates'in verdiği malumata göre Bizans ordusunun Tzibritze/Cibrilcimani Geçidine girerken düzeni şöyleydi: Ordunun öncü kuvvetlerinin başında Konstantinos Angelos'un iki oğlu Ioannes ve Andronikos bulunuyordu. Onları hemen arkasında da Konstantinos Makrodukas ve Andronikos Lapardas'ın komuta ettiği birlik geliyordu. Hemen bunların arkasından gelen ordunun sağ kanadına imparatorun kayınbiraderi Antakya hanedanından Baudouin, sol kanadına ise Theodoros Mavrozomes kumanda ediyordu. Ordunun ortasında ise sayıları 3 bini bulan arabalar ve kuşatma araçları yer alıyordu. Bunların ardından da asıl çekirdek kuvvetleriyle İmparator Manuel gelmekteydi. Ordunun Latin, Grek ve diğer milletlerden oluşan artçı birliklerinin başında ise Andronikos Kpontostephanos'un komuta ettiği kuvvetler gelmekteydi.⁹⁶⁶ İşte bu düzen içerisinde Bizans ordusu geçitte ilerleyebilmek için 10 mil uzunluğunda bir sıra halinde yayılmak zorunda kalmıştır.⁹⁶⁷

Bizans ordusu yukarıda tasvir ettiğimiz düzende geçide girmeye başladığı sırada Sultan II. Kılıçarslan'da pusu taktiğini yavaş yavaş uygulamaya koymaya başlamıştı. Özellikle Ioannes ve Andronikos'un başında öncü kuvvetleri yolun güçlük arz eden kısmına geldiğinde Türk kuvvetleri yenilmiş gibi geri çekilmiş ve öncü birliklerin boğazdan geçişine izin vermiştir. Böylece arkadan gelen birliklerinde geçit içerisinde daha da ilerlemeleri sağlanmıştır. Bizans ordusunu istekleri yere çekmeyi başaran Türkler, tüm Bizans ordusu geçitten içeri girdikten sonra Andronikos Kpontostephanos'un komuta ettiği artçı birliklere saldırarak geçidin arka kısmını

⁹⁶⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

⁹⁶⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124, 125.; Hendy, *a.g.e.*, s. 149.; Bizans ordusunun savaş düzeni için ayrıca bkz. Ekler XXII.

⁹⁶⁷ Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.; ed. Savile, 1601, s. 554.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 128.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 103.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

kapatmışlardır.⁹⁶⁸ Böylece daha da içeri ilerlemek zorunda kalan Bizanslılar dar geçit içerisinde iyice sıkışmışlardır. Üstelik birlikler arasında mesafe olmasından da yararlanan Selçuklu ordusu tepelerdeki birlikleri sayesinde Bizans ordusuna ok yağdırdığı gibi piyadelerin tepelerden aşağı inerek düzenlediği saldırılarla da Bizans birliklerinin arasındaki bağlantının daha da kopmasını sağlıyorlardı.⁹⁶⁹ Savaş esnasında Baudouin'in emrindeki Bizans ordusunun sağ kolu neredeyse tamamen imha olunca, arabaların ve mancınıkların önünde ilerlediklerinden dolayı askerlerin cesetleri zaten zor ilerlenen yolu iyice zorlaştırmış. Özellikle de arabaları çeken hayvanların ve sürücülerin olduğu orta kısma yoğunlaşan okçu atışları nedeniyle imparatorun yanındaki çekirdek kuvvetler ve onların arkasındaki ardçı birlikler daha fazla ileriye gidememiştir.⁹⁷⁰ Bu nedenle imparator Manuel'in arabaların önünde bulunan sol kol komutanı Mavrozomes ile olan bağlantısı da kopmuştur. Böylesi bir durum içerisinde imparator ise artçı birlikleri beklemeye karar vererek, onlarla birlikte yakın yürüyüş düzeni içerisinde arabaları geçip ilerlemeyi düşünmüştür. Ancak Selçuklu ordusu asıl Bizans kuvvetlerinin imparatorun yanında bulunan birlikler olduğunu bildikleri için okçu ve mızraklı piyadelerini arabalardan dolayı ilerleyemeyen imparatorun üzerine yönlendirmiştir.⁹⁷¹ Ordusunun ağır kayıplar verdiğini gören imparator yolu açabilmek için yanında süvariler ile birkaç defa ileri gitmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Ayrıca Selçuklu ordusunun tepelerden aşağıya doğru hücum etmek suretiyle Bizans ordusunun mukavemet gücünü kırması yetmez gibi bir de geçebilecek bütün yol ve patikalar da tutulmuştu.⁹⁷² Böyle bir tablo içerisinde yoğun ok yağmuru altında olan artçı birlikler ise saldırıdan kurtulabilmek için sürekli ilerleye doğru hareket etmeye çalışmaktaydı. Artçı birliklerin bir kısmı ise saldırılardan korunabilmek adına yakınlardaki bir tepeye doğru yönelince yerden yoğun bir toz bulutu kalkmış, bu nedenle de askerler bastıkları yerde ne olduğunu görememiş ve

⁹⁶⁸ Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.; ed. Savile, 1601, s. 555.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 421.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 129.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 103.

⁹⁶⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.; ed. Savile, 1601, s. 555.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 420.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 129.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 103.

⁹⁷⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 125, 126.

⁹⁷¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 126.

⁹⁷² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 125, 126.

tepenin ucundaki yarlardan aşağıya düşmüşlerdir.⁹⁷³ Mavrozomes'in emrindeki sol kol birliklerinin de arkadaki Bizans askerlerinin kötü durumundan geri kalır bir yanları yoktu. Yoğun okçu atışları ve piyadelerin saldırıları nedeniyle bu birliklerde ağır kayıplar vermiştir. Özellikle de Bizans birliklerinin en fazla zayıt verdiği yerlerden birisi, geçidin sonuna doğru vadinin biraz genişleyip sonra tekrar daraldığı yerde meydana gelmiştir. Selçuklu ordusu bu açıklıktan faydalanarak burada bulunan yedi adet yarığa (hendek)⁹⁷⁴ birlikler yerleştirerek geçidin çıkışını tutmuştur. Böylece yarıkları (hendekleri) tutan Selçuklu kuvvetleri dar vadi içerisinden kurtulmayı başaran Bizans askerlerine hücum etmiştir. Vadi içerisindeki açıklıkta yapılan mücadele esnasında şiddetli bir fırtına kopup kum, toz ve toprağı havaya kaldırmış göz gözü görmez hale gelmesi nedeniyle iki taraftan da ağır zayıtların verilmesine sebep olmuştur.⁹⁷⁵

Yaşanan tüm bu olaylar karşısında Bizans ordusunun sadece düzeni değil maneviyatı da tamamen bozulmuştur. Özellikle imparator emir komuta zincirinin kopmasıyla birlikte sadece yanındaki askerlerle ilgilenebilmiş, geriye kalan artçı, sol ve sağ kollar ve ön birliklerle tamamen iletişimi yitirmiş haldeydi. Ayrıca pek çok askerinin ve komutanın hatta yeğeni Andronikos'un bile ölümünü gören imparator buradan bir an önce kurtulmak için çabalamıştır. Bu amaçla yanında kalan az sayıda atlı birlikle ileri atılarak yolu açmaya çalışmış, geri de kalan askerlere kendi başlarının çaresine bakmalarını söylemiştir.⁹⁷⁶ Böyle bir hal içerisinde imparator çarpışarak ve üzerine gelen oklardan korunak geçit içerisinde ilerlemeye çabaladığı sırada vadi içerisinde akmakta olan suları gür bir çaya denk gelince susuzluğunu gidermek istemiş, lakin savaş esnasında ölen binlerce askerinin kanı akarsuya karıştığı için su içilemez bir hal almıştı.⁹⁷⁷ Manuel, yol boyunca karşılaştığı askerleri yanına alarak, bazen savaşarak bazen de kan dökmeye gerek kalmadan savaşı arkasında bırakarak geçitten çıkmayı başarmıştır.⁹⁷⁸ Selçuklu

⁹⁷³ Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.; ed. Savile, 1601, s. 555.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 421.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 129.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 103.

⁹⁷⁴ Khoniates'in tasvir ettiği yedi yarık veya hendek akarsular tarafından oluşturulan ve ana vadiye doğru bağlanan küçük mahiyetli -birliklerin saklanabileceği kadar geniş- yan vadiler olmalıdır. Nitekim Mehmet Akif Ceylan'da bu duruma dikkat çekerek bunların tali vadiler olduğu görüşündedir. Bkz. Ceylan, *a.g.m.*, s. 23.; Ramsay, "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", s. 237.

⁹⁷⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 127.; Ayrıca savaşı anlatan çizimler için bkz. Ek XXII.

⁹⁷⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 126.

⁹⁷⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 128.

⁹⁷⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 128.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.; ed. Savile, 1601, s. 555.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 422.; Roger de

ordusu, savaşın en başında Bizans öncü birliklerin geçitten geçişine izin verdiği için bu birlikler dar vadiden çıkar çıkmaz orada bulunan bir tepeyi ele geçirerek etrafını hendeklerle çevirerek bir ordugâh kurmuştu.⁹⁷⁹ İşte imparator ve yanındaki az sayıdaki kuvvetler öncülerin oluşturduğu ordugâha gelerek, geçitten kurtulup da yanlarına gelecek askerleri burada beklemeye başlamıştır. Nitekim uzunca bir bekleyişten sonra artçı kuvvetlerin komutanı Kpontostephanos ve birkaç komutan daha karargâha gelmeyi başarmıştır.⁹⁸⁰

Karanlık bastırıp gece olunca devam eden mücadelelere ara verilmek zorunda kalınmıştı. Bizanslılar hendekle çevrelenmiş tepe üzerindeki ordugâhta akıbetlerini düşünürken imparator bir çadırda savaş kurulunu toplamış, durumun çok ümitsiz olduğunu görünce de oradakilere kendisinin gizlice kaçmasının daha uygun olacağını söylemiştir.⁹⁸¹ Kurula katılan pek çok kişi özellikle de artçı birliklerin komutanı Kpontostephanos bunun yanlış bir karar olduğunu askerlerin başında bulunması gerektiği konusunda imparatoru ikna etmiştir. Türkler ise gece boyunca Bizans ordugâhının etrafında dolaşarak Bizans ordusunda görev alan soydaşlarını ordugâhtan ayrılmaları yönünde çağrı yapmış, ayrılmadıkları takdirde de sabah düzenlenecek saldırıda hepsinin öldürüleceği haberini yaymışlardır.⁹⁸² Bizans cephesinde bu olaylar yaşanırken Türkiye Selçuklularında ise Sultan II. Kılıçarslan tıpkı 105 yıl önce yani 1071’de Sultan Alparslan’ın Romanos Diogenes’e gösterdiği merhamet gibi o da şimdi İmparator Manuel’e karşı tevazu ile davranıp barış anlaşması yapmak niyetindeydi.⁹⁸³ Zira Selçuklu hükümdarları “eğer sen düşmandan güçlüysen, gücüne şükretmek için onu affet” düsturunu kendilerine ilke edinmişlerdi.⁹⁸⁴ Ancak sultanın kararı henüz orduya

Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 129.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 104.

⁹⁷⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 126.

⁹⁸⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 129.; Ayrıca savaşı anlatan çizimler için bkz. Ek XXII.

⁹⁸¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 129.; Eickhoff, “Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon”, s. 679.

⁹⁸² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 129.

⁹⁸³ Barış anlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 130.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.; ed. Savile, 1601, s. 555.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 422.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 129, 130.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 104.; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249, 250.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 422.; Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 61.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.; Eskikurt, “Roger de Hoveden ve Kardinal Boso’nun Myriokephalon Savaşı’na Dair Bahisleri”, s. 39.

⁹⁸⁴ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-‘Alâ’iyye fi'l-umûri'l-‘Alâ’iyye*, Türkçe çev., s. 123.

duyurulmadığı için sabah olunca Türkmenler ordugâhı kuşatıp ok yağmuruna tutmaya başlamıştı. Bu gelişme üzerine imparator öncü birliklerin komutanları Ioannes ve Makrodukas'ı ayrı ayrı huruç hareketleri yapmak üzere ordugâhtan dışarı göndermiş, ancak hem Ioannes hem de Makrodukas Türkmenlerin mukavemeti karşısında başarılı olmayıp ordugâha geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁹⁸⁵ Yaşanan olayları duyan Sultan II. Kılıçarslan ise ordunun geri çekilmesini emredip Gabras'ı sulh görüşmelerinde bulunmak üzere Bizans ordugâhına göndermiştir. Sultanın elçisi Gabras, imparatorun yanına gelince sultanın hediye olarak gönderdiği at ve kılıcı ona takdim ederek sulh görüşmelerine başlamıştır. Ordusunun çoğu kaybetmiş ve kalan askerleriyle bir tepeye sığınmış bir halde iki gün boyunca bekleyen imparator, sultandan gelen barış teklifine şaşırıldığı kadar bir hayli de sevinmiştir.⁹⁸⁶ Sultan eskiden geçerli olan anlaşmaları yeniden yürürlüğe koyup barışın devam etmesinden yanaydı.⁹⁸⁷ Bu amaçla da sultan, Gabras'tan imparatorun daha önce Türklere karşı yaptırdığı Eskişehir ve Sublaion kalelerinin mutlaka yıkılması şartını masaya koymasını istemiştir.⁹⁸⁸ Zaten imparator çok müşkül bir durumda olduğu için sultanın şartlarını kabul ederek barış anlaşmasını bizzat kendisi imzalamıştır.⁹⁸⁹ İki taraf arasında yeni bir barış anlaşmasını imzalandıktan sonra imparator, savaşta maktul düşenlerin cenazelerini yeniden görmek istemediğinden dolayı savaşın yapıldığı dar vadi geçidinden geri dönmek istememiştir. Ancak kılavuzlar Bizanslıların uğradığı felaketin boyutunu imparator bizatihi görsün diye onu aynı yoldan geri götürmüşlerdir. Ancak Bizanslıları yolun dar kısmı yenice geçtikleri sırada Türkmenler sultanın yaptığı anlaşmaya razı olmadıkları için gruplar halinde Bizans ordusuna saldırılar düzenlemeye başlamıştır.⁹⁹⁰ Türkmenler özellikle de artçı kuvvetlere

⁹⁸⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 131.

⁹⁸⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 130, 131.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.; ed. Savile, 1601, s. 555.; İngilizce çev. Riley, Vol. I., s. 422.; Roger de Hoveden, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. Stubbs, Vol. I, 1867, s. 129, 130.; ed. Stubbs, Vol. II., 1869, s. 104.

⁹⁸⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 130.

⁹⁸⁸ Khoniates barış anlaşmasının maddelerini vermezken sadece Eskişehir ve Sublaion kalelerin yıkılması şartını ön plana çıkarmaktadır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 131.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249, 250.; Anonim Selçuknâme'de ise imparatorun 100 bin kırmızı dinar, 100 bin gümüş dirhem, atlar, kumaş vesaireyi haraç olarak sultana vermeyi kabul ettiğinden söz edilmektedir. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

⁹⁸⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 131.

⁹⁹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 132.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249-251.

saldırarak Bizanslılara pek çok zayıt verdirmiş ve bu durum Honaz'a kadar devam etmiştir.⁹⁹¹

Günümüzde Tzibritze/Cibrilcimani Geçidinin yerinin tam olarak tespit edilememesinden dolayı Bizans ordusunun geri dönüş yolu ile ilgili kesin bir şeyler söylemek oldukça güçtür. Ancak iki taraf arasında yapılan anlaşma gereği imparatorun “*Sultan’ın arzusuna uyarak, önünde geçerken Sublaion’u bizzat tahrip ettiği*”⁹⁹² bilgisinden yola çıkarak, Bizans ordusunun Dinar dolaylarına geri döndüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra da Bizans ordusu Dinar-Dazkırı Ovası-Acıtuz/Çardak Gölü-Hambat (Hanabad) Ovası güzergâhını takiple Honaz’a kadar gelmiştir. Khoniates’in belirttiğine göre Honaz’a gelen Bizans ordusu artık ön ve arkalarında bir daha Türkleri görmeyeceklerinden dolayı büyük sevinç duymuştur.⁹⁹³ Onun Sublaion’un tahrip edilmesi ve Honaz’a kadar Türk saldırılarının devam ettiğine dair verdiği malumatlardan, artık Dinar-Honaz arasında coğrafya da Bizans’ın gücünün yavaş yavaş kırıldığını gösteren önemli emarelerdir. İmparator Manuel, Honaz ve Alaşehir’de bir müddet dinlendikten sonra Akhisar-Kırkağaç-Balıkesir-Susurluk-Rhyndakos-İznik-İzmit yol güzergâhını takiple İstanbul’a geri dönmüştür.⁹⁹⁴

1176 yılında düzenlenen bu sefer tıpkı 1146 yılındaki Konya seferi gibi başarısız olmuş, ancak imparator 1146 yılının aksine bu sefer geri çekilerek ordusunu kurtaramamıştır. İmparator Tzibritze/Cibrilcimani Geçidinde Türkiye Selçuklu ordusu tarafından kurulan pusu ile neredeyse ordusunun çoğuna yakınıni kaybedince Sultan II. Kılıçarslan’ın barış şartlarını kabul ederek ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra tarihçiler tarafından Myriokephalon Savaşı olarak anılmaya başlanılan bu savaş ile birlikte Bizans’ın saldırı gücü neredeyse kırılmıştır. Ne tesadüftür ki, 1146 yılında başarısız Konya kuşatmasının ardından geri çekilirken İmparator Manuel’in şu sözleri Myriokephalon Savaşının sonuçlarını özetler niteliktedir: “*Nasıl iyi bir fırsat ve şans doğal olarak önceki kötü talihi düzeltirse, sonraki felaket de önceki başarıyı*

⁹⁹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 132.

⁹⁹² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 133.

⁹⁹³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 132.

⁹⁹⁴ İbnu’l-Ezrak’ın bahsettiği imparatorun deniz yoluyla İstanbul’a döndüğü bilgisi doğru değildir. Çünkü imparatorun Honaz’dan sonra geldiği bilinen son nokta Alaşehirdir. Belki onun deniz yoluyla dönmesi olayıyla ilgili söylemek istediği imparatorun Rhyndakos’dan sonra Marmara Denizi geçerek İstanbul’a döndüğü şeklinde algılanabilir. Ancak İbnu’l-Ezrak’ın Myriokephalon savaşına dair verdiği pek çok malumatın hatalı olması veya savaştan sonraki 4-5 yıllık süreci sanki savaşla aynı zamanda olmuş gibi anlatması nedeniyle bizlere aktardıklarına kuşkuyla yaklaşmak gerekir. İbnu’l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid (Târîhu’l-Fâriki)*, Yay. Haz. Savran, s. 183.

mahveder”.⁹⁹⁵ Gerçekten de Myriokephalon Savaşı, Bizans için tıpkı imparatorun dediği gibi olmuş, dedesi Aleksios ve babası İoannes dönemindeki pek çok kazanç bu tarihlerden sonra yitirmeye başlanmıştır. Özellikle 1176 yılından sonra Türklerin Büyük Menderes Vadisine kadar olan akınlarına karşı koymaya çalışan Bizans orduları çokta başarılı olamamıştır.⁹⁹⁶ Bizans’ın bölgedeki varlığı ancak Honaz gibi şehirler veyahut bölgedeki diğer kaleler ile sınırlı kalmıştır.

⁹⁹⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 48.

⁹⁹⁶ Fransız bir din adamı olan Robert de Mont (Torigni’li Robert)’un (1110-1186) eserinde 1176 yılından sonraki olaylara değindiği kısımda; “*Constantinopolis imparatoru Manuel, geçen yıl kendisini mağlup eden, şövalyelerinden çoğunu mahkûm alan ve bunun yanı sıra onu kötü bir şekilde Tanrı’nın haçından mahrum eden Iconium’lu Solyman [II. Kılıçarslan]’ı, bu yılın başında yenerek intikamını aldı ve onun birçok şövalyesini mahkûm etti ve şimdi de Solyman [II. Kılıçarslan], Iconium Şehrinden ayrılarak orayı terk etti.*” şeklinde hatalı bir kayıt söz konusudur. Çünkü Manuel Komnenos’un 1176 yılından sonra yani Myriokephalon Savaşının ardından yaşadığı psikolojik çöküntü nedeniyle bir daha Konya’ya sefer düzenlemeyi göze alamamıştır. Ancak burada sözü edilen olaylar 1177-78 yıllarında Atabeğ (Atapakos)’in Menderes Vadisinde Bizans ordusuna yenilmesi üzerine bizzat imparator tarafından Lakerion ve Panasion (Banaz) dolaylarında obalarını kurmuş olan Türkmenlere karşı düzenlendiği sefere atıf yapılmış olmalıdır. William of Newburgh (Robert de Mont), *The Church Historians of England, The History of William of Newburgh: The Chronicles of Robert de Monte*, İngilizce çev. Joseph Stevenson, Vol. IV, Part II, Seeleys, 1856, s. 795.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 135.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

III. HAÇLI SEFERİ ESNASINDA KULLANILAN YOLLAR

1096-1272 yılları arasında Papa önderliğindeki Avrupalı Katolik Hristiyanların Müslümanların elindeki Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla düzenledikleri askeri hareketlere Haçlı Seferleri denilmektedir. Tarih boyunca toplamda dokuz adet haçlı seferi düzenlenmiş olup bunlardan ilk dördü Ortaçağ Anadolu'sunu ilgilendirmesi bakımında önem arz etmektedir.

1. III. Haçlı Seferi Esnasında Friedrich Barbarossa Komutasındaki Haçlı Ordusunun İzlediği Yol Güzergâhı (1190)

Tarihe III. Haçlı Seferi olarak geçen ve 1189-1192 yılları arasında gerçekleşen askeri hareket, Eyyubi Devletinin kurucusu Selahaddin Eyyubi'nin (1169-1193), 1187 yılında Hittîn Muharebesinde Kudüs Krallığı ordusunu ağır yenilgiye uğratması ve ardından üç ay sonra 2 Ekim'de Kudüs'ü fethetmesi neticesinde gerçekleşmiştir.⁹⁹⁷

Kudüs'ün Müslümanlarca ele geçirildiği ve Latin Kudüs Krallığı'nın tarihe karıştığı haberleri Avrupa'ya ulaştığı zaman, Katolik dünyasının dini lideri Papa III. Urbanus bu haberin getirdiği üzüntü nedeniyle vefat etmiştir.⁹⁹⁸ Onun yerine bir süre sonra yeni papa seçilen VIII. Gregorius ise ilk iş olarak derhal yeni bir haçlı seferi tertiplenmesi için Hristiyan dünyasına çağrıda bulunmuştur. Ancak VIII. Gregorius'un da papalığı uzun sürmemiş yaklaşık iki ay gibi bir süre papalık yaptıktan sonra vefat etmiştir.⁹⁹⁹ Onun yerine papa olarak seçilen III. Clemens ilk iş olarak yeni bir haçlı seferi düzenlemek adına Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa (1122-1190) ile temasa geçmek olmuştur. Ayrıca Selahaddin Eyyubi'ye karşı direnen tek şehir olan Sûr şehrinin başpiskoposu Josias'da, Fransa Kralı II. Philippe Augustus (1180-1223) ve İngiltere Kralı I. Richard (1189-1199) ile görüşerek bu iki lideri yeni düzenlenecek olan haçlı seferine

⁹⁹⁷ Selahaddin Eyyubi'nin Hittîn Muharebesini kazanması ve Kudüs'ü fethetmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 431-436.; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev., c. XIII, s. 26-28.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhnê (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 444-446.; Süryanî Mikhaîl, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 279-283.; El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fi Memâlik'il-Emsâr*, Türkçe çev., s. 309-311.; Işın Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisler", *Belleten*, 1988 Aralık, c. LII, Sy. 205, s. 1547-1555.

⁹⁹⁸ Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisler", s.1548.

⁹⁹⁹ Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisler", s.1549.

katılmaları konusunda ikna etmiştir.¹⁰⁰⁰ Böylece Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa Kralı II. Philippe Augustus ve İngiltere Kralı I. Richard'ın öncülüğünde Avrupa'nın üç büyük hükümdarı yeni bir Kudüs seferi düzenlenmesini kabul etmiştir. Ancak bu sözü edilen üç hükümdar birleşmiş tek bir haçlı ordusu yerine ayrı ayrı Kudüs'e gitmek kararı aldılar. II. Philippe Augustus ve I. Richard deniz yolunu kullanarak Sicilya üzerinden Kudüs'e gitmeyi tercih ederken¹⁰⁰¹, Friedrich Barbarossa ise kara yolunu tercih ederek Avrupa'dan hareketle Anadolu'dan geçip Kudüs'e varmayı hedeflemiştir.

Friedrich Barbarossa yeni düzenlenecek olan haçlı seferini kabul ettiğinde yaşı yetmişlerine gelmişti. İlerlemiş yaşına rağmen Alman haçlı ordusunun başında Kudüs'e yolculuk etmek isteyen Barbarossa için haçlı seferi çokta uzak bir kavram değildi. Nitekim II. Haçlı Seferi (1147-1148) sırasında amcası Alman kralı III. Konrad (1138-1152) ile beraber Kudüs'e gelmiştir.¹⁰⁰² Bu bakımdan Barbarossa için III. Haçlı Seferi demek 40 yıl önce II. Haçlı Seferi esnasında yarım kalmış işleri tamamlama fırsatı demektir. Bu bağlamda 1188 yılının bahar aylarında yeni düzenlenecek olan haçlı kabul etmesine rağmen bir yıl boyunca seferin hazırlıklarıyla meşgul olmuştur. En nihayetinde Alman haçlıları 1189 yılının baharında Barbarossa'nın liderliğinde Regensburg'dan 150 bin kişilik bir ordu yola koyuldu.¹⁰⁰³ Barbarossa, yol güzergâhı boyunca ordusunun geçeceği ülkelerin liderlerine elçiler göndererek, topraklarından rahatça geçebilmek için izin istemiştir. Bu amaçla da Macaristan Kralı III. Bela (1172-1196), Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos (1185-1195) ve Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'a (1155-

¹⁰⁰⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1992, s. 4-9.

¹⁰⁰¹ Fransa Kralı II. Philippe Augustus ve İngiltere Kralı I. Richard'ın deniz yoluyla düzenledikleri haçlı seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 153-162.; Runciman, *a.g.e.*, s. 30-66.

¹⁰⁰² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 42-45.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 58-69.; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 149.

¹⁰⁰³ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 46, 47.; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 10.; Arnold of Lübeck, Sava Nehri geçilirken yapılan sayımda haçlı ordusunun 50 bin süvariden ve 100 bin piyadeden oluştuğu bilgisini vermektedir. Arnold of Lübeck, *Chronica Slavorum*, Yay. Haz. Georgius Heinricus Pertz, SS rer. Germ. 14, Hannoverae, 1868, s. 130, 131.; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 10.; Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi'de geçen kayda göre Alman haçlı ordusunda yaklaşık 3 bin şövalye mevcut olmakla beraber ordunun geriye kalanı ise yaklaşık 80 bin kişiden oluşmaktaydı. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Helen J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade, A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Ashgate, 1997, s. 60.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, Alman haçlı ordusunun 300 bin kişilik bir orduya sahip olduğunu bunun 60 bin'inin ise süvarilerden meydana geldiğinden söz etmektedir. İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, "İmad Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971, c. III, TTK, Ankara, 1971, s. 348.; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev., c. XIII, s. 43.

1192) birer elçi gönderdiği bilinmektedir.¹⁰⁰⁴ Alman haçlı ordusu Macaristan topraklarından sorun yaşamadan geçmiş ancak Tuna Nehri'nin geçilip Bizans topraklarına girilmesiyle birlikte sorunlar baş göstermeye başlamıştır.¹⁰⁰⁵ Zira Friedrich Barbarossa ile Bizans'ın arası Roma İmparatorluğunun varisi olma meselesinden ve Kuzey İtalya yüzünden uzun süredir açıktı.¹⁰⁰⁶ Ayrıca Bizans İmparatoru II. İsaakios, Barbarossa'nın asıl amacının Kudüs'e gitmek yerine İstanbul'a gelip şehri ele geçirmek olduğunu düşünmekteydi.¹⁰⁰⁷ Ancak Alman haçlı ordusunun Bizans topraklarına girmesiyle başlayan sorunlar ve karşılıklı güvensizlik ortamı iki taraf arasında giden gelen elçiler sayesinde çok büyük çaplı çatışmalara dönüşmeden engellenmiştir.¹⁰⁰⁸ Uzun tartışmalar ve görüşmeler neticesinden nihayet iki taraf arasında 14 Şubat 1190 tarihinde Edirne'de (Hadrianoupolis) barış anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın genel olarak içeriğine bakacak olursak; Barbarossa ve ordusu İstanbul Boğazı yerine Çanakkale Boğazından Anadolu'ya geçiş yapacaktı ve II. İsaakios'da bu geçiş için Bizans gemilerini seferber edecekti. II. İsaakios ayrıca haçlıların Anadolu'dan geçişi esnasında ordunun iâşe ihtiyacını karşılayacak, Barbarossa'da bunun karşılığında ordusunun taşkınlıklarını ve yağmalarını önleyecekti.¹⁰⁰⁹ Bu şartlar karşılığında iki taraf arasında bir anlaşma tesis edilince Alman haçlı ordusu boğazı geçmek üzere Edirne'den Gelibolu'ya gelmiştir.

Friedrich Barbarossa'nın liderliğinde Alman haçlı ordusu tıpkı MÖ 481-80'de Pers Kralı Kserkses'in ve MÖ 334'de Büyük İskender'in ordularını Çanakkale

¹⁰⁰⁴ Taraflar arasında karşılıklı gidip gelen elçiler ve yapılan görüşmeler hakkında bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 207.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 44-47, 92.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 127, 128.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyayın, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. XII, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 47.; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 10.

¹⁰⁰⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 207.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 47-59.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 54-56.

¹⁰⁰⁶ Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ve Alman Kralı Friedrich Barbarossa arasında yaşanan olaylar hakkında bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 139-141.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 103-105, 147, 166-168, 188.

¹⁰⁰⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 212-215.

¹⁰⁰⁸ Alman haçlı ordusunun Balkanlarda Bizans topraklarından geçerken yaşadığı sorunlar ve olaylar hakkında bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 207-220.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 47-6.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 127-150.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 173, 174.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 56-58.

¹⁰⁰⁹ Taraflar arasında imzalanan anlaşma ve bu anlaşmanın maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 90-92.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 220-221.; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 12.

Boğazından karşı kıyıya geçirdiği yer olan Sestos (Nara Burnu) ve Abydos (Eceabat) arasından haçlı ordusunu Bizans gemileri aracılığıyla 22-28 Mart tarihlerinde Anadolu'ya geçirmiştir.¹⁰¹⁰ Abydos'dan sonra Büyük İskender'in yol güzergâhını izleyen Alman haçlı ordusu dağlık ve zorlu yollarda üç gün boyunca yolculuk ederek Diga Nehri¹⁰¹¹ kıyısındaki Pegae şehrine (Karabiga)¹⁰¹² gelmiştir. Burada pazar ihtiyaçlarını karşılayan ordu ertesi gün Aveloica Nehri¹⁰¹³ geçmek üzere yol almıştır. Haçlı kaynağımız Ansbart, ordunun nehri güçlülkle geçtiğini ve geçiş esnasında bir şövalye ile bir askerin hayatını kaybettiğini ayrıca birçok at ve eşeğinde nehrin sularında kaybolduğundan söz eder.¹⁰¹⁴ Buradan yoluna devam eden ordu 6 Nisan'da Manyas Kuşgölü'nün güneyinden ilerleyerek Ypomenon Kasabası (Soğuksu)¹⁰¹⁵ ve Archangelos şehri¹⁰¹⁶ arasındaki bir kale de (Manyas Kalesi) konaklamıştır. Daha sonra da Alman haçlı ordusu, Büyük İskender'in Sardis'e gitmek için kullandığı yola yani Bizans'ın bölgeden Gediz Vadisine

¹⁰¹⁰ Pers Kralı Kserkses'in ve Büyük İskender'in Çanakkale Boğazını geçişi için bkz. Herodotos, *Historiai*, 7.33.-36., Türkçe çev., s. 527-529.; Strabon, *Geographika*, 13.1.22., Türkçe çev., s. 107.; Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12.5-7., Türkçe çev., s. 23, 24.; Friedrich Barbarossa'nın liderliğinde Alman haçlı ordusunun Çanakkale Boğazını geçişi için bkz. Ansbart, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 76, 77, 90, 95, 96.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 150-153.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Adolfus Hofmeister, MGH SS rer. Germ. 47 S. XXII, Hannoverae, 1912, s. 49.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 59.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 221, 222.

¹⁰¹¹ Günümüzdeki yeri tam olarak bilinmemekle birlikte burası W. M. Ramsay göre Granicus (Biga Çayı) iken Edouard de Muralt göre ise Hermos Deresidir. Sanırım burada Muralt'ın Hermos ismiyle kast ettiği akarsu Kemer Çayı, Devletdere veya Çınarlıdere Çayı isimleriyle anılan akarsu olsa gerek. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139.; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Tome Premier, St. Petersbourg, 1871, s. 237.

¹⁰¹² Pegae veya Pegai'nin günümüzde Çanakkale'nin Biga ilçesi Karabiga beldesi olduğu tahmin edilmektedir. *Historia Peregrinorum*'da ise Pegae yerine Spigast şeklinde geçmektedir. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 153.; Pegai eskiçağ da önemli bir liman şehri olan Priapus idi. Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12.7., Türkçe çev., s. 24.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1195-1206), s. 182, 183, 229, 230.; F. W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910, s. 96-99.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 176.;

¹⁰¹³ Aveloica ya da Anelonica veyahut Anna Komnena'nın andığı şekliyle Angelokomites Deresi, tarihsel süreçte Aesepus ismiyle anılan Gönen Çayı olduğu tahmin edilmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 459.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139.; Hasluck, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁰¹⁴ Ansbart, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 96.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 153.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹⁰¹⁵ Ypomenon ya da Poimanenon Balıkesir'in Manyas ilçesi yakınlarındaki Soğuksu Mahallesi (Eski Manyas) idi. Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev., s. 25, 39, 45, 46.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 170, 171.; BAtlas'ta Poimanenon: Alexa yakınları. Talbert, *a.g.e.*, s. 791.

¹⁰¹⁶ Archangelos, Soğuksu (Poimanenon) yakınlarında bulunan Hristiyan inancındaki Başmelek Mikhail'in ismiyle anılan eski bir manastır yerleşkesidir. Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev., s. 45.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 170.

inen ana yol güzergâhını takip ederek güneye inmek istemiştir.¹⁰¹⁷ Bu amaçla haçlı ordusu 9 Nisan'da Ascaratana Vadisindeki¹⁰¹⁸ Sycheron'a¹⁰¹⁹ gelmiştir. Daha önce İmparator II. İsaakios ile anlaşmaları üzere burada bir pazar bulmayı ümit etmişler, lakin şehrin valisi haçlı ordusuna yardım etmek yerine büyük bir ordunun kendisi üzerine geldiğini görünce korkarak şehirden kaçmayı tercih etmiştir.¹⁰²⁰ Sycheron'dan hareket eden ordu yol boyunca geçtikleri dağlarda iki şövalyeyi kaybetmiş bir halde 13 Nisan'da içi boşaltılmış Kalamos'a¹⁰²¹ gelmeyi başarmışlardır. 15 Nisan'da ise Meleos şehrinden¹⁰²² geçerek Agyos şehrine¹⁰²³ geldiklerinde, İmparator II. İsaakios'un daha önce hediye olarak vermeyi vadettiği bir çadır ve bir de altın kadeh Friedrich Barbarossa'ya ulaşmıştır.¹⁰²⁴ Agyos'dan hareket eden haçlılar 18 Nisan'da Alos şehrini¹⁰²⁵ geçtikten üç gün sonra yani 21 Nisan'da Alaşehir'e (Philadelphiea) ulaşmıştır.¹⁰²⁶ Alaşehir o devirde Bizans için bölgedeki en önemli şehirlerinin başında gelmekteydi. Bu nedenle Alman haçlı ordusu yol boyunca yaşadığı iase sıkıntısının burada yaşanmayacağını umut ederek Alaşehir'e gelmişti. Ancak imparatorca kendilerine yol boyunca iase sözü verilmesine rağmen tıpkı daha önceki şehirlerde de olduğu gibi burada da şehrin valisi ve halk haçlılara olumlu gözle bakmamıştır.¹⁰²⁷ Karşılıklı suçlamalar ve tartışmalar en nihayetinde küçük çaplı bir çatışmaya dönüşmüş, fakat Barbarossa'nın araya girerek şehrin valisi ile görüşmesi

¹⁰¹⁷ "7 Nisan'da Constantinopolis'ten gelen yola katıldılar." *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹⁰¹⁸ Balıkesir dolaylarından Manisa'nın Kırkağaç ilçesi Gelenbe Mahallesi'ne doğru uzanan vadinin adıdır. Umar, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁰¹⁹ Sycheron'un yeri tespit edilememekle birlikte Balıkesir-Gelenbe arasında olmalıdır.

¹⁰²⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 97.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹⁰²¹ Günümüzde Manisa'nın Kırkağaç ilçesi Gelenbe Mahallesi olduğu sanılmaktadır. Nitekim 1261 yılında İmparator VIII. Mihail Paleologos (1259-1282) İstanbul'un Latinlerden geri alındığını duyduğunda ordusuyla birlikte Meteorion'dan (Akhisar) Kalamos dağlarını aşarak Balıkesir'e (Akhyraous) gelmiş olduğu bilgisi Kalamos'un Gelenbe olduğunu doğrulamaktadır. Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev., s. 38, 170.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139.

¹⁰²² Meleos'un yeri tespit edilememekle birlikte Akhisar (Thyatira) dolaylarında olmalıdır.

¹⁰²³ Ansbert burası için Aziz Cosmas ve Aziz Damian'ın şehitlikle taçlandırıldığı Agyos şehri diye söz etmektedir. Ancak burada Ansbert'de bir bilgi yanlışlığı olduğu bellidir. Zira Cosmas ve Damian'ın öldürüldüğü Agyos yani Aegeae günümüzde Adana'nın Yumurtalık (Ayas) ilçesidir. Ansbert belki de Bakırçay Vadisinde Agyos ismiyle anılan başka bir şehri isim benzerliği nedeniyle karıştırmış olabilir. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 97.

¹⁰²⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 97.

¹⁰²⁵ *Historia Peregrinorum*'da Alos yerine Sardis şeklinde geçmektedir. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 154.

¹⁰²⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 97.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹⁰²⁷ Alaşehir'de haçlılar ve yerli halk arasında yaşanan olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 97-99.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 154, 155.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 222.

neticesinde olaylar yatıştırılabildiği.¹⁰²⁸ Alaşehir’de bir gün konaklayan ordu Buldan Dağlarından zorlukla geçerek¹⁰²⁹ 24 Nisan’da Büyük Menderes (Sarayköy) Ovasına gelerek harabe durumundaki Tripoli şehrine¹⁰³⁰ ulaşmıştır. Daha sonra da ertesi gün Havari Aziz Philip’in acı çektiği şehir olan harabe durumundaki Ierapolis’i (Pamukkale)¹⁰³¹ ve Lesser Nehrini¹⁰³² geçerek Çürüksu Vadisinin bereketli topraklarına giriş yapmışlardır.¹⁰³³ Burasının bitki örtüsü bakımından zengin olduğunu gören Alman haçlı ordusu Denizli (Laodicea) Ovasında kamp kurmaya karar vermiştir.

Haçlı kaynağımız Ansbart, Denizli’nin Türkler ve Bizanslılar arasında bir sınır bölgesi olduğu bilgisini bizlere vermektedir.¹⁰³⁴ Tageno ise Lesser Nehrinin geçildikten sonra artık Türk topraklarına giriş yapıldığından söz etmektedir.¹⁰³⁵ 1176 yılındaki

¹⁰²⁸ Alman haçlı ordusunun Balkanlar da ve Anadolu’da yaşadığı sorunların temelinde İmparator II. İsaakios’un ve Bizans halkının onlara karşı olumsuz bakış açısı yatmaktaydı. Ancak bir diğer neden de Bizans’ın yaşadığı iç isyanlar nedeniyle Anadolu’daki otoritesinin zayıflamış olmasıydı. Nitekim Alman haçlı ordusu bölgeye gelmeden bir yıl önce yani 1188 yılında Theodoros Mankaphas imparatorluğu ele geçirmek üzere Alaşehir’de ayaklanmış ve isyan II. İsaakios’un bölgeye ordusuyla gelmesiyle bastırılmıştı. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 202, 203.

¹⁰²⁹ “21 Nisan’da Philadelphia’ya vardılar. Ardından, büyük bir zorluk ile belli bir dağdan geçtiler, çünkü atların büyük kısmı zayıf düşmüş ve ekme dışındaki bütün malzemeler yenmişti.” *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno’nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹⁰³⁰ Ansbart ve Tageno, Küçük Tripoli şeklinde anmakla birlikte Ansbart burasının bazılarınca Thyatira (Akhisar) olduğunun düşünüldüğünden bahsetmektedir. Ansbart, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 99.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno’nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; Ancak Ansbart’ın burada yanıldığı çok açıktır. Zira Thyatira, Tripolis’ten yaklaşık 150 km geridedir. Tripolis ise günümüzde Denizli’nin Buldan ilçesi Yenicekent Mahallesi dolaylarındaydı. Çürüksu Vadisi, Büyük Menderes Vadisi ve Gediz Vadisinden gelen yolların birleşim noktası bulunan stratejik bir şehir idi. Ancak bölgedeki depremler, Bizans iç isyanları ve Türk akınları gibi olaylar neticesinde zamanla önemi yitirip harabe haline geldiği anlaşılmaktadır. Sarre, *a.g.e.*, s. 9.; BATlas’ta Tripolis ad Maeandrum/Apollonia ad Maeandrum/Antoniopolis: Yenice yakınları. Talbert, *a.g.e.*, s. 1005.

¹⁰³¹ Hierapolis, Denizli’nin Pamukkale ilçesinde yakınlarında bulunan Çürüksu Vadisinin ünlü şehirlerinden birisidir. Ansbart’ın Hierapolis’i tıpkı Tripolis gibi harabe durumunda diye anması XII. yüzyılın sonlarında bölgenin tarihi coğrafyasının gözler önüne serilmesi bakımından oldukça dikkate değerdir. Lakin haçlı kroniği *Historia Peregrinorum*’un kaydına bakılırsa buradaki 500 kişilik atlı bir birlik Barbarossa’nın ordusuna saldırmış ancak çıkan çatışma neticesinde hepsi kılıçtan geçirilmişlerdir. Sözü edilen bu birlikten yola çıkılarak aslında Hierapolis’in tam anlamıyla terk edilmiş bir metruk bir şehir olmadığı gerçeğini de düşündürmektedir. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 154.; Muralt, *a.g.e.*, s. 238.; Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, s. 56.; BATlas’ta Hierapolis: Pamukkale. Talbert, *a.g.e.*, s. 999.

¹⁰³² Ansbart ve Tageno’nun Lesser ismiyle andığı akarsu Büyük Menderes Nehrinin kollarından olan Lykos (Çürüksu) Nehridir. Denizli’nin Honaz ilçesi sınırlarından çıkan bu akarsu vadi boyunca bünyesine kattığı suları Büyük Menderes Nehrine akıtır. Herodotos, *Historiai*, 7.30., Türkçe çev., s. 526, 527.; Strabon, *Geographika*, 12.8.16., Türkçe çev., s. 84.; Arundell, *a.g.e.*, Vol. II, s. 159-163, 170-179.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol I., s. 509-513.; Davis, *a.g.e.*, s.116-118.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 219.

¹⁰³³ Khoniates, Honaz, Denizli ve Pamukkale’nin içerisinde olduğu Çürüksu Vadisini Aetos (Kartal) Bölgesi ismiyle anmaktadır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 222.; Ansbart ise Çürüksu Vadisinde yetişen ağaçlara değinmekte ve burada meyankökü, kakule, mersin, incir vb. pek çok ağaç türü bulunduğundan söz etmektedir. Ansbart, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 99.; Ayrıca harita için bkz. XXIII.

¹⁰³⁴ Ansbart, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 99.

¹⁰³⁵ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno’nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

Myriocephalon Savaşının ardından Türkler 1177-78 yıllarında yaptıkları akınlarla sınır hattını Dinar bölgesinden Çürüksu ve Büyük Menderes Vadilerine kadar uzatmayı başarmıştı. Özellikle de Bizans'ın bölgedeki son kalesi olan Uluborlu'nun (Sozopolis) 1182 yılında Türkler tarafından fethedilmesi neticesinde sınır hattının Honaz'a taşındığı tahmin edilmekteydi. Bu bakımdan Ansbert'in Bizans-Türkiye Selçuklularına dair verdiği bilgiler Bizans tarihçilerinin verdiği malumatları doğrulamaktadır.¹⁰³⁶ Nitekim Denizli'nin sınır bölgesinde olması bakımından yerli halk haçlı ordusunu büyük bir sevinç içerisinde karşılamıştır. Zira uzun süredir Türk akınları nedeniyle bunalan bölge halkı, onları cezalandıracakları ümidiyle olsa gerek Friedrich Barbarossa'nın ordusunun her türlü iâşe ihtiyacını karşılamışlardır.¹⁰³⁷

Alman Haçlı Ordusunun Güzergâhı	Gün/Tarih
Abydos-Pegae	3 gün
Pegae-Aveloica Nehri	1 gün
Aveloica Nehri-Ypomenon	6 Nisan
Ypomenon-Sycheron	6 Nisan-9 Nisan
Sycheron-Kalamos	9 Nisan-13 Nisan
Kalamos-Agyos	13 Nisan-15 Nisan
Agyos-Alos	15 Nisan-18 Nisan
Alos-Alaşehir	18 Nisan-21 Nisan
Alaşehir-Tripoli	21 Nisan-24 Nisan
Tripoli-Denizli Ovası	24 Nisan-25 Nisan

Tablo 9: III. Haçlı kroniklerine göre Alman Haçlı ordusunun Çanakkale-Denizli arasında izlediği güzergâh ve tarihler

Susurluk-Balıkesir-Kırıkçağaç-Akhisar-Alaşehir üzerinden Denizli'ye gelen yol güzergâhını izleyerek bölgeye gelen Alman haçlı ordusunun buradan itibaren izleyebileceği iki yol söz konusuydu. Ya II. Haçlı Seferi'nde (1147-1148) Fransız Kralı VII. Louis'in izlediği güzergâh olan Denizli-Kazıkbeli-Göhlisar-Korkuteli-Yenice/Güllük Boğazından Antalya'ya inecekti¹⁰³⁸ ya da Denizli'den doğuya yönelerek Dinar üzerinden Konya'ya giden yolları tercih edecekti. Ancak Friedrich Barbarossa ve

¹⁰³⁶ 1177-78 yıllarında Türklerin Çürüksu ve Büyük Menderes Vadilerine yaptığı akınlar ve bölgede gerçekleşen Türk-Bizans savaşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 133-137.; Ayrıca Uluborlu'nun 1182 yılında Sultan II. Kılıçarslan dönemindeki fethi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 45.

¹⁰³⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 223.; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 13, 14.

¹⁰³⁸ Nitekim Ansbert ve Tageno, Denizli'ye geldiklerinde II. Haçlı Seferi (1147-1148) esnasında, Fransız Kralı VII. Louis'in ve Piskopos Otto of Freising'in Honaz Dağında yenildiği savaşa dair küçük bir bilgi notu düşmesinden hareketle zayıfta olsa bu seçeneğinde düşünüldüğü görülmektedir. Bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 99.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; Özergin, *a.g.t.*, s. 36; Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 7, 8.

Sultan II. Kılıçarslan arasında daha önce varılan anlaşma¹⁰³⁹ uyarınca Türkiye Selçuklu topraklarından güvenle geçeceklerini düşündükleri için Dinar üzerinden Konya'ya giden yolu tercih etmişlerdir. 27 Nisan'da Denizli'den doğuya doğru yönelen haçlı ordusu ilk olarak etrafı oldukça ıssız ve kurak olduğundan dolayı bitki ve insan yaşamını desteklemekten aciz olan bir tuz gölü kenarında kamp kurmuşlardır.¹⁰⁴⁰ Haçlı kroniklerinin sözünü ettiği bu çorak bölge hiç şüphesiz eskiçağ kaynaklarının tuz çıkartılan göl diye sözünü ettiği Acıtuz/Çardak Gölü'dür.¹⁰⁴¹ Anlaşılan Alman haçlı ordusu Denizli'den sonra Sarıkavak (Çardak) Derbendinden geçerek Hambat (Hanabad) kırı ve Acıtuz/Çardak Gölünün başındaki çorak coğrafyaya gelmiştir. Ansbert ve Tageno, bölgede geçimini hayvancılıkla sürdüren Türkmenlerin haçlı ordusunun geldiğini görünce çadırlarını ve sayıları 5 bine yaklaşan koyun, kuzu, keçi, sığır, at, deve ve eşek

¹⁰³⁹ Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa haçlı ordusunun Türkiye Selçuklu topraklarından güvenli geçişinin sağlanması ve askerlerin iâşesinin sağlanması için pazarlar kurulması konusunda Sultan II. Kılıçarslan'a elçi olarak Wiesenbach Şövalyesi Gottfried'i göndermiştir. Sultan II. Kılıçarslan ise bu isteğe olumlu yanıt vererek Gottfried ile birlikte Tokili isimli bir adamını Barbarossa'ya elçi olarak göndermiştir. Ancak bu elçiler İstanbul'dan geçişleri esnasında Bizans İmparatoru II. İsaakios tarafından sekiz hafta boyunca alına konmuştur. Elçi heyeti yapılan görüşmeler neticesinde serbest bırakılınca geçte olsa o sırada Edirne'de konaklayan Barbarossa'nın yanına ulaşabilmiştir. Elçi heyetinin Edirne'ye ulaşmasından üç gün sonra ise Sultan II. Kılıçarslan'ın oğlu Kutbeddin Melikşah'ın elçileri Barbarossa yanına gelmiştir. Ansbert'in bildirdiğine göre Kutbeddin Melikşah'da haçlı ordusunun geçişi için kolaylık sağlayacağını ve iâşe ihtiyacı için pazarlar kurulacağını bildirmiştir. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 92, 93.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 127, 128.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 512.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Hofmeister, s. 45, 49.; *Epistola de Morte Friderici Imperetoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 59.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 223.; Bilindiği üzere Sultan II. Kılıçarslan'ın yaşalanınca ülkesini 11 oğlu arasında bölüştürmüş ve en küçük oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i de kendisine veliaht olarak tayin etmiştir. Ancak kardeşler arasındaki en büyüğü olan Kutbeddin Melikşah bu durumu kabul etmeyince babasına karşı tahakküm ederek saltanata ortak olmaya çalışmıştır. 1189 yılının son aylarında maiyetindeki Türkmenlerle birlikte Konya'ya gelen Kutbeddin Melikşah kendisini veliaht ilan ettirmiş ve devlet yönetimini usulen babasına ancak fiilen de iktidarı kendi eline almıştır. Bu bilgidен yola çıkarak Türkiye Selçuklularından Friedrich Barbarossa'ya neden iki ayrı elçi heyetinin gönderildiği daha iyi anlaşılabilir. Sultan II. Kılıçarslan'ın ülkesini 11 oğlu arasında bölüştürmesi ve Kutbeddin Melikşah'ın isyanı hakkında bilgi için bkz. İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 31, 32, 41.; İbn Bibi, *Muhtasar Selçuknâme (Târih-i Âl-i Selçuk)*, Türkçe çev., s. 21-24.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 22, 23.; *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluğ, s. 26.; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, Yay. Haz. Öngül, s. 31-34.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 78,-80, 142, 143, 162, 163, 165, 166.; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev., c. XIII, s. 69.; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, ed. Gökso, s. 116, 117.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 224, 225.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 360, 361.; Ayrıca Sultan II. Kılıçarslan'ın İmparator Friedrich Barbarossa'ya elçi heyeti göndermesi hakkında yapılan tartışmalar için bkz. Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisler", s.1551.

¹⁰⁴⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 100.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 155.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Epistola de Morte Friderici Imperetoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.

¹⁰⁴¹ Herodotos, *Historiai*, 7.30., Türkçe çev., s. 526.; Strabon, *Geographika*, 12.8.19., Türkçe çev., s. 87.

sürülerini olduğu yerde bırakarak dağlara tırmandığından söz etmektedir.¹⁰⁴² Fakat haçlı ordusu iâşe ihtiyaçları olmasına rağmen Türkiye Selçukluları ile olan anlaşmalarından dolayı Türkmenlerin mallarına dokunmamıştır. O geceyi gölün başındaki çorak bölgede kamp kurarak geçiren haçlı ordusu, coğrafyanın verdiği sıkıntılardan dolayı hayvanlarını otlatacak arazi bulamadıklarından atların çoğu açlıktan acı çekmiştir.¹⁰⁴³

Ertesi gün 29 Nisan'da Hambat (Hanabad) kırımdan yola çıkan Alman haçlı ordusu Acıtuz/Çardak Gölünün kuzeyindeki Maymun Dağı eteklerinden geçerek Dazkırı Ovası üzerinden Menderes Nehrinin doğduğu Dinar dolaylarına ulaşmıştır.¹⁰⁴⁴ Acıtuz/Çardak Gölü havzasının kurak coğrafyasından geçen haçlı ordusu, Menderes Nehrinin oluşturduğu mümbit coğrafya nedeniyle Dinar bölgesinde kamp kurma ihtiyacı hissetmişlerdir. Haçlı ordusu burada kamp halindeyken Sultan II. Kılıçarslan'dan dolayısıyla da babasını tahakküm altına alıp yönetimi ele geçiren sultanın büyük oğlu Kutbeddin Melikşah'tan Friedrich Barbarossa'ya elçiler gelmiştir.¹⁰⁴⁵ Selçuklu elçileri yanlarında getirdikleri hediyeleri Barbarossa'ya sunduktan sonra daha önce anlaştıkları gibi Türk topraklarından sorunsuz bir şekilde geçişin sağlanacağı ve pazarların kurulacağı vaadini tekrarlamışlardır.¹⁰⁴⁶ Ancak Türkmenlerin kamptan hayvanlarına ot toplamak için ayrılan Alman askerlerine sık sık baskınlar vermesi üzerine haçlı ordusunun bir kısmı bu saldırıları engellemek üzere görevlendirilmiştir.¹⁰⁴⁷ Asıl Türkmen saldırıları ise 30 Nisan'da günün ilk ışıklarıyla haçlı ordusunun kampı toparlayarak yollarını devam etmek istedikleri sırada gerçekleşmiştir. Haçlı ordusunun ordugâhı toparlama işiyle meşgul olduğunu gören Türkmenler bunu fırsat bilerek haçlı kampına saldırıya geçmiştir. Durumun vahametini gören Barbarossa hileye başvurarak askerlerine çadırlarını yaktırmış ve bunun neticesinde ortaya çıkan duman sayesinde Türkmenler kamptan püskürtülerek dağlara kadar takip edilmiştir. Ansbert ve Tageno'nun belirttiğine göre bu

¹⁰⁴² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 100.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 155.

¹⁰⁴³ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 100.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 155.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹⁰⁴⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 100, 101.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 155, 156.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.

¹⁰⁴⁵ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.

¹⁰⁴⁶ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 100.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 156.

¹⁰⁴⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 100, 101.

esnada yaşanan çatışmalarda üç yüz kadar Türk öldürülmüştür.¹⁰⁴⁸ Bir diğer haçlı kaynağımız Historia Peregrinorum ise bu sayıyı beş yüz olarak vermekle birlikte, Türkmenlerin neden kendilerine saldırdığını Selçuklu elçilerine sorduklarında, Türkmenlerin sultanın emri dışında hareket ettiklerini hatta bazen sultanın kuvvetlerine dahi saldırmaya cüret ettiklerini söyleyerek bahaneler öne sürdüklerinden bahsetmektedir.¹⁰⁴⁹ Ayrıca Historia Peregrinorum’da geçen bahse göre Selçuklu elçileri Türkmenleri kast ederek “*Sultan eğer onların geri çekilirken yaşadıkları kaybı bilseydi, kalbi ne kadar sevinçli olurdu*” şeklinde beyanda bulduklarını kaydetmektedir.¹⁰⁵⁰ Zaman zaman Türkmenler başına buyruk hareket edip söz dinlemedikleri bilirse de, bu hadise de olduğu gibi elçilerin samimi bir şekilde bunları söylemedikleri bellidir. Elçilerin amacı barışı olabildiğince sürdürüp ileride değineceğimiz gibi haçlı ordusunu tıpkı bundan 14 yıl önce 1176 yılında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos’un yenildiği dar geçide yönlendirmek olduğu açıkça bellidir.¹⁰⁵¹

Menderes’in kaynaklarında meydana gelen bu hadiselerden sonra haçlı ordusu Uluborlu’ya gitmek üzere harekete geçmiştir. Dinar-Uluborlu arasında izlenilebilecek tek ana yol Eldere/Çapalı Gölü-Çapalı Beli-Popa Boğazı üzerinden Uluborlu’ya ulaşan yoldur. Dolayısıyla Alman haçlı ordusu da bu güzergâhı kullanarak Uluborlu’ya gitmeye çalıştığı haçlı kroniklerinin coğrafya tasvirlerinden anlaşılmaktadır. Zira kaynakların Uluborlu’ya doğru giden, dağların arasından geçen zorluklarla dolu dar yol tasviri Çapalı Beli ve Popa Boğazı arasında coğrafyaya işaret etmektedir. Nitekim Çapalı Beli üzerinde hala daha izleri görülebilen bu yol Roma İmparatoru Hadrianus’un (MS 117-138) döneminde ana kayanın kırdırılması suretiyle oluşturulmuştu.¹⁰⁵² Yine bir diğer Roma

¹⁰⁴⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 101.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno’nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹⁰⁴⁹ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 156.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Hofmeister, s. 49.

¹⁰⁵⁰ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 156.

¹⁰⁵¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno’nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; Henty, *a.g.e.*, s. 147.; “*Halkımız Türk topraklarına girdiğinde (27 Nisan 1190), birkaç gün boyunca düşmanlık yaşamadı. Bu sultanın planıydı, ülkesinin kalbine engelsiz bir şekilde geçmelerini diledi. Böylece yiyecek yetersiz kalmaya başladıkça ve yollar zorlaştığında saldırıya karşı daha savunmasız olacaktı. O hain, dağ uçurumlarını, ormanlık çalılıkları ve aşılmaz nehirleri ele geçirmişti. O kadar ciddiyetle kabul ettiği şartları yerine getirmede, geçerken onlara oklarla ve kayalarla karşı çıktı. İşte bu onun vadettiği pazardı, topraklarından huzurlu geçişti! ... Ordunun her iki ucuna da (öncü ve artçılara) saldırdılar. Eğer bir şans eseri ordu dar geçitlerde bölünürse, birine ya da diğerine bir saldırı başlatacaklardı.*” *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 60, 61.

¹⁰⁵² Drew-Bear, *a.g.m.*, s. 100.; Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 187.; Arundell, *a.g.e.*, Vol. I, s. 233-235.; Hamilton, *a.g.e.*, Vol II, s. 364.

İmparatoru Augustus (MÖ 27-MS 14) tarafından MÖ 6'da yaptırılan Via Sebaste yolunun kalıntıları da hala daha Popa Boğazı içerisinde görülebilmektedir.

Dinar dolaylarındaki ilk saldırılarında başarısız olup dağlara çekilmek zorunda kalan Türkmenler, haçlı ordusunun Uluborlu'ya gitmek için kullanacağı yol güzergâhı boyunca tepelere mevzilenip yeni bir saldırı için gözlem yapmaya başlamışlardır.¹⁰⁵³ Türkmenler aradıkları fırsatı 2 Mayıs günü yakalamış ve haçlı ordusuna karşı tekrar vur kaç hareketleri yapmak amacıyla saldırıya geçmiştir. Uluborlu bölgesinde yaşanan olaylara dair bilgi veren haçlı kaynağımız Ansbert, hem Dinar civarındaki hemde Uluborlu bölgesinde yapılan çatışmalarda Barbarossa'nın oğlu Swabia Dükü VI. Friedrich (1191-1197) Merania Dükü ve Kyburg Kontu'nun bir gün içerisinde yetmiş adam öldürdüğünü yine Öettingen Kontu Frederick ve Berg'in Savunucusu'nunda onlardan kalır yanı olmadığı bilgisini bizlere vermektedir.¹⁰⁵⁴ Bölgede yaşanan çatışmalar esnasında Haçlılar yine üç yüz Türkmen'i öldürmeyi başarırken, Türkmenler ise Haçlı ordusunun atlarına ciddi zarar vermiştir.¹⁰⁵⁵

III. Haçlı Seferini anlatan ana kaynakların Uluborlu şehri hakkında bilgi vermemesi bir hayli ilginçtir.¹⁰⁵⁶ Oysa ki Uluborlu bundan 8 yıl önce 1182 yılında Selçuklular tarafından fethedilmiş ve Sultan II. Kılıçarslan'ın en küçük oğlu olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) ise buraya melik olarak tayin edilmişti.¹⁰⁵⁷ Her ne kadar devrin haçlı kaynaklarında onun isminden söz edilmese de, Dinar ve Uluborlu dolaylarında Türkmenlerin düzenlediği akınların onun bilgisi dâhilinde yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰⁵⁸ Ayrıca Alman haçlı ordusu bölgeden geçerken I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Uluborlu'dan ayrılıp ileride sözünü edeceğimiz gibi abisi Kutbeddin Melikşah ile birleşerek Akşehir ve Konya dolaylarında yapılan savaşlarda mutlaka yer almış olmalıdır. Nitekim I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1205 yılında hocası Şeyh Mecmeddin İshak'a gönderdiği mektupta Franklarla ve Almanlarla

¹⁰⁵³ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 101.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 156, 157.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.

¹⁰⁵⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s.101.

¹⁰⁵⁵ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.

¹⁰⁵⁶ Ramsay, *The Cities and Bishopricks of Phrygia*, Vol. I, s. 219.

¹⁰⁵⁷ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 31-41.; İbn Bibi, *Muhtasar Selçuknâme (Târih-i Âl-i Selçuk)*, Türkçe çev., s. 21-24.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 22, 23.; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, Yay. Haz. Öngül, s. 31-34.; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, ed. Göksu, s. 116, 117.

¹⁰⁵⁸ Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, s. 13-15.

savaştığından söz etmesi, Alman haçlı ordusuna karşı mücadele ettiğine dair en kuvvetli delildir.¹⁰⁵⁹ Dinar, Uluborlu ve Uluborlu sonrasında Türkmenlerin yoğun bir şekilde gerçekleştirdikleri saldırılar ve bunun neticesinde ortaya çıkan açlık ve susuzluk sebebiyle Alman haçlı ordusu bölgeden ciddi kayıplar vererek Konya'ya doğru yolculuklarını sürdürebilmişlerdir.¹⁰⁶⁰

Alman haçlı ordusunun Uluborlu'dan sonra Konya'ya ulaşmak için kullanabilecekleri tek bir ana yol güzergâhı söz konusu idi. Sözü ettiğimiz bu yol; Eğirdir Gölünün kuzeyinden geçerek güneye yönelip Yalvaç (Antiochia) üzerinden Beyşehir Gölü (Pusguse) dolaylarına inmekte ve buradan doğuya dönüp Sultan Dağları üzerinden Konya'ya gelmekteydi. Ancak devrin haçlı kaynaklarına bakılırsa Alman haçlı ordusu, “*İmparator Manuel'in geleneksel olarak seyahat etmek için kullandığı kraliyet yolundan sola dönme mecburiyetinde*”¹⁰⁶¹ kalarak Konya'ya gitmek için seçtikleri ilk yol güzergâhını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu ani yol değişikliğinin nedeni ise kaynakların ifade ettiğine göre 3 Mayıs günü 30 bini aşkın bir Türk ordusunun daha önce İmparator Manuel Komnenos'un 1176 yılında geçmek istediği ancak ordusunun büyük çoğunluğunun yok edildiği, Bizans kroniklerince Tzibritze/Cibrilcmani adı verilen dar vadi geçidini tutmuş oldukları haberinin Friedrich Barbarossa'ya ulaşmış olmasıdır.¹⁰⁶² Sözü edilen haberin Alman haçlı ordusuna nasıl ulaştığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen Ansbert ve Tageno'nun bu konuya dair verdikleri malumata bakılırsa İmparator Barbarossa, “Kutsal Ruh” tarafından uyarıldığı için yolunu değiştirmişti. Ancak kaynaklarda geçen bu bilginin ordu gözcülerinden, yerli halktan veya Türk esirlerden alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰⁶³ Türklerin kurdukları bu

¹⁰⁵⁹ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 112.; Yazıcızâde Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Yay. Haz. Bakır, s. 54, 183.

¹⁰⁶⁰ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 47.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 350, 353.; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 151.; Kozcaz, *a.g.t.*, s. 61.

¹⁰⁶¹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.

¹⁰⁶² Ansbert ve Tageno bu olay hakkında bilgi verirler “*Türklerin tıpkı İmparator Manuel gibi bizi aynı şekilde yok etmeyi amaçladıkları yerdî*” şeklinde verdiği bilgiden Türkiye Selçuklarının 1176 yılında Bizans ordusunu pusu kurarak yendikleri Myriokephalon Savaşında uygulanan aynı taktiği kullanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; Henty, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁰⁶³ Süryanî Mikhail'in verdiği bilgiye göre Alman haçlı ordusu Bizanslı kılavuzlar eşliğinde Anadolu'da ilerliyordu. Eğer Friedrich Barbarossa bu haberi Türk esirlerden öğrenmemiş ise büyük bir ihtimalle 1176 yılında Tzibritze/Cibrilcmani Geçitinde Selçuklu ordusunun kurduğu pusuyu bilen Bizanslı kılavuzlar tarafından uyarılmış olmalıdır. Nitekim Haçlı kroniklerinde “*Türklerin tıpkı İmparator Manuel gibi bizi*

pusudan bir şekilde haberdar olmayı başaran Barbarossa, yolları üzerindeki dar vadi geçidinden ilerlemeyi uygun bulmayarak bölgeden Konya'ya giden diğer yolları araştırmaya başlamıştır. Bu amaçla da daha önceki çatışmalarda ele geçirilen bir Türk esirden yararlanma yolunu tercih edilmiştir.¹⁰⁶⁴ Barbarossa, sözü edilen Türk esire bölgeden geçen uygun yolları kendisine göstermesi karşılığında ona özgürlüğünü vaad etmiş, ancak bunu yapmadığı takdirde de boynunu vurduracağını açıkça belirtmiştir.¹⁰⁶⁵ Türk esir ise canının bağışlanması umudu ile Alman haçlı ordusuna bölgeden geçen yolları göstermeye karar vererek, Barbarossa'nın önünde seçebileceği iki yol seçeneği olduğunu söylemiştir: Bunlardan birincisi, kaçınılmaz olarak helak olacakları çorak bir bölge iken, ikinci yol yalnızca dağ keçilerinin ulaşabileceği, oldukça yüksek ve engebeli bir dağ yolu olup ilkinde göre daha kestirme bir yol idi.¹⁰⁶⁶

III. Haçlı kroniklerinden birisi olan ve Epistola de Morte Friderici Imperatoris adıyla bilinen mektupta (betik), İmparator Manuel Komnenos'un daha önceleri geleneksel olarak seyahat etmek için kullandığı kraliyet yolundan (via regia)¹⁰⁶⁷ Alman ordusunun sola dönmek mecburiyetinde kaldığından söz edilmektedir.¹⁰⁶⁸ Bu bağlam da yukarıda ifade ettiğimiz Alman haçlı ordusunun Konya'ya gitmek için tercih ettiği dağ yoluna doğru sola dönen tali yol, daha önce sık sık sözünü ettiğimiz gibi Uluborlu-Yalvaç

aynı şekilde yok etmeyi amaçladıkları yerdî" şeklinde geçen bilgiden bu bilginin Bizanslı kılavuzlardan alındığının önemli bir göstergesidir. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 288.

¹⁰⁶⁴ *Chronica Regia Coloniensis*'e bakılırsa başlangıçta Friedrich Barbarossa'nın elinde iki Türk esir vardı. Bu esirlerden birisi hemen öldürülürken ikincisi Alman haçlı ordusuna rehberlik etmesi için seçilmişti. *Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Georgios Waitz, MGH SS rer. Germ. 18, Hannoverae, 1880, s. 149.

¹⁰⁶⁵ *Gesta Federici I Imperatoris in Expeditione Sacra*'da esir edilen Türk'ün bir emir olduğu ve Friedrich Barbarossa'ya hizmet etmeye gönüllü olduğundan söz etmektedir. *Gesta Federici I Imperatoris in Expeditione Sacra*, Yay. Haz. Oswaldus Holder-Egger, MGH SS rer. Germ. 27, Hannoverae, 1892, s. 88.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 157, 158.; *Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Waitz, s. 149.

¹⁰⁶⁶ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 157, 158.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102. *Chronica Regia Coloniensis*'de Türk esirin "hainlik yaparak onları üç mil yükseklikte bir dağa" götürdüğü bilgisi kayıtlıdır. *Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Waitz, s. 149.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'de "yürüyüş bir noktada, sarp kayalıklar ve engebeli patika yolların turmanılması" nedeniyle özellikle zorlaştığından söz edilmektedir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 61.; Süryanî Mikhail ise Alman ordusunun susuz ve zor geçilen yerlerden ilerlediği bilgisini vermektedir. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 288.

¹⁰⁶⁷ Latince bir ibare olan "via regia" Türkçe'de "kralın yolu" manasına gelmektedir. Ancak "via regia" ibaresi aynı rota üzerinde bulunan "Via Sebaste" gibi başlı başına özel bir isme haiz olmadığı, aksine sözü edilen yolun İmparator Manuel tarafından daha önceleleride kullanıldığını gösteren bir ibare olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁶⁸ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s. 681.

istikametinden geçerek güneye dönen daha sonra da Beyşehir Gölü kenarından Konya'ya doğru doğuya yönelen ana yol güzergâhı üzerinde idi.¹⁰⁶⁹ Bu bilgiden yola çıkarak bölgede bulunan doğu-batı doğrultusunda uzanan Karakuş Dağı ile kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan Sultan Dağı üzerinde yer alan dağ geçitlerden burada söz edilmesi uygun olacaktır.¹⁰⁷⁰ Birinci geçit, Kılıçtakan Dağı ile Karakuş Dağı arasından geçen Uluborlu Ovası ve Çöl Ovasını birbirine bağlayan kuzey-güney yönlü Tatarlı Beli'dir. İkincisi, Eğirdir Gölüne gelmeden hemen önce Büyükkabaca Ovasından hareketle Karakuş Dağını aşarak Çamur Ovasına inen kuzey-güney doğrultulu Bozdurmuş Beli'dir.¹⁰⁷¹ Üçüncüsü, Eğirdir Gölünün kuzeydoğusundan yani Hoyran Ovasından Aşağıkaşıkara köyü üzerinden Karakuş Dağını geçerek Çamur Ovasına gelen kuzeybatı-güneydoğu istikametli beldir.¹⁰⁷² Dördüncüsü, yine Hoyran Ovası üzerinden Yukarıkaşıkara köyü aracılığıyla Karakuş Dağını tırmanarak Karamık Bataklığına inen kuzey-güney yönlü Kapıkaya Yolu¹⁰⁷³ ya da Mermerlibel ismiyle anılan beldir.¹⁰⁷⁴ Sözü ettiğimiz bu bel'e, Yalvaç istikametinden gelip Kumdanlı Ovası ve Akkuyu Yaylası üzerinden geçerek Yukarıkaşıkara köyünün kuzeyinden Kapıkaya Yolu ya da Mermerlibel olarak anılan geçide bağlanan kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu alternatif bir dağ yolu daha söz konusudur. Beşincisi, Karakuş Dağı ve Sultan Dağı arasında Kumdanlı Ovasından sonra kuzey batıya doğru hilal çizerek dönen ve Kanlı Dere dolaylarından

¹⁰⁶⁹ Sözü edilen bu yol Uluborlu-Yalvaç-Beyşehir-Konya güzergâhında bulunan Roma mil taşlarından anlaşıldığı kadarıyla Roma imparatoru Augustus tarafından MÖ 6'da yaptırılan Via Sebaste ismiyle anılan yoldur. French, *a.g.e.*, Vol. 3, Fasc. 3.2, s. 15, 19, 141-158, 166, 167.; French-Mitchell, *a.g.m.*, s. 214.; Ayrıca Dinar-Konya güzergâhı Peutinger Haritasında da mevcut olmakla haritada iki şehir arası toplamda 129 mil olarak verilmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.; Nitekim Manuel Komnenos'da 1143 ve 1146 yıllarındaki seferlerde bölgeden İstanbul'a dönerken sözünü ettiğimiz bu yolu kullanmıştır. Yine Manuel Komnenos'un 1176 yılında Konya gitmek için kullanmayı düşündüğü ancak Tzibritze/Cibrilcimanı Geçitinde yenilgiye uğrayıp geri dönmek zorunda kaldığı yolun bir kısmını oluşturmaktadır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34, 36, 152.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19-29, 34-52.; Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s. 681.; Hendy, *a.g.e.*, s. 148, 149.

¹⁰⁷⁰ Henry Kiepert'in 1886 yılında çizdiği haritada yer alan Sultan Dağı üzerindeki dağ geçitleri için bkz. Sterrett, "The Wolfe Expedition to Asia Minor", Harita I.; Ayrıca Michael F. Hendy'nin Sultan Dağları üzerinde tespit ettiği geçitler için ayrıca bkz. Hendy, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁰⁷¹ Karaca, *a.g.e.*, s. 286-288.

¹⁰⁷² Ümit Kozcaz, Alman haçlı ordusunun Yukarıkaşıkara-Koçbeyli arasından dağları geçtiği görüşündedir. bkz. Kozcaz, *a.g.t.*, s. 63-65, 90.; Kozcaz, "Üçüncü Haçlı Seferine Katılan Alman Haçlı Ordusunun Pisidia Bölgesindeki Sefer Güzergâhı Üzerine Bir Değerlendirme", s. 220-223.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, s. 347.

¹⁰⁷³ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s. 87.

¹⁰⁷⁴ Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s. 685.

Karamık Bataklığına inen kuzeybatı-güneydoğu yönlü Karamık Beli'dir.¹⁰⁷⁵ Altıncısı, Sultan Dağı üzerinde ilk geçit olan Atakent veya Tekkeköy dolaylarından Yalvaç ile Akşehir arasında bağlantı kuran doğu-batı doğrultulu Yalvaç Beli'dir. Yedincisi, Yalvaç'ın güneyindeki Bağkonak ile Akşehir'in güneyinde yer alan Engili köyleri arasında Sultan Dağını aşan doğu-batı istikametli Yellibel veya Zincirlibel ismiyle anılan geçittir. Görüldüğü gibi Karakuş ve Sultan Dağları üzerine Alman haçlı ordusunun geçmiş olabileceğini değerlendirdiğimiz geçit sayısı yedi adettir. Barbarossa'nın Türk esirin rehberliğinde yol alıp Konya'ya ulaşmayı planladığı dağ yolunun hangisi olduğuna dair bir şey söylebilmek oldukça zordur.¹⁰⁷⁶ Ancak biraz sonra sözünü edeceğimiz gibi Alman haçlılarının 3 Mayıs'ta sözü edilen dağ yollarından birisini geçerek 7 Mayıs'ta da Akşehir'e (Philomelion) geldikleri bilgisinden yola çıkarak, Şarkikaraağaç'tan Beyşehir'e kadar ki Sultan Dağında yer alan Ketenlik Beli¹⁰⁷⁷ gibi Akşehir'in güneyinde kalan geçitleri kullanmadıkları açıkça anlaşılabilmektedir.

3 Mayıs günü Alman haçlı ordusu Türk esirin rehberliğinde dağ geçidinden ilerlerken, Rüstem (Restagnus)¹⁰⁷⁸ adlı bir bey'in öncülüğündeki Türkmenler de haçlı ordusunun hareketlerini takip ederek bölgeden Sultan Dağlarını geçecekleri dağ geçidini tutarak burada pusuya yatmışlardır.¹⁰⁷⁹ Haçlı ordusu oldukça dar bir yoldan ilerlemeye çalışırken, Barbarossa'nın oğlu Swabia Dükü VI. Friedrich ile birlikte Merania Dükü, Margrave Uçbeyi ve diğer soylular yanlarındaki okçularla önden giden birlikleri korumak

¹⁰⁷⁵ Hamilton, *a.g.e.*, Vol I., s. 471, 472.; P. v. Tschihatscheff, *Reisen in Kleinasien und Armenien 1847-1863*, Gotha, 1867, s. 3, 4.; Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s. 685, 686.; Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s. 87, 88.;

¹⁰⁷⁶ Bu konu hakkında yapılan tartışmalar için bkz. Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s. 681.

¹⁰⁷⁷ 1884 yılında Sitlington Sterrett ve 1895 yılında da Friedrich Sarre, Doğanhisar'dan hareketle Çetme-Tertenik Deresi-Ketenlik Yaylası-Dinek yolunu izlemişlerdir. Bkz. Sterrett, "An Epicgraphical Journey in Asia Minor", s. 176.; Sarre, *a.g.e.*, s. 142-144.

¹⁰⁷⁸ Claude Cahen tarafından "Rüstem" adıyla sözü edilen kişi Gesta Federici I Imperatoris in Expeditione Sacra'da "Restagnus" şeklinde geçmektedir. Cahen, Restagnus isminin Türkçe karşılığının Rüstem olduğunu düşünmektedir. Ermeni kroniklerine göre ise bir Türkmen Beğ'i olan Rüstem, emrindeki 5 bin kişilik Türkmen kuvvetiyle 1187-88 yıllarında Kilikia'ya akınlar düzenlediği sırada Ermeni Kralı II. Leon (1270-1289) tarafından öldürülmüştü. Ancak Cahen, Rüstem'in isminin çok ünlenmesinden dolayı Türkmenler arasında sanki hala Rüstem yaşıyor gibi kullanılmaya devam ettiğini belirtmektedir. *Gesta Federici I Imperatoris in Expeditione Sacra*, Yay. Haz. Holder-Egger, s. 88, 89.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 447, 448.; Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 63.; Vardapet Vahram, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 15.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s. 56, 58, 60.

¹⁰⁷⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 61.

adına atlarından inerek yaya bir şekilde arkada kalmayı uygun bulmuşlardır.¹⁰⁸⁰ Türkmenler ise VI. Friedrich'in öncülüğündeki haçlı ordusunun artçı birliklerine saldırarak onları yoğun ok ve taş yağmuruna tutup önden giden birliklerden ayırmaya çalışmışlardır.¹⁰⁸¹ Yaşanan çatışmalar esnasında VI. Friedrich çenesine isabet eden bir taş nedeniyle ön dişlerinden olurken, on kadar şövalyede yaralanmış ve Werner isimindeki bir şövalye ise ölmüştür.¹⁰⁸² Türkmenlerin yoğun saldırısı nedeniyle bunalan haçlılar karşı atağa geçerek yükseklerde bulunan düşmanlarının yanına tırmanarak altmış kadar Türkmen'i öldürmeyi başarmışlardır.¹⁰⁸³ Alman haçlı ordusu dağ yolundan inişe geçtikleri esnada da yolun çok sarp olmasından dolayı yanlarında getirdikleri paraları, giysileri ve teçhizatları taşıyan yük hayvanlarının çoğunu kaybetmişlerdir.¹⁰⁸⁴ Ancak dağdan geçişleri esnasında karşılaştıkları Türkmenlere ait deve, koyun ve öküz gibi hayvanlara el koyarak bir nebze de olsa açıklıklarını hafifletme yoluna gitmişlerdir.¹⁰⁸⁵ III. Haçlı kroniklerinin verdiği bilgiye göre haçlı ordusu dağ geçişini tamamladıktan sonra aynı gün geniş verimli bir ova ulaşmıştır. Epistola de Morte Friderici Imperatoris'in aktardığına bakılırsa Alman ordusunun geldiği yer Akşehir Ovası idi.¹⁰⁸⁶ Bu bilgiden yola çıkarak Sultan Dağı üzerinden Akşehir Ovasına inen iki geçit söz konusudur. Bu geçitleri yukarıda da değindiğimiz üzere doğu-batı doğrultu olan Yalvaç Beli ve Yellibel geçitleridir. Lakin diğer haçlı kaynaklarımız olan Ansbert ve Tageno gelinen ovanın ismini belirtmemekle birlikte, Epistola de Morte Friderici Imperatoris'in de doğruladığı gibi haçlıların Akşehir'e geliş tarihi olarak 7 Mayıs tarihi verilmektedir. O halde 3 Mayıs günü haçlı ordusunun ulaştığı sözü edilen ova günümüzde Akşehir ilçesinin kurulu olduğu ova değil, aksine Akşehir'e dört günlük mesafede yani daha kuzeybatıda olmalıdır. Bu bakımdan Alman haçlı ordusunun geçmiş olabileceği geçit ve ovalar sırasıyla; Çöl Ovasına inen Tatarlı Beli, Çamur Ovasına gelen Bozdurmuş Beli, Karamık

¹⁰⁸⁰ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.

¹⁰⁸¹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 61.

¹⁰⁸² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102, 103.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 158.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Waitz, s. 150.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 61.

¹⁰⁸³ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 103.

¹⁰⁸⁴ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.

¹⁰⁸⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 103.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 158.

¹⁰⁸⁶ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.

Bataklığı ve dolayısıyla Karamık Ovasına ulaşan Mermerlibel ve Karamık Beli olabilir. İfade ettiğimiz tüm bu geçit ve ovalar aslında Kütahya (Kotiaieion) ve Eskişehir (Dorylaion) bölgelerinden gelip Konya'ya inen ve oradan da Orta Toroslar üzerinden Kilikia bölgesine veya doğuya Kayseri (Caesarea) istikametine giden ana yola bağlanıyordu.

Alman haçlı ordusu dağdan inip sözü edilen ovaya geldiğinde burada obalarını kurmuş olan Türkmenlerle karşılaşmıştır. Ansbert, haçlı ordusunun burada karşılaştıkları pek çok Türk'ün katledildiğini bunların yanı sıra kadınların ve küçük çocukların dahi katledildiğini eserinde bizlere aktarmaktadır. Yine onun verdiği bilgiye bakılırsa, Türkmenlerin düzenledikleri vur kaç hareketlerine karşılık intikam almak amacıyla yapıldığı anlaşılan bu katliamdan Friedrich Barbarossa'nın haberi yoktu.¹⁰⁸⁷ 4 Mayıs günü tekrar harekete geçen haçlı ordusunda açlık giderek artan bir sorun halini almaya başlamıştı. Üstelik Akşehir Emiri,¹⁰⁸⁸ Gradra Emiri¹⁰⁸⁹ ve Firmin Emiri¹⁰⁹⁰ gibi Türkiye Selçuklu emirlerinin komutasında olan ve sayıları günden güne artan Türk ordusu Alman haçlılarını karşılamaya hazırlanıyordu.¹⁰⁹¹ 5 Mayıs günü Selçuklu ordusunun kendilerine karşı hazırlık yaptığı haberini alan Barbarossa, Sultan II. Kılıçarslan ve oğlu Kutbeddin Melikşah ile daha önce Edirne'de varılan anlaşmanın geçerliliğinin kalmadığını ve bu nedenle Türkiye Selçuklu topraklarından savaşmadan geçemeyeceğini anlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine daha önce Wiesenbach Şövalyesi Gottfried ile birlikte Edirne'de Barbarossa ile görüşmeye gelen Türkiye Selçuklu elçileri Akşehir Emiri¹⁰⁹² ile durumu görüşmek üzere Gottfried'i de yanlarına alarak haçlı ordusundan ayrılmışlardır.¹⁰⁹³ 6 Mayıs da yine Türkmenler haçlı ordusunun artçı birliklerini taciz

¹⁰⁸⁷ *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 103.

¹⁰⁸⁸ III. Haçlı seferi kaynaklarında bu emirin ismine dair bir kayda ulaşılamamıştır.

¹⁰⁸⁹ Claude Cahen, *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'de bahsedilen Gradra ile Ansbert'de bahsedilen Crazzarat'ın Çankırı olduğu görüşündedir. Eğer Cahen'in verdiği bu bilgi doğru ise haçlı kaynaklarının Gradra Emiri diye sözü ettiği Ankara ve Çankırı melik'i olan Muhyiddin Mesud olmalıdır. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 107.; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 41.; Cahen, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁰⁹⁰ İleride ayrıntısına değineceğimiz gibi *Historia Peregrinorum*'da geçen anlatımlara bakılırsa Firmin'in günümüzde Konya'nın Ilgın ilçesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak III. Haçlı seferi kaynaklarında Firmin Emiri diye anılan kişinin kim olduğuna dair bir bilgede elde edilememiştir. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 161, 162.

¹⁰⁹¹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.

¹⁰⁹² *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 160.

¹⁰⁹³ Daha öncede değindiğimiz gibi Friedrich Barbarossa haçlı seferine çıkma kararı aldığı zaman ordusunun geçeceği ülkelerin hükümdarlarına birer elçi heyeti göndererek topraklarından rahat geçişi izin talep etmiş ve ordusunun iâşe ihtiyaçlarının karşılanması adına da pazarların kurulmasını istemişti. Bu

etmek adına saldırıya geçmiş, fakat yirmi kadar Türkmen çatışmalarda öldürülmüştür.¹⁰⁹⁴ Yapılan mücadele esnasında Alman ordusunda çok sevilen Hausen Şövalyesi Frederick kazara atından düşerek boynunu kırıp öldüğü için bütün haçlı ordusu yas tutmuştur.¹⁰⁹⁵ *Historia Peregrinorum*'da kayıtlı olan bahse bakacak olursak Türkmenler, haçlı ordusunun cesur direnişini gördükleri zaman Barbarossa'ya bir tercüman göndererek saldırıları durdurmaları karşılığında para istediğinden söz etmektedir. Barbarossa'nın Türkmenlerin bu isteklerine karşılık olarak onlara ancak aralarında eşit olarak bölebilecekleri bir gümüş sikke verebileceğini belirten alaycı bir cevap vermiştir.¹⁰⁹⁶ 7 Mayıs günü Akşehir yakınlarına gelerek kamp kuran haçlı ordusu, Ansbert ve Tageno'nun ifadelerine göre haçlıların şehire yönelik herhangi bir tehdit oluşturmadıklarını ve hala dost olabileceklerini umarak hareket ettiklerinden söz etmekle birlikte Türklerin ise tam tersine haçlı ordusunun açlıktan bitkin düştüğünü sanarak onlara karşı ok, mızrak ve taşlarla¹⁰⁹⁷ saldırıya geçtiği bilgisini bizlere aktarmaktadır.¹⁰⁹⁸ Alman haçlı ordusu ani Türk saldırı karşısında hızlıca mukavemet göstererek önce piyadelerle birlikte savunma yaparken Swabia Dükü VI. Friedrich ve Merania Dükü'nün komutasındaki süvariler ile de karşı saldırıya geçmiştir. Bizans tarihçisi Khoniates,

bağlamda da Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'a Wiesenbach Şövalyesi Gottfried'i elçi vazifesiyle görevlendirmişti. Sultan II. Kılıçarslan, Alman imparatoru Barbarossa'nın bu isteklerini olumlu karşılayarak Tokili adlı bir adamının öncülüğündeki elçi heyetini Gottfried ile beraber o sırada Edirne'de konaklayan Barbarossa'nın yanına göndermiştir. Ancak bu olayın yaşanmasının üzerinden çok geçmeden Sultan II. Kılıçarslan'ın oğlu Kutbeddin Melikşah 1189 yılı kışında emrindeki Türkmenlerle birlikte Konya'ya gelerek kendisini veliht ilan ettirip babasını tahakküm altına almıştır. Daha sonra da babası II. Kılıçarslan'ın Barbarossa'ya gönderdiği elçi heyetinin ardından kendi elçi heyetini göndermiş ve babasının da vadettiği gibi haçlı ordusunun ülkesinden rahat bir şekilde geçebileceği haberini iletmiştir. Ancak sözü edilen bu iki elçi heyetinin III. Haçlı seferini anlatan kaynaklarda Edirne'den sonraki akıbetine dair bilgi bulunmamaktadır. Ansbert ve Tageno haçlı ordusunun Akşehir'e gelmeden önce Türk elçilerinin bahaneler ortaya atarak Gottfried'i de yanlarına alarak haince kaçtıklarından söz etmesi, Edirne'den Akşehir dolaylarına kadar yol boyunca Türk elçilerinin haçlı ordusu ile gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 103.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; Cahen, a.g.e., s. 54-58.

¹⁰⁹⁴ *Chronica Regia Coloniensis*'de Hausen Şövalyesi Frederick'in atından düşüp ölmesinin anlatıldığı kısmın hemen başında bölgede Türklerle yapılan mücadeleler esnasında 15400 Türkmen'in öldürüldüğünden söz etmektedir. *Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Waitz, s. 149.

¹⁰⁹⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 103.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 159.

¹⁰⁹⁶ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 159.

¹⁰⁹⁷ Türkiye Selçuklu ordusunun kullandığı teçhizatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Göksoy, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, Ankara, 2010, s. 300-374; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçukluları'nda Savaş Geleneği Hile ve Taktikleri", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 248-252.

¹⁰⁹⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 104.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

Akşehir dolaylarında yapılan savaşı Sultan II. Kılıçarslan'ın oğullarının yönettiğinden söz etmektedir.¹⁰⁹⁹ Sözü edilen sultanın oğulları; babasını tahakküm altına alarak kendisi veliaht ilan ettiren Sivas ve Aksaray Melik'i Kutbeddin Melikşah ile Ankara ve Çankırı Melik'i Muhyiddin Mesud ve Uluborlu (Borgulu) Melik'i I. Gıyâseddin Keyhüsrev oldukları tahmin edilmektedir.¹¹⁰⁰ Ancak Selçuklu kuvvetlerinin kendisinden sayıca üstün haçlı ordusu karşısında yapabilecekleri çokta bir şey olmadıkları için geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Ancak bu saldırıdan Türkiye Selçuklu'nun başşehri Konya'ya doğru ilerleyen bir haçlı ordusunun da öyle kolay bir şekilde yol alamayacağını göstermek ve haçlı ordusunu olabildiğince yıpratılmak istedikleri görülmektedir. Nitekim Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un 1146 yılında Konya'ya düzenlediği sefer de Selçuklu ordusunun öncü kuvvetlerinin başında bulunan Süleyman Bey, savaşmaya Afyonkarahisar dolaylarından başlayarak Konya'ya sürdürmüştü.¹¹⁰¹ İşte aynı taktiği uygulamaya koydukları anlaşılan Türkler, Akşehir dolaylarında kendi ordularının kalabalık haçlı ordusu karşısında yenilmesi üzerine gecenin verdiği avantajı da kullanarak kendilerini savunma bilmek için Sultan Dağına geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ansbert'in ifade ettiğine göre burada savaş esnasında Selçuklu kuvvetlerinden hem piyade hem de süvari olmak ölenlerin sayısı 4,174 kişiyken akıbeti bilinmeyenlerin ise 600 kişiydi.¹¹⁰² Epistola de Morte Friderici Imperatoris'de bu sayıyı 6 binden kişiden fazla olarak verilmekle birlikte bunların arasında Türkiye'nin¹¹⁰³ dört bir yanından gelen en iyi 374 kişinin de öldüğünden söz edilmektedir. Yine aynı kaynak haçlı ordusunun da ağır kayıplar verdiği ve birçok atın da Türkler tarafından öldürüldüğü bilgisini bizlere vermektedir.¹¹⁰⁴ Khoniates ise Barbarossa'nın bu savaşta Sultan II. Kılıçarslan'ın oğullarının ağır bir yenilgi uğrattıktan sonra Akşehir'i zapt ederek ateşe verdiği bahsetmektedir.¹¹⁰⁵

¹⁰⁹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 223, 224.

¹¹⁰⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 223.; Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, s. 14.; Kaya, *a.g.e.*, s. 29.

¹¹⁰¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 37.

¹¹⁰² Ansbert'in "daha sonra düşmanlarımızın kendi hesabından öğrendiğimiz kadarıyla" şeklindeki ifadelerinden anladığımıza göre, bu bilgi haçlı ordusuna daha sonradan öğrenilmişti. Büyük bir ihtimalle Ansbert bu bilgiyi esir ettikleri Türklerden öğrenmiş olmalıdır. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 104.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 160.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.

¹¹⁰³ Epistola de Morte Friderici Imperatoris'in Latince baskısında "Turciç" şeklinde Türkiye ifadesi yer almaktadır. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.

¹¹⁰⁴ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175, 176.

¹¹⁰⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 224.

8 Mayıs'ta Akşehir'i arkalarında bırakan haçlı ordusunda açlık 4 Mayıs'tan itibaren giderek artan ve dayanılmaz bir hal almıştı. Bu süreçte yalnızca şarap ve un tamamen tükenmemişti, ayrıca büyükbaş hayvanların ve somun ekmeğın fiyatları da çok fazla arttığından dolayı askerlerin çoğu at ve katır eti tüketmeye başlamışlardı.¹¹⁰⁶ Haçlı ordusunda açlıktan nasibini alanlar yalnızca insanlar değildi, geriye kalan yük ve binek hayvanları içinde ne bir tahıl ne otlayacakları otlaklar bulunabilmiştir. Üstelik Türklerin ordugâhtan yiyecek bulmak için uzaklaşan askerlere saldırması, açıklıktan biçare düşmüş askerlerin maneviyatını da iyice sarsmıştır.¹¹⁰⁷ Açlıktan ve yorgunluktan dolayı kendini kaybeden haçlı ordusundan bazı askerler ordudan ayrılarak Türklere teslim olarak esir olmayı bile tercih etmişlerdir.¹¹⁰⁸ Tüm bu gelişmelerin üstüne bir de askerler arasında görülmeye başlanan hastalık nedeniyle ordu artık hızlı hareket edemez olunca, kötü gidişatı gören askerler Tanrı'dan yardım istemeye karar vermişlerdir. Bu amaçla da ordudan ayrılan bazı askerler toprağa uzanarak bedenleriyle haç şekli çizerek Tanrı'nın kendilerine yardım etmesini umarak ölümü böyle beklemeye başlamışlardır.¹¹⁰⁹ Bu kadar zor şartlar altında açlık ve moral bozukluğu içerisinde Konya'ya doğru yollarına devam eden Alman haçlı ordusu, ertesi gün 9 Mayıs'ta tekrar Türk kuvvetlerinin vur kaç hareketleri şeklinde düzenledikleri saldırılara uğramıştır. 10 Mayıs günü ise Türkiye Selçuklu ordusunun sancaklarını gören ve çalınan nevbet seslerini duyan Friedrich Barbarossa Türklerin ne yaptığını anlayabilmek için bir Türk esirden bilgi alma yoluna gitmiştir.¹¹¹⁰ Hiç şüphesiz ki bu tarih boyunca diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da görülen ve savaşın her an başlayabileceğini gösteren önemli geleneklerden bir tanesi olan Nevbet çalınması geleniği idi.¹¹¹¹

¹¹⁰⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 104.; *Epistola de Morte Friderici Imperetoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 160, 161.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 61.

¹¹⁰⁷ *Epistola de Morte Friderici Imperetoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.

¹¹⁰⁸ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 161.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 104.

¹¹⁰⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 104.; Arnold of Lübeck, *Chronica Slavorum*, Yay. Haz. Pertz, s. 135.

¹¹¹⁰ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 62.

¹¹¹¹ Abdülkerim Özeydin, "Nevbet", *DİA*, c. 33, s. 39, 40.; Bahaeddin Ögel, "Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri", *Selçuk*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Aralık 1986, Yıl 2, Sy. 1, ss. 1-20.

Bizans tarihçisi Khoniates, Friedrich Barbarossa'nın Ginklarion¹¹¹² yakınındayken Alman ilerleyişini gören Türklerin dağ geçitlerine yerleştiği şeklinde bir olaydan söz etmektedir.¹¹¹³ W. M. Ramsay'de haçlı kaynaklarında geçen bu dağ geçitleri bilgisinden yola çıkarak Khoniates'in sözünü ettiği bu geçitlerin Tzibritze/Cibrilcimani ismiyle anılan ve Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un 1176 yılında Konya'ya gitmek için kullanmayı düşündüğü geçit olduğunu düşünmüşlerdir.¹¹¹⁴ Ramsay'in etkisiyle III. Haçlı Seferi ve Myriokephalon Savaşı hakkında çalışma yapan pek çok araştırmacı da onun gibi benzer yanılığın içerisine düşmüştür.¹¹¹⁵ Hâlbuki III. Haçlı seferine dair ana kaynaklarımız olan Ansbert ve Epistola de Morte Friderici Imperatoris incelediğinde, Barbarossa'nın Bizans İmparatoru Manuel'in pusuya düştüğü geçide baştan uyarıldığı için girmediği dağ yolunu kullanarak geniş bir ovaya indiği açık bir şekilde anlatılmaktadır.¹¹¹⁶ Ayrıca bilindiği gibi Türk ordusunun Akşehir'den itibaren uygulamaya çalıştığı askeri taktik, Konya'ya ilerlemeye çalışan haçlı ordusuna karşı ani saldırılar düzenleyerek onları vur kaç taktikleriyle olabildiğince yıpratılmakti. Türkler düzenledikleri ani saldırılar neticesinde geri çekilirken de düşmanlarına karşı kendilerini savunabilecekleri yer yer de kendilerini takip etmeleri halin de pusuya düşürebilecekleri Sultan Dağı'nın doğu eteklerine ve buradaki uzun dere yataklarına sığınıyorlardı. İşte

¹¹¹² Ramsay ve Muralt burasından Chateau Cingulaire (Cingulaire Şatosu/Kalesi) şeklinde söz etmekle birlikte 1176 yılındaki Myriokephalon Savaşına atıf yaparak Bizans İmparatoru Manuel'in yenildiği Tzibritze/Cibrilcimani ile aynı geçit olduğu görüşündedirler. Muralt'ın eseri incelendiğinde onun Bizans tarihçisi Khoniates ile haçlı kaynağı Tageno'dan yararlanarak bunu ortaya koyduğu görülmektedir. Lakin Khoniates'in Ginklarion veyahut Cingulaire dair anlatımlarına bakacak olursak burasının Myriokephalon Savaşındaki Tzibritze/Cibrilcimani geçidiyle hiçbir ilgisinin olmadığı aksine burasının Akşehir ile Konya arasında olan bir yerleşim yeri veya bölge ismi olduğu görülmektedir. Üstelik Tageno'da Ginklarion'a dair bir bilgi de bulunmamakla birlikte olayı anlatan bir diğer haçlı kaynaklarımız Ansbert ve Epistola de Morte Friderici Imperatoris'de Ramsay ve Muralt'ın iddialarının tam tersine Friedrich Barbarossa'nın "Kutsal Ruh" tarafından uyarıldığı için Bizans İmparatoru Manuel'in yenildiği geçide girmeyip sola döndüğü ve dağ yollarını kullanarak bölgeden geçtiği bilgisi verilmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 224, 225.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.; Muralt, *a.g.e.*, s. 239.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 140.; Altan, *a.g.m.*, s. 581.

¹¹¹³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 225.

¹¹¹⁴ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 140.; Kesik, "Türkiye Selçukluları'nda Savaş Geleneği Hile ve Taktikleri", s. 257-259.

¹¹¹⁵ W. M. Ramsay'in görüşlerinden etkilenenlerden birisi olan Steven Runciman, Alman haçlı ordusunun Denizli'den "orta Anadolu'ya doğru dönerek Manuel'in Myriokephalon felaketine doğru ilerlemiş olduğu aynı yoldan yürüyüp 3 Mayıs'ta Türklerle bu mevkiye küçük bir çarpışma yaptıktan sonra buradan geçti. Myriokephalon maktullerinin kemikleri hala etrafta yatıp durmaktaydı." şeklinde bir bilgi vermekle birlikte yararlandığı kaynağı belirtmemiştir. Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 13.

¹¹¹⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 174.

Khoniates'in eserinde geçen Türklerin dağ geçitlerine yerleştiği ifadesinden anlaşılması gereken bilgi bu çerçevede ele alınıp değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Ginklarion eğer Ramsay'in iddia ettiği gibi Tzibritze/Cibrilcimanı olsaydı geçidin başlangıcı Sultan Dağının batı yüzünde olmalıydı. Hâlbuki Ginklarion bir geçit olmadığı gibi Sultan Dağının doğusunda Akşehir-Konya arasında bir yerleşim yeri veya bölge ismi olduğu Khoniates'in anlatımlardan açıkça öğrenilebilmektedir.¹¹¹⁷ Türklerin sürekli olarak vur kaç hareketleri düzenleyerek dağlara çekilmesinden bıkan İmparator Barbarossa, Ginklarion yakınlarındayken ordugâhı düz bir araziye¹¹¹⁸ kurdurarak gece ordusunu iki gruba ayırmıştır. Onun planına göre ordusunun bir grubu sabah şafak sökerken kaçır gibi yaparak ordugâhtan uzaklaşırken diğer grup çadırlarının içerisi de pusuda bekleyecekti. Barbarossa'nın planı işe yaramış haçlı ordusunun açlık ve sefaletten dağılmaya başladığını düşünen Türkler dağlardan inerek haçlı ordugâhına saldırıya geçmiştir. Ancak ordugâhtan taktik gereği uzaklaşan haçlı askerleri geri dönünce Türk kuvvetleri iki ordu arasında kalarak ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹¹⁹ Bizans kroniği Khoniates'in anlatımlarında geçen bu olayın ipuçlarına haçlı kaynaklarının 11 Mayıs'ta gerçekleşen olaylara dair anlatımlarında da denk gelmekteyiz. Buna göre, Türklerin gün geçtikçe sürekli artan saldırılarından bıkan haçlılar "*ani bir dönme hareketi*" yaparak Türklerin üzerine atılmış ve gün içerisinde yapılan ilk çatışmada 200 kadar Türk öldürülürken kaçmaya çalışan bazıları da yakındaki bir gölde boğulmuştur. Ayrıca devam eden çatışmalarda Firmin Kasabası yakınlardaki dağda elli veya elliden daha fazla Türk daha öldürülmüştür.¹¹²⁰ Haçlı kaynaklarının anlatımlarında yer alan bu bilgileri değerlendirirsek Akşehir ve Konya arasındaki tek gölün Ilgın Gölü olduğu, Firmin Kasabası'nın günümüzdeki Ilgın ilçesi olduğu ve kasaba yakınlarda savaş yapılan dağında Tekne Dağı olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. O halde Khoniates'in sözünü ettiği ve Akşehir-Konya arasında olduğu bilinen Ginklarion'un da günümüz Ilgın ilçesi veya o bölgeye verilen isim olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹¹⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 224, 225.

¹¹¹⁸ MÖ 401'de Genç Kyros'da tıpkı şimdi Friedrich Barbarossa'nın izlediği rotayı izleyerek Kaystroupedion-Thymbriion (Ulupınar köyü) üzerinden Tyriaieon'a (Ilgın) gelmiş ve buradaki düz bir ovada Kilikia kraliçesi Epyaka'ya ordusunun gücünü göstermek için resmigeçit yaptırmıştı. Daha sonra da Ilgın'dan hareketle 5 konak, 30 fersah yol alıp Konya'ya gelmişti. Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.14-19., Türkçe çev., s. 35, 37.

¹¹¹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 225.

¹¹²⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 105.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 161, 162)

11 Mayıs günü Ilgın dolaylarında yapılan iki savaş nedeniyle Alman haçlı ordusu kısa bir yürüyüş yapmak zorunda kalarak tekrardan ordugâh kurmak zorunda kalmıştır. Haçlı ordusu 12 Mayıs günü yolları üzerinde geçmek zorunda oldukları akarsuyu orada bulunan köprü'nün darlığı nedeniyle ancak iki şer iki şer geçebilmiş ve bu geçiş akşama kadar sürmüştür. Ancak bu geçiş esnasında Türkler de boş durmamış yeni bir saldırı başlatarak haçlı ordusunu köprüden geçişleri esnasında taciz etmişlerdir. Burada yapılan mücadeleler esnasında yirmiden fazla Türk haçlılarca öldürülmüştür.¹¹²¹ Kaynaklarda sözü edilen köprü ile geçilen akarsu Ilgın Ovasının ortasından geçen Mahmuthisar Çayı olmalıdır. 13 Mayıs günü Hristiyanların önemli bayramlarından olan Hamsin Yortusu'na denk geldiği için Würzburg'lu Piskopos Gottfried Alman haçlı ordusunun maneviyatını yükseltici vaazlar vermiştir. Vaazlarla birlikte ordusunun maneviyatının yükseldiğini gören Friedrich Barbarossa'da herkesi cesaretlendirici bir konuşma yaparak askerlerini savaş için teşvik etmiştir.¹¹²²

14 Mayıs günü olduğunda tekrar yola koyulan haçlı ordusunu, 40 bin süvariden¹¹²³ meydana gelen Türkiye Selçuklu ordusu karşılaşmıştır. Haçlı kaynaklarının dile getirdiğine göre Selçuklu ordusu bölgedeki dağlara konumlanmış bir halde haçlı ordusunun gelişini beklemekteydi.¹¹²⁴ Haçlı kaynaklarınca sözü edilen dağlar Sultan Dağının bölgedeki uzantıları olmalıdır. Alman haçlı ordusunun Akşehir-Ilgın-Mahmuthisar Çayı-Kadınhanı güzergâhını takip ederek Ilgın dolaylarına geldiği düşüncesinden hareketle sözü edilen Sultan Dağı uzantıları Ladik'ten Meydanköy'e kadar olan coğrafya da uzanan Mishavan, Donlu, Karadağ, Çal ve Çınalıkoyak isimleriyle

¹¹²¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 105.

¹¹²² *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 162, 163.

¹¹²³ *Historia Peregrinorum* savaşa katılan Türkiye Selçuklu ordusunun sayısını 500 bin süvari şeklinde verirken, Ansbert ve Tageno ise bu sayının 300 bin süvari olduğunu iddia eder. Fakat bu konuya dair en tutarlı rakamı ise Epistola de Morte Friderici Imperatoris vermekle birlikte Türkiye Selçuklu ordusunun sayısının 40 bin süvariden oluştuğunu söylemektedir. Yine Ansbert, Kutbeddin Melikşah'ın kardeşi Muhyiddin Mesud'a haber göndererek haçlılara karşı kendilerine yardım etmesi için çağırdığını ve Mesud'un da buna olumlu cevap vererek 10 bin kişilik bir ordu ile desteğe geldiği bilgisini bizlere vermektedir. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 162.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 106, 107.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 62.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.; XIII. yüzyılın başından ortalarına kadar asıl düzenli Türkiye Selçuklu ordusu 20 bin ile 50 bin arasında değişmekteydi. Bu rakam devletin en güçlü olduğu I. Alâeddin Keykubad (1221-1237) devrinde ise 100 bine yaklaşmıştır. Bkz. Kesik, "Türkiye Selçukluları'nda Savaş Geleneği Hile ve Taktikleri", s. 252.

¹¹²⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 106.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 163.

bilinen tepeler olmalıdır.¹¹²⁵ Ladik dolaylarında Türklerin savaş düzeni alıp kendilerini beklediğini gören İmparator Barbarossa'da ordusunu düzen içerisine soktuktan sonra İmparatorluk Mareşal'i Kalden'li Heinrich'i öncülerin başına koyarak ona Türklere karşı cesurca karşı koymalarını tembihlemiştir.¹¹²⁶ Türkiye Selçuklu ordusunun başında ise Sivas ve Aksaray Melik'i Kutbeddin Melikşah ve Ankara ve Çankırı Melik'i Muhyiddin Mesud'un olduğu haçlı kaynaklarının anlatımlarından anlaşılmaktadır.¹¹²⁷ Her ne kadar Uluborlu (Borgulu) Melik'i I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kaynaklarda adından söz edilmese de görev yaptığı Uluborlu'nun Konya'ya yakın olması dolayısıyla onun da bu savaşta yer aldığını tahmin etmek güç değildir.¹¹²⁸

Alman haçlı ordusu ile Türkiye Selçuklu ordusu arasında meydana gelen karşılaşmada ilk saldıran o esnada Sultan Dağının yamaçlarından birisinde bulunan Selçuklu kuvvetleri olurken Alman ordusunun öncülerinin ciddi bir mukavemet gösterince Selçuklu askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹²⁹ Burada yapılan mücadele esnasında yüzlerce Türk askeri öldürüldükten sonra Barbarossa ordusunu, Kutbeddin

¹¹²⁵ Nitekim biraz sonra ayrıntısına değineceğimiz gibi haçlı ordusunun savaşta sonra Türk ordusunu takiple kumlu bir çöle geldiğinden ve bölgedeki bataklıklardan bahsederek Konya Ovasını tarif etmesi savaşın yapıldığı yerin Iğın-Meydanköy arasında uzanan tepelerde olduğunu kanıtlamaktadır.

¹¹²⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 106.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'in verdiği bilgiye bakılırsa Alman haçlı ordusunda yalnızca 600 kadar süvari bulunmaktaydı. Zira yol boyunca Türkmenlerin ve Selçuklu ordusunun düzenlediği vur kaç hareketleri sırasında haçlı ordusunda bulunan yük ve binek hayvanlarına ciddi zararlar verilmişti. Üstelik haçlıların Türk topraklarından geçişleri esnasında yol boyunca açlıkla mücadele ettikleri zaman binek hayvanlarının etlerini tükettikleri de bilinmektedir. Bu bakımdan *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'de verilen bu bilginin doğru olması kuvvetle muhtemeldir. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.

¹¹²⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 107.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 175.; Turan, *a.g.e.*, s. 223.; Baykara, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, s. 14.; Kaya, *a.g.e.*, s. 29.; Cahen, *a.g.e.*, s. 58.

¹¹²⁸ Daha öncede söz ettiğimiz üzere I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1205 yılında hocası Şeyh Mecmeddin İshak'a gönderdiği mektupta Franklarla ve Almanlarla savaştığından söz etmesi, onunda Alman haçlı ordusuna karşı Konya dolaylarında yapılan savaşta yer almış olabileceğini göstermektedir. İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 112.; Yazıcızâde Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Yay. Haz. Bakır, s. 54, 183.; Turan, *a.g.e.*, s. 223.

¹¹²⁹ III. Haçlı kroniklerinin kaydına bakılırsa Helfenstein'li Ludwig adında bir din adamı savaş esnasında beyaz atı üzerinde bembeyaz bir tunik giymiş olan Aziz George'u gördüğünü ve Türklerle yapılan savaşın onun sayesinde kazanıldığını iddia etmiştir. Hatta *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'de Friedrich Barbarossa'nın Ludwig'i çağırıp onu gördüğüne dair yemin ettirdiğini söz etmekte ve daha sonra da Türklerle konuşmalarında onlarında beyaz atlar üzerine binmiş beyaz kıyafetler giyen askerler gördüğünü kendilerine söylediklerini belirtmektedir. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 106.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.; *Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Waitz, s. 150.; Haçlı kaynaklarında anlatılan bu bilgi hiç şüphesiz bedenen ve psikolojik olarak çökmüş durumda olan Alman ordusunun dini öğelere başvurularak moralini yükseltme girişiminden başka bir şey olmadığı bellidir. Nitekim bir gün önce Würzburg'lu Piskopos Gottfried orduya verdiği vaazda askerlerin Aziz George'un yardıma gelmesi için dua etmelerini istemesi bunun en büyük kanıtıdır. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 163, 165.

Melikşah ve Muhyiddin Mesud'un başında bulunduğu başka bir dağa doğru yönlendirmiştir. Lakin III. Haçlı kronikleri Alman haçlı ordusu ile Türkiye Selçuklu meliklerinin başında bulunduğu asıl Türkiye Selçuklu ordusu arasında yapılan savaşa dair oldukça az bilgiler vermektedir.¹¹³⁰ Bu bağlam da Ansbert'in anlattığı bir hikâyeye bakılırsa savaş sırasında şövalyelerden birisi Kutbeddin Melikşah'ın yanına kadar sokulmayı başarıp onun atını yaralayınca Kutbeddin'in atından düşmesine sebep olmuştur. Ancak Kutbeddin'in yanında bulunan beylerden birisi hızlı davranarak şövalyenin zırhla kaplı elini bir kılıç darbesiyle kesmiştir. Yine Ansbert'in savaş anında Türkler tarafından geride bırakılan bir Ermeni'den aldığı habere bakılırsa, Çankırı Melik'i Muhyiddin Mesud'un¹¹³¹ yaşanan gelişmelere bakarak abisi Kutbeddin Melikşah'a kalabalık haçlı ordusunun karşısında daha fazla tutunamayacaklarını belirtip geri çekilmeleri gerektiğini söylemiştir.¹¹³² *Historia Peregrinorum* ise Muhyiddin Mesud'un bu önerisinin arka planına değinerek, Kutbeddin Melikşah'a zaten yollarda bitap düşmüş olan haçlı ordusunun açlığa daha fazla dayanamayacağını bu nedenle haçlı ordusunun yok olup gideceğinden söz etmiştir.¹¹³³ Her ne kadar haçlı ordusu yol boyunca düzenlenen akınlarla yıpratılsa da haçlıların hala daha kendilerinden sayıca üstün olduğunu gören Kutbeddin Melikşah kardeşinin de tavsiyesine uyarak Konya önlerine doğru geri çekilme kararı almıştır.¹¹³⁴ Türkiye Selçuklu ordusunun geri çekilmeye başladığını gören haçlı ordusu da onları takip ederek gün batımında Konya (Ruzbe)

¹¹³⁰ Konya dolaylarında yapılan bu savaş hakkında nispeten Ansbert biraz daha bilgi verirken diğer haçlı kaynakları sadece birkaç cümle ile geçiştirmiştir. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 106.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 513, 514.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Hofmeister, s. 50.; *Historia Peregrinorum*'da yer alan bilgiler ise 14 Mayıs'ta yapılan bu savaş ile haçlıların Konya'ya geldikleri tarih olan 17 Mayıs'ta yaşanan olaylar iç içe geçmiştir. Bkz. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 164.

¹¹³¹ Ansbert eserinde Çankırı'dan Crazzarat şeklinde bahsetmekle birlikte Crazzarat Emiri'nin kim olduğunu dair bir bilgi vermemektedir. Ansbert'in Crazzarat Emiri yerine bazen Galatia Kralı şeklinde de kullandığı eserinde görülmektedir. Türkiye Selçuklu tarihi kaynaklarından Galatia bölgesinin yani Ankara ve Çankırı çevresine hâkim olan Selçuklu melikinin Muhyiddin Mesud olduğunu bilinmektedir. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 107.; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 41.; Cahen, *a.g.e.*, s. 58.

¹¹³² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 107.

¹¹³³ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 164.

¹¹³⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 107, 108.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 164, 165.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Hofmeister, s. 50.; *Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Waitz, s. 150.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 47, 48.; İmâdedîn el-Kâtîb el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 347-351.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 454.

Ovasının başlarına ulaşmışlardır. Ancak haçlı ordusu akşama olması nedeniyle daha fazla ileri gidememiş ve Konya Ovasının başında kamp yapmak zorunda kalmışlardır.¹¹³⁵

Alman haçlı ordusu günlerdir açlık ve susuzlukla mücadele ederek Konya yakınlarına kadar gelmiş ve burada Türklere karşı yapılan savaşı kazanmıştı. Ancak haçlı kaynaklarının belirttiğine göre savaştan sonra gelinen bölge kumlu bir çölden oluşmaktaydı ve hem insanlar hem de hayvanlar için su ve yiyeceğin olmadığı bir yerdi.¹¹³⁶ Bu nedenle sonraki günlerde daha neler ile karşılaşılacaklarını bilmedikleri için açlık ve susuzluk nedeniyle orduda ciddi endişeler baş göstermişti.¹¹³⁷ Ancak esir edilen Türklerden yakınlarda bataklıklar bulduğuna ve ihtiyaçlarının oradan giderilebileceğini dair bilgiler almışlardır. Sözü edilen bu bataklıklar Konya'nın kuzeydoğusunda bulunan Koca Aslım (Akyay) Bataklığı olmalıdır.¹¹³⁸ 15 Mayıs günü aç ve susuz bir halde tekrar yola koyulan haçlı ordusu sözünü ettiğimiz bataklıklara uğrayarak susuzluklarını az daha olsa dindirmiştir. Gelinen bölge her ne kadar bataklıkta olsa hiç su olmamasından iyidir düşüncesinden hareketle haçlı ordusu ihtiyaçlarını rahatça karşılayabilmek adına geceyi bataklıkların başında geçirmeyi uygun bulmuştur. 16 Mayıs'ta haçlı ordusunun tekrar yürüyüşe geçtiği o zaman Konya'ya çekilmiş olan Kutbeddin Melikşah'tan Friedrich Barbarossa'ya barış yapmak istediklerini belirten bir elçi heyeti gelmiştir. Gelen elçi heyeti şartlarını bildirerek, 300 altın ve Kilikia topraklarının kendilerine verilmesi karşılığında haçlı ordusunun bölgeden güvenle geçişlerini izin verecekleri gibi üç gün sonra da onlar için pazar kuracaklarını bildirmiştir. Ancak Alman İmparatoru Barbarossa'da Selçuklu elçilerinin bu isteklerini geri çevirerek gerekirse kılıçlarıyla yolu açacaklarını onlara söylemiştir. Barbarossa'dan olumsuz yanıt alan elçiler eğer bu gece tekrar görüşme yapmak için yanlarına dönmezlerse yarın Selçuklu ordusunun onlarla canla başla savaşaacağını söyleyerek oradan ayrılmışlardır.¹¹³⁹ O gece Konya'ya yaklaşık

¹¹³⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 107.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.

¹¹³⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 107, 108.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.

¹¹³⁷ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.

¹¹³⁸ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.; *Gesta Federici I Imperatoris in Expeditione Sacra*'da ise ulaştıkları bu suyun tuzlu olduğu bilgisi verilmektedir. *Gesta Federici I Imperatoris in Expeditione Sacra*, Yay. Haz. Holder-Egger, s. 90.; Koca Aslım (Akyay) Bataklığı'na dair yapılan araştırmalarda da bataklığın kuzey kesimlerinde yer yer tuz yoğunluğunun fazla olduğu görülmüştür. Bkz. Recep Bozyiğit-Şenay Güngör, "Konya Ovasının Toprakları ve Sorunları", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Temmuz 2011, Sy. 24, s. 180.

¹¹³⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 108.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 167.; Arnold of Lübeck, *Chronica Slavorum*, Yay. Haz. Pertz, s. 136.

bir mil uzaklıkta¹¹⁴⁰ ordugâh kuran haçlı ordusu Selçuklu elçilerinden sonra ne yapacağını bilemez bir haldeydiler. Ordunun çoğunluğu Konya'nın yanından geçerek Kilikia'ya kadar yürümenin daha güvenli olduğunu düşünürken, geriye kalan bir diğer kısımda Kilikia'nın hala daha çok uzak olduğunu üstelik yol boyunca açlık hem insanların hem de atların çektiklerini ifade ederek Konya'ya gidilmesi konusunda görüşlerini beyan etmiştir. Yapılan tartışmalar sonucunda ikinci grubun görüşü kabul edilerek Konya'ya gidilmesi kararı alınmıştır.¹¹⁴¹

17 Mayıs günü Konya'ya varmak için yola koyulan haçlı ordusu, yol boyunca Türk kuvvetlerinin vurkaç saldırılarına uğramış ve yaşanan mücadeleler esnasında 60 kadar Türk öldürülmüştür.¹¹⁴² En sonunda Konya'ya ulaşmayı başaran haçlı ordusu iâşe ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri Meram bahçelerine gelerek burada ordugâhını kurmuştur.¹¹⁴³ Haçlı kaynaklarında geçmeyen ancak Khoniates'in verdiği bilgiye bakılırsa Türkler su kanallarıyla çevrelen ve taş örülü duvarları olan bu bahçelerde bir savunma hattı kurarak haçlılara karşı savaşmışlar ancak yenilerek pek çoğu öldürülmüştür.¹¹⁴⁴ Ordusunun iâşe ihtiyacını Meram bahçelerinden sağlayan Friedrich Barbarossa 18 Mayıs sabahı şehre saldırmak üzere hazırlık yaparak ordusunu iki gruba ayırmış, ilk grubu kendisi komuta ederken ikinci grubu da oğlu VI. Friedrich'e emanet etmiştir. Geriye kalan silahsız askerler, rahipler ve ordunun ağırlıkları ise bu iki grubunda arasına yerleştirmiştir. Alman haçlı ordusunun şehri almak için yaptığı bu hazırlıklar sürerken Sultan II. Kılıçarslan ve oğulları Kutbeddin Melikşah ve Muhyiddin Mesud'dan bir elçi heyeti Barbarossa ile görüşmek üzere haçlı ordugâhına gelmiştir.¹¹⁴⁵ Barbarossa ile görüşen elçiler sultanın arzusunun yeni bir barış yapılmasından yana olduğunu haçlı tarafına iletmiştir. Barbarossa ise barışın ancak daha önce kendilerine elçi olarak gönderilen fakat esir edilen Wiesenbach Şövalyesi Gottfried'in serbest bırakılması

¹¹⁴⁰ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 176.

¹¹⁴¹ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 167.

¹¹⁴² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 109.; Tageno ise Ansbert'den farklı olarak vur kaç hareketleri esnasında 30 kadar Türk'ün öldürüldüğü bilgisini vermektedir. *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.

¹¹⁴³ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 109.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 177.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 62.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 226.

¹¹⁴⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 226.

¹¹⁴⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 109, 110.

durumunda mümkün olacağını Selçuklu elçilerine beyan etmiştir.¹¹⁴⁶ Tüm bu görüşmelerden sonra Barbarossa sultandan gelen elçilerin bir aldatma maksadıyla gelmiş olabileceğini düşünerek oğlu VI. Friedrich'i şehre doğru ilerlemesini emretmiştir. Selçuklu elçileri geri dönerken Konya halkı ise üzerlerine gelen haçlı birliğine karşı kendisini koruyabilmek için kaleye (Alâeddin Tepesi) doğru hareket geçtiği sırada Sultan II. Kılıçarslan'da yanına aldığı 600 kişilik bir birlik ile şehre saldırmak üzere gelen haçlı birliğini karşılamak üzere harekete geçmiştir.¹¹⁴⁷ Bu sırada geri dönen elçiler Barbarossa'nın Gottfried'in serbest bırakılması şartını sultana iletmişlerdir. Sultan da şehre olası bir saldırı olmasını engelleyip daha fazla kan dökülmesini engellemek için Gottfried'i serbest bıraktırmıştır. Ancak Gottfried serbest bırakılmasına rağmen VI. Friedrich emrindeki askerlerle birlikte şehrin kapılarına saldırmaya başlayınca Türk birlikleri halkı korumak üzere harekete geçmiştir. Bu sırada Barbarossa'nın başında bulunduğu ordunun diğer yarısı Meram bahçelerinde gelişmeleri takip ederken, kendilerine gizlemeyi başaran kalabalık bir Türk birliği ise Meram bahçelerinde bekleyen haçlı ordusuna ani bir baskın düzenlenmiştir.¹¹⁴⁸ Barbarossa beklenmedik bu saldırı karşısında askerlerinin korku içerisinde düştüğüne görünce onlara cesaretlendirici sözler söyleyerek başında bulunduğu orduyu savaşmak üzere harekete geçirmiştir. Meram bahçelerinde yapılan bu mücadele esnasında haçlı kaynaklarının kaydına göre saldırıya geçen Türk birliği 3 bin kişilik kayıpla geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹⁴⁹ VI. Friedrich ise bu sırada şehrin kapılarını savunan Türk askerleri karşısında önce geri çekilmek zorunda kalsa da toparlanarak yeniden başlattıkları saldırı neticesinde şehre girmeyi başarmıştır.¹¹⁵⁰ VI. Friedrich ve emrindeki haçlı kuvveti daha sonra da şehir sokaklarında kaleye sığınmak için koşuşturan veya kale sığınamayıp geri de kalan erkek, kadın ve çocukları katlederek kale kapılarına kadar ilerlemiştir.¹¹⁵¹ Şehrin düşmesinin ardından

¹¹⁴⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 110.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.

¹¹⁴⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 110.

¹¹⁴⁸ Epistola de Morte Friderici Imperatoris'de saldırıyı düzenleyen Türk kuvvetlerinin sayısını abartılı bir rakamla 200 bin olarak vermektedir. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 177.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 110, 111.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 62.

¹¹⁴⁹ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'de Konya dolaylarında yapılan savaşlara dair eksik ve hatalı bilgiler olmasına rağmen bölgede gerçekleşen savaşlarda tahminen 22 bin Türkün öldürüldüğünden söz etmektedir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 64.

¹¹⁵⁰ *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 169.

¹¹⁵¹ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 514.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 110.; *Epistola de Morte Friderici*

Barbarossa'da Meram bahçelerinden ayrılarak oğlu VI. Friedrich'in yanına gelmiştir. Haçlı kaynaklarının verdiği bilgiye göre haçlı askerleri şehirde önce buğday ve arpa ambarlarına daha sonra da evleri yağmalamaya koyulmuştur.¹¹⁵² Yağma edilen yerler arasında sultana ait iki saray ve 1187 yılında Kutbeddin Melikşah'ın Selahaddin Eyyubi'nin kızıyla nişanlandığında onunla birlikte gelen çeyizinde olduğu haçlı kaynaklarında yer almaktadır.¹¹⁵³

Alman Haçlı Ordusunun Güzergâhı	Gün
Denizli-Acıtuz/Çardak Gölü	27 Nisan-28 Nisan
Acıtuz/Çardak Gölü-Dinar	28 Nisan-29 Nisan
Dinar-Akşehir	2 Mayıs-7 Mayıs
Akşehir-Firmin	8 Mayıs-11 Mayıs
Firmin-Koca Aslım (Akyay) Bataklığı	11 Mayıs-15 Mayıs
Koca Aslım (Akyay) Bataklığı-Konya	15 Mayıs-17 Mayıs

Tablo 10: III. Haçlı kroniklerine göre Alman Haçlı ordusunun Denizli-Konya arasında izlediği güzergâhı ve tarihler

Alman haçlı ordusu 18 Mayıs'ta şehrin yönetimi ele geçirmiş ancak Konya kalesini ele geçirememiş bir halde şehir içerisinde yerleşerek ordugâh kurmuş bir haldeydi. Haçlı ordusunun kapılarına kadar dayandığını gören Sultan II. Kılıçarslan çaresiz bir şekilde 19 Mayıs günü tekrar bir elçi heyeti göndererek Alman imparatoru Friedrich Barbarossa ile barış yapmak istediğini yinelemiştir. Khoniates'e göre Sultan II. Kılıçarslan, oğlu Kutbeddin Melikşah tarafından tahtından indirildiğini ve oğullarının ne yaptığını dair bir bilgisi olmadığını Barbarossa'ya belirttiğinden söz etmekle birlikte taraflar arasında yapılan herhangi bir anlaşma dair bir malumat vermemektedir.¹¹⁵⁴ Ancak haçlı kaynakları, Türk topraklarından ayrılıncaya kadar güvenli bir geçişin sağlanması, askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla pazarların kurulması ve verilen sözlerin teminat altına alınabilmesi adına da Kilikia'ya kadar yirmi Selçuklu emir ve komutanın

Imperatoris, Yay. Haz. Chroust, s. 177.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Hofmeister, s. 50.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 348-351.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhnê (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 454.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 285.

¹¹⁵² Tageno'da şehrin yağmalanması sonucunda elde edilen altın, gümüş, mücevher ve kumaş gibi ganimetlerin değerinin 100 bin mark'ı geçtiğinden söz etmesi yapılan yağmanın boyutunu göstermektedir. *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.

¹¹⁵³ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 177.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.; *Historia Peregrinorum*'da ise Selahaddin Eyyubi'nin haçlılarla mücadele edip paralı asker toplaması için Kutbeddin Melikşah'a gönderdiğini iddia ettiği 10 bin mark'ın da yağma edildiğinden söz etmektedir. *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 170.; 1187 yılında Kutbeddin Melikşah'ın Selahaddin Eyyubi'nin kızıyla nişanlaması hakkında bilgi için bkz. Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Tebliğleri*, c. II, Konya, 2001, s. 403.

¹¹⁵⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 226.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 62, 63.; Cahen, *a.g.e.*, s. 59.

rehinin verilmesi karşılığında anlaşma yapıldığından söz etmektedir.¹¹⁵⁵ Taraflar bu şartlar üzerinde karara varıp anlaşma yapınca haçlı ordusu 23 Mayıs'ta şehirden ayrılarak pazarların kurulduğu Meram bahçelerine dönerek burada ordugâh kurmuştur. Üç gün boyunca buradaki pazarlardan ihtiyaçlarını gören haçlı ordusu 26 Mayıs günü Konya'dan Karaman'a (Laranda) doğru harekete geçmiştir. Konya Ovası boyunca güneye doğru ilerleyen ordu günümüzde Alakova olduğunu tahmin ettiğimiz Kırkpınar'a gelmiş, ertesi günde yani 27 Mayıs'ta suyu içilebilen büyük bir göle¹¹⁵⁶ ulaşarak burada konaklamıştır.¹¹⁵⁷ Ansbert ve Tageno'nun verdiği bilgiye bakılırsa Türkmenler eskisi kadar olmasa da hala daha haçlı ordusunu takip ederek ordunun gerisinde kalanlara saldırılar düzenliyorlardı.¹¹⁵⁸ Bu durumdan gayet rahatsız olan Barbarossa'da rehine olarak yanlarına aldıkları yirmi Selçuklu emir ve komutanı çağırarak Türkmenlerin saldırılarını durdurmadıkları ve anlaşılan pazarlar kurulmadığı takdirde onları öldürmekle tehdit etmiştir. Nitekim Arap kaynaklarının sözünü ettiği üzere Barbarossa bu esirlerin bir kısmını daha sonra çeşitli bahanelerle öldürürken geri kalanını serbest bırakmıştır.¹¹⁵⁹

28 Mayıs günü tekrar yola koyulan haçlılar geniş üzüm bahçeleri olan ancak oldukça az su bulabildikleri büyük bir köyden geçmişlerdir.¹¹⁶⁰ 29 Mayıs'ta ise bir hayli zorlandıkları yolu takiple Pyrgus'a (Kazımkarabekir)¹¹⁶¹ gelerek burada pazar

¹¹⁵⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 112, 113.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 170.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 177.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Hofmeister, s. 50.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 64.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 48.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 348-351.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhe (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 454.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 288.

¹¹⁵⁶ Sözü edilen gölün Hotamış Bataklığı olma ihtimali olduğu gibi W. M. Ramsay'in de sözünü ettiği Çarşamba Çayı'da olma ihtimali söz konusudur. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 383.

¹¹⁵⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 113.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.

¹¹⁵⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 113.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 64.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 227, 228.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 48.

¹¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 48.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 348, 351.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 114.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.

¹¹⁶⁰ Strabon, Lykaonia bölgesinin soğuk, ağaçsız ve suyun az olduğu bir yer olduğunu söyler. Ayrıca burada bulunan su kuyularının da dünyanın en derin kuyuları olduğunu kaydeder. Strabon, *Geographika*, 12.6.1., Türkçe çev., s. 65.

¹¹⁶¹ Pyrgus veya Pygoi günümüzde Karaman'ın Kazımkarabekir ilçesi dolaylarında bulunan bir köy idi. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 383, 503.; BATlas'ta Pyrgoi: Kazımkarabekir, eskiden Gaferiyat. Talbert, *a.g.e.*, s. 1019.

ihtiyaçlarını karşılayarak bir günlüğüne kamp kurmuşlardır. 30 Mayıs günü de Pyrgus'dan hareket eden Haçlı ordusu geç saatlerde de olsa Karaman'a ulaşmıştır.¹¹⁶² Karaman'a kadar gelen Friedrich Barbarossa'nın önünde bundan sonra seçebileceği iki yol söz konusuydu. Bu bağlamda ya tıpkı MÖ 401'de Genç Kyros'un ve 1158-59 yıllarında Kilikia'dan İstanbul'a dönüşe geçen Manuel Komnenos'un yaptığı gibi Gülek Boğazı (Kilikia Geçitleri)'ni yada bölgeden Kilikia'ya geçmek için kullanılan Sertavul Geçidini kullanacaktı.¹¹⁶³ Ancak Barbarossa, Türk topraklarından daha fazla ilerlemenin doğru olmadığına karar vermiş¹¹⁶⁴ olsa gerek Sertavul Geçidine yönelmiştir. Dağların arasından ilerleyen son derece dik ve zor yolu takiple Ermenilerin kontrolündeki Sibilia'ya (Yıldızköy)¹¹⁶⁵ gelmiştir. Sibilia'nın beyi haçlı ordusunu büyük saygıyla karşılayarak onların ihtiyaçlarını karşılanması için bir pazar kurdurtmuştur. Haçlılar burada Göksu Nehri kenarında bol otlakların bulunduğu eğimli bir arazide kamp kurarak iki gün boyunca dinlenmişlerdir.¹¹⁶⁶ 7 Haziran'da Göksu Nehri takiple yolculuklarına devam eden Alman haçlı ordusu ordugâhını yolları üzerindeki taş bir köprü¹¹⁶⁷ kenarına kurdukları sırada Kilikia Ermeni Kralı I. Leon (1198/1199-1219), Barbarossa'yı görmek için ordugâha gelmiştir. I. Leon, kendi topraklarına giren haçlı ordusunun iâşe ihtiyaçlarının karşılanması ve bölgeden geçişleri esnasında Ermeni kılavuzların yol göstermesi konularında Barbarossa'ya destek olma sözü vermiştir.¹¹⁶⁸ 9 Haziran da

¹¹⁶² Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 113.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.

¹¹⁶³ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.21., Türkçe çev., s. 39.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 139, 140.

¹¹⁶⁴ *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 64.

¹¹⁶⁵ Sibilia veyahut Sibyla günümüzde Mersin'in Mut ilçesi Yıldızköy Mahallesi yakınlarında muhkem konumda bulunan bir kale idi. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 409, 410.; E. Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da, Sibilia Kalesi ve İmparatorun Ölümü", *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. I, Ankara, 1970, s. 273, 274.; E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey: a journal of travel in Cilicia (Pedia and Trachoea), Isauria, and parts of Lucaonia and Cappadocia*, London, 1879, s. 327, 328.; BAtlas'ta Sibyla: Yıldız yakınlarındaki Mavga Kalesi. Talbert, *a.g.e.*, s. 1019.; 1156 yılında Sultan II. Kılıçarslan, Sertavul Geçidini kontrol altına alabilmek için Punura (Örenpınar) ile birlikte Sibyla'yı da fethettiği bilinmektedir. Ancak 1190 yılında Alman haçlı ordusu bölgeye geldiğinde Sibyla'nın tekrardan Ermenilerin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 128, 129.; İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev., s. 354.

¹¹⁶⁶ Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 114.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.; Ayrıca harita için bkz. XXIII.

¹¹⁶⁷ W. M. Ramsay'e göre sözü edilen köprü Mut'un güneyinde bulunmaktaydı. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 383.

¹¹⁶⁸ Ansberr, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 114.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 515.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 48.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 348-351.

oldukça dar ve sarp yollardan zorlukla ilerleyen haçlı ordusunun öncüleri 10 Haziran günü Silifke (Seleucia) Ovasına ulaşarak burada kamp kurmuş bir halde arkadan gelenleri beklemeye başlamıştır.¹¹⁶⁹ Friedrich Barbarossa ise en yakın adamları ile birlikte zorlukla ilerlenen dağ yolculuğundan kaçınmak amacıyla ordudan ayrılarak uygun buldukları bir yerden Göksu Nehrini yüzerek geçmeyi istemiştir. Ancak nehrin akıntısının güç olması nedeniyle karşıya geçemeyip nehrin sularında boğulmuştur.¹¹⁷⁰

Friedrich Barbarossa'nın Göksu Nehrinde boğulması üzerine haçlı ordusunu büyük bir üzüntü kaplamıştır. Barbarossa'nın oğlu Swabia Dükü VI. Friedrich babasının yerine geçerek babasının cesedini Tarsus'a getirmiştir. VI. Friedrich babasını Kudüs'e defnetmek istediği için Tarsus'dayken cesedin çürümmesini engellemek için organlarını çıkartıp buraya gömmüştür. Burada ordunun bir kısmı Tripolis'e (Trablus) gitmek üzere ayrılırken diğerleri VI. Friedrich'in liderliğinde Antakya'ya (Antiochia) doğru yola çıkmıştır.¹¹⁷¹ Büyük bir keder içerisinde Antakya'ya doğru yolculuk eden haçlı ordusu boyunca yiyecek sıkıntısı çekerek zor şartlar altında 19 Haziran'da Suveydiye (Aziz Symeon) Limanına, 21 Haziran'da ise Antakya'ya ulaşmayı başarmıştır.¹¹⁷² VI. Friedrich babasının cenazesinin şuan için Kudüs'e gömülmesinin mümkün olmadığını anlayınca

¹¹⁶⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 115.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Pertz, s. 516.; Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da, Sibilial Kalesi ve İmparatorun Ölümü", s. 278.

¹¹⁷⁰ Friedrich Barbarossa'nın ölümüne dair bilgi veren kaynaklarda imparatorun ölümü hakkında çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Hatta sefere katılmış olanların anlattıklarını aktaran kronikler bile olayı değişik şekillerde anlatır. Ansbert'e göre imparator bir tepeyi aşmaktan kurtulmak ve birazda serinlemek için nehri yüzerek geçmek istemiştir. *Historia Peregrinorum*'a göre diğer şövalyeler bir geçit ararken imparator nehirde yıkanmak istemiştir. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'e göre imparatorun önce nehri yüzerek geçtiğini ancak yemek yedikten sonra serinlemek için tekrar nehre girdiğinde boğulduğu bilgisini verir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* ise ordu yüklerinin nehirden geçişinin uzun sürmesinden sıkılan imparatorun nehri geçmek isterken akıntıya kapılıp öldüğünden söz etmektedir. el-İsfahanî'ye göre ise imparator nehrin sığ fakat akıntılı bir yerinden karşıya geçmek isterken suya gömülüp akıntının etkisiyle başına bir ağaca çarpmıştır. Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 115, 116.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. Chroust, s. 171, 172.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 177, 178.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 64, 65.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 48.; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev., c. XIII, s. 45.; İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Şeşen, s. 348-352.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 454.; Süryanî Mikhaîl, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 285, 288.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 229.; Friedrich Barbarossa'nın Göksu Nehrinde boğulması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da, Sibilial Kalesi ve İmparatorun Ölümü", s. 276-279.

¹¹⁷¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 116, 117.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. Hofmeister, s. 52.

¹¹⁷² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 117.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses*, ed. Pertz, s. 516.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 178.

Antakya'daki Aziz Peter Kilisesine defnettirmiştir.¹¹⁷³ Antakya Prinkepsi III. Boemond (1163-1201) bedenen ve moralman tam anlamıyla çökmüş Alman haçlı ordusunu iki ay kadar konuk etmiştir. VI. Friedrich, Ağustos ayı sonunda Sûr şehriden gelen kuzeni Konrad de Montferrat'ın teşvik ve ısrarıyla seyahate devam etme kararı almıştır.¹¹⁷⁴ Alman haçlı ordusu daha da küçülmüş bir halde tekrar yollara koyulmuş ve nihayetinde 4 Ekim'de Akka'ya varmıştır. Fakat Frankların büyük umutlarla yollarını gözledikleri Alman ordusu sayıca az oldukları gibi bitkin bir halde Akka'ya ulaşmıştır.¹¹⁷⁵ 1190 yılının sonbaharı ve kış aylarında Akka önünde Selahaddin Eyyubi'nin ordusu ve haçlılar arasında kesin sonuca götürmeyen çarpışmalar sürüp giderken açlık ve salgın hastalıklar yüzünden haçlı ordusunda ölenlerin sayısı giderek artmıştır.¹¹⁷⁶ 20 Ocak 1191 tarihinde VI. Friedrich'in ölümü üzerine onun kuzeni Leopold von Österreich, Almanları kendi bayrağı altında toplamayı başarmış ancak ilk günkü görünümünden uzak olan Almanlar kayda değer bir başarı elde edemedi ülkelerine geri dönmüşlerdir.¹¹⁷⁷

¹¹⁷³ Ansbart, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 117.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses*, ed. Pertz, s. 516.; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. Chroust, s. 178.; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Yay. Haz. Nicholson, s. 66.; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.

¹¹⁷⁴ Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 15.; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.

¹¹⁷⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.

¹¹⁷⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 26-28.

¹¹⁷⁷ Alman haçlı ordusunun Antakya'dan sonra yaşadığı olaylar için bkz. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152, 153.; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 26-29.

SONUÇ

Batı Anadolu bölgesi bulunduğu konumdan dolayı tarih boyunca çeşitli milletlerin medeniyet kurup hâkim olmak için büyük mücadeleler verdiği bir saha olmuştur. Sözü edilen coğrafyada Türkiye Selçuklu-Bizans ve Türkiye Selçuklu-Haçlı orduları arasında yoğun mücadeleler gerçekleşmiştir. Bu mücadelelerin büyük çoğunluğu da çalışmamıza konu olan askeri yol güzergâhları üzerindeki bölgelerde yaşanmıştır. Bu alanda günümüze kadar yapılan çalışmalarda konu hakkında yeterince aydınlatıcı bilgiler ortaya konulmamıştır.

Ortaçağda batı Anadolu'dan geçen askeri yollar üzerine yapmış olduğumuz çalışma neticesinde Türkiye Selçukluları ile Bizans ve Haçlılar arasında yıllar boyunca gerçekleşen mücadelelerin geçmiş olduğu bölgelerin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreler ve tarihi coğrafya genel anlamda aydınlatılmaya çalışılmıştır. Günümüzde üzerinde tartışmalar bulunan bazı şehir ve yerlerin bulunduğu noktalar tespit edilmiştir. Yol güzergâhları tespit edilirken bölgedeki fetih hareketleri ve siyasi ilişkiler ortaya konulmuştur. Aynı zamanda çalışmamızda Batı Anadolu'ya yapılan Türkmen akınları ve Türk fetih politikaları ile Bizans ve haçlı ordularının bölgeye düzenlemiş olduğu askeri seferlere karşı Türkiye Selçukluları ve Türkmenlerin geliştirdiği saldırı-savunma taktikleri hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.

Dönemi aydınlatan ana kaynaklar, arkeolojik eserler, topografik çalışmalar ve araştırma eserler değerlendirilerek yapılan bu çalışmamız neticesinde, XII. yüzyılda Denizli'den başlayarak Konya'ya uzanan coğrafya da, aktif olarak kullanılan askeri yollar ve bölgenin tarihi coğrafyası aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu esnada incelenen yol güzergâhlarında yaşanan askeri olayların oluş yerleri ve oluş şekilleri hakkında bilgiler sunulduğu gibi, bu güzergâhlar üzerindeki geçitler, derbentler ve bölgedeki Bizans thema'larının yerleri tespit edilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde birçoğu günümüze kadar ulaşan bu yol güzergâhları üzerinde günümüze kadar gelmiş veya zaman içerisinde yok olmuş pek çok yerleşim yeri kurulmuştur. Bu yerleşim yerlerinin bulunduğu noktaların ortaçağdaki ve günümüzdeki adları ile şimdiki yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamıza konu olan yol güzergâhı üzerindeki yerleşim yerlerinin genel bir değerlendirmesi yapılarak bölgeden geçen askeri yollarının önemi ortaya konulmuştur. Bu tarihi coğrafya üzerine yapılan çalışmada devrin yol sistemi, orduların harekât şekilleri ve güzergâh üzerindeki güvenlik teşkilatları araştırılarak orduların ihtiyaçlarının karşılanma usulleri açıklanmıştır.

Tez çalışması neticesinde Denizli'den Türkiye Selçuklu başkenti Konya'ya kadar uzanan bütün askeri yollar ve yol güzergâhındaki tarihi coğrafya bütün yönleriyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle XII. yüzyılda bölgede Türkiye Selçuklu ve Türkmen varlığı ile bunların hem Bizans hem de haçlılar ile yapmış oldukları mücadelelerin olduğu coğrafi noktalar ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

KAYNAK ESERLER

- Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme I-II*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977.
- Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Anonim *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum*, Türkçe çev. Ergin Ayan *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, İngilizce çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, Nisan 1933, II. Kısım, s. 273-305.
- Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, Türkçe çev. Vedii İlmen, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Yaba Yay., İstanbul, 2005.
- Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010.
- Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928.
- Appian, *Romaika*, İngilizce çev. Horace White, *Appian's Roman History II*, Books VIII Part II-III, The Loeb Classical Library, Great Britian, 1962.
- Arnold of Lübeck, *Chronica Slavorum*, Yay. Haz. Georgius Heinricus Pertz, SS rer. Germ. 14, Hannoverae, 1868.
- Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, Türkçe çev. Furkan Akderin, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Alfa Yay., İstanbul, 2005.
- Athenaeus, *Deipnosophistae*, İngilizce çev. Charles Dukes Yonge, *The Deipnosophists or Banquet of The Learned of Athenaeus*, Vol. II., London, 1854.
- Başkumandan Simbat (Simbat Gundstabil), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.
- Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr*, Türkçe çev. İsmail Aka, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, TTK, Ankara, 2011.
- Cenâbî Mustafa, *El-'Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir (Tarîhu'l-Cenâbî)*, Türkçe çev. Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Özel Sayısı*, 2000, İstanbul, ss. 213-259.
- Chronica Regia Coloniensis (Annales Maximi Colonienses)*, rdk. Georgios Waitz, MGH SS rer. Germ. 18, Hannoverae, 1880.
- Cicero, *Epistulae ad Atticum*, İngilizce çev., E. O. Winstedt, *Letters to Atticus*, Vol.I, London/New York, 1919.
- Claudius Ptolemaeus, *Cosmographia*; Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Grec 1401.

Claudius Ptolemäus, *Cosmographia, Weltkarten*, Edition Georg Popp, Würzburg, 1975.

Digenes Akrites, Haz. Richard C. Dietrich, *Digenes Akrites, Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2009.

Dio Chrysostom, *Orationes*, İngilizce çev. J. W. Cohoon, Vol. III, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/London, 1940.

Diodorus, *Bibliothèque Historique*, İngilizce çev. Russel M. Geer, *Diodorus of Sicily*, In Twelve Volumes, IX, Books XVIII ve XIX 1-65, The Loeb Classical Library, London/Massachusetts, 1947.

Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928.

er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, Türkçe çev. Ahmed Ateş, TTK, c. I, Ankara, 1999.

Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, Türkçe çev. Çiğdem Menzilioğlu, *Roma Tarihinin Özeti*, Kabcacı Yay. İstanbul, 2007.

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Türkçe çev. Ayhan Can, "Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi", *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Türkçe çev. Mukadder Yıldız, "Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana) Kitap 1", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Türkçe çev. İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi, Kutsal Toprakları Kurtarmak*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Georges Pachymeres, *Hromaike Historia*, Türkçe çev. İlcan Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İlgî Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016.

Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Vekayinâme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Gesta Federici I Imperatoris in Expeditione Sacra, Yay. Haz. Oswaldus Holder-Egger, MGH SS rer. Germ. 27, Hannoverae, 1892.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi II*, TTK, Ankara, 1987.

Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, ed. Erkan Göksu, *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhan-i Selçukiyân)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015.

Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev. Müntekim Ökmen, *Tarih*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.

Hetum Paemiç (Haython), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.

Hierocles, *Synecdemus*, Yay. Haz. August Burckhardt, *Hieroclis Synecdemus*, Lipsiae, 1893.

Historia Peregrinorum, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928.

Homeros, *İlyada*, Türkçe çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 2008.

Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK, Ankara, 2001.

Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historiarum*, İngilizce çev. John Wortley, *John Skylitzes A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2010.

Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Itinerarium Antonini, Haz. G. Parthey-M. Pinder, *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, Berolini, 1848.

Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, Yay. Haz. Helen J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade, A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Ashgate, 1997.

İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk name)*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, c. I-II, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

İbn Bibi, *Muhtasar Selçuknâme (Târîh-i Âl-i Selçuk)*, Türkçe çev. M. Nuri Gençosman, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.

İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev. Mehmet Keskin, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslam Tarihi*, c. X.-XIII., Çağrı Yay., İstanbul, 1994.

İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdur fi Nevâib-i Timûr*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2012.

İbnu'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Târîhu'l-Fâriki)*, Yay. Haz. Ahmet Savran, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısmı)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1992.

İbnü'l-Azîmî, *Tarihü'l-Azîmî*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538 = 1038/39-1143/44)*, TTK, Ankara, 2006.

İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağrakça, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. X.-XII., Bahar Yay., İstanbul, 1987-1991.

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk (Zeylü Târîhi Dimaşk)*, Yay. Haz. H. F. Amedroz, *History of Damascus*, Leyden, 1908.

İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, "İmad Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971, c. III, TTK, Ankara, 1971, ss. 249-369.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, neşr. Osman Turan, *Müsâmeret ül-ahbâr, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1999.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK, Ankara, 2000.

Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, ed. Immanuel Bekker, *Constantinus Porphyrogenitus De Thematibus et De Administrando Imperio*, Vol. III, CSHB, Bonn, 1840.

Ksenophon, *Anabasis*, Türkçe çev. Oğuz Yarlıgaş, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014.

Magni presbyteri annales Reicherspergenses, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861.

Mikhail Psellos, *Khronographia*, Yay. Haz. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK, Ankara, 2014.

Muhammed Bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-safâ, fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, Yay. Haz. Ali Öngül, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, Kabcacı Yay., İstanbul, 2017.

Müverrih Vardan (Vardan Vardapet), *Cihan Tarihi*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1937, Sy. 2, ss. 154-255.

Nikephoros Bryennios, *Historiae (Materials for a History)*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.

Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, TTK, Ankara, 1995.

Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Koniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2004.

Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Koniates'in Historia'sı (1180-1195), Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2006.

Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Türkçe çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987.

Odo of Deuil, *De profectioe Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry, *De profectioe Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948.

Otonis de Sancto Blasio Chronica, ed. Adolfus Hofmeister, MGH SS rer. Germ. 47 S. XXII, Hannoverae, 1912.

Plinius, *Naturalis Historia*, İngilizce çev. Harris Rackham, *Pliny Natural History II*, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/London, 1961.

Plutarkhos, "Artakserkses", Türkçe çev. Ayşen Sina, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, c. 29, Sy. 48, ss. 137-166.

Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Artakserkses*, İngilizce çev. Bernadotte Perrin, *Plutarch's Lives*, Vol. XI, London/Massachusetts, 1962.

Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, İskender & Caesar*, Türkçe çev. Furkan Akderin, *Paralel Yaşamlar, İskender & Caesar*, Alfa Yay., İstanbul, 2007.

Polybius, *Historiai*, İngilizce çev. Evelyn S. Shuckburgh, *The Histories of Polybius*, Vol. II, London, 1889.

Prokopius, *Anekdotia (Historia Arcana)*, Türkçe çev. Orhan Duru, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.

Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, İngilizce çev. John Digby, *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, London, 1714.

Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui Ceperunt jerusalem*, İngilizce çev. John Hugh Hill-Laurita L. Hill, American Philosophical Society, Philadelphia, 1968.

Roger de Hoveden (Benedict of Peterborough), ed. William Stubbs, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, Vol. I, Oxford, 1867.

Roger de Hoveden (Benedict of Peterborough), ed. William Stubbs, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene*, Vol. II., London, 1869.

Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Henry Savile, *Rerum Anglicarum Scriptores Post Bedam Praecipvi*, Londini, 1596.

Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Henry Savile, Francofurti, 1601.

Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, İngilizce çev. Henry T. Riley, *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising The History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*, Vol. I., London, 1853.

Salnâme-i Vilayet-i Konya H.1305/M.1888.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî Târîhi'l-âyân*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-zamân fî Târîhi'l-âyân'da Selçuklular*, TTK, Ankara, 2011.

Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2006.

Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. II, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2011.

Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. III, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2014.

Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. IV, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2016.

Strabon, *Geographika*, Türkçe çev. Adnan Pekman, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), 1944.

Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2013.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fî memâlik'il-emsâr*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, *Mesâlikü'l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Selenge Yay., İstanbul, 2014.

Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), Türkçe çev. Feridun Nâfiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi III, Târîh-i Âl-i Selçûk der-Anâtoli*, Ankara, 1952.

Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), Türkçe çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Çoşguner, Atif Yay., Ankara, 2014.

The Acts of the Council of Chalcedon, Vol. I., Yay. Haz. Richard Price-Michael Gaddis, Liverpool University Press, Liverpool, 2005.

Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, Türkçe çev., Mehmet Ali Kaya, "Titus Livius (XXXVIII. Kitap) Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1995, c.10, Sy. 1, ss. 361-377.

Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK, Ankara, 2000.

Vardapet Vahram, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Vahram Vekayinamesi Kilikya Kralları Tarihi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, Vol. I-II, Columbia University Press, New York, 1943.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, "Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserin XVI., XVII., ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2016.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2018.

William of Newburgh (Robert de Mont), *The Church Historians of England, The History of William of Newburgh: The Chronicles of Robert de Monte*, İngilizce çev. Joseph Stevenson, Vol. IV, Part II, Seeleys, 1856.

Yazıcızâde 'Alî, *Selçuk-nâme -İndeksli Tıpkıbasım-*, Haz. Abdullah Bakır, TTK, Ankara, 2014.

Yazıcızâde Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Yay. Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basım Yay. İstanbul, 2017.

SEYAHATNAMELER

ARUNDELL, F. J. V., *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of The Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia*, Vol. I-II, London, 1834.

CORANCEZ, A., *Itinéraire d'une partie peu connue de l'Asie Mineure*, Paris, 1816.

CRAMER, J. A., *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. I-II., Oxford, 1832.

DAVİS, E. J., *Anatolica or The Journal of a Visit to Some of The Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*, London, 1874.

DAVİS, E. J., *Life in Asiatic Turkey : a journal of travel in Cilicia (Pediya and Trachoea), Isauria, and parts of Lucaonia and Cappadocia*, London, 1879.

Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.

FELLOWS, Charles, *A Journal Written During An Excursion In Asia Minor*, London, 1839.

HAMILTON, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I-II, London, 1842.

İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (Rihle)*, Türkçe çev. A. Sait Aykut, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000.

İbn Havkal, *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik (Kitâbu Süreti'l-Arz)*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014.

İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Türkçe çev. Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.

İbn Rusteh, *Kitâbü'l-A'lâki'n-Nefise*, Türkçe çev. Yusuf Ziya Yörükân, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler, Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Bölgeler*, Gelenek Yay., İstanbul, 2004.

İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, Beyrut, 1970.

İstahri, *Mesâliku'l-Memâlik*, Türkçe çev. Murat Ağarı, *Ülkelerin Yolları*, Ayışığıkitapları Yay., İstanbul, 2015.

LEAKE, William Martin, *Journal of a Tour in Asia Minor, with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, London, 1824.

LUCAS, Paul, *Voyage Du Sieur Paul Lucas, Fait En M. DCCXIV, &c. Par Ordre De Louis XIV. Dans La Turquie, L'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, &c.*, Vol. I-II, Amsterdam, 1720.

Mukaddesî, *Ahsenü't-Takâsîm*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, İstanbul, 2015.

RITTER, Carl, *Vergleichende Erbkundedes Halbinsellandes Klein-Asien II*, Berlin, 1859.

ROTT, Hans, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappodokien und Lykien*, Leipzig, 1908.

SAINT-MARTIN, Louis Vivien de, *Description Historique et géographique de l'Asie Mineure*, Vol. II, Paris, 1852.

SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati-1895 Yazı-Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul, 1998.

SPRATT, T. A. B.-FORBES, E., *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyrtis*, Vol. I, London, 1847.

STERRETT, Sitlington, "An Epicgraphical Journey in Asia Minor", *Papers of the American School of Classical Studies at Athens*, 1883-1884, Vol II, Boston, 1888.

STERRETT, Sitlington, "The Wolfe Expedition to Asia Minor", *Papers of the American School of Classical Studies at Athens*, 1884-1885, Vol III, Boston, 1888.

Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra Armağan-ı Süleymani Be-Bargâh-ı Sultanî*, TTK, Ankara, 2013.

TEXIER, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, c. I-III, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara, 2002.

TSCHIHATSCHOFF, P. v., *Reisen in Kleinasien und Armenien 1847-1863*, Gotha, 1867.

TETKİK ESERLER

Kitaplar

AKÇA, F. Akçakoca, *Küçük Denizli Tarihi, (Yunanlılardan Osmanlılara -1434M. 832- Kadar)*, Denizli, 1945.

ALTAN, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003.

ARSLAN, Murat, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yay., İstanbul, 2007.

AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, 2014.

BAŞGELEN, Nezih, *Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası, Akarsular, Resimli Antik Akarsu Adları Dizini*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2010.

BAYKARA, Tuncer, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.

Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Isparta, 2012.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012.

CHRISTOL, Michel-DREW-BEAR, Thomas, *Un castellum romain près d'Apamée de Phrygie*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienne, 1987.

ÇAY, Abduhalûk, *II. Kılıçarslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.

- ÇAY, M. Abdulhalûk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984.
- DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi I*, TTK, Ankara, 2011.
- DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay., İstanbul, 1997.
- DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 2014.
- DEMİRKENT, Işın, *Urfa Haçlı Konluğu Tarihi (1118-1146) II*, TTK, Ankara, 1994.
- DROYSEN, Johann Gustav, *Büyük İskender Tarihi*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yay., İstanbul, 2007.
- DROYSENS, G., *Allgemeiner Historischer Handatlas*, Bielefeld/Leipzig, 1886.
- DURU, Refik, *'Tarım'dan 'Yaz'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (MÖ 8000-MÖ 2000)*, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı Yay., Antalya, 2016.
- ERGİN, Gürkan, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.
- ESKİKURT, Adnan-CEYLAN, Mehmet Akif, *Myriokephalon Zaferi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017.
- FRENCH, David H., *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.1 Republican, BİAA Yay., Electronic Monograph 1, Ankara, 2012.
- FRENCH, David H., *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones Fasc. 3.6 Lycia Et Pamphylia, BİAA Yay., Electronic Monograph 6, Ankara, 2014.
- FRENCH, David H., *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 4 The Roads, Fasc. 4.1 Notes On The İtineraria, BİAA Yay., Electronic Monograph 10, Ankara, 2016.
- FRENCH, David, H., *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.5 Asia, BİAA Yay., Electronic Monograph 5, Ankara, 2016.
- GÖKSU, Erkan, *Selçuklu'nun Mirası, Gulam ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi?)*, Kronik Yay., İstanbul, 2017.
- GÖKSU, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, Ankara, 2010.
- HASLUCK, F. W., *Cyzicus*, Cambirdge University Press, Cambirdge, 1910.
- HENDY, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy C. 300-1450*, Cambridge University Press, New York, 1985.
- İpek Yolu-Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler Haritası*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2012.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012.
- KAYA, Mehmet Ali, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I, Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017.
- KAYA, Selim, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK, Ankara, 2006.
- KESİK, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1555)*, TTK, Ankara, 2003.
- KINAL, Füzuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara, 1991.
- KİEPERT, Heinrich, *Westliches Klein Asien*, Verlag von Dietrich Reimer, Berlin, 1890-91.
- KOFOĞLU, Sait, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara, 2006.

Köylerimiz, 1 Mart 1968 Gününe Kadar, T:C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi D.S.İ., Ankara, 1968.

KURAT, Akdes Nimet, *Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M.S. 1081-1096*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1966.

LEVİCK, Barbara, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford, 1967.

LUTTER, Usha M., *Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya) 1150's to 1850's; A Methodological Study*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1989.

MAGİE, David, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, çev. Nezh Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2001.

MAGİE, David, *Anadolu'da Romalılar III, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Nezh Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2003.

MAGİE, David, *Anadolu'da Romalılar IV, M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu*, çev. Nezh Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2007.

MİLLER, Kondrad, *Die Weltkarte Des Castorius Genant Die Peutingersehe Tafel*, Ravensburg, 1887.

MİLLER, Kondrad, *İtineraria Romana*, Stuttgart, 1916.

MİLNER, N. P., *An Epigraphical Survey in the Kibyra-Olbasa Region Conducted by A.S. Hall*, BİAA Yay., Ankara, 1998.

MORAVCSİK, Gyula, *Byzantinoturcica*, Vol. II, Akademie-Verlag, Berlin, 1958.

MURALT, Edouard de, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Tome Premier, St. Petersburg, 1871.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1991.

ÖZSAİT, Mehmet, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985.

ÖZSAİT, Mehmet, *İlkçağ Tarihinde Pisidya, Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1980.

RAMSAY, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961.

RAMSAY, W. M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of the Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1895.

RAMSAY, W. M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of the Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Vol. I, Part II, Clarendon Press, Oxford, 1897.

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1989.

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1992.

SARAÇOĞLU, Hüseyin, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990.

SEİBT, Werner, *Die Skleroi: Eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Byzantina Vindobonensia 9, Vienna, 1976.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2000.

SEVİM, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK, Ankara, 1990.

SEVİM, Ali-YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara, 1989.

SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK, Ankara, 2001.

Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ul Â'lâm*, c. 2, Mihran Matbaası, H.1306/M. 1889.

TAESCHNER, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, terc. Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010.

TALBERT, Richard J. A., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, 2000.

TALBERT, Richard J. A., *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York, 2010.

TOMASCHEK, Wilhelm, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, c. 124, Sy. 8, Wien, 1891.

TUNCER, Orhan Cezmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2007.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.

UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

WEBER, G., *Dinair(Gueikler), Celenes, Apamee Cibotos*, Besançon, 1892.

Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

ALTAN, Ebru, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, Ağustos 2001, c. LXV, Sy. 243, ss. 571-582.

ARIKAN, Refik, "Osmaneli Göksu Taşköprüsü ve Ulaşım Ağındaki Yeri", *Bir İnsan-ı Selîm (Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan)*, Lotus Yay., İstanbul, 2016, ss. 503-513.

AYİTER, Kudret, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. 2, Ankara, 1981, ss. 689-701.

AYÖNÜ, Yusuf, "İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2009, İzmir, c. 9, Sy. 1, ss. 1-8.

BAHAR, Hasan, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya'nın Tarihi Bakımından Önemi", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1994, Sy. 3, ss. 307-311.

BAKIR, Abdullah, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 71-96.

BAKIR, Abdullah, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sy. 30, ss. 55-66.

BAYKARA, Tuncer, "Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1979, c. 7, Cüz 3-4, ss. 207-210.

BAYKARA, Tuncer, "Konya", *DİA*, c. 26, ss. 182-187.

BEAN, G. E., "Notes and Inscriptions from Pisidia. Part 1", *Anatolian Studies, British Institute at Ankara*, 1959, Vol. 9, s. 67-117.

BEYHAN, Mehmet-ŞAHİN, Şakir vd., "Burdur Gölü Uzun Periyotlu Seviye Değişiminin Su Kalitesi ve Ağır Metaller Üzerindeki Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, c.11, Sy. 2, 2007, ss. 173-179.

BOZALIOĞLU, Tuğçe Müge Sakarya, “De Re Militari’ye Göre X. Yüzyılda Bizans Sefer Organizasyonları Hakkında Bazı Notlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, Yıl 7, Sy. 18, ss. 223-233.

BOZYİĞİT, Recep-GÜNGÖR, Şenay, “Konya Ovasının Toprakları ve Sorunları”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Temmuz 2011, Sy. 24, ss. 169-200.

BUNBURY, Edward Herbert, “Choma”, *DGRG*, Vol I, ed. William Smith, Boston, 1854.

CAHEN, Claude, “İbn Sa’îd Sur L’asie Mineure Seldjuquide”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1968, Ankara, Sy. 10, ss. 41-50.

CEYLAN, Mehmet Akif, “Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağirsak Boğazı’nın Coğrafi Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 1-39.

CEYLAN, Mehmet Akif-ESKİKURT, Adnan, “Kufi Çayı Boğazının Doğal ve Tarihi Coğrafyası (Çivril/Denizli)”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2001, c. 1, Sy. 3, ss. 123-152.

ÇAY, Abdulhalûk, “Myriokephalon/Karamıkbeli Zaferi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 7-17.

DEMİRALP, Didem, “İlkçağ Anadolu’sunun Frigya Yöresinden Yükselen Bir Hüzün Tınısı-Antik Metinlerin Işığında Satyr Marsyas’ın Trajik Öyküsü”, *Lefke Avrupa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, c. 5, sy.1, ss. 88-103.

DEMİRKENT, Işın, “Hittin Zaferi ve Kudüs’ün Müslümanlarca Fethinin Batı’daki Akisler”, *Belleten*, 1988 Aralık, c. LII, Sy. 205, ss. 1547-1555.

DEMİRKENT, Işın, “Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos”, *Belleten*, Nisan 1996, c. 60, Sy. 227, ss. 59-72.

DEMİRKENT, Işın, “XII. Yüzyılda Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, *Anadolu’da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001)*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, ss. 1-14.

DİRİMTEKİN, Feridun, “Selçukluların Anadolu’ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara, 1972, ss. 231-258.

DONNE, Edward Bodham, “Hellespontus”, *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.

DONNE, William Bodham, “Pte’ria”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. II, ed. William Smith, London, 1872.

DREW-BEAR, Thomas, “Dinar Yöresinde Bir Roma Kalesi”, *IV Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, ss. 99-101.

EİCKHOFF, E., “Friedrich Barbarossa Anadolu’da, Sibilis Kalesi ve İmparatorun Ölümü”, *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. I, Ankara, 1970, ss. 269-280.

EİCKHOFF, Ekkehard, “Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. II, Ankara, 1981.

ELAM, Nilgün, “Bizans Anadolu’sunun Ticarî, Dinî (Hac) ve Askerî Yol Ağı”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-17 Nisan 2011)*, c. I, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yay., Uşak, 2011, ss. 545-564.

ESKİKURT, Adnan, “7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, Yıl 7, Sy. 20, ss. 33-79.

ESKİKURT, Adnan, “Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları”, *Muğla Sıtkı Koçman, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, Sy. 33, ss. 15-40.

ESKİKURT, Adnan, “Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı - Konya)”, *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 74-98.

ESKİKURT, Adnan, “Roger de Hoveden ve Kardinal Boso’nun Myriokephalon Savaşı’na Dair Bahisleri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017, c. 4, Sy. 1, ss. 33-55.

FRENCH, D. H., “Milestones of Pontus, Galatia, Phrygia and Lycia”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1981, c. 43, ss. 149-174.

FRENCH, David H., “1990 Yılı Roma Yolları ve Miltaşları Çalışması”, *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Araştırma Sonuçları Toplantıları 9*, İstanbul, 1991, ss. 149-163.

FRENCH, David H., “Roma Yolları ve Mil Taşları”, *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Araştırma Sonuçları Toplantıları 2*, İstanbul, 1984, ss. 123-129.

FRENCH, David H.-MITCHELL, Stephen, “Roma İmparatorluğunun İlk Devirlerinde Pisidia’da Yollar ve Ulaşım”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay., 1977, Sy. 24-1, ss. 213-220.

FRENCH, David, “Pre-and Early-Roman Roads of Asia Minor, The Persian Royal Road”, *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1998, Vol. XXXVI, ss. 15-43.

GARSTANG, John, “Hittite Military Roads in Asia Minor A Study in Imperial Strategy with a Map”, *American Journal of Archaeology*, 1943, Vol. 47, No. 1, ss. 35-62.

GÖKSU, Erkan, “Miryokefalon Savaşından Sonra Türkiye Selçuklu Ordusunda Meydana Gelen Değişiklikler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 61-70.

GRAF, David F., “The Persian Royal Road System” *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, ed. Heleen Sancisi-Weerdenburg vd., Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden, 1994, ss. 167-189.

GÜNEŞ, Cüneyt, “X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair”, *History Studies Dergisi*, 2018, c. 10, Sy. 1, ss. 85-100.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya’nın Devlet Merkezi Oluşu”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, Sy. 29, ss. 231-260.

HIRSCHFELD, G., “Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien”, *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 1879, Sy. 14, ss. 293-296.

İLGÜREL, Mücteba, “Çaka Bey”, *DİA*, c. 8, ss. 186-188.

İNALCIK, Halil, “Batı Anadolu’da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997)*, TTK, Ankara, 1999, ss. 173-185.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi’nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, 1984, İstanbul, Sy. 34, ss.55-60.

KARACA, Behset-KARACAN, Kadir, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülâhazalar ve Miryokefalon”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 149-171.

KAYA, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, c. 24, Sy. 38, ss. 11-30.

KAYA, Mehmet Ali, “III. Makedonya Savaşına Kadar Roma’nın Anadolu Politikası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1996, Sy. XI, ss. 211-232.

KEÇİŞ, Murat, “Miryokefalon Savaşı’nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 119-138.

KEÇİŞ, Murat, “Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II (3-5 Nisan 2015) Bildirileri, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları*, c. I, Kocaeli, 2016, ss. 73-82.

KESİK, Muharrem, “Antalya’ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hakimiyeti Altına Girmesi”, *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu Bildirileri, 18-19 Aralık 2003*, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, 2006, ss. 1-8.

KESİK, Muharrem, “Bizans İmparatoru İoannes Komnenos’un Dânişmendliler Hâkimiyetindeki Niksar’ı Kuşatması (1140)”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Bildiriler Kitabı*, Tokat, 2016, ss. 73-78.

KESİK, Muharrem, “Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya’yı Hedef Alan Askerî Seferler ve Yolları”, *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 40-73.

KESİK, Muharrem, “Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan’ın İstanbul’u Ziyareti ve Türklerin Tarihteki İlk Uçuş Denemesi (1162)”, *Belleten*, 2002, c. 66, Sy. 247, ss. 839-840.

KESİK, Muharrem, “Türkiye Selçukluları’nda Savaş Geleneği Hile ve Taktikleri”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular*, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, ss. 243-266.

KOFOĞLU, Sait, “Eşrefoğulları”, *DİA*, c. XI, ss. 484-485.

KOFOĞLU, Sait, “Hamîdoğulları”, *DİA*, c. XV, ss. 471-476.

KOZCAZ, Ümit, “İkinci Haçlı Seferi (1147-1148) Zamanında Teke Yöresi’nde Kullanılan Askerî Yol Sistemleri ve Siyasî Durum”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Teke Yöresi Sempozyumu (04-06 Mart 2015) Bildiriler Kitabı*, c. 2, Burdur, 2015, ss. 1175-1178.

KOZCAZ, Ümit, “Üçüncü Haçlı Seferine Katılan Alman Haçlı Ordusunun Pisidia Bölgesindeki Sefer Güzergâhı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 213-230.

LONG, George, “Amo’rium”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.

LONG, George, “Arisbe”, *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.

- LONG, George, "Asca'nia Lacus or Asca'nia", *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- LONG, George, "Care'ne", *DGRG*, Vol I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- LONG, George, "Ce'ramon Agora", *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- LONG, George, "Critalla", *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- ÖGEL, Bahaeddin, "Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri", *Selçuk*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Aralık 1986, Yıl 2, Sy. 1, ss. 1-20.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Dânişmendliler", *DİA*, c. 8, ss. 474-477.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Nevbet", *DİA*, c. 33, ss. 38-41.
- ÖZSAİT, Mehmet, "1995 Yılı Antalya-Korkuteli ve Burdur Yüzey Araştırmaları", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, 27-31 Mayıs 1996*, 1997, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- ÖZSAİT, Mehmet, "Isparta ve Burdur 2010 Yılı Yüzey Araştırmaları", *ANMED*, 2011-9.
- RAMSAY, M. W., "Le thème Léontokomeôs et le «Kaystroupédion» de Xénophon", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1935, 79. yıl, Sy. 2, ss. 127-139.
- RAMSAY, W. M., "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1887, Vol. 3, No. 3/4, s. 344-368.
- RAMSAY, W. M., "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Vol. 4, No. 1, ss. 6-21.
- RAMSAY, W. M., "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Vol. 4, No. 3, s. 263-283.
- RAMSAY, W. M., "Cilicia, Tarsus, and the Great Taurus Pass", *The Royal Geographical Society, The Geographical Journal*, 1903, Vol. 22, No. 4, ss. 357-410.
- RAMSAY, W. M., "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", çev. Arslan Durdu-Fatih Demir, *Asia Minor Studies*, 2018, c. 6, Sy. 12, ss. 329-337.
- RAMSAY, W. M., "Metropolitanus Campus", *The Journal of Hellenic Studies*, 1883, Vol. 4, ss. 53-72.
- RAMSAY, W. M., "Military Operations on the North Front of Mount Taurus", *The Journal of Hellenic Studies*, 1920, Vol. 40, ss. 89-112.
- RAMSAY, W. M., "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1886, Vol. 2, No. 2, s. 123-131.
- RAMSAY, W. M., "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, 1902/1903, Vol. 9, ss. 243-173.
- RAMSAY, W. M., "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen, 1906, ss. 231-278.
- SABZİYEVA, Makbule Muharreova, "Antik Kaynaklarda Midas", *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Folklor/Edebiyat Dergisi*, 2014, c. 20, Sy. 79, ss. 119-136.
- SCHMİTZ, Leonhard, "Ophry'nium", *DGRG*, Vol. II, ed. William Smith, Boston, 1872.
- SCHMİTZ, Leonhard, "Peltae", *DGRG*, Vol. II, ed. William Smith, Boston, 1872.

- SCHMİTZ, Leonhard, "Priapus", *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- SCHMİTZ, Leonhard, "Tarsus", *DGRG*, Vol. II, ed. William Smith, Boston, 1872.
- SCHMİTZ, Leonhard, "Zeleia", *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- SEKUNDA, N., "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia", *Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire, Achaemenid History Volume 6*, Ed. A. Kuhrt vd., Leiden, 1991, ss. 83-143.
- SHLYAKHTİN, Roman, "The Failed Experience Why Did Manuel Komnenos Lose The Battle At Myriokephalon", *Annual of the Department of Medieval Studies*, 2008, Vol. 14, Budapest, ss. 137-150.
- SMİTH, Philip, "Conni or Cunei", *DGRG*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- TAKMER, Burak-ÖNEN, Nihal Tüner, "Batı Pamphylia'da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı", *Adalya*, 2008, No XI, ss. 109-132.
- TOPRAKLI, Ramazan, "Kemer Boğazı (Miryokefalon) ve Yenice Sivrisi Zaferi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 37-54.
- TURAN, Osman, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, Temmuz 1946, c. X, Sy. 39, ss. 471-496.
- TURFAN, Kemal, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu", *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay., Denizli, 1997, ss. 4-26.
- TURFAN, Kemal, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", *X. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. 2, Ankara, 1991, ss. 1117-1155.
- UMAR, Bilge, "Myriokephalon Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kûfi Çayı Vadisi", *Belleten*, 1990, Sy. 209, Ankara, ss. 99-120.
- UYUMAZ, Emine, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Tebliğleri*, c. II, Konya, 2001, ss. 398-421.
- UZUN, Efkan, "Gülek Boğazı, Tarihi ve Stratejik Önemi", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2017, c. 3, Sy. 2, ss. 32-55.
- ÜLKER, Necmi, "Batı Anadolu'nun Türkleşmesi: İzmir Örneği", *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, ss. 288-293.
- WİTTEK, Paul, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Türkçe çev. Mihin Eren, *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969, c. I, TTK, Ankara, 1970, ss. 194-241.
- YINANÇ, Mükrimin H., "Dânişmendliler", *İA*, c. 3, ss. 468-179.

Tezler

- AYÇA, Muazzez, *Anadolunun Tarihi Büyük Yolları (Onaltıncı Asra Kadar)*, (Dakdilo Edilmiş Mezuniyet Tezi), 1944-1945.
- DURAN, Muzaffer, "Anadolu'daki Pers Satraplık Organizasyonu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2012.

KOZCAZ, Ümit, “Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2014.

ÖZERGİN, Kemal, “Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959.

ÜÇÜNCÜ, Berna Burcu Korucu, “Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü Adalarında İskân, Nüfus ve Sosyo-Ekonomik Faaliyetler”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014, ss. 38-67.

İnternet Kaynakları

www.livius.org/articles/concept/peutinger-map/ (22.02.2018).

<http://arkeolojihaber.net/tag/oluz-hoyuk/> (28.01.2018)

<http://peutinger.atlantides.org/map-a/> (22.02.2018).

<http://tabula-peutingeriana.de/> (22.02.2018).

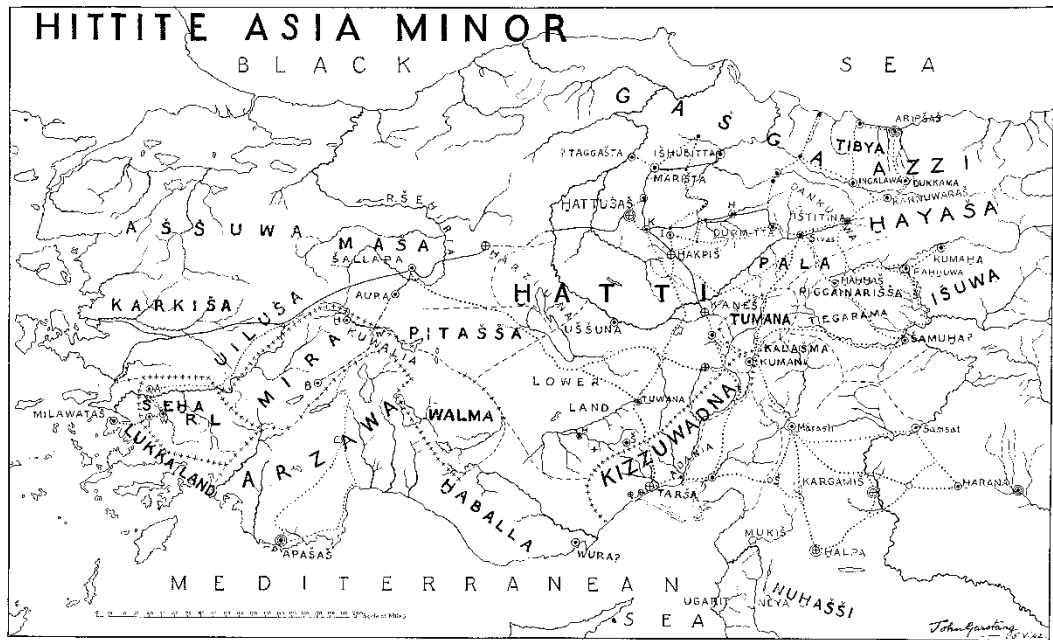
EKLER

Ek I

Harita 1: Antikçağlarda Anadolu'daki Bölgeleri Gösteren Harita
G. Droysens, *Allgemeiner Historischer Handatlas*, Bielefeld/Leipzig, 1886, s. 13.

Ek II

Harita 2: Hittitler Döneminde Anadolu'daki Bölgeler ve Yol Ağları
John Garstang, "Hittite Military Roads in Asia Minor A Study in Imperial Strategy with a Map", *American Journal of Archaeology*, 1943, Vol. 47, No. 1, s. 35-38.

Ek III

Harita 3: Herodotos'un Tasvirine Göre Tarafımızca Hazırlanan Pers Kral Yolu Haritası

Ek IV

Harita 4: Pers Kralı Kserkses'in MÖ 481-80 Yıllarında Yunanistan'a Düzenlediği Sefer Esnasında Anadolu'da Kullandığı Yol Güzergâhı
Harita Herodotos'un Verdiği Malumata Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek V

Harita 5: Pers Prensi Genç Kyros'un, Ağabeyi Pers Kralı II. Artakserkses'e Karşı İsyan Edip Onu Tahtan İndirmek İçin MÖ 401 Yılında Çıktığı Sefer Esnasında Anadolu'da Kullandığı Yol Güzergâhı Harita Herodotos'un Verdiği Malumata Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek VI

Harita 6: Büyük İskender'in MÖ 334 Senesinde Persler Üzerine Çıktığı Doğu Seferi Sırasında Anadolu'da Kullandığı Yol Güzergâhı Harita Arrianos, Plutarkhos ve Quintus Curtius Rufus'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek VII

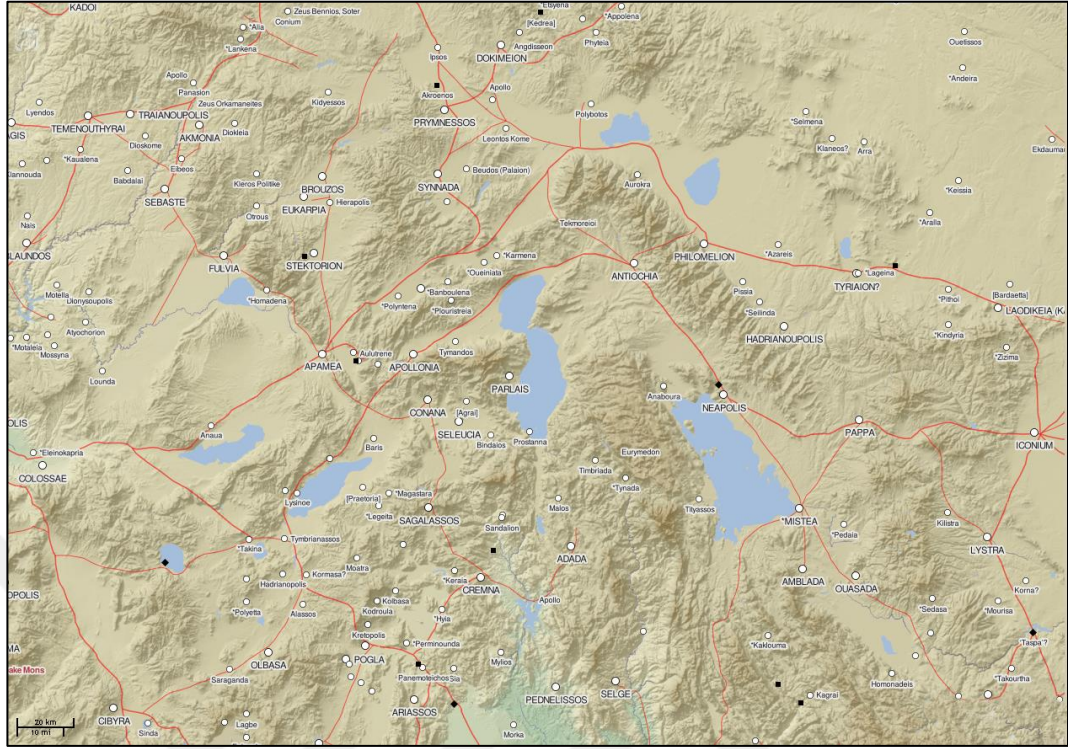
Harita 7: Roma Konsülü Manlius Vulso'nun MÖ 189 Yılında Orta Anadolu'da Yaşayan Galatlar (Keltler) Üzerine Düzenlemiş Olduğu Sefer Esnasında Anadolu'da Kullandığı Yol Güzergâhı Harita Titus Livius'un Verdiği Malumata Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek VIII

Harita 8: Anadolu'daki Roma Yol Ağı
<http://dare.ht.lu.se> (30.08.2018): Digital Atlas of the Roman Empire

Ek IX

Harita 9: Denizli-Konya Arasındaki Roma Dönemine Ait Yol Güzergâhlarını Gösteren Harita
<http://dare.ht.lu.se> (30.08.2018): Digital Atlas of the Roman Empire

Ek X

Harita 10: Roma İmparatoru Augustus tarafından MÖ 6'da yaptırılan Via Sebaste'nin Yolu
 Harita D. H. French'in Hazırlamış Olduğu Roma Mil Taşları Kataloğundan İstifade Edilerek Tarafımızca
 Hazırlanmıştır.

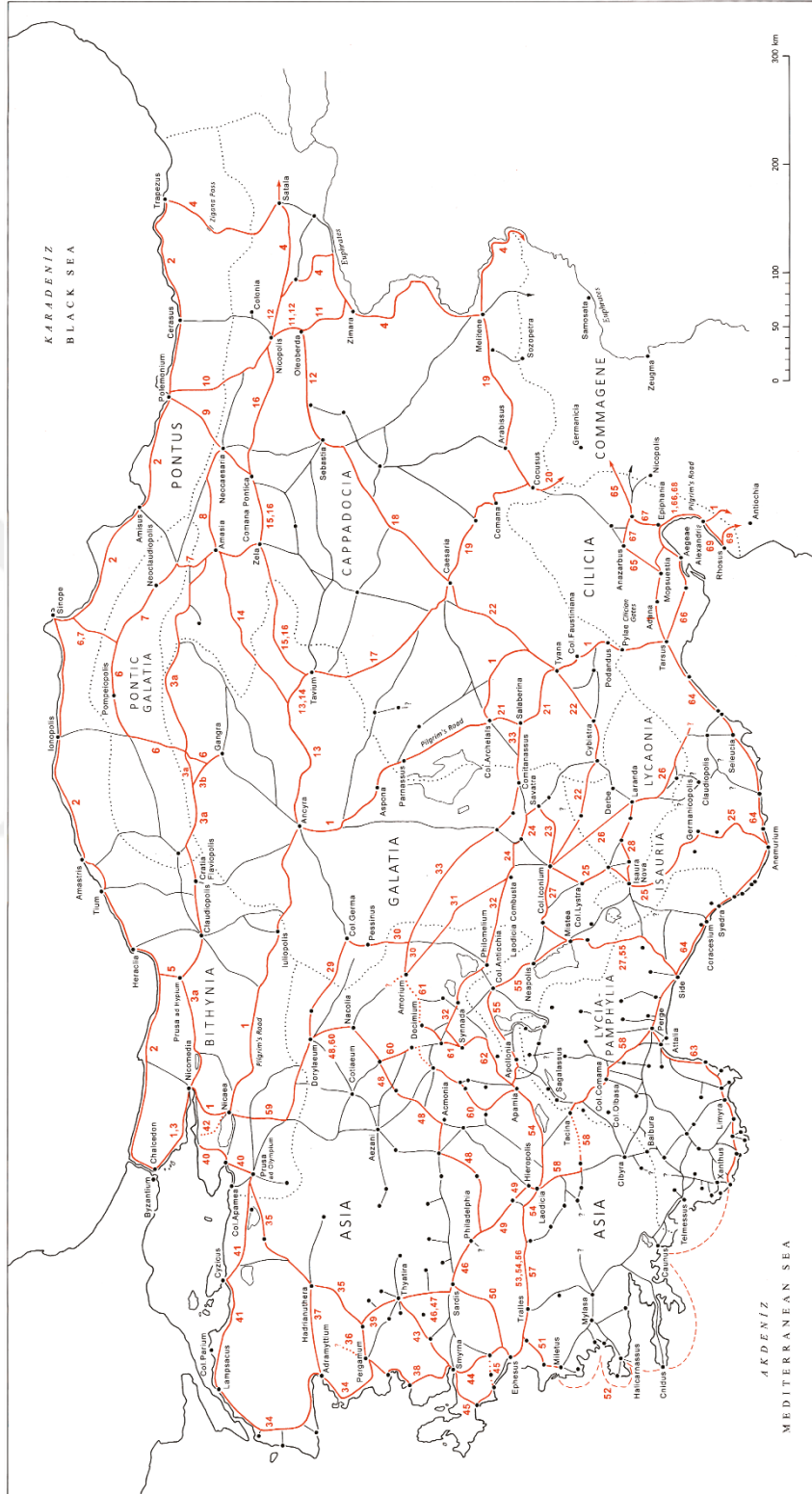
Ek XI

Harita 11: Peutinger Haritasında (Tabula Peutingeriana) Dokuzuncu ve Onuncu Parşöme (Segmentum) Yer Alan Anadolu Haritası

<http://tabula-peutingeriana.de/> (22.02.2018): Tabula Peutingeriana, Segmentum IX-X.

Ek XII

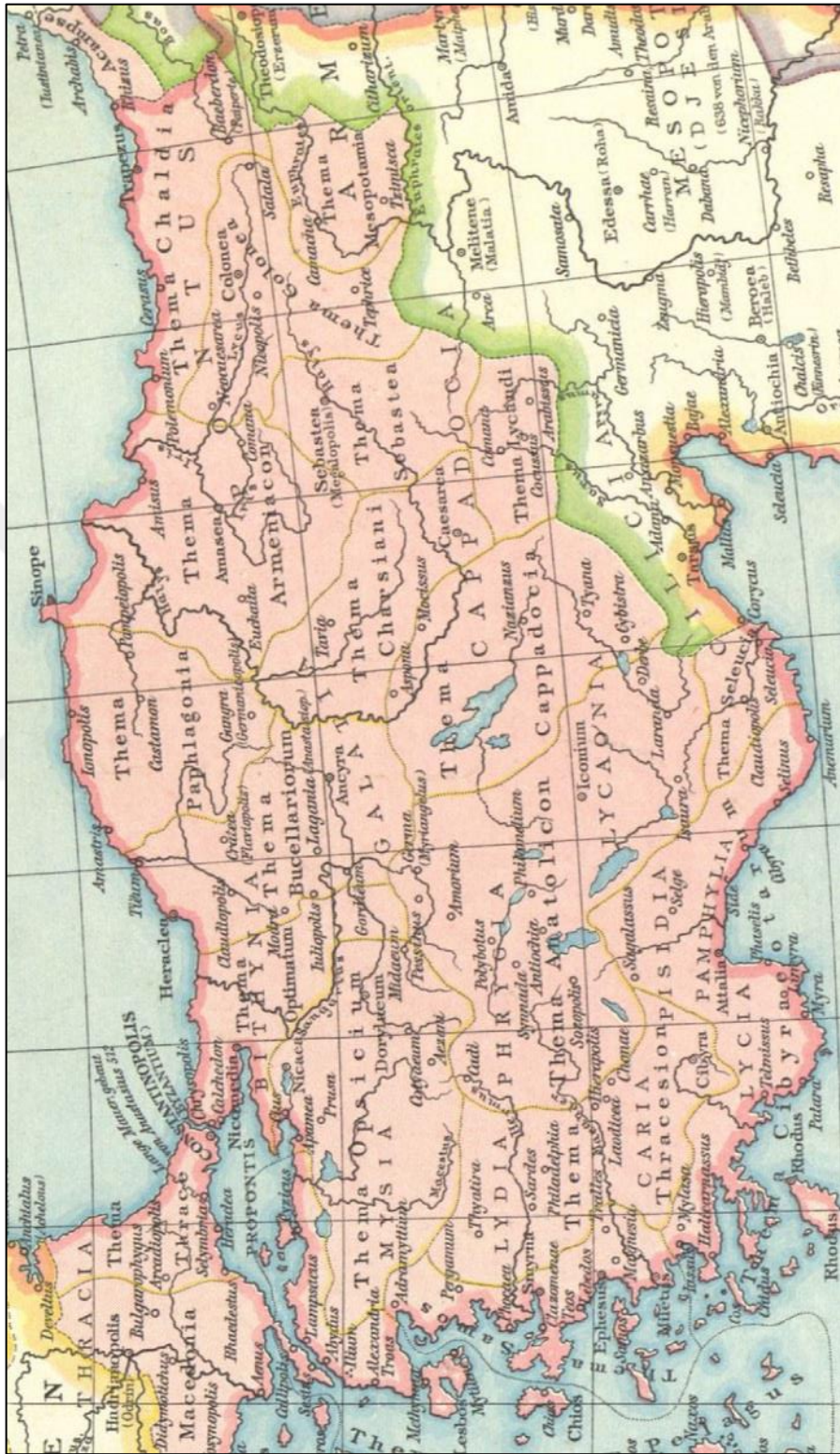
Harita 12: Peutinger Haritasının (Tabula Peutingeriana) D. H. French Tarafından Dilsiz Türkiye Haritasına Aktarılmış Hali
French, a.g.e., Vol. 4, Fasc. 4.1, s. 24, 25.

Ek XIII

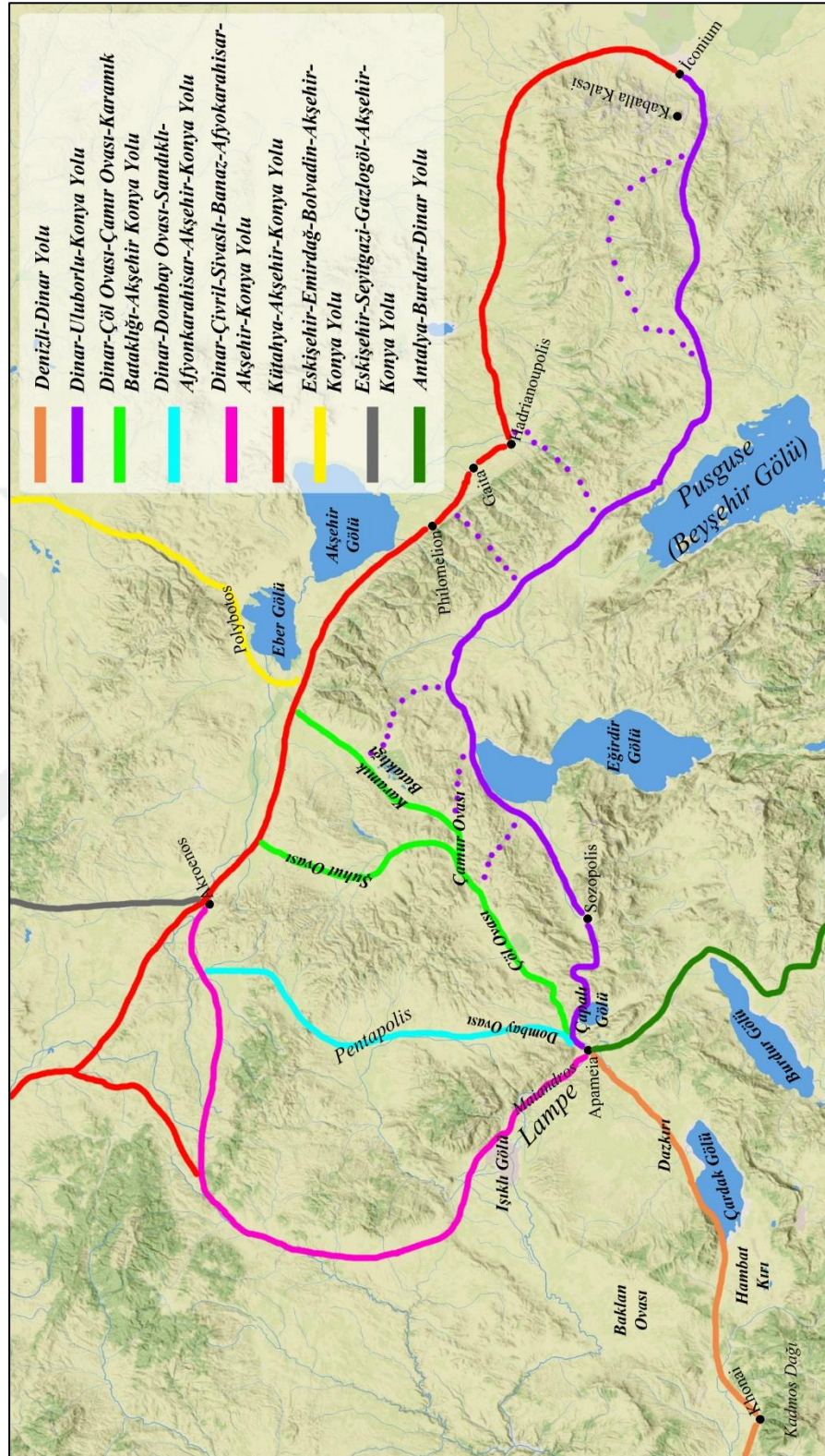
Harita 13: Cladius Ptolemy Tarafından Çizilen Anadolu Haritası (Tabyla I Asiae)
 Claudius Ptolemäus, *Cosmographia*, Weltkarten, Edition Georg Popp, Würzburg, 1975.

Ek XIV

Harita 14: XI. Yüzyılda Anadolu'daki Bizans Thema'ları
G. Droysens, a.g.e., s. 76.

Ek XV

Harita 15: XII. Yüzyılda Denizli-Dinar Arasındaki Yol Ağları
 Harita Anna Komnena, Niketas Khoniates ve İoannes Kinnamos'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

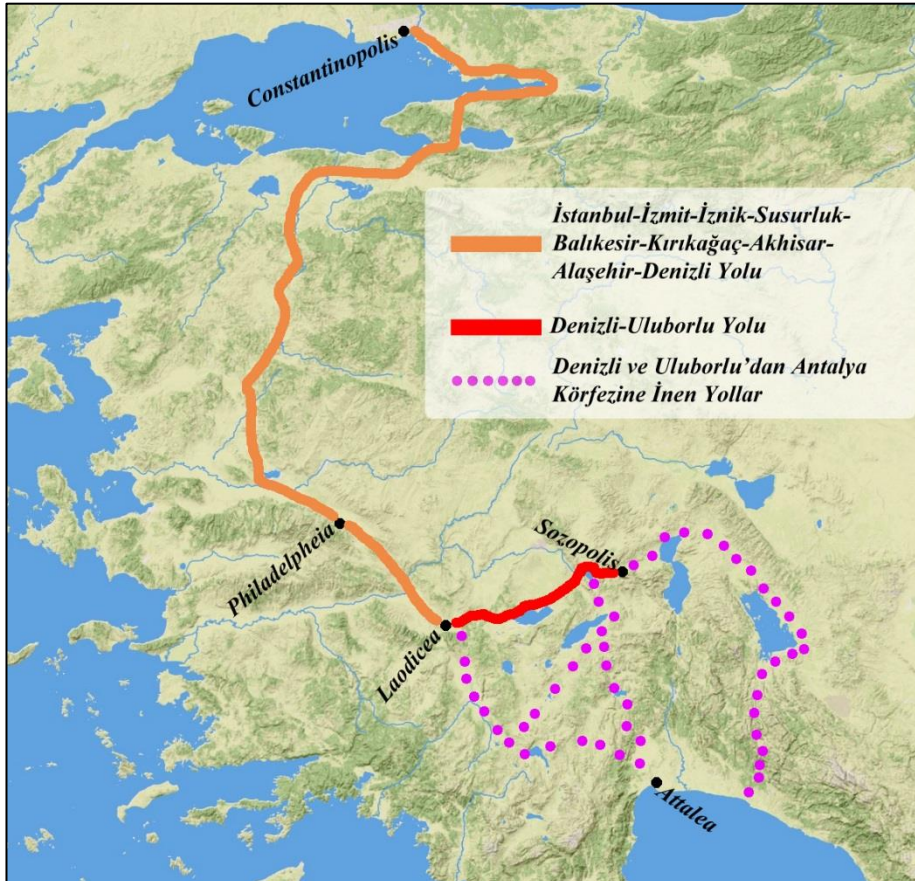
Ek XVI

Harita 16: Komutan İoannes Dukas'ın 1097 Yılında Batı Anadolu ve Göller Yöresine Düzenlediği Sefer Esnasında Kullandığı Yol Güzergâhı

Harita Anna Komnena, Niketas Khoniates ve İoannes Kinnamos'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek XVII

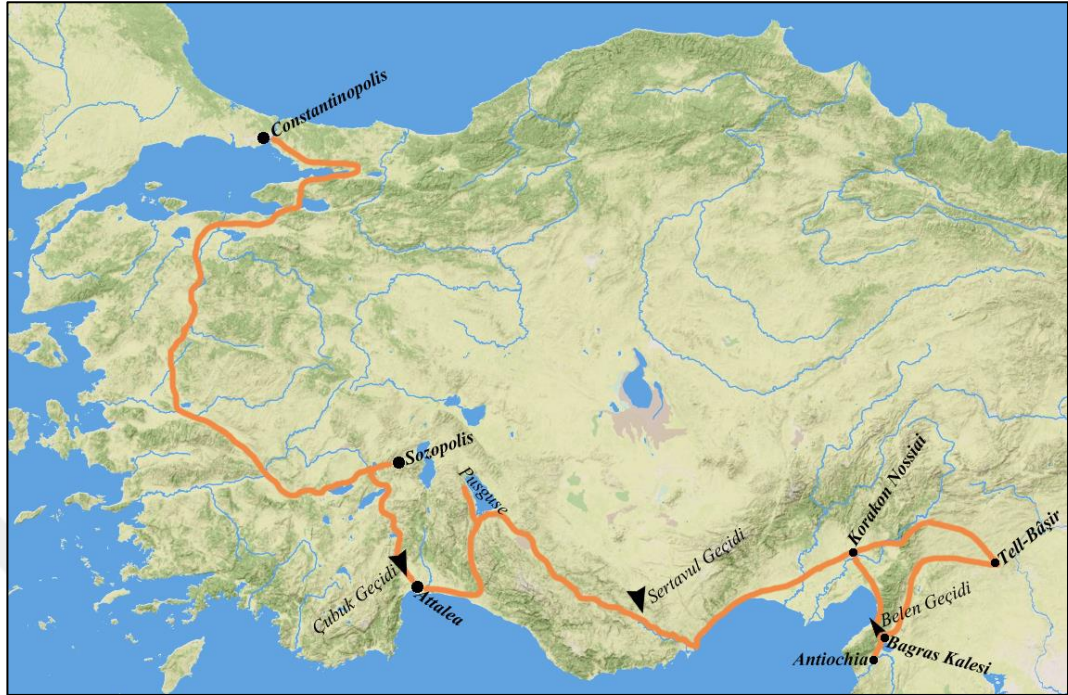

Harita 17: İmparator İoannes Komnenos'un 1119 Yılında Denizli, Uluborlu Seferi ve Bölgeden Antalya Körfezine İnen Yol Güzergâhlarından Birisinden Olduğu Bilinen

Hierakoryphite Kalesine Düzenlemiş Olduğu Seferi Gösteren Harita

Harita Niketas Khoniates ve İoannes Kinnamos'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek XVIII

Harita 18: Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'un 1141-1143 Yılları Arasında Göller Yöresi ve Suriye Seferlerinde Kullandığı Yol Güzergâhı

Harita Niketas Khoniates ve İoannes Kinnamos'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

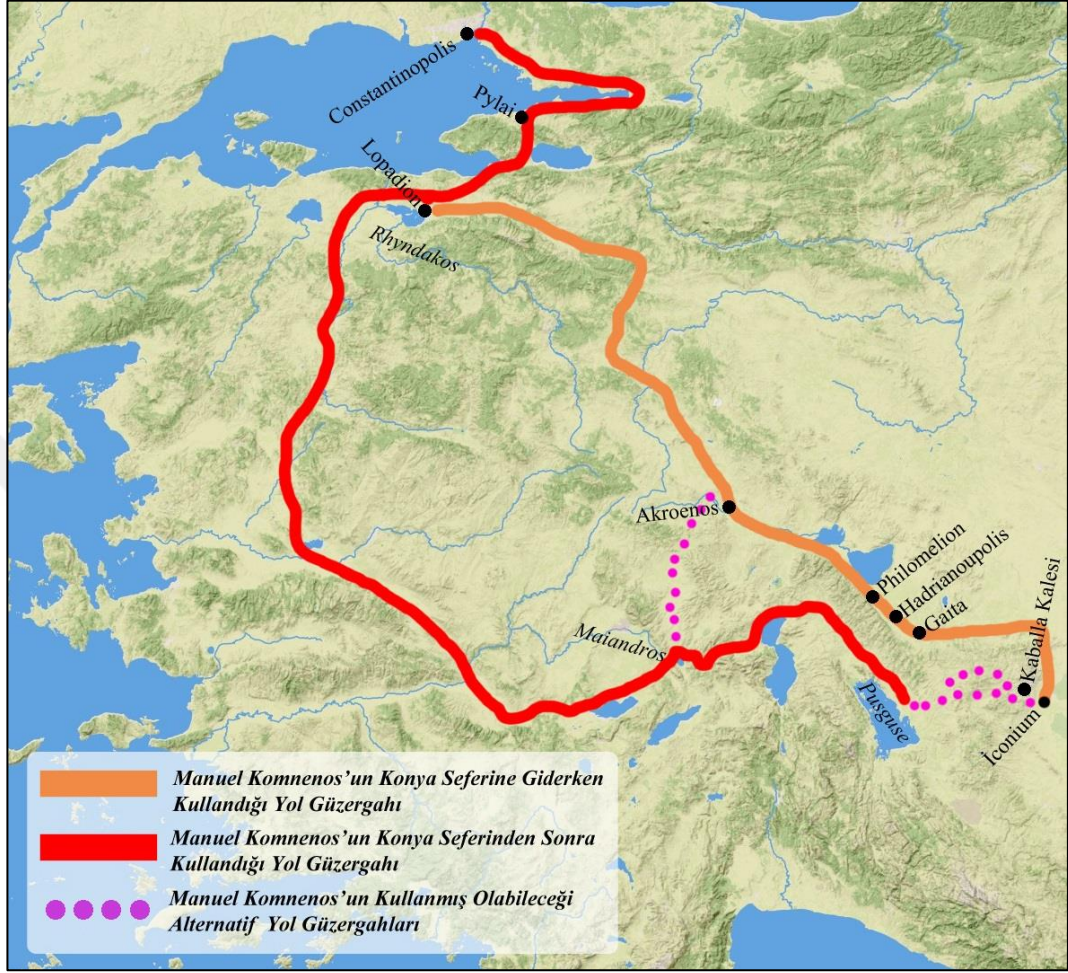
Ek XIX

Harita 19: Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'un 1143 Yılında Ölümünün Ardından Yeni İmparator Seçilen Manuel Komnenos'un Kilikia Bölgesinden Başkent Constantinopolis'e Dönüşü Esnasında Kullandığı Yol Güzergâhı

Harita Niketas Khoniates ve İoannes Kinnamos'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek XX

Harita 20: Manuel Komnenos'un 1146 Yılında Konya Üzerine Düzenlemiş Olduğu Sefer ve Konya Seferinden Sonra Kullanmış Olduğu Yol Güzergâhı
Harita Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

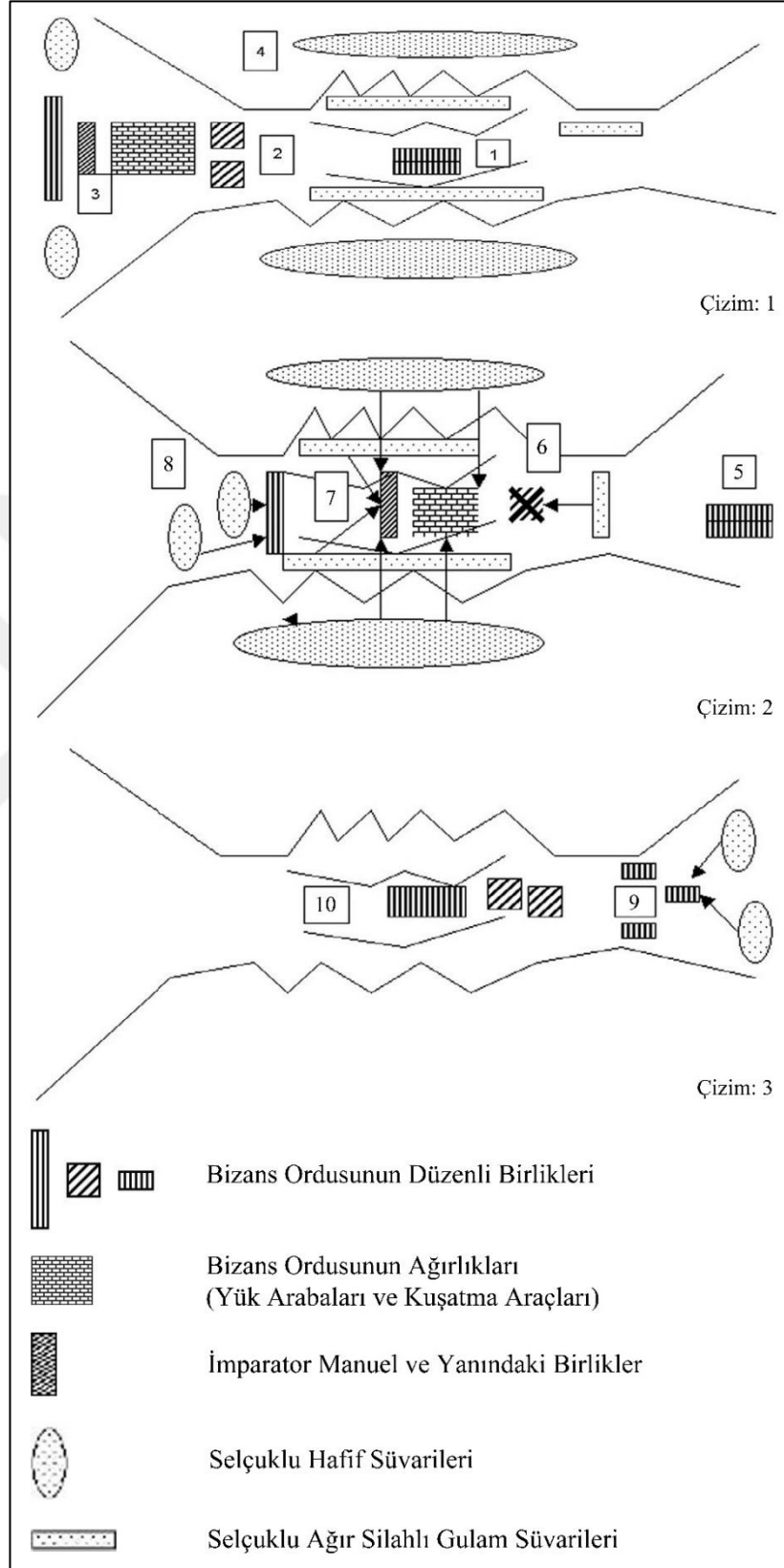
Ek XXI

Harita 21: Manuel Komnenos'un 1176 Yılında Konya Üzerine Düzenlediği Seferde Kullanmayı Planladığı Yol Güzergâhı

Harita Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos'un Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek XXII

Şekil 1: Tzibritze/Cibrilcimani Geçidindeki Savaşı Tasvir Eden Çizimler
 Shlyakhtin, a.g.m., s. 139, 140, 147.

Ek XXII'deki çizimlerde Myriokephalon Savaşında yapılan mücadelelerin gösterildiği olay sıralaması:¹¹⁷⁸

1- Konstantinos Angelos'un iki oğlu Ioannes ve Andronikos ve onların yanında da Konstantinos Makrodukas ve Andronikos Lapardas'ın liderliğindeki öncü birlikler mukavemetle karşılaşmadan dar boğazdan hızlıca geçiyor.

2- Bizans ordusunun geri kalanı (Antakyalı Baudouin ve Theodoros Mavrozomes'un komuta ettiği birlikler ve yük arabaları ile kuşatma araçları) dar boğaza giriyor.

3- Manuel'in başında olduğu asıl çekirdek kuvvetler ve Andronikos Kpontostephanos'un komutasındaki artçı birlikler yük arabaları ile kuşatma araçlarını çevreliyor.

4- Tepelerin üstündeki ve yamaçlardaki Selçuklu kuvvetleri saldırıya başlamak için hazırlanıyor.

5- Geçidi geçen öncü birlikler bir tepede hendekle çevrili bir ordugâh kuruyor

6- Antakyalı Baudouin ve Theodoros Mavrozomes'un komuta ettiği birlikler imha edildi.

7- Yük arabaları ile kuşatma araçları imparator Manuel'in kuvvetlerinin ilerlemesini engelliyor.

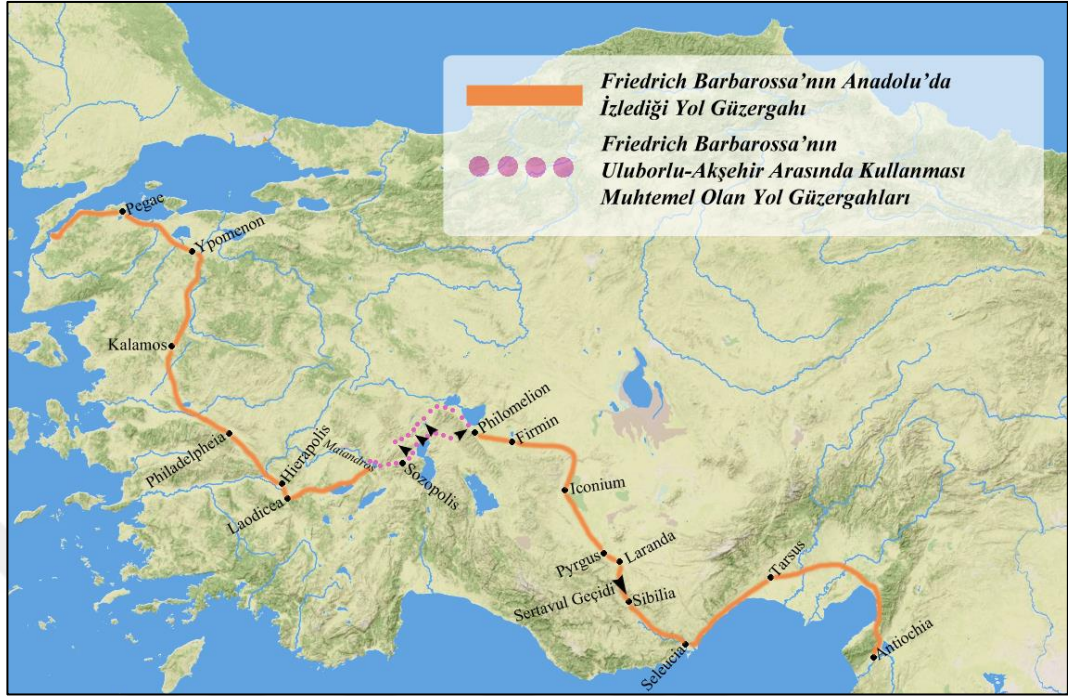
8- Türkmenler, Andronikos Kpontostephanos'un komutasındaki artçı birliklere saldırıyor.

9- İmparator Manuel yanındaki küçük bir birlikle geçidin sonlarına doğru Selçuklu birlikleriyle savaşıyor.

10- Bizans ordusunun çekirdek ve artçı kuvvetlerinin geçidin orta kısmına geliyor.

¹¹⁷⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124-128.; Shlyakhtin, *a.g.m.*, s. 139, 140, 147.

Ek XXIII

Harita 22: III. Haçlı Seferi Sırasında Friedrich Barbarossa'nın Komutasındaki Alman Haçlı Ordusunun Anadolu'da İzlediği Yol Güzergahı
Harita III. Haçlı Kroniklerinin Verdiği Malumatlara Göre Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Ek XXIV

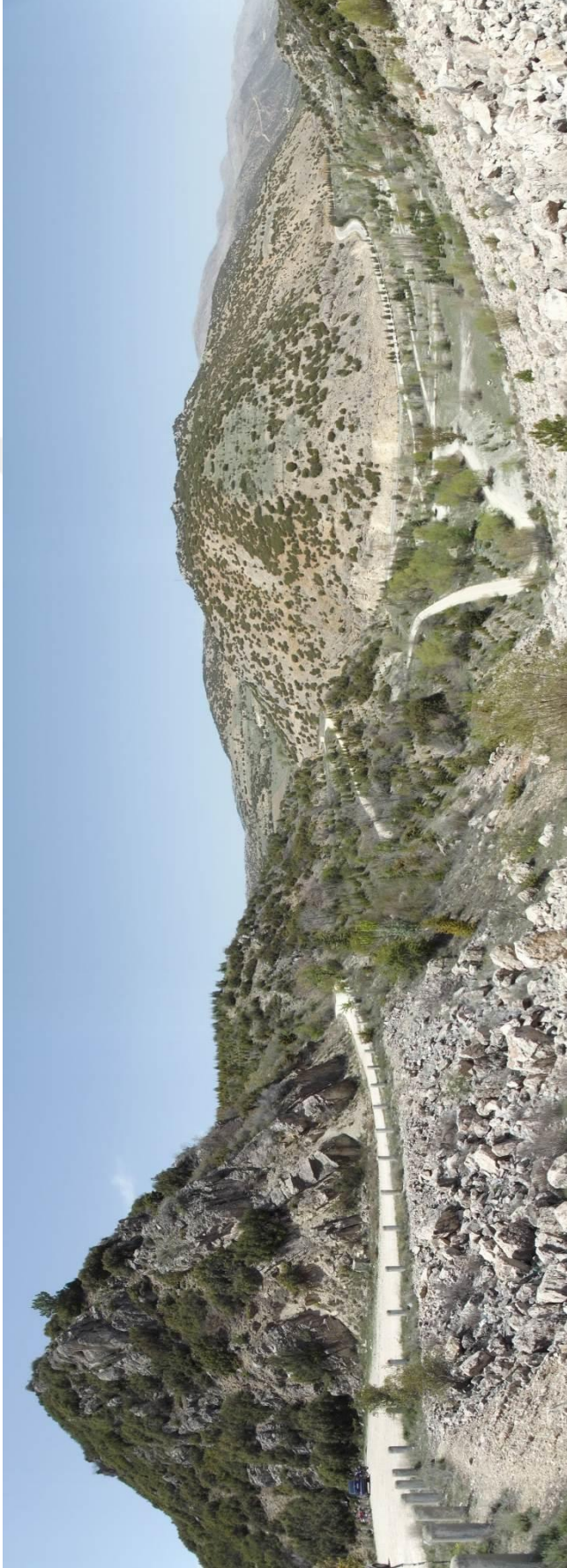
Fotoğraf 1: Çapalı Belinde Roma İmparatoru Hadrianus (MS 117-138) Döneminde Ana Kayanın Kırdırılmasıyla Yaptırılan Yolu Kalıntısı

Ek XXV

Fotoğraf 2: MÖ 6'da Roma İmparatoru Augustus (MÖ 27-MS 19) Tarafından Yapıtılan Via Sebaste Antik Yolunun Popa Boğazı İçerisindeki Kalıntıları.

Ek XXVI

Fotoğraf 3: Popa Boğazını Kontrol Altında Tutmak İçin Yapıtılan ve Halk Arasında Gâvurun Çevriği Olarak Adlandırılan Kale Veyahut Gözcü İstihkamından Günümüze Kalan Sur Kalıntıları

Ek XXVII

Fotoğraf 4: Popa Boğazı ve Popa Boğazından Geçen Ana Yolu Kontrol Altına Almak Amacıyla Yapıldığı Anlaşılan Halk Arasında "Gävurun Çevriği" Adıyla Anılan Kale ve İstihkamların Yer Aldığı Geçite Hakim Sarp Tepe

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı: Fatih DEMİR
Doğum Yeri ve Yılı: Burdur / 1990
Medeni Hali: Bekar

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi: Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Lisans Tezi: İsmâil Galib'e Ait "Takvîm-i Meskûkât-ı Selçûkîyye" Adlı Eserin Transkripsiyon Çalışması

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

I. İngilizce (Orta)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

Makaleler:

Arslan Durdu-Fatih Demir, "Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi] (Giriş-Metin-Dizin)", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2017, c. 3, Sy. 4, ss. 265-272.

W. M. Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", çev. Arslan Durdu-Fatih Demir, *Asia Minor Studies Dergisi*, Temmuz 2018, c. 6, Sy. 12, ss. 329-337.

Sempozyum Bildiri:

Fatih Demir, "Timur'un Tüzüklerine Kısa Bir Bakış", *Gelecek Geçmişini Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi, (02-04 Mayıs 2013).

Fatih Demir, "Burdur'un Yeşilova ilçesinde Bir Ruh Hastalıkları Darü's-şifası: Onacak Veli Dede Zaviyesi ve Türbesi", *I. Teke Yöresi Sempozyumu*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, (04-06 Mart 2015).

Fatih Demir-Arslan Durdu, "İbn Battûta'ya Göre Hamitoğulları Devrinde Göller Yöresindeki Yol Güzergâhları", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu V, Hamitoğulları Beyliği*, Süleyman Demirel Üniversitesi, (2-4 Kasım 2018).

Gazete Yazıları:

Fatih Demir-Osman Koçbay, "XVI. Yüzyılda Burdur'da Oğuz Boyları", *Burdur Yenigün Gazetesi*, 6-10 Aralık 2016. (Yazı Dizisi)

Fatih Demir, "Onacak köyü Akıl ve Ruh Hastalıkları Darü's-şifası ve Onacak (Veli) Dede Türbesi", *Burdur Yenigün Gazetesi*, 7-9 Temmuz 2017. (Yazı Dizisi)